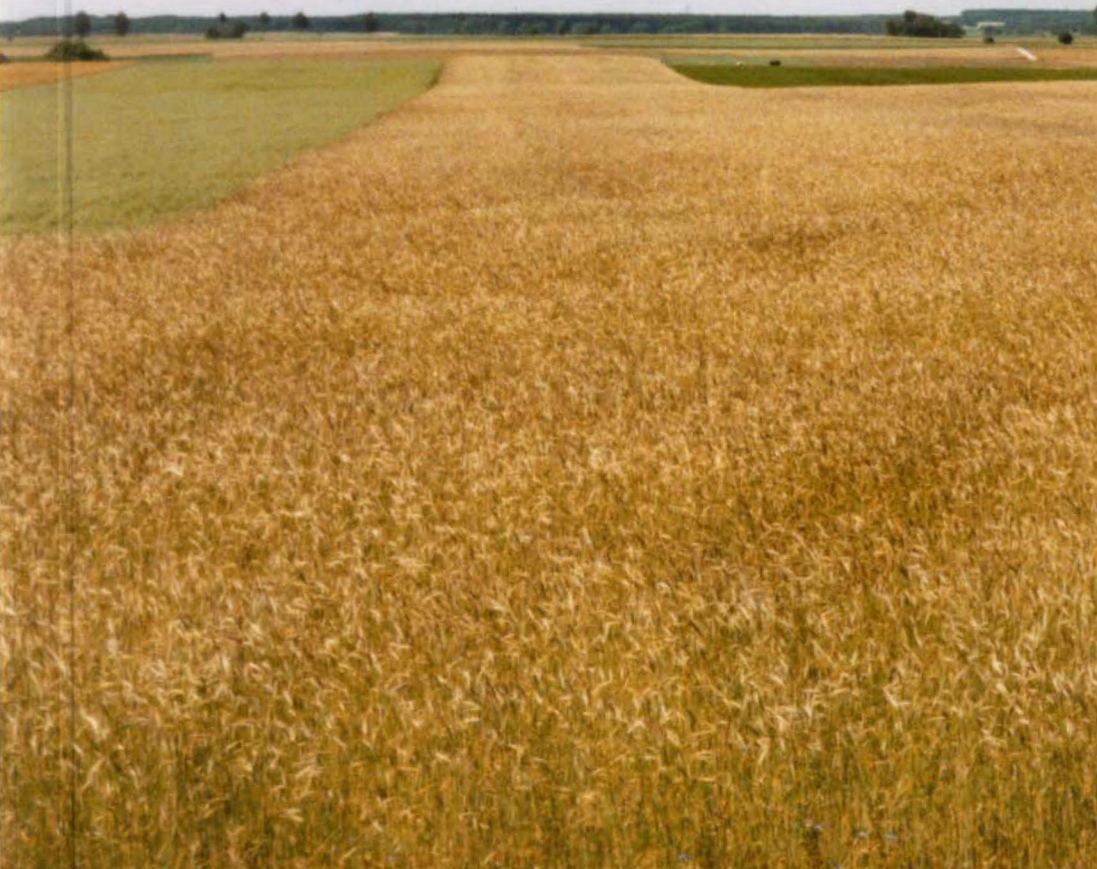

Таліна Пазыняк

**Беларусь
у сэрцы**

*Галіна
Пазьняк
Беларусь у сэрцы*

Фото 3. Пазьянка

1. Галіна Пазьяк. (Варшава).

Галіна Пазьняк

Беларусь у сэрцы

*Варшава–Нью Ёрк–Вільня
„Беларускія Ведамасьці”,
Таварыства Беларускай Культуры ў Летуве
2007 г.*

UDK 323. 1 (476)

PA 454

ISBN 978-9955-578-07-9

© Галіна Пазьняк

ПРАДМОВА

Аднойчы, у пачатку 90-х, Сяргей Антончык у размове паскардзіўся на дрэннасьці ды цяжкасьці навокал, а потым і кажа мне: „Адзіная сьветласьць – наша выдатная сяброўка Галя. Ёсьць яшчэ сумленьне на сьвеце. Гледзячы на яе, хочацца і людзям верыць, і жыць лепей”, – сказаў Сяргей.

Мне гэта запомнілася, хоць тады і ў думках не было, што лёс мой і Галін можа злучыцца. Тады, без перабольшаньня, „Галя” (Галіна Фёдараўна Палачаніна-Вашчанка) была легендай Народнага Фронту і, я б сказаў, – ягоным сумленьнем (прынамсі, для сяброў).

Самую безнадзейную і непад’ёмную справу, калі ўжо ніхто ня мог нічога зрушыць зь месца (нават разам), мы, нарэшце, даручалі Галі, і яна ... выконвала. Рабіла. Прытым рабіла сама, нікога з нас не турбуючы і ня тузаючы. Настрой у яе заўсёды быў вясылы, энэргіі шмат, і твар – усьмешлівы. І калі яна сьмяялася сваім звонкім радасным сьмехам, усе навокал таксама пачыналі ўсьміхацца (як я потым сабе адзначыў – на славу Народнага Фронта), нават калі гэта была дарожная міліцыя, а БНФ парушыў правілы.

Праўда, я быў сьведкам, калі савецкі чыноўнік, палічыўшы, што мае справу з прастафіляй, – зарываўся. І тады (што куды дзявалася) – гучэў гэтакі нізкі цяжкі метал, як з арыі Мефістофеля, а з вачэй сыпаліся іскры, стралялі маланкі (толькі што дым ня йшоў з вухэй), і чыноўнік ад нечаканасьці толькі лавіў ротам паветра, як рыба, якую зьбіраліся пачысьціць.

Увогуле, што мне вельмі падабалася (і ня толькі мне) – гэта тое, што нашая фронтаўская барацьба з расейскім камунізмам у 90-х мела элемэнты такой творчай імправізацыі і камэдыйнай эстэтыкі. Асабліва гэтым мы карысталіся ў Вярхоўным Савеце, дзе разыгрывалі цэлыя сцэны і спэктаклі па абуваньні камуністычнага бэтону ў лапці. Перамога са сьмехам давала нам падвойныя сілы. Але трэба ведаць, што зьмест нашага змаганьня з імпэрскім камунізмам быў далёкі ад сьмеху. Бальшыня з нас проста высільвалася ў няроўнай барацьбе, а лёсы многіх былі амаль трагічнымі.

Галіна Фёдараўна Палачаніна нарадзілася на Лагойшчыне ў сям’і настаўнікаў. Пасьля сканчэньня Менскага Пэдінстытуту і потым аспірантуры пры ім, працавала ў Менскім Навукова-Дасьледчым Інстытуце Пэдагогікі, напісала шэраг навукова-метадычных артыкулаў, выдала кніжку па метадыцы выкладаньня рускай літаратуры („Дидактический материал по русской литературе IX класс”. – Минск, „Народная асьвета”, 1992 г.)

Са зьяўленьнем Беларускага Народнага Фронта ўключылася ў палітычнае змаганьне і ў беларускае Адраджэньне, што ў корані перамяніла яе жыцьцё і, без перабольшаньня скажам, – стала яе лёсам.

Ад самага пачатку Фронту яна ўваходзіла ў Сойм БНФ, была дэпутатам ад Фронту ў Менскім Гарадзкім Савеце (1990-1996 гг.). Пэўны час была кіраўніком самай вялікай раённай фронтаўскай структуры ў Менску (Койданаўскай Рады) і старшынёй фронтаўскай арганізацыі „Дзеці Чарнобыля БНФ”. З канца ліпеня 1996 года ў палітычнай эміграцыі.

Кніжка Галіны Пазьняк „Беларусь у сэрцы”, побач з працамі Сяргея Навумчыка, адно з першых выданняў, дзе прадстаўлены разгорнутыя (хоць і фрагмэтарна) ўспаміны пра рух Беларускага Адраджэньня ў канцы 80- і 90-х гадах мінулага стагоддзя, пра беларускіх адраджэнцаў і барацьбу, якая прывяла да аднаўленьня і ўсталяваньня дзяржаўнай незалежнасьці Беларусі.

У кнізе пададзены таксама ўспаміны з жыцця ў СССР, аб дачыненнях з Васілём Быкавым, а таксама запісы размоваў кіраўнікоў Фронту аб пэўных падзеях нядаўняй беларускай мінуласьці, літаратурныя рэцэнзіі і інш.

Усё гэта новы матэрыял, які, спадзяюся, паслужыць на карысьць нашай Бацькаўшчыны і мэмуарнай літаратуры.

Успаміны Галіны Пазьняк маюць яшчэ тую асаблівую каштоўнасьць, што напісаныя чалавекам, які непасрэдна дзейнічаў і працаваў у фронтаўскіх структурах і ў структурах мясцовай выбарнай і выканаўчай улады (Менскі Гарсавет і Менскі Гарвыканкам). Тут падаецца свой асабісты (і тым каштоўны) погляд знутры на Беларускае Адраджэньне і на сістэму дачыненняў паміж тыхчасовай уладай і Адраджэньнем. У тэкстах закранутыя пласты, якія яшчэ ніколі не траплялі на старонкі цяперашняга друку. Гэтая кніга, таксама як і працы Сяргея Навумчыка, – цаглінка ў гісторыю беларускага змаганьня за незалежнасьць, нацыянальнае адраджэньне і свабоду.

Зянон Пазьняк

*23 траўня 2007 г.,
Нью-Ёрк*

БЕЛАРУСЬ У СЭРЦЫ

Да 10-годдзя БНФ

ПАЧАТАК

Мой шлях да Беларусі пачаўся восенню 1988 года. Нядзеля 30 кастрычніка сталася знаковым днём у беларускім жыцці і ў беларускай гісторыі: першыя масавыя *Дзяды* ў савецкай Беларусі, калі ўлады БССР упершыню ўжылі сілу супраць вялікай колькасці мірных людзей.

Напярэдадні гэтых падзеяў мае сябры Яўген Лаўрэль і Тамара Новікава, за якімі я разам працавала ў НДІ педагогікі, паралілі мне схадзіць у гэты дзень на ўсходнія могілкі.

Трэба сказаць, што пра беларускую нашу справу я тады асабліва не задумвалася, смяялася з „руководящей роли КПСС“, але гаварыла парасейску і сістэма жыцця расейска-бальшавіцкіх саветаў мяне як бы не закранала. Але пры гэтым ў душы я заўсёды заставалася беларускай. Сябры, відаць, гэта адчувалі, таму, нічога надта не тлумачы, сказалі: „Схадзі абавязкова, гэта будзе вельмі карысна”. Я пайшла.

У мэтро высветлілася, што цягнік на станцыі „Ўсход” не прыпыняецца: на некалькі гадзінаў улады перакрылі ўвесь транспарт, і дабрацца да ўсходніх могілак на пўны момант было немагчыма. Праз нейкі час транспарт зноў запрацаваў, і я прыехала са спазьненнем. Усё галоўнае ўжо адбылося, людзі (начале з Зянонам Пазынькам) ўжо рушылі на Курапаты. Але і таго, што засталася для маіх вачэй, сталася дастаткова, каб перавярнуць усю маю свядомасць...

Я выйшла з мэтро і не паверыла сваім вачам: міліцыя, войскі, здавалася, былі сабраныя з усёй Беларусі, нейкія незнаёмыя мне машыны (з кратаванымі вокнамі, з вадзянымі гарматамі). Праезжая частка ад мэтро да могілак перакрытая, а ўздоўж тратуару да саміх могілак – два ланцугі міліцыянтаў, так што прайсці можна толькі „скрозь строй”. Усё гэта выглядала даволі страшна, але я пайшла.

Каля могілак хадзілі ўзбуджаныя людзі. У вачох – пытаньне, разгубленасць. І ўсюды – міліцыянты, грозныя, бязлітасныя, грубыя. (Цяпер

гэтым на Беларусі нікога ня здзівіш, тады гэта было ўпершыню.) Раптам я ўбачыла збялелы ад болю твар мужчыны. Рэч у тым, што міліцыянт стаў збіваць і заклучваць рукі нейкай незнаёмай дзяўчыне зь бел-чырвона-белым сьцяжком, і гэты мужчына закрычаў: „За што вы яе б’еце?”. І яго ўдарылі дубінкай так, што зламалі палец на руцэ...

Салдаты, нябачаная раней тэхніка, перакошаныя твары, грубасць, крыкі міліцыянтаў „расхадзіцца”, іх неабгрунтаваная агрэсія супраць мірных людзей, многія зь якіх прышлі на могілкі з кветкамі, каб ушанаваць памяць продкаў – усё гэта ў імгненне перавярнула маё жыццё. Тут, на гэтых могілках, усё і вырашылася. Стала абсалютна зразумела: трэба пачынаць жыць дзеля Беларусі, трэба ўключача ў барацьбу.

ЗЯНОН ПАЗЫНЯК

Неўзабаве Тамара Новікава прапанавала: „Сёння, калі ўдасца, пойдзем на сход у Дом кіно”. Гэта быў адзін са сходаў, якія праводзіў Народны фронт напярэдадні выбараў у Вярхоўны Савет СССР. На ўваходзе стаяла дружына, прапуськалі далёка ня ўсіх. Праз нейкі час у дзвярох паказаўся спадар Яўген Гучок, ён нас і правёў.

Заля Чырвонага касцёлу (у ім тады размяшчаўся Дом кіно), была поўная народу. Атмасфера незвычайная. Усе прысутныя здаваліся нейкімі блізкімі, сваімі.

Пачаліся прамовы пра палітычную сытуацыю ў Савецкім Саюзе, пра выбары ў Вярхоўны Савет СССР. Я слухала з захапленнем. Прамовы ўспрымаліся як незвычайна смелыя.

Гаварылі пра тое, што Беларусь найбольш з усіх рэспублікаў СССР перапоўненая ваеннымі базамі, рознымі ўзбраеньнямі. Нехта параўнаў наш край з танкам на мінным полі – нагэтулькі была забруджаная наша зямля вайсковай тэхнікай СССР і ўсім, што з гэтым зьвязана. Гаварылі пра разбуральны ўплыў гэткай канцэнтрацыі зброі на экалёгію Беларусі, што ў спалучэньні з Чар-

нобыльскай катастрофай давала вельмі сумную карціну... Але усе чакалі Пазыняка.

І вось ён з'явіўся: высокі, вельмі худы і вельмі ўзніслы, адухоўлены. Ён гаварыў пра лёс Беларусі, пра яе будучыню. Так я ўпершыню пачула пра Незалежную Беларусь. „Як гэта, няўжо такое магчыма?“ – думала я сабе. Ня верылася. Але невядомы мне Пазыняк гаварыў так пераканаўча, у яго словах не было ні кроплі сумніву, як быццам ён „паглядзеў“ падзеі ў часе. Трэба верыць, верыць і працаваць, жыць гэтым будучым днём – вынікала з прамовы. Запомнілася яго абсалютная перакананасць і палымная любоў да Бацькаўшчыны.

Беларусь, яе лёс, яе будучыня – і для мяне цяпер сталі галоўныя.

Крыху пазней мой калега па Навуковадаследчым Інстытуце Пэдагагікі, дзе я працавала, і сябра Яўген Лаўрэль даў пачытаць мне артыкул Зянона Пазыняка пра двухмоўе. На той момант, скончыўшы аспірантуру з тэмай па рускай клясычнай літаратуры, я лічылася спецыялістам па метадыцы выкладання рускай літаратуры і гаварыла па-руску. Артыкул Пазыняка мяне так моцна ўразіў, што я яго нават заканспэктавала. Ён стаў для мяне яшчэ адным моцным штуршком майго вяртання да роднай мовы і сваіх каранёў.

ПЕРШЫЯ МІТЫНГІ

Яны былі звязаныя з абмеркаваннем у цалкам савецкім Вярхоўным Саветае БССР 11-га склікання Закона аб мовах (*студзень 1990 г.*).

У першы дзень абмеркавання Закона ў Вярхоўным Саветае ўся плошча Незалежнасці (тады Леніна) ў Менску была запоўнена менчукамі. Мы патрабавалі, каб адзінай дзяржаўнай мовай стала беларуская мова.

Назаўтра дэпутацкія дэбаты працягваліся, і тысячы людзей па закліку арганізацыяў Народнага Фронту зноў сабраліся ля Вярхоўнага Савета. Мы былі ўсе разам, знаёмыя і незнаёмыя беларусы, мы адчулі сябе народам. Міліцыі, удалося, аднак, адціснуць людзей бліжэй да Галоўпаштаму. Тым ня менш, грамада не разыходзілася. Выказвалі патрабаванні, каб у Беларусі беларуская мова стала дзяржаўнай. Камуністычныя дэпутаты Вярхоўнага Савету супраціўляўся гэтаму закону, стараліся яго выхаласьціць, зрабіць пустым. Памятаю, як асабліва шчыраваў адзін такі „беларускі“ дэпутат, артыст Менскага рускага тэатру Янкоўскі, выступаў супраць дзяржаўнасці беларускай мовы (фрагмэнты гэтага абмеркавання паказвалі ў „Навінах“ па Беларускім тэлебачанні). Прыехаўшы на Беларусь з Расеі, ён адчуваў сябе тут (як шмат хто зь іх) беспакараным, пад

2. 30 верасня 1988 г., Менск, „Дзяды“ ля Ўсходніх могілак.

3. 30 верасня 1988 г., Менск, „Дзяды”. У цэнтры „дыскусіі” 3. Пазыняк і палкоўнік міліцыі.

аховай камуністычнай партыі, ненавідзеў беларускую мову і не хацеў, каб на Беларусі (у складзе СССР) беларуская мова стала дзяржаўнай. А народ, актыўныя беларусы, патрабавалі прыняцця Закона аб дзяржаўнасці роднай мовы.

На трыці дзень абмеркавання ўлады дазволілі мітынг каля Дому палітасветы, і некалькі тысячачаў менчукоў з плошчы Незалежнасці хлынулі туды. Людзі былі настроены на перамогу. Гэта радвала і ўздымала. Упершыню ў БССР тысячы людзей узняліся ў абарону беларускай мовы. Шмат хто з іх гаварыў па-руску, але чыстая хваля Адраджэння ўскалыхнула ў беларусах тое, што 70 гадоў спала ў душах за саветами.

Актыўны шматтысячны супраціў людзей на плошчы, іх напор і патрабаваньне не прапалі надарэмна. Закон быў прыняты. Беларуская мова абвешчана адзінай дзяржаўнай мовай. Толькі механізм яго ўвядзення быў, на жаль, расцягнуты аж на 10 гадоў.

Мы з сябрамі чакалі іншага. Мова нашага народу выціснутая камуністычным рэжымам з шырокага ўжытку, і вяртаць яе трэба хутчэй, каб гэты працэс набыў незваротны характар. Але, пад націскам грамадзкасці, прымалі Закон тыя ж камуністы, якія знішчалі мову. Ад іх чакаць іншага не выпадала.

Ня глядзячы на пэўныя расчараванні, настроі у нас быў святочны, і мы з сябрамі Койданаўс-

кай Рады БНФ вырашылі адзначыць гэтую падзею разам у вялікай і гасціннай кватэры Сяргея Антончыка, які прапанаваў нам з Сяргеем Міхновым запрасіць на наша Койданаўскае свята Сяржук Сокалава-Воюша (на тыя часы ён быў фронтаўскай бардаўскай зоркай, і ягоную песьню-гімн „Фронт, Фронт, Фронт” мы сьпявалі ўсюды). Вочы Сяргея пры гэтым сьвяціліся: „Пасьпяваем разам, пагаворым з Сяржуком!” Мы радысна пагадзіліся.

На наш агульны стол койданаўцы можна сказаць бягом прынеслі самае смачнае, што ў каго было дома, тут жа паставілі рассоўныя вялікія сталы і пачалі хуценька смажыць, наразцаць, раскладаць па талерках...

Прыехаў Сокалаў-Воюш, але не адзін, а са „сьвітай” суправаджэння. Мы з Тамарай Антончык пераглянуліся. Гэтыя незнаёмыя людзі (чалавек 5-6) імгненна расьселися без запрашэння за стол і накінуліся на яду (галодныя былі ці што?), перакідваючыся між сабой вульгарнымі незразумелымі нам фразамі. Мы глядзелі і думалі: і дзе Сяржук іх адкапаў, гэтых экзотаў, у якой крапіве?

Якія ўжо тут песьні і цёплыя размовы. А нам так хацелася пабыць разам самым з сабой у сваёй Койданаўскай сям’і і раздзяліць сьветлыя думкі і перажыванні ад першай перамогі. Пазней прыхала Алена Радкевіч, і пачаліся нейкія балаганныя жарты са „сьвітай”. Мяне гэта моцна ўразіла, бо ў нас, у койданаўцаў, былі зусім іншыя

дачыненні: рамантычнае братэрства і чысьціня. Вечар быў сапсаваны, затое мелі навуку (якую добра ведаюць на Беларусі): за гасьцінным сталом павінны збірацца аднадумцы. Чужых да сябе мы болей не запрашалі.

Потым быў масавы фронтаўскі мітынг на стадыёне Дынама ў Менску, калі сабралася шмат тысяч чаю народу, і луналі нашыя бел-чырвона-белыя сьцягі. Тады былі часы, калі насіць бел-чырвона-белую значку было небясьпечна, але гэта не палыхала.

Палітычныя прамовы на мітынгх дапамагалі беларусам асэнсоўваць ідэю незалежнасьці Беларусі (якая на тых часы шмат для каго была новай, неверагоднай), уздымалі дух, рамантычнае захапленне, якое падмацоўвалася песьняй. І плошча нам падпявала: „Фронт – ён маё і тваё абуджэньне, ён народу майго Адраджэньне – Фронт... „

Заўсёды, падчас адраджэнскіх мітынгаў на плошчы, сярод былых камуністаў нека стыхійна ўзнікала рушэньне, і яны публічна палілі свае чырвоныя білеты. Праз гэты рытуал яны як бы адракаліся і адмяжоўваліся ад злачыннай кампартыі, у якой знаходзіліся за часы камуністычнага рэжыму.

Аналягічныя „акцыі” былых камуністаў праходзілі па ўсёй Беларусі. Шмат хто потым з гэтых людзей навяртаўся да Бацькаўшчыны, да справы беларускага Адраджэньня і зьвязваў свой лёс з барацьбой за шчасьце, волю і незалежнасьць Айчыны.

ФРОНТАЎСКИ „НАРОДНЫ ЎНІВЭРСІТЭТ”

Уздым канца 80-х пачатку 90-х гг. ускалыхнуў беларускае грамадства. Жаданьне пераменаў проста вісела ў паветры. Але вельмі вялікая колькасьць беларусаў мала што ведала пра агульную нашу гісторыю, пра некалі магутную нашу дзяржаву Вялікае Княства Літоўскае, пра старажытныя беларускія сымвалы – *Бел-Чырвона-Белы Сьцяг і гэрб Пагоня*. Бальшавікі шмат пастараліся, каб беларусы лічылі сваю вялікую гісторыю толькі ад 1917 года. Ашуканыя камуністычнай прапагандай за саветамі, беларусы рэдка задумваліся пра акупанцкія „кругі” нашай Бацькаўшчыны (расейскі,

польскі, савецкі) і жылі са сьведамасьцю „гісторыі БССР”. І зараз (у канцы 80-х – пачатку 90-х) камуністычная прапаганда, выкарыстоўваючы нашас „няведаньне”, павяла ўзмоцненую атаку на сапраўдную беларускую гісторыю.

Таму Фронт пачынаў сваю дзейнасьць з адраджэньня гістарычнай памяці народа. Гэтая ідэя была ўвасоблена ў фронтаўскім „Народным ўнівэрсітэце”.

Для шэраговых сяброў і прыхільнікаў адраджэнскага руху (фронтаўскага авангарду) быў наладжаны агульнаадукацыйны Народны ўнівэрсітэт – сістэма папулярных лекцыяў па розных галінах беларускага жыцця, і найперш – з гісторыі нашай зямлі і нашага роду. Фронтаўцы збіраліся ў розных будынках і залах на лекцыі па гісторыі, эканоміцы, гаспадарцы Беларусі г.д. Напачатку кіраўніцтву Фронта ўдавалася дамаўляцца з Менскім Тэатральным Інстытутам, з Саюзам мастакоў, з Домам кіно („Чырвоны касьцёл”) і іншымі ўстановамі (пакуль партыйныя кіраўнікі ня ўбачылі ў беларускай грамадзкай ініцыятыве небясьпекі для сваёй улады і, фактычна, забаранілі такія лекцыі кіраўнікам усіх устаноў, дзе былі вялікія залі).

Пасьля камуністычнага прымусу і загонаў на іхныя палітычныя „мерапрыемствы” перад кожным савецкім сьвятам (у гадавіну кастрычніцкага перавароту, на дзень савецкай арміі, на 8 сакавіка, на 1 мая і г.д.), каб слухаць занудныя хлусьлівыя „даклады” пра „победное шэсьціе камунізму”, іхныя „парадныя” псеўдамастацкія канцэрты з лямпматывам „торжества камунізма”, пасьля ўсяго гэтага здавалася б, зацікавіць людзей да публічных лекцыяў немагчыма. На справе ж аказалася, што людзі па-сапраўднаму прагнулі праўдзівай гісторыі пра свой народ і сваю зямлю.

Адно з першых лекцыяў (калі ня першую) чытаў для нас гісторык і археолаг Міхась Чарняўскі. Праходзіла яна ў вялікай залі Тэатральнага інстытута. Ужо само відовішча велізарнай залі, цалкам запоўненай людзьмі, уражвала.

Збіраліся мы вечарамі, пасьля працы, віталіся, паціскалі адзін аднаму рукі. А потым наступала цішыня. Памятаю, што спадар Чарняўскі гаварыў павольна і ня надта гучна, але ўсё было чуваць і без мікрафона.

Цішыня залі ўражвала. Усе слухалі, і нават канспэктавалі. Мне тады здавалася, што мы ўсе ў гэтай залі нават разам дыхаем: удых-выдых... Такое было адчуваньне аднасьці.

Потым былі лекцыі Міхася Ткачова, Зянона Пазьняка, Міколы Ермаловіча і шмат іншых дасьведчаных беларусаў, на якія заўсёды зьбіралася шмат народу.

Калі ж Фронту ўдалося вылучыць шэраг сваіх прадстаўнікоў кандыдатамі ў Вярхоўны і мясцовы Саветы БССР, для фронтаўскіх кандыдатаў былі наладжаныя спецыяльныя лекцыі па розных галінах дэпутацкай дзейнасьці (эканоміка, сацыялёгія, культура, гісторыя, паліталёгія і г.д.). Гэткая ж праца праводзілася і ў рэгіянальных Радах і суполках.

Кіраўніцтва Фронту разумела неабходнасьць такой папярэдняй падрыхтоўкі сваіх кандыдатаў – каб пасля абраньня нашыя дэпутаты былі падрыхтаваныя для „ўладнай” барацьбы за вольную Беларусь.

ВЫЛУЧЭНЬНЕ КАНДЫДАТАЎ У ДЭПУТАТЫ ВЯРХОЎНАГА САВЕТА СССР

Па выбарчым законе СССР існавала адзіная магчымасьць вылучыць свайго, народнага (не намэнклятурнага) кандыдата ў дэпутаты – трэба было сабраць сход, здаецца, ня менш за 500 чалавек. Але сходы, як правіла, арганізавалі і кантралявалі камуністычныя ўлады (камуністычныя партарганізацыі былі ў кожнай установе, у кожным калектыве; яны былі рэальнай палітычнай уладай). У Маскоўскім раёне Менска па нашым патрабаваньні ўлады дазволілі правесці такі сход у памяшканьні тэатра Музкамэды. Пачынаўся сход выбаршчыкаў а 18-й гадзіне. Улады раёна прапуськалі людзей толькі па пашпартах, правяралі, каб была прадпіска ў Маскоўскім раёне. Намэнклятуры на сход навезьлі шмат, але на ўваходзе стаяла і дружына Фронту. Прапуськаць выбаршчыкаў па прадпісцы – дык ўсё, і намэнклятуру таксама.

На гэтым сходзе я ўзяла з сабой прыяцельку. Палітыкай яна не цікавілася, але калі апынулася ў той атмасфэры, убачыла абсалютна нахабныя па-

водзіны камуністаў, іхную злосьць, то і яна мужна вытрымала больш васьмі гадзінаў змаганьня ў зале.

Весьці сход (пасья нашай барацьбы і галасаваньня залі) прызначылі дваіх: адзін прадстаўнік камуністаў і ад Фронту Сяргей Міхноў, які тады кіраваў арганізацыяй Фронту Маскаўскага раёну (Койданаўскай Радай). Памятаю, кандыдатаў на гэтым сходзе вылучылі ажно 19 чалавек (камуністы стараліся). Сутнасьць жа вялікай колькасьці вылучэнцаў зводзілася да аднаго: замучыць людзей доўгімі выступамі, задурыць галаву прысутным і – не прапусьціць Пазьняка. Таму вылучаныя былі ня толькі артадаксальныя камуністы, але і так званыя „незалежныя кандыдаты”, „незалежнасьць” якіх – была толькі прыкрыцьцём рабскай адданасьці партыйнаму начальству.

Кожны вылучэнец павінен быў выступіць са сваёй праграмай, кожную праграму абмяркоўвалі, вылучэнцу задавалі пытаньні з залі, потым дазвалялася чатыры выступы: два ў падтрымку, два – супраць (так па кожным з 19-ці вылучаных). Пасья – галасаваньне. Кандыдатам у дэпутаты заставаўся той, хто набраў болей галасоў.

Ад Фронту быў вылучаны Зянон Пазьняк. Але „перад закрыцьцём сьпісу” вылучэнцаў нечакана ад Фронту вылучаецца і Юры Хадзька. Мяне (ды і ня толькі мяне) гэта вельмі здзівіла. Фронт у гэтым выпадку ягонаю кандыдатуры не прадугледжваў. Але тады ўжо было не да развагаў. Атмасфэра стварылася вельмі напружаная.

Бездапаможна і наўна выглядалі спробы вылучэнца ад „рабочых” „закляіміць” пракрытых „нефармалаў” (так называлі нас, фронтаўцаў, камуністы). Кандыдат „ад тэхнічнай інтэлігенцыі” (інжнер нейкага заводу) заклікаў разам з партыйнай рушыць на перабудову „жызьні”. Асабліва спрактыкавана выступаў навуковец, доктар навук, філэсаф-камуніст Цернавой. Яго прамова была найбольш крывадушнай, бо апэлявала да гісторыі, выяўляла зручыцы і майстэрства, за якімі былі прыхаваныя фальсіфікацыя і падман.

Выступы кандыдатаў працягваліся. Час ішоў няўмольна, рэглямант выступаў (колькасьць пытаньняў, адказы) – не вытрымліваўся. За гэтым павінны былі сачыць вядучыя сходу. „Чаго Міхноў марудзіць, хутка ноч? – пыталася ў мяне прыяце-

лька. – Усё ж ясна, заля – наша, трэба дзейнічаць рашуча, не даваць камуністам зацягнуць час!”

Заля чакала выступу Пазыняка. І тут было абвешчана: Пазыняк знаходзіцца перад уваходам у тэатр, яго не пускаюць (маўляў, у яго няма прапіскі ў Маскоўскім раёне).

Што тут пачалося! Ярыя камуністы ашчэрыліся: „Правільна, не пушчаць!” Заля ўзарвалася абурэннем: „Ён ня выбаршчык Маскоўскага раёна, а кандыдат ад Фронта!” Так працягвалася даволі доўга. Фронтаўцы і спачуваючыя не саступалі і на ўсе катэгарычныя „забароны” камуністаў пляскалі ў далоні і скандзіравалі: „Пазыняка, Пазыняка!”. Мы выказалі такі напор і такую моц, што „скруцілі” камуністаў, і пад шквал апладысмантаў у залю ўвайшоў Зянон Пазыняк.

Пасля ягонага выступу камуністы спрабавалі яшчэ зацягнуць час, але стала зразумела: Пазыняк перамог. Тады пачалося новае змаганьне, як галасаваць: простым адкрытым галасаваньнем ці закрытым, праз бюлетэні. У залі ж было шмат кіраўнікоў гораду і раёну, людзі былі як бы „пад наглядом” начальства, а значыць, у галасаваньні не свабодныя. Таму камуністы патрабавалі галасаваць адкрыта, простым галасаваньнем, каб „кантраляваць” сітуацыю.

Сяргей Міхноў чамусьці марудзіў. Адусюль чуліся незадаволеныя галасы: „Чаго Міхноў чакае, мы ж перамагаем?” Пад націскам залі, нарэшце, мы галасуем. Па радах працуюць выбраныя „лічальнікі”, лічаць галасы. У выніку – большасць за галасаваньне бюлетэнямі. Аб’яўляецца невялікі перапынак для падрыхтоўкі бюлетэняў, але бюлетэні фронтаўцы падрыхтавалі вельмі хутка.

Каля другой гадзіны ночы пачалося галасаваньне, у выніках якога мы ўжо не сумняваліся. Не сумняваліся і камуністы, бо сітуацыя была абсалютна зразумелай і на нашу карысьць. І тады намэнклатура вырашыла сарваць галасаваньне. Згулялі на розніцы паміж „прыняўшымі ўдзел у галасаваньні” і „прагаласававшымі”.

Раздалі бюлетэні. У галасаваньні прыняло ўдзел больш за 500 чалавек. І па выніках падліковай камісіі абсалютная большасць прагаласавала за Пазыняка. Але вынік залічваўся толькі тады, калі пры падліку галасоў колькасць бюлетэняў апушчаных у ўрну, была таксама ня менш за 500

(прынцып не лягічны і не справядлівы). Нам не хапіла каля 10-15 бюлетэняў (іх камуністы проста не апусьцілі ў урну). Было абвешчана, што выбары кандыдата ў дэпутаты ў Вярхоўны Савет СССР не адбыліся. Людзі былі вельмі абураныя на камуністаў.

Мы вышлі з тэатру каля трэцяй ночы праз вострым гадзінаў змаганьня, якое скончылася бязвынікова. Транспарт ўжо не хадзіў, і ўсе ішлі дамоў пешшу ад Музкамэды на Паўднёвы Запад. І ўсё ж апатыі не было. Мы адчулі сваю сілу, мы зразумелі, што камуністы могуць нас яшчэ ашукаць, але ўжо не перамагчы.

Цяжкае было змаганьне новай маладой незарэгістраванай арганізацыі БНФ з талатлівай камуністычнай сістэмай. Зарэгістраваньне кандыдатам у Вярхоўны Савет СССР антыкамуніста было, практычна, немагчыма. Зь вялікага сьпісу магчымых кандыдатаў ад Фронта гэта зрабіць удалося, па-мойму, толькі ў чатырох-пяці акругах.

Хоць С. Шушкевіч ніколі ня быў сябрам Народнага Фронта, але зь ім дамовілася кіраўніцтва БНФ, і вырашылі за яго кандыдатуру змагацца. Ня раз на мітынгах С.Шушкевіч заяўляў, што на 95 адсоткаў падтрымлівае ідэю БНФ. Падтрымлівае – значыць трэба дапамагаць. І ўвесь Фронт працаваў на Шушкевіча. Працавала і мая Койданаўская Рада.

Гэта потым, на пасадзе Старшыні Вярхоўнага Савета, ён адхрысьціцца ад БНФ, а тады мы ўсе верылі ягоным словам, і спадзяваліся на яго.

Агітаваць у афіцыйных СМІ за нашых кандыдатаў было немагчыма. Усе газэты друкавалі матэрыялы толькі камуністычных кандыдатаў. Таму усё рабілася ахвярнай працай людзей. Памятаю, трэба было расклеіць шмат улётак у падтрымку Шушкевіча, і я брала сваю 11-гадовую дачку і яе сяброўку, і мы хадзілі па раёне Футлярнага заводу, па сваім мікрараёне і клеілі, раскідвалі ў паштовыя скрыні. Я пільна ўглядалася, каб не было міліцыянтаў, каб не схпілі мяне зь дзецьмі. Мы рызыкавалі, але вельмі спадзяваліся, што недарэмна.

Аднаго разу мы з сябрам-фронтаўцам Косьцем Лапко прышлі да спадара Шушкевіча па нейкім пытаньні. Толькі мы пачалі гаворку, як у кабінет увайшоў нехта з групы падтрымкі сп. Шушкевіча

4. 1989 г. Народа сяброў Сойму БНФ. У цэнтры М. Кунава і З. Пазыняк.

і сказаў, што па яго акрузе раськіданья лістоўкі, быццам ён у свой час адрокся ад бацькі як ад „ворага народу”. Гаворка імгненна прыпынілася: „Выбачайце, правакацыя, трэба тэрмінова прымаць меры. Усё будзе добра, але зараз я мушу ісьці,” – запэўніў нас сп. Шушкевіч, бо мы шчыра зьбянтэжыліся за яго.

Мы прадаўжалі агітацыю кожны дзень і кожны вечар, пакуль не сцямнее, хадзілі па дварах і пад’ездах. Вельмі стамляліся, але ніхто не стагнаў, бо так трэба было для Беларусі.

У выніку нашага ахвярнага змаганьня С. Шушкевіч стаўся дэпутатам СССР. Ад Народнага Фронту удалося правесці толькі 4-5 чалавек, але ніхто з абраных тады дэпутатамі СССР не былі здольныя на асабісты ахвяры дзеля Бацькаўшчыны. У „палітыцы” зь іх застаўся, бадай, толькі А.

Дабравольскі (казаць жа пра ягоную ахвярнасьць на карысьць незалежнасьці Беларусі, на жаль, не прыходзіцца, асабліва пасля ягонага вялага існаваньня ў Вяроўным Савеце 13-га скліканьня).

Але тады наперадзе нас чакала больш сур’ёзнае выпрабаваньне: вылучэньне кандыдатаў ад Фронту ў Вяроўны Савет БССР. У сітуацыі страшэннага паклёпу на Фронт мы мусілі шмат працаваць, каб тлумачыць людзям нашыя мэты і задачы.

ФРОНТАЎСКАЯ ЛІТАРАТУРА

Важная роля ў нашым змаганні належыла распаўсюджваньню „*Навінаў БНФ*” і іншай літаратуры, якую прывозілі ў асноўным з Прыбалтыкі. Атрымаць яе можна было ў ДOME літаратара (дзе напачатку абаснаваўся Фронт), але як яе распаўсю-

5. 1989 г. Менск. Зборка на „экалагічны” (чарнобыльскі) мітынг БНФ. Зьлева Галіна Пазыняк.

дзіць і дзе? Найперш – на працы. Памятаю, як хадзіла я па пакоях свайго НДІ і прапаноўвала купіць газэты (у кіёсках Саюздруку іх, зразумела, не прадавалі). Спачатку людзі насцярожваліся, некаторыя пужаліся, але ў асноўным – бралі. Газэты каштавалі 30 капеек. І тым, хто сумняваўся ці баяўся купіць, хацелася проста падарыць нумар. Але для мяне было вельмі важна, каб чалавек сваімі трыццацю капейкамі як бы далучыўся да нашай сьвятой справы, таму я гаварыла пра кошт газэты і ў кабінетах супрацоўнікаў, і ў кіраўніцтва, і ў транспарце – дзе прыдзецца. Непаразуменьняў ня памятаю. Але найлепей было на мітынгх. Упэўненасьць, што раблю справу рызыкаўную, але патрэбную для Беларусі, пазбаўляла страху. Газэту куплялі з прыхільнасьцю. А падчас мітыngu – яе проста расхоплівалі. Бывала, людзі нават папярэджвалі: „Асьцярожна, міліцыянт!” – і закрывалі сьпінамі.

Перад пачаткам аднаго з першых мітынгаў на Паўднёвым Захадзе людзей сабралася шмат. Нашы актывісты – зь бел-чырвона-белымі сьцягамі. І тут міліцыя катэгарычна забараняе мітынг на Паўднёвым Захадзе і прапаноўвае ісьці на „дазволенае” месца на вул. Уманскага. Разлічвалі, што людзі разыйдуцца. Мы заклікалі не разыходзіцца і ісьці калёнай (адлегласьць у 3-4 тралейбусных прыпынкі). Імгненна арганізавалі калёну і рушылі пад сьцягамі.

Гэта было першае шэсьце менчукоў у нашым раёне на чале з актывістамі Койданаўскай Рады

– прыгожае, вялікае, з песьнямі. Фронтаўская літаратура таксама была з намі. Пачаўся мітынг. Мы вельмі хутка сталі распаўсюджваць газэты. І тут да мяне падшоў афіцэр міліцыі і прыгразіў: „Калі яшчэ раз убачу – вунь машына, бачыш, тлумачыць будзеш у аддзяленьні!” Я кінулася да мікрафона: „Дарагія людзі! Вось за гэтыя газэты, у якіх праўда пра нашае жыцьцё, вось той міліцыянт грозіць мяне арыштаваць!” Натопі загудзеў. Людзі сталі абуралася, нехта прапанаваў „абараніць дзяўчыну”, нават прагаласавалі. Міліцыянт быў высмеяны. А праз паўгода я сустрэлася зь ім у зале паседжаньня Менгарсавета. Гэта быў начальнік міліцыі Маскоўскага раёну Аляксандар Шчурко. Ён, як і я, быў абраны дэпутатам...

Фронтаўскія мітынгі на Паўднёвым Захадзе не абмінала ні намэнклятура, ні міліцыя, бо на іх заўсёды збіралася шмат людзей. Да кожнага такога мітыngu мы рыхтаваліся вельмі сур’ёзна, стараліся прадугледзіць усе акалічнасьці. На адзін такі мітынг прыхаў сакратар гаркаму П. Краўчанка абараняць ненавіснага ўсім намэнклятуршчыка Галко (першага сакратара менскага гаркаму КПБ-КПСС), які балатаваўся ў дэпутаты Вярхоўнага Савета СССР у нашым раёне і за якога ўлада стаяла гарой. Слова ўзяў П. Краўчанка і пачаў хлусіць пра „сумленнага” камуніста Галко. Але нашая папярэдняя інфармацыя насельніцтва, нашыя ўлёткі не дазволілі яму падмануць людзей: Краўчанку абсьвісталі.

Так працавалі актыўныя людзі па ўсіх раёнах сталіцы. Але на многія „раённыя” фронтаўскія мітынгі запрашалі нас, койданаўцаў, дапамагчы ня толькі прапагандыстамі, а і гукаўзмацняльнай апаратурай. (Калі збіралася шмат людзей, і ў асноўным на вуліцы, без мікрафонаў-гукаўзмацняльнікаў было няк, і ўсе прыстасаванні мы павінны былі мець свае, бо ніхто, зразумела, нам нічога не „даваў”).

Мне заўсёды хацелася быць разам з сябрамі, і яны бралі мяне ў каманду. Так мы аб’ездзілі ўвесь Менск і некаторыя іншыя гарады Беларусі. Памятаю, як выступалі перад жыхарамі Маладзёчна, стадыён якога быў поўны народу. Запомніўся

6. 1989 г. Фронтаўскі мітынг на стадыёне ў Маладэчна. Ля мікрафона Галіна Пазыняк. (Зьлева са сьцягам С. Міхноў, у глыбіні – Г. Карпенка).

яшчэ адзін мітынг, здаецца ў Барысаве. Нашым апанэнтам быў дырэктар заводу Леанід Козік. Як жа яго ненавідзелі рабочыя! Яму не давалі прамаўляць, выкрыквалі „прэч!“ А потым ён быў „абраны“ ў Вярхоўны Савет. (Пазыней стаў адданным служкам Лукашэнкі.)

Заўсёды, калі я разносіла літаратуру, за мной сачылі міліцыянты. Тады мы прыдумалі хадзіць па-дваіх-траіх, і хто-небудзь быў з фотаапаратам.

Як толькі да мяне скіроўваўся міліцыянт, „нашы“ яго тут жа спрабавалі сфагатаграфавач (часам фатаапарат быў нават бяз плёнкі – не хапала грошай). Але прыём спрацоўваў, стрымліваў грубасьць міліцыянтаў і ахвоту „схапіць нефармала“.

Кожнай такой маленькай „перамозе“ мы радоваліся і сьмяяліся, калі ўдавалася абдурыць міліцыянта. Так расла наша дружба, адчуваньне сяброўскага пляча.

Падзеі ў Тбілісі, у Вільні, мужная барацьба Прыбалтыйскай дэлегацыі на зьездзе дэпутатаў СССР за сваю незалежнасьць – усё гэта (і гераічнае, і трагічнае) не было для нас „чужым” – „летувіскай”, „эстонскай”, латвійскай ці грузінскай справай. Іх мужнасьць натхняла і нас, беларусаў, мацавала наш дух, а відэмагэтрыялы (які Фронт у ўдалося прывезьці ў Менск) пра ўвод танкаў у Тбілісі, Вільню і пра чалавечыя ахвяры ў барацьбе за незалежнасьць мацаваў нашыя сілы на змаганьне.

ДАРЭМНЫЯ СПАДЗЯВАНЬНІ

Трансляцыю 1-га зьезда дэпутатаў СССР у Маскве глядзела ўся Беларусь. Гэта быў зьезд, на якім (дзякуючы незвычайнай мужнасьці і бясстрашшу дэлегацыі прыбалтыйскіх дэпутатаў) упершыню адкрыта з экрану тэлебачаньня сьвет пачуў пра таямніцы жудаснай савецкай імперыі. Ім перашкаджалі, не давалі слова, але яны ўсёй сваёй камандай дамагаліся яго і казалі пра агідны пакт Молатава-Рыбентрапа, пра акупацыю іхніх краінаў... Гаварылі смела, не баючыся і не аглядаючыся. Захоплівала дух ад іхнага прыкладу.

Мы на Беларусі пільна ўглядаліся ў экраны, каб убачыць нашых прадстаўнікоў С. Шушкевіча ці А. Дабравольскага сярод тых смелых і мужных дэпутатаў. Мы чакалі, што С. Шушкевіч, як і прыбалтыйцы, возьме слова і скажа пра вынікі Чарнобыля для Беларусі, пра акупацыю нашага краю, пра незалежнасьць. Але сп. Шушкевіч (як і іншых дэпутатаў ад Беларусі) чуваць не было, і мы ніяк не маглі сабе патлумачыць, чаму ён адмоўчваецца.

Калі ён вяртаўся з Масквы са зьезду, мы (чалавек пятнаццаць) вырашылі сустрэць яго, каб распытаць, выказаць падтрымку (бо ўсё яшчэ спадзяваліся, што гэта змагар за незалежную Беларусь). Сп. Шушкевіч нас не чакаў, ён быў крыху разгублены, і разам з тым, у нейкай эйфарыі. На пытаньні („Чаму вы ня выступілі?”) сп. Шушкевіч сказаў, што немагчыма было дамагчыся слова. „Гэта толькі пачатак, мы яшчэ возьмем сваё,” – запэўніў нас сп. Шушкевіч.

Але патрэбнага слова, якога Беларусь чакала ад дэпутата СССР С. Шушкевіча, ён так і не сказаў

ні на 2-й, ні на 3-й сэсіі. Імпэрыя развальвалася на вачах, і трэба было (калі на ўласнае змаганьне не хапала мужнасьці) хаця б салідарызавацца з Прыбалтыйскай дэлегацыяй, далучыцца да іхных заяваў... Праўда, камэра зафіксавала нейкія ягоны выступ, але гэта было нейкае лепятаньне, нешта такое невыразнае, што я запомніла толькі сам факт выступу.

Час патрабаваў мужных гераічных людзей, якія б не баяліся. Сп. Шушкевіч аказаўся іншым, але ў гэта так не хацелася верыць, і мы яшчэ шмат часу спадзяваліся на яго...

ЗМАГАРЫ-РАМАНТЫКІ

Як супрацоўніца НДІ педагогікі я тады мела некалькі гадзінаў рускай мовы ў школе „Паўднёвага Захаду” Маскоўскага раёну. Гэта былі часы, калі толькі-толькі пачалі зьяўляцца бел-чырвона-белыя значкі і ўлады адразу пачалі шальмаваньне нашай сымволікі. Газэты друкавалі брудныя артыкулы, на нашыя мітынгі камуністы прывозілі стэнды з артыкуламі і фатаграфіямі (са сфальшаванымі матэрыяламі, каб скампраметаваць нацыянальную сымволіку і БНФ). Намэнклятура старалася забытаць людзей, бо ў тых часы „шырокія масы” мала што ведалі ці зусім нічога ня ведалі пра *Бел-Чырвона-Белы сьцяг*, пра *гэрг Пагона*. Як заўсёды, намэнклятура разьлічвала на сілу падману. Некаторыя верылі.

Насіць бел-чырвона-белую значку было забаронена. Але я сваю маленькую значку не здымала ніколі, нават у школе, на занятках. Вучням гэта вельмі падабалася. Паколькі я была навуковым супрацоўнікам НДІ і не была падпарадкаваная школьнаму кіраўніцтву, яно рабіла выгляд, што не заўважае мой сьцяжок.

Пасля першых мітынгаў на Паўднёвым Захадзе, дзе я заўсёды актыўна ўдзельнічала, адносіны да мяне ў школе рэзка падзліліся: адны ставіліся да мяне з павагай, другія – зь нянавісьцю.

Нашая праца была цяжкай і самаахвярнай. Бо супраць нас працавала велізарная партыйна-дзяржаўная машына. Але мы не шкадавалі ня толькі часу і сілаў, нярэдка аддавалі свае апошнія грошы на газэты, паперу, на „абсталяваньне” мітынгаў, на штрафы і гд.

7. Сакавік 1991. Фронтаўскі мітынг ля Дома Ураду ў Менску. Збор сродкаў на Фронт.

Нярэдка на мітынгх прыходзілася збіраць ахвяраванні. Аднаго разу падчас збору ахвяраванняў адзін мінчук усклікнуў: „Эх, зрабіў „заначку” ад жонкі, але вам аддаю, ня шкода.” Навакोल засмяяліся. (Мы падзякавалі, але параілі ўсё ж не хаваць ад жонкі грошы.)

Кожнага разу пасля збору сродкаў мы стваралі падліковую камісію і разам лічылі грошы. Потым складалаўся пратакол, які падпісвалі некалькі асобаў, і грошы „здавалі” кіраўніку Койданаўскай Рады і сябру Сойма БНФ Сяргю Міхнову. Пра далейшы лёс грошай ніхто ніколі не пытаўся. Наша адданасць Беларусі, Фронту, барацьбе за свабоду здавалася настолькі бяспрэчнай, што ні ў каго не ўзнікала ніякіх дрэнных думак, акрамя агульнай справы і агульных інтарэсаў.

26 лютага 1990 г. на адным з буйнейшых перадвыбарчых мітынгаў на плошчы Незалежнасці (тады плошчы Леніна) прысутнічалі кіраўнікі ЦК КПБ. Іх спецыяльна, ведаючы іхнюю наздарнасць ў прамаўленьні, запрасіла нашае кіраўніцтва БНФ, каб яны выступілі перад народам. У народзе

іх называлі „андатравыя шапкі”, бо гэтыя „андатры”, як і так званыя „дублёнкі”, у тых часы былі характэрнай прыкметай намэнклятуры. Яны каштавалі дорага, былі страшэнным „дэфіцытам”, у свабодны продаж, як правіла, не паступалі, размяркоўваліся нават не ў крамах, а яшчэ на гандлёвых базах, і толькі па начальству.

Вышэйшае намэнклятурнае начальства Беларусі стаяла перад людзьмі ў сваіх шапках. Народ пачаў патрабаваць, каб тыя, выступаючы перад людзьмі, зьнялі іх (фронтаўцы былі ўвогуле бяз шапак). Але першы сакратар ЦК КПБ Яфрэм Сакалоў прадаўжаў выступаць у шапцы. Людзі абураліся, не давалі яму гаварыць. У адрас намэнклятуры сыпаліся моцныя словы, воклічы неспрыяцця.

Камуністычны начальнік рабіў адчайную спробу абараніць „кіруючую і напраўляючую” ролю кампартыі ад „экстрэмістаў”, як камуністы казалі пра барацьбітоў за незалежнасць Беларусі. Але нічога, акрамя грэблівасці і гневу, выклікаў у статысцячнага мітынгу ні Я. Сакалоў, ні іншыя „кіраўнікі” ўжо былі ня ў стане. (Сакалоў, дарэчы, у час выступу

8. 26 лютага 1990 г., 100-тысячны перадыбарчы мітынг БНФ у Менску. Выступае З. Пазыняк.

так і не зняў сваё „шапё”. Плошча аж раўла. Тады Пазыняк супакайвае людзей і кажа нешта наکشталт: „Ды ня здыме ён сваю шапку, ня можа паступіцца прынцыпамі. Хай гаворыць ў шапцы”.)

Як заўсёды, я з сябрамі збірала на мітынгу ахвяраванні (папярэдне вядучы прадставіў мяне, я са скрыняй выйшла да мікрафона, каб усе мяне ўбачылі). Плошча была запоўнена менчукамі. Шмат журналістаў, тэлекамераў. І тут я нечакана разварочваюся да Я. Сакалова і са сьмехам прапаную: ахвяруйце на Народны Фронт! Ад нечаканасці партыйны кіраўнік аслупянеў. Усе кінакамеры, якія былі на плошчы, развярнуліся ў наш бок і сталі здымаць, зашчоўкалі фотаапараты, людзі з цікавасцю назіралі. Сакалоў бездапаможна і разгублена адступіў на крок-другі. Сьтуацыя становілася сьмешнай. І, каб адчапіцца, ён кінуў у скрыню пяць рублёў. Сьмяялася ўся плошча: Сакалоў ахвяраваў грошы Народнаму Фронту.

Камуністычная ўлада ў той час з усёй сілы старалася абыгцаць Фронт, і асабліва – Зянона Пазыня-

ка. Чаго дамагаецца Зянон Пазыняк, якая праграма Народнага Фронта – пра гэта бальшыня беларусаў ня ведалі, а чулі толькі брудны паклёп і ляянку ў бок Пазыняка і Фронта. Таму напрыканцы мітынгу было вырашана (прагаласавалі) ўсёй калёнай ісьці на тэлебачаньне, патрабаваць непасрэднага эфіру, каб прымусіць камуністаў даць магчымасьць Зянону Пазыняку і іншым прадстаўнікам Народнага Фронта выказаць з тэлеэкрану сваю праграму і патлумачыць, чаго дамагаецца Народны Фронт.

Плошча рушыла да адміністрацыйнага будынку тэлецэнтра. Людзі ішлі зьяднанья, рашучыя, упэўненыя ў сваёй сіле. Уся тэрыторыя праспэкту ад паштамту да тэлецэнтра запоўнілася дэманстрантамі. Масы людзей акружылі будынак тэлебачанья. Дэлегацыя на чале з Зянонам Пазыняком пайшла ў будынак з патрабаваньнямі эфіру. На тоўп гудзеў. Нейкі час мы стаялі ў чаканьні, але кожны, хто там знаходзіўся, настроены быў вельмі рашуча. Уражаньне было такое, што калі эфіру не дадуць, людзі разьнясуць будынак па цагліне.

9. 26 лютага 1990 г., 100-тысячны перадавыбарчы мітынг БНФ у Менску.

Нарэшце да нас выйшаў Зянон Пазьняк і паведаміў, што нашае патрабаваньне абяцаюць выканаць, але фронтаўская дэлегацыя павінна ехаць на вуліцу Макаёнка, да вытворчага тэлецэнтра. „Ня трэба разыходзіцца. Калі нас тут ня будзе, намэнклятура проста падманіць і ня дасьць эфір”, – заклікаў Зянон Пазьняк. І ўсе людзі ня

толькі засталіся чакаць, але запатрабавалі вынесьці тэлевізар на вуліцу, каб выступ кіраўнікоў Фронту па беларускім тэлебачаньні бачыць на свае вочы. Патрабаваньні былі настолькі расшучыя, што кіраўніцтва тэлебачаньня і намэнклятура спужаліся. Вынесьлі вялікі тэлевізар, і праз нейкі час мы ўсе ўбачылі гэты выступ – не

пасрэдни выступ кіраўнікоў Народнага Фронту ў адкрытым эфіры.

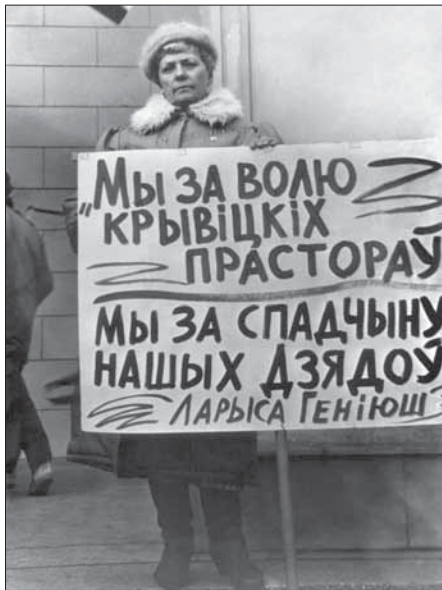
Потым шмат хто расказваў: як толькі на экране з'явіўся Зянон Пазыняк і іншыя прадстаўнікі Фронту, у першы момант ня верылі сваім вачам, а праз пару хвілінаў пачалі тэлефанаваць знаёмым – хутчэй уключайце тэлевізар! Гэта сталася падзеяй, роўнай выбуху бомбы. Гэта была бліскучая перамога і Зянона Пазыняка, і Фронту, і тысячаў рашучых, смелых людзей, якія адчулі сябе гаспадарамі на сваёй зямлі.

Праз паўгадзіны на тэлестудыі было сабранае ўсё камуністычнае кіраўніцтва Беларусі, якое спрабавала „адкруціць” сітуацыю, „раскрыць сапраўдны твар нефармалаў”, але іхныя выступы ўжо нікога ня значылі пасля выступу Фронту, пасля словаў Пазыняка ў эфіры.

Успамінаецца, як цяжка тады было ўсім нам. Не было ні памяшканьня, ні тэхнікі. Але мы неяк на гэтым не засяроджваліся. Намі кіравала жадаўня пераменаў, непрыняццё камунізму і цывёрдая вера ў перамогу. Пра асабістае, пра ўласны дабрабыт зусім ня думалася. Так, прынамсі, думалі і адчувалі шмат хто. Але мне здавалася, што так думаюць абсалютна ўсе.

Аднаго разу жонка Сяргея Міхнова мне сказала па сакрэту, што Сяргей купіў два дамы недзе ў вёсцы. Я здзівілася: чаму так сакрэтна, гэта ж вельмі добра – дом. Але яна вельмі прасіла не прагаварыцца Сяргею, што я ведаю. Я так і не зразумела, чаму гэта быў „сакрэт”.

Рэспубліканская арганізацыя Фронту збіралася ў Чырвоным касцёле (тады – Дом кіно), ва ўніверсытэце, у музэях. А мы, у раёне, знайшлі нейкае непрыстасаванае падсобнае памяшканьне ў адным з дамоў Паўднёвага Захаду. Збіраліся і на кватэрах. Часьцей за ўсё – у гасьціннай і ўтульнай 4-пакаёвай кватэры Сяргея Антончыка. Гаварылі пра нашыя задачы, плянавалі мерапрыемствы, сьпявалі беларускія песьні, пілі гарбату (ніякай гарэлкі!), марылі. Кожны раз Сяргей Антончык прасіў мяне пачытаць беларускія вершы, што я рабіла з задавальненьнем.

10. Фронтаўскія „Дзяды” 2.XI.1991, Менск.

Памятаю, як аднаго разу, пачуўшы ў выступе Пазыняка, што ў вольнай Беларусі ня будзе „прапіскі”, мы дружна абмяркоўвалі гэтую праблему. Прывычныя да савецкіх „стандартаў”, усе мы моцна дзівіліся:

– Як гэта – без прапіскі?

– Гэта ж можна будзе ўсюды езьдзіць і, калі захочацца, застацца жыць і працаваць, дзе спадабалася, – казаў нехта.

– І ніякай „прапіскі” будзе непатрэбна, – дадаваў другі. Мы ніяк не маглі надзівіцца і нарадвацца гэтай „навіне”.

– Без „прапіскі” – гэта ж будзе зусім новае жыццё! – радваліся мы будучаму шчасьцю.

Гаварылі па-беларуску, і як толькі хто пераходзіў на расейскую мову, Міхноў (сам жа расеец) адразу загадваў: „Гаворым па-беларуску!” Нярэдка мы разыходзіліся пад раницу, адразу на працу.

Не хачу нікога пакрыўдзіць, але мне здаецца, што наша Койданаўская Рада была самая дружная, самая лепшая, самая ахвярная, моцная і рамантычная. Тыя часы Койданаўскай Рады былі сьветлыя, чыстыя і найлепшыя. Не існавала ні здрады, ні падману. Разам нам было вельмі ўтульна і радасна, мы адчувалі душэўны камфорт. Мы

жылі агульнымі інтарэсамі, агульнымі праблемамі, агульным змаганьнем. Самае важнае і драгое ў нас было агульным – гэта нашая Беларусь, за будучыню якой мы змагаліся. Быць разам і змагацца за Беларусь – гэта было шчасьце.

Памятаю, летам я вырашыла звазіць дачку, якая вельмі часта прастуджвалася, на поўдзень, каб загартаваць яе. Але мне было сорамна перад сябрамі, што я зьнікну амаль на тры тыдні з агульнага нашага жыцця, калі столькі працы дзеля нашай Бацькаўшчыны. Я падзялілася гэтымі думкамі са сваім сябрам Сяргеем Антончыкам, на што ён проста загадаў мне, каб я выкінула такія думкі, ехала і „аздараўляла” дачку.

23-га чэрвеня 1989 года ўсе актыўныя койданаўцы дружнай камандай паехалі на Першы Ёстаноўчы зьезд БНФ у Вільню, дзякуючы салідарнай падтрымцы летувісаў, якія далі нам такую магчымасьць. Правесці ж наш Першы Зьезд у Беларусі ўлады не дазволілі. „Никакой независимости, никакого Народного Фронта и никакого съезда!” – заяўлялі яны і лічылі, што будзе так, як было ўжо 70 гадоў пры саветах. Шырокі грамадзкі рух і масавыя патрабаванні не цікавілі „гаспадароў жыцця”, загадваць яны прызвычаліся. Але часы імкліва мяняліся, і сталася па-нашаму.

Зьезд атрымаўся ўрачыстым і прыгожым (зала была з густам ўпрыгожана нацыянальнай сымволікай, плякатамі, партрэтамі выбітных беларусаў – вынік працы лепшых беларускіх мастакоў). Была зацьверджана Праграма і Статут БНФ, абраны Старшыня Народнага Фронту Зянон Пазьняк і ягоныя намесьнікі: Міхась Ткачоў і Юры Хадька. Пасля гэтага мы мелі юрыдычнае права рэгістраваць Народны Фронт як грамадскую арганізацыю.

А дома нас чакала цяжкая праца першай выбарчай кампаніі ў Вярхоўны Савет БССР і мясцовыя Саветы.

ПАЧАТАК БАРАЦЬБЫ ЗА ВЯРХОЎНЫ САВЕТ БССР І МЯСЦОВЫЯ САВЕТА

Сходы па вылучэньні кандыдатаў у дэпутаты, дзе вылучаліся нашыя прадстаўнікі, ніколі не ставаліся па-за ўвагай улады. Камуністы стараліся

запоўніць бальшыню залі кагэбістамі і правакатарамі.

Паседжаньне рэспубліканскай арганізацыі Таваарыства Беларускай Мовы па вылучэньні кандыдата ў дэпутаты БССР адбылася ў вялікай аўдыторыі Тэхналягічнага інстытуту. Народу сабралася шмат, бо адным з вылучэнцаў быў Зянон Пазьняк. Каб яму перашкодзіць быць абраным кандыдатам, сабралі „лепшыя сілы” КПСС. Яны вылучылі ня толькі сваіх артадоксаў, але пастараліся сутыкнуць баларусаў ілбамі і прапанавалі ў якасьці альтэрнатывы Пазьняку вельмі прыстойнага чалавека, рэктара аднаго ВНУ. Памятаю, як шчыраваў камуніст П. Краўчанка, нейкі камуніст Суша. У іх усё было адпрацавана гадамі, расьпісана, як па нотах. Але як ні стараліся камуністы, перашкодзіць Народнаму Фронту яны былі ня ў стане, і на гэтым сходзе перамог Зянон Пазьняк, які быў абраны кандыдатам у дэпутаты Вярхоўнага Савету БССР ад ТБМ.

На гэты раз у кожным раёне былі нашыя вылучэнцы. У асноўным гэта была наша беларуская інтэлігенцыя, лепшыя людзі, якія стаялі на незалежніцкіх пазыцыях.

Пачалася перадвыбарчая кампанія. Групы падтрымкі фронтаўскіх кандыдатаў працавалі па выбарчых акругах ў кожным раёне. Я тады працавала ў сваім, Маскоўскім.

КОЙДАНАЎСКАЯ РАДА БНФ

У Маскоўскім раёне Менска Народны Фронт (Койданаўская рада) быў сканцэнтраваны на Паўднёвым Захадзе і кіраваў Радай Сяргей Міхноў. На тых часы ён быў актыўным фронтаўцам, умеў арганізаваць людзей. Мы моцна сябравалі – Сяргей Міхноў, Сяргей Антончык і я. Пазьней такім сябрам стаў і Валянцін Голубеў.

У нашай Радзе сабралася шмат людзей, якія ня толькі „ў душы” жадалі пераменаў, але былі вельмі актыўнымі. Самае моцнае пачуцьцё таго часу для мяне зьяўляецца пачуцьцём пэўнай і вернай сяброўскай надзейнасьці. Нашыя думкі, дзеянні і лад жыцця я часам параўноўваю зь бегам, бо нашу агульную справу Адраджэньня Беларусі мы ўсе разам рабілі з энэргіяй, я б сказала „бягом”.

На ўсё хапала сілаў і жадання зрабіць як найлепей і як найхутчэй. Мы збіраліся пасля працы і абмяркоўвалі палітычную сітуацыю, свае дзеянні па выбарчай кампаніі. Спачатку мы займаліся выбарчымі сходамі ў Вярхоўны Савет.

Найбольш прыймальным для нас (хоць і надзвычай цяжкім) стаў шлях вылучэння на месцу жыхарства ад выбаршчыкаў. (Можна было вылучацца яшчэ і ад працоўнага калектыву, але антыкамуністу гэты шлях быў зачынены: ні начальства, ні камуністычныя прафсаюзы не дапусцілі б гэтага пад уціскам няўспынага вока партыйнага камітэту (парткаму), які існавалі ў любым рабочым калектыве.)

Гэты шлях быў цяжкім, бо каб вылучыць у дэпутаты нашага прадстаўніка, неабходна было сабраць на кожны сход па вылучэнні фронтаўскага кандыдата ня менш за 500 жыхароў з выбарчай акругі. Мы ўпарта хадзілі па кватэрах і запрашалі на сход выбаршчыкаў. Хадзілі па дамах, стукаліся ў кожную кватэру, плумачылі і запрашалі на сход. Бывала ўсяляк. Часамі, калі мы агітавалі па кватэрах, які-небудзь камуніст-артадокс выклікаў міліцыю, каб нас схапілі.

Але мы былі разам, мы былі як сям'я. Пра нейкія няўзгодненыя дзеянні, нечую „самадзейнасць”, нязгоду з агульнапрынятым рашэннем – не магло быць і гаворкі. Мы разумелі: трэба быць „у кулаку”, пільна трымаць вуха, бо ворагаў і ахвочых загарнуць нашу Беларусь занадта шмат, каб ня быць пільнымі. Таму, ня глядзячы на велізарную камуністычную машыну, вельмі часта мы перамагалі, хоць барацьбітоў, якія нічога не баяліся (ні камуністычнай улады, ні хлусьні, ні паклёпу), было ня так і шмат. А калі пазней фронтаўская Апазыцыя ў Вярхоўным Савеце пачала перамагаць абсалютную камуністычную большасць „малымі сіламі” і потым аднавіла незалежнасць Беларускай дзяржавы, яе нацыянальныя сымвалы, спыніла дзейнасць КПСС рукамі самой жа КПСС і г. д., тады стаў відавочным ўсім Боскі закон: перамога даецца тым, хто змагаецца, хто аб'яднаны, дзейнічае ўзгоднена, як адзін кулак. (У наступнай выбарчай кампаніі ў 1995 годзе перамогі не адбылося, на мой погляд, яшчэ і таму, што для часткі фронтаўцаў выбары сталі „сваімі”, асабістымі. Неабходныя былі салі-

дарная ўзаемадапамога і татальны кантроль за ходам выбарчай кампаніі, што не пад сілу нейкім адзінкам і магло быць дасягнута толькі ўсімі разам. Рэжым ужо тады скарыстаў супроць Фронту безаглядную фальсіфікацыю. Але гэтай паразе паспрыялі і тыя, што перасталі дзейнічаць калектывна – В. Івашкевіч, У. Анцудевіч, В. Трыгубовіч і іншыя раскольнікі, якія (каб стаць дэпутатамі) дзейнічалі згодна сваіх асабістых інтарэсаў, маючы свой „ўласны выбарчы бюджэт” і ўласную выбарчую кампанію. У выніку – рэжыму ўдалося беспакарана сфальсіфікаваць выбары, і дэпутатам ад Фронту ня стаў ніхто.)

Нягледзячы на цяжкасці, неабходны кворум на сходы выбаршчыкаў мы збіралі. Але абавязкова прыяжджалі і прадстаўнікі з райвыканкаму, партыйныя „работнікі” сачыць за намі. Яны ўсяляк стараліся зацягнуць час пустымі пытаньнямі-дыскусіямі, каб людзі ня вытрымалі доўгага сядзення ў залі ў будні дзень. Калі намэнклятуры ўдавалася вельмі зацягнуць час, зала паступова пусьцела, не дачакаўшыся галасавання. У людзей, як заўсёды, было шмат справаў, асабліва ў жанчын. Дома чакалі дзеці, сям'я, назаўтра рана на працу, а тут сход зацягваецца на 3-5 гадзінаў... І тады ўсе нашыя намаганні, каб сабраць людзей, аказваліся дарэмнымі: людзі не вытрымлівалі і йшлі дадому. Мы прасілі іх вярнуцца праз 1-2 гадзіны на галасаванне. Было ўсяляк. Часам, назаўтра зноў пачыналі з абходу дамоў і з просьбай яшчэ раз сабрацца на сход...

Вынікі галасавання такога сходу пільна адсочваліся. У асноўным, гэта тычылася колькасці галасавальшых. У астатнім (ня глядзячы на стараньне намэнклятуры і сійныя правакацыі) мы перамагалі. Але нават калі сход прызнаваўся „не адбыўшыся”, мы не гублялі прысутнасці духу: зноў і зноў збіралі людзей на сходы. Так здарылася, калі мы збіралі сход па вылучэнні кандыдатам у дэпутаты Вярхоўнага Савета ад Фронту Сяргея Міхнова, вылучыць кандыдатуру якога ўдалося толькі на другі раз.

Выступаючы на сходзе выбаршчыкаў па вылучэнню кандыдата ў дэпутаты, Сяргей моцна хваляваўся. Хваляваліся і мы, яго сябры. Але на Паўднёвым Захадзе Менска (дзе вылучаўся Сяргей) Фронт гучэў моцна, тут мы працавалі злажа-

на і шмат – і вынікі былі. І калі С. Міхноў стаў кандыдатам у дэпутаты Вярхоўнага Савета БССР, у яго абранні дэпутатам ён (і ўсе мы) былі ўпэўненыя. Таму Сяргей на сваёй акрузе амаль не працаваў, а дапамагаў іншым фронтаўцам (у тым ліку і асабіста мне). А працаваць было трэба, і моцна.

Тое, што Сяргей амаль не працуе на сваёй акрузе дзівіла, я нават падумала, а ці хоча ён увогуле стаць фронтаўскім дэпутатам. Але ў тым жыццёвым рытме было не да „доўгіх разваг”. Мы ўсе „сыпшаліся” і „без працы” не былі ніколі (ня там, дык тут). (А вось калі на выбарах Сяргей „не прайшоў”, паверыць у гэта і „пагадзіцца” ўсім нам было вельмі цяжка, хоць мы і разумелі, ды і сам Сяргей гэта прызнаваў, што так сталася ў выніку слабой агітацыйнай кампаніі на яго выбарчым участку.)

Асабліва запомнілася мне, як мы змагаліся за вылучэнне ў кандыдаты Валянціна Голубева. Гэта была агульная фронтаўская барацьба.

Заля адной са школаў Паўднёвага Захаду была поўнай, а мы ўсё яшчэ хадзілі па дамах і запрашалі людзей (на выпадак, калі камуністам ўдасца зацягнуць час і людзі пачнуць разыходзіцца).

Пачалася вылучэнне кандыдатаў. Іх назбіралася больш за дзясятка. Потым – выступы вылучэнцаў, потым выступы з залі: адзін у падтрымку, адзін супраць.

Выступ Валянціна Голубева быў добры, але ж і апанэнты „не драмалі”. У залі хапала „людзей у цывільным” і памагатых. Мы хваліліся за галасаванне. І тут нечакана прыехаў Зянон Пазыняк (гэта, дарэчы, ён угаварыў маладога камуніста-беларуса і навукоўца Голубева уступіць у Фронт і балатавацца ў дэпутаты). Зянон Пазыняк выступіў у падтрымку Валянціна. Заля літаральна ўзарвалася апладысмантамі. Перамога была забяспечана, і кандыдатам у дэпутаты сход выбаршчыкаў выбраў Валянціна Голубева.

Паколькі цэнтар Койданаўскай Рады БНФ Менска канцэнтравалася на Паўднёвым Захадзе, амаль кожны дзень я ездзіла туды на гарадзкім транспарце, бо жыла на адлегласці 7–10 тралейбусных прыпынкаў ад сваіх сяброў, у раёне вуліц Люксембург-Лермантава, і на пачатку была ў сваім раёне адзінай фронтаўкай. Калі сябры прапанавалі мне вылучыцца кандыдатам у дэпутаты Гарсавета па

месцы жыхарства (у Вярхоўны Савет у маім раёне Фронт вылучыў В. Вячорку), я разгубілася. З аднаго боку я разумела, што нельга аддаваць акругу камуністам і трэба змагацца. Але ж я тут была адна. „Чаго ты баішся, мы ж будзем з табой разам, „– сказалі сябры. І я пагадзілася.

Маім вылучэннем займаўся Сяргей Міхноў. Ён знайшоў нейкі кааператыву, працоўны калектыв якога мяне і вылучыў – рэдкі выпадак, калі людзі не пабаяліся вылучыць фронтаўку.

Я здала ў выбарчую камісію неабходныя дакументы, і неўзабаве мне выдалі пасведчаньне кандыдата ў дэпутаты Менгарсавета па 75-й Лермантаўскай акрузе.

І сапраўды, не было выпадку, калі б я засталася адна ў „сваёй выбарчай кампаніі”. Здаецца, на маю выбарчую акругу зьяжджаліся ледзь ня ўсе койданаўцы. Запомнілася, як аднаго разу ішоў сьнег з дажджом і на вуліцы было вельмі мокра і няўтульна. Я чакала сяброў пасля працы, але ня вельмі спадзявалася, што хто-небудзь прыедзе. Прыехала ж чалавек дзясць. Мы хадзілі па дварах зь мегафонамі, гаварылі зь людзьмі ў дварах. Часам некаторыя выходзілі да нас паглядзець як на дзіва: такая непагадзь, а яны – пра выбары. Дзівакі!

А мы не шкадавалі сіл для будучыні. Часамі я стамлялася так, што дома вечарам так і засынала ў крэсьле. А назаўтра – ізноў праца ў акрузе дапазна. Тады было так. Аднекуль браліся сілы, якія перамагалі і грыпу, і кашаль, і неверагодную стому. Немагчымае становілася магчымым.

ВЫБАРЫ-90

Папярэднія вынікі выбараў, як правіла, становяцца вядомымі ноччу, у дзень выбараў. Мы чакалі агульных вынікаў, бо ніхто не перажываў „за сябе”, усе хваліліся за Фронт. У гэтую ноч да фронтаўскай інфармацыі дазваніцца было складана. І вось першыя звесткі: Пазыняка выбралі з першага тору галасаванья!

Але далей мы даведаліся, хто з фронтаўскіх кандыдатаў, адзін за другім, „не прайшоў” на другі тур, ці дакладней сказаць, каму не далі прайсці: падліковыя камісіі ўсе былі „схопленыя” КПБ. Гэта быў першы, вельмі моцны ўдар. І ня ўсе яго здолелі вытрымаць...

Потым пачаліся бясконцыя новыя і новыя да-выбары, але істотна павялічыць Апазыцыю БНФ у Вярхоўным Савеце не ўдалося.

Не прайшла ў Гарсавет і я. Выбары па маёй акрузе абвясцілі не адбыўшымся, бо ў галасаванні прыняло ўдзел менш 50 адсоткаў выбаршчыкаў, хоць у выніку галасавання па маёй акрузе сярод пяці кандыдатаў перамога была за мной.

Праз два месяцы былі абвешчаныя дадатковыя выбары. Сябры прапанавалі мне паспрабаваць яшчэ раз, каб (калі ўжо ня выйграць), дык ня даць прайсці намэнклатуры. Я пагадзілася. І пачаліся ізноў цяжкія дні працы ў дварах, на сходах, на мітынгх. Як заўсёды, са мной былі мае сябры-фронтаўцы. У дзень выбараў яны наладзілі сур'ёзны контроль за галасаваннем і падлікам галасоў на выбарчых участках. Мы (чалавек дзясць) чакалі вынікаў у мяне дома. Каля першай ночы вынікі сталі вядомыя. Я перамагла трох канкурэнтаў.

Мы абдымаліся, сьмяяліся, гаварылі, гаварылі. Кожны з маіх сяброў радаўся за маю перамогу, як за асабістую, бо ўспрымалі яе як перамогу Фронта. Разьвітваючыся з сябрамі, я запэўніла, што ўся мая дзейнасць у Гарсавеце будзе ад імя Фронту і дзеля Беларусі.

АНТЫКАМУНІСТЫЧНАЯ ДЭМАНСТРАЦЫЯ – 90

У гэтым жа 1990-м кіраўніцтва Фронту вырашыла правесці ў Менску ўсебеларускую антыкамуністычную дэманстрацыю і мітынг якраз на 7 лістапада (у дзень кастрычніцкага бальшавіцкага перавароту 1917 года). Заяўнікамі былі чалавек 5-6 дэпутатаў-фронтаўцаў Вярхоўнага Савета (З. Пазыняк, В. Голубеў, Л. Баршчэўскі, Г. Сямдзянава і яшчэ некалькі чалавек). У спісе заяўнікаў стаяла і маё імя як дэпутата Менгарсавета.

Дэманстрацыю, як ня дзіўна, дазволілі (ізноў „падставіўся” шчыры наш Аляксандар Міхайлавіч Герасіменка), бо, відаць, тагачасная камуністычная ўлада і падумаць не магла, якія маштабы прыме гэтая акцыя і якія незваротныя вынікі ад яе чакаюць беларускае грамадства. А падзея атрымалася знакавай.

Было вырашана ісьці не традыцыйна – ад плошчы Незалежнасці (тады пл. Леніна) да Круглай плошчы, – а наадварот, да Вярхоўнага Савету. Таму менчукі і антыкамуністы з усёй Беларусі збіраліся нараніцы на плошчы Якуба Коласа.

Як заўсёды, нашу калёну суправаджала фронтаўская Дружына, бо кіраўніцтва адрэаджэцкага руху вельмі дбала як за парадкам падчас фронтаўскіх масавых мерапрыемстваў, так і за ягонай „эстэтыкай”. (Потым гэта стала нашай добрай фронтаўскай традыцыяй на ўсіх нашых акцыях: парадак, чысціня, культура паводзінаў і прыгожы агульны выгляд нашых калёнаў ці „плошчаў”).

Фронтаўская калёна рушыла вельмі арганізавана і была аформлена рознымі антыкамуністычнымі транспарантамі, распрацаванымі беларускімі мастакамі. Луналі нацыянальныя сьцягі. Мы ішлі па праспекце Францыска Скарыны (тады Леніна) вясёлыя, з радасьцю дэманстравалі канец камунізму. Людзі увесь час скандавалі антыкамуністычнымі лезунгі: „Далоў КПСС!”, „Камуністы – вон зь Беларусі!” і г.д. Такое масавае шэсьце супраць КПСС (тысячаў 30-40 чалавек) – было ўпершыню. Жыхары дамоў уздоўж праспекту „абляпілі” вокны, бальконы. Нас віталі і падтрымлівалі, а ад калёны гучна разносілася: „Хадзем з намі! Хадзем з намі!”

Калі мы дасягнулі будынка КДБ, тут беларускаму гумару ў калёне не было канца. Перапужаныя кадэбэшнікі не маглі ўціяміць, што адбываецца, чаму людзі, маса людзей, рагоча зь іхных высунутых у вокны вухэй, акругленых вачэй і раззьяўленых ратоў. „Што гэта, землятрус?” – чыталі мы на іхных паўпрытомных тварах. А у адказ чулася: „Далоў камунізм!”, „Хадзем з намі!” Карціна была сьмешная, і дэманстранты проста рагаталі з яшчэ ўчора „грозных” службаў таталітарнага рэжыму.

На плошчы Леніна пачаўся мітынг. Дэпутаты прамаўлялі, заклікалі беларусаў разьвітацца з цяжкім камуністычным мінулым. Зьявілася міліцыя і стала ў дзьве шэрэнгі ўздоўж вуліцы „Советской”, „баронячы” чорны помнік Леніну.

Пазыняк зьвярнуўся да людзей, каб утварылі калідор – праход да помніка, якому было вырашана ўскласці „дары ГУЛАГа” (шыбеніцы, кайданкі, ландугі, зэкаўскую фуфайку, пудзіла энкавэдзіста і

г.д. – усё, што прынёс Ленін і камунізм). Людзі распупіліся, і група ўскладальнікаў урачыста рушыла да помніка чорнага ідала. Узначальваць „шэсьце” павінны былі 4 дэпутаты. Заранёў я пра гэта ня ведала, але мяне паклікалі Сяргей Антончык і Валянцін Голубеў, і мы ўчацьвярох (разам з Галінай Сямдзянавай) рушылі як дэлегаты народа да шэ-рэнгаў міліцыі, якая перашкаджала ускладальнікам „дароў” прайсьці да помніка. Нічога „страшнага” мы рабіць не зьбіраліся – толькі здзейсьніць сымвалічны акт (аддаць даніну іхняму Леніну тымі сымвалічнымі рэчамі, якія ўвасаблялі камуністычны рэжым, і ўскласці іх да падножка статуі). Але гэтая сымволіка так напужала камуністаў, што міліцыі быў дадзены загад спачатку не пускаць людзей, а потым – зрабіць сутычку. Людзі гэта зразумелі і сілай натоўпа разарвалі міліцэйскі лянцуг. Сымвалічная акцыя была здзейсьнена. Міліцыя спрабавала адціснуць людзей, „рассекчы”, але на зьбіцьцё не адважылася.

Мы ж, Народны Фронт, сваю задачу выканалі. Гэта сталася кропкай адліку агоніі камунізма ў Беларусі.

Літаральна на наступны дзень пачаўся шквал паклёпу на Народны Фронт. Радые, тэлебачаньне, газэты – усё хорам раўлі пра „экстрэмістаў” і „фашыстаў” БНФ. Атака была масавая (але для бальшыні фронтаўцаў ня страшная), якая моцна перапужала, аднак, тых, хто ня быў сапраўдным адраджэнцам, а стаўся толькі спадарожнікам адраджэньня да першага выпрабаваньня, пакуль „усё было ціха”. Як толькі іхнаму ўласнаму камфарту нешта перашкодзіла, яны тут жа адмовіліся і ад Фронта, і ад адраджэньня, і тым больш – ад змаганьня. Гэтыя людзі (у асноўным камуністы-перабудоўшчыкі, розныя савецкія пісьменьнікі і т. п.) пасыпаліся з Фронту, як асенняе лісьце на дол пад парывам моцнага вет-

11. 7 лістапада 1990 г. Менск.
Антыкамуністычны мітынг
БНФ. (Фота У. Кавальчука).

ру. Пад шалёнай атакай камуністычных ўладаў, партыйнах ворганаў, друку, радыё-тэлебачаньня і функцыянераў (атака сапраўды была жудаснай, масаванай, усеабыдмай, з дня ў дзень), пад гэтай атакай ачысьціўся і загартаваўся Народны Фронт. Было цяжка, але вышла на добра. Барацьба патрабавала барацьбітоў, а не балбатуноў, пуспапарожніх разумнікаў і назіральнікаў.

ВЫЗВАЛЕНЬНЕ ВАЛЕРЫ СЯДОВА

Адным з актыўных ускладальнікаў „дароў” Леніну быў Валеры Сядоў. Ён спрабаваў закінуць вісельню на шыю стваральніка камуністычнага ГУЛАГа Леніна. Гэта ўсё было зьнята на плёнку, і В. Сядова арыштавалі.

Камуністы ў бяссільлі аж вар’яцелі. Акцыя была дазволена, заяўнікі – дэпутаты. І як тут ім расправіцца з намі? Вырашылі адыграцца на В. Сядовым, як кажуць, на ўсю катушку. Пазьней Валеры расказваў, што ў Піншалаўскай турме яго кінулі ў карцар – цёмны маленькі халодны і глухі пакойчык, які не праветрываўся, дзе ў цемнаце можна было толькі стаяць, ці, скурчыўшыся сядзець. Холад, голад, цемра і адзінота. У такой сітуацыі ня цяжка было страціць ня толькі здароўе, а нават і жыцьцё. У Валерыя, які перад гэтым аб’явіў галадоўку, – пачаліся галюцынацыі. Але Фронт адразу ж пачаў барацьбу за вызваленьне Валеры Сядова.

(Фота У. Кавалюка).

12. Антыкамуністычны мітынг БНФ 7.XI. 1990.

Як дэпутат Вярхоўнага Савету Зянон Пазьняк наведваў турму, і ў суправаджэньні начальніка Пішчалаўскай турмы абышоў увесь Пішчалаўскі замак зьверху да нізу, зазіраючы ў камэры, што стала штуршком для ягоных выкрывальных выступаў бесчалавечнага рэжыму на сэсіі Вярхоўнага Савета, і ў СМІ. Пазьняк зрабіў шмат дэпутацкіх запытаў пра арышт Сядова, хадзіў у пракуратуру, дамогся асабістага кантролю за гэтай справай ад пракурора па нагляду за выкананьнем законаў у турмах. Нарэшце ён пастараўся, каб справа Сядова выйшла за межы Беларусі і стала вядомая ва ўсім сьвеце. Неўзабаве нават беларусы ў Аўстраліі дэманстравалі з лёзунгам „Свабоду Сядову“! Вызваліць Сядова была справай нашага гонару.

Але камуністы здаліся не адразу. Таму і мы, фронтаўцы, вырашылі рабіць пікеты ў абарону Сядова. Цкаваньне Фронту было тады вельмі моцнае, што неяк насыцьдзержыла некаторых нашых дэпутатаў. Таму ўзначальваць пікеты павінны былі абавязкова дэпутаты.

Разам з сябрамі мы ня раз станавіліся на праспэктзе (тады Леніна) недалёка ад кінатэатра „Цэнтральны” (каля крамы адзежы). Паколькі я была абаронена дэпутацкім іmunітэтам, то прамаўляць трэба было менавіта мне. Побач стаялі сябры і спачуваючыя. Заўсёды адкрыта дэманстравалі сваю салідарнасьць з фронтаўскім вязьнем Валянцін Асташынскі (ён ня быў дэпутатам і яго, разабраўшыся, маглі б „загрэбсьці”). Валянцін, як правіла, трымаў мегафон і стаяў побач, пакуль я гаварыла ў мікрафон. Пікет мы рабілі перасоўны, у розных „кропках” дзень за днём аж да таго часу пакуль супольнымі намаганьнямі Фронту, дэпутатаў і ўсіх людзей добрай волі, усе разам ні дамагліся вызваленьня Валеры Сядова.

Як толькі В. Сядоў апынуўся дома, па даручэньні Старшыні Фронту мы з сябрамі адвезьлі яму фронтаўскую дапамогу (што сабралі са роду фронтаўцаў) і перадалі нашу маральную падтрымку і пажаданьне хутчай паправіць сваё здароўе пасля Пішчалаўскіх засьценкаў.

13. Антыкамуністычны мітынг БНФ 7.XI. 1990. (Справа – Валеры Сядоў).

„ЛІТАРАТУРАЗНАЎЦА” З ПРАКУРАТУРЫ

Пасля 7 лістапада 1990 г. Пракуратура ўзбудзіла справу. Па чарзе выклікалі ўсіх заяўнікаў мітыngu на допыт. Мяне не чапалі зь месяц, і я ўжо падумала, што „абыйшлі”. Але неўзабаве прышла позва і да мяне.

Я прышла ў Пракуратуру каля 10 гадзінаў раніцы. Мяне сустрэў даволі самаўпэўнены следчы, вырашыўшы, відаць, што гэтай „дамачцы” ён крылы хутка абламае.

– Я буду вам задаваць пытаньні, а вы – адвечать, – начальніцкім тонам вымавіў следчы, глядзячы мне ў вочы. – Все ваши показания я буду записывать, а вы потом их подпишете.

– Добра, – кажу, – толькі папрашу задаваць пытаньні і „записывать” мае адказы на дзяржаўнай беларускай мове, згодна Закна аб мовах.

– К сожалению, я не владею белорусским языком, будем говорить на русском”, – усміхнуўся ў адказ следчы.

– Калі вы ведаеце Закон, як дзяржаўны служачы вы абавязаны валодаць дзяржаўнай мовай, тым больш, што я не разумею па-руску. І як жа мы будзем з вамі гаварыць? І што, я павінна буду падпісваць тое, чаго не разумею? – адпарывала я крыху здэкліва на яго загадны (як да „вінаватай”) тон. – Калі вы ня ў стане выконваць свае прафэсійныя абавязкі на дзяржаўнай мове, паклічце перакладчыка.

Следчы стаў злавацца, але запярэчыць мне не было аргументаў, і ён моўчкі пайшоў шукаць перакладчыка. Яго не было хвілін 20. Вярнуўся ён ужо зусім „іншым” (магчыма дзе-небудзь параіўся), пачаў прасіць прабачэньня, што не знайшоў перакладчыка. Ён пачаў лагодна і „по-хорошему”:

– Извините, пожалуйста, но сегодня найти переводчика невозможно. Если хотите, перенесем нашу встречу на другой день. Но я все же просил бы вас согласиться на разговор сегодня.

– Добра, – кажу, – задавайце свае пытаньні, бо і ў мяне няма жаданьня губляць яшчэ адзін дзень. А як з записам размовы? Я па-руску не падпішу!

– Галина Фёдоровна, – узмаліўся сьледчы, – пожалуйста, согласитесь писать показания сами, ну нет другого выхода сегодня.

– Добра, – кажу, – толькі гэта ўсё пацягне часу. Задавайце свае пытаньні.

Сьледчы пачаў пытацца і пісьмова пісаць мне пытаньне (па-руску). Я адказвала вусна, а потым запісвала свае словы па-беларуску. Мы гаварылі пра падзеі 7 лістапада, што, як, калі адбывалася, пра мой удзел. Не абыйшлося без пытаньняў пра Фронт, пра яго „слабыя” сілы.

– Вы памыляецеся, у нас у Фронце самыя лепшыя і магутныя сілы Беларусі, і самыя славутыя імёны, – адказваю.

Слова за слова, і некаж сьледчы зачапіў імя Васіля Ўладзімеравіча Быкава.

– Послушайте, он же уже „исписался”, и пишет..., он обычный „публицист”, а „не художник слова” і г. д.

На гэты час я якраз займалася творчасцю В. У. Быкава ў НДІ педагогікі (дзе працавала) і учыпілася за „нехудожественные” творы.

– Вы так лічыце? Але вы памыляецеся, і зараз я вам гэта патлумачу як спецыяліст. Слухайце.

Сьледчы паспрабаваў мяне лагодна перабіць („Оставим это”), але тут ужо перабіла я.

– Вы закранулі мой нацыянальны гонар, абразіўшы вялікага сусьветнага пісьменьніка, відаць, памылкова лічыце гэта ў межах сваёй кампэтэнцыі. Што ж, давайце падыскутуем. Ня хочаце? Тады слухайце, каб больш ніколі ў вас не ўзынкала жаданья абражаць вялікага чалавека і мастака.

І я пачала чытаць яму лекцыю (хутка і ўпэўнена), са шматлікімі спасылкамі на творы мастака. Асабліва злавалі майго „слухача” (па вядомых прычынах) спасылкі на аповесць „Мёртвым не баліць”. Я гаварыла даволі доўга, сьледчы спрабаваў мяне перапыніць, але я пераканана ішла „ў атаку”, і сьледчы пракурор зьмірыўся і слухаў. І толькі калі падышоў час абеду, ён запэўніў, што згодны са мной, што зразумеў мяне як прафэсіянала-філолага.

– Сейчас время обеда, я предлагаю спуститься в наш буфет, – пачула я прапанову.

– Я прышла да вас не на абед, а на ваш „допыт”, вось і дапытвайце, – так „прымусіла” я сьледчага „пагаладаць”.

Гаварылі мы шмат, аж да 19-й гадзіны (бо ўсё трэба было зафіксаваць). Я падкрэсьлівала, што зьяўляюся антыкамуністам і ганаруся нашай акцыяй 7 лістапада. Сьледчы не пераставаў здзіўляцца:

– Галина Фёдоровна, вы не боитесь? А что, если времена изменятся и всё вернется назад?

– Не, не боюсь, – адказала я, і гэта была абсалютная праўда. – Як бы ня сталася, але я выбрала свой шлях сьведама, і сьведама стала антыкамуністам. Няхай баяцца тыя, хто здзяйсняў анычлавечую палітыку і зьнішчаў беларускі народ. А я – звычайная беларуска, люблю Беларусь і не хачу, каб яна была пад акупацыяй Расеі. Што ў гэтым антынароднага, дрэннага?

Размова завершана не была, але болей я дыскутаваць не зьбіралася.

– Ужо 19 гадзінаў, працоўны дзень скончаны. Я сьпяшаюся на вечарыну нашага адраджэнскага барда Сокалава-Воюша. Калі маеце яшчэ пытаньні – другім разам, – і я рашуча ўстала. Так скончыўся мой „допыт” ў Менскай Пракуратуры.

Магчыма, зараз гэта выглядае і непраўдападобна, але так было. Сістэма дагнівала, пачыналіся перамены і ніхто з працаўнікоў сістэмы ўжо не адчуваў сябе ўпэўнена (трапіла б я яму ў 30-я). Калі яшчэ улічыць мой уздым і перакананасьць – і неагрэсіўнасьць сьледчага, дык у выніку атрымалася даволі сьмешна, нават камічна: сьледчы вымушана слухаў таго, каго сам выклікаў на допыт.

ПРАПАНОВА В. ЯКАВЕНКІ І С. МІХНОВА

Ня глядзячы на маё дэпутатства і занятасць як сябра Сойму БНФ, я заставалася сябрам Койданаўскай Рады Фронта і ўдзельнічала ў яе паседжаньнях. Тады быў агульны энтузіязм, і на любы заклік Фронта мы, койданаўцы, адгукаліся першымі. Аднаго разу вясной С. Міхноў прывёў на паседжаньне Рады Васіля Якавенку. Ён жыў ня ў нашым раёне і тады ўжо ня быў сябрам Фронту (ў 1989 годзе ён выступіў, здаецца, у „Советской Белоруссии” супроць дзеяньняў Фронту і яго далілі з БНФ па ідэйных меркаваньнях). Тым ня менш ён прышоў да нас з прапановай, каб мы ўсёй Радай узяліся за добраўпарадкаваньне Паўднёвага Захаду. Ён гаварыў, што мы будзем саджа-

14. 1991 г. Пікет БНФ у абарону В. Сядова. Гаворыць Галіна Пазьняк, справа – Валянцін Асташынскі.

ць дрэвы, рабіць дарожкі, прыбіраць тэрыторыю, садзіць кветкі, і тады, маўляў, усе ўбачаць, што такое Фронт. „Каб людзі нам паверылі, мы павінны на справе пераканаць іх, што шчыра хочам перамяніць жыццё да лепшага”, – энэргічна гаварыў Якавенка.

Сябры слухалі. Адны скептычна, ведаючы прамоўцу, але бальшыня – з энтузіязмам і вочы іх сьвяціліся: такім вялікім было жаданьне пераменаў. Было відаць, што ўсе згодныя працаваць, тым больш, што Якавенка браўся забяспечыць саджанцамі і ўсім неабходным інструментам. Сталі абмяркоўваць першую акцыю.

„Толькі давайце будзем мудрэйшымі і сьціплейшымі. Ня трэба падкрэсьліваць, што мы – Фронт, ня трэба сьцягоў. Давайце працаваць, а людзі самы ва ўсім разьбіруцца”, – угаворваў нас Якавенка.

Міхноў маўчаў. Тады я ня вытрымала: „Як гэта без сьцягоў? Мы – гэта Фронт, і мы ўсюды і заўсёды павінны падкрэсьліваць гэта. Толькі са сьцягам і толькі як Беларускі Народны Фронт! І ніякіх спэкуляцыяў не павінна быць. Чаго нам хаваць наш сьцяг?”

Сябры падтрымалі мяне, і мы разам пагадзіліся, што будзем працаваць толькі зь *Бел-Чырво-на-Белым Сьцягам* і пад эгідай Фронту. Якавенка спрабаваў спрачацца, даказваць, але ўбачыў, што гэта ня мае сэнсу. „У такім разе я не збіраюся прадстаўляць вам ніякія інструменты і саджанцы”, – амаль выкрыкнуў Якавенка і, абураны, „ляснуў дзвярыма”. Ён пайшоў, і ўсе пераканаліся, што гэта была звычайная правакацыя.

Прайшоў некі час. Аднаго разу Сяргей Міхноў патэлефанаваў мне дадому і сказаў, што трэба тэрмінова пагаварыць. Я запрасіла яго ў хату, але ён цьвёрда сказаў: „Выйдзем на вуліцу – сур’ёзная размова”.

Мы хадзілі па вуліцах майго раёна, і Сяргей спачатку доўга нешта тлумачыў мне пра нашае змаганьне, пра Фронт. Я слухала.

– Ты актыўны і сумленны чалавек (кампліментарна казаў Сяргей), шмат працуеш у Фронце, але, я думаю, не ва ўсім разьбіраешся добра і да канца. Ты надта верыш у непагрэшнасьць Пазьняка, а між тым ён не такі ўжо і „правільны”, як ты думаеш. Ёсьць людзі, якія думаюць інакш...

– на правах сябра казаў мне Сяргей, і увесь пафас яго „прамовы” зводзіўся да таго, што „Фронт” і „Пазьняк” зусім не адно. Ён вельмі стараўся пераканаць мяне, прасіў падумаць, прыводзіў нейкія свае „аргументы” „кепскасыі” Пазьняка, каб я засумнявалася не ў Фронце ці ў нашай барацьбе, а менавіта ў Старшыні Фронта. „Ты не падумай, я ня супраць Пазьняка, я „за”, але ці варта ўжо так старацца, як ты, менавіта для яго „іміджа”, як быццам акрамя яго ў нас ужо больш і лідараў няма, падумай”, – скончыў Сяргей.

Я была ашаломленая і ад чыста жаночай разгубленасці не з’арыентавалася ў сітуацыі, каб адпаведна адказаць. Ды і аргументаў у мяне было няшмат. Упершыню я ўбачыла і даведлася пра Пазьняка надаўна, у канцы 1988 года. Слухала ягоныя выступы-прамовы як шараговы сябра Фронту – вось і ўсе „веды” „здаля”. Сяргей жа быў сябра, і мой, і Фронта, і ўсе мы (ў тым ліку і я) неяк прывыклі яму давяраць і верыць. Але я не магла ня верыць і сваім вушам, якія слухалі Пазьняка і „бачылі” ягоную праўду. Гэтая „праўда” стала і маёй, таму я хоць і „змаўчала”, але пераканаць мяне ў адваротным (у тым, што Пазьняк не сапраўдны лідар, які ахвяруе ўсё сваё жыццё дзеля Бацькаўшчыны, што ён не бачыць значна далей за іншых „лідараў” і не заўсёды гаворыць праўду) – было немагчыма. Я падумала, што, можа, Сяргей памыляецца, што гэта „пройдзе”, бо мы ж усе любім адно – нашу Беларусь.

Потым Сяргей ніколі больш не аднаўляў гэтую нашу размову. Чаму? Ня ведаю, магчыма, зразу меў, што для мяне ўрэшце рэшт справа была не „ў Пазьняку” (хоць ён для мяне заўсёды заставаўся самым вялікім аўтарытэтам), а ў нашай Бацькаўшчыне. Я бачыла шчырую любоў Пазьняка да Беларусі і адчукалася на яе, бо любіла Бацькаўшчыну гэтаксама – ўсім сэрцам). Калі любіш Беларусь – ніхто не саб’е і не „перавучыць”, бо крытэрыі – адзін: Беларусь.

АПАЗЫЦЫЯ БНФ І ЛЁС БЕЛАРУСІ

Бяспрэчна, лёс Беларусі, яе будучыня вырашаліся ў Вярхоўным Савеце. І тут было вельмі важна, якая колькасць ад агульнага складу дэ-

путатаў належыць прадстаўнікам Беларускага Народнага Фронта. На жаль, іх у Вярхоўным Савеце 12-га склікання аказалася вельмі мала: Апазыцыя БНФ складала менш 10 адсоткаў. І не перастаеш здзіўляцца, як многа зроблена гэтымі людзьмі, як бліскача яны перамагалі халуёў страшнай таталітарнай сістэмы. Гэтыя людзі навечна ўвайшлі ў гісторыю нашай Бацькаўшчыны як героі-змагары за яе Свабоду. Іхнае жыццё гэтыя пяць год было падпарадкаванае змаганню. Яны не шкадавалі сілаў. Гэта было цалкам ахвярнае жыццё.

Раніца 12-га красавіка 1995 года ніколі не сатрэцца з маёй памяці. Тады, скарыстаўшы ўсе магчымасці парламанцкай барацьбы, каб ратаваць Бацькаўшчыну, дэпутаты Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце 12-га склікання пайшлі на надзвычай мужны ўчынак – аб’яўленне галадоўкі ў залі каля трыбуны парламанту ў знак пратэсту супраць грубага парушэння Канстытуцыі Лукашэнкам і пракамуністычным парламантам, падрыхтоўкі антызаконнага рэфэрэндуму і задачы дзяржаўныя інтарэсаў. Сваёй нечаканай галадоўкай яны паўплывалі на вынікі парламанцкага галасавання і перамаглі. Дэпутаты не прагаласавалі за антынацыянальныя пытанні рэфэрэндуму. Але ноччу Лукашэнка ўвёў у парламент войска. Дэпутаты Фронта былі зьбітыя і вывезены з парламанту. Пытанні рэфэрэндуму пад пагрозай вайскавай сілы былі незаконна перагаласаваныя і перазакрэсленыя з парушэннем закону.

Пра гэта мала гаварыць „у агульных рысах”, гэта прадмет спецыяльнага даследавання. Мяркую, яно будзе зроблена нашымі гісторыкамі, палітыкамі, вучонымі, пісьменнікамі. І вельмі важна, каб гэта адбылося хутчэй, пакуль ня сыцерлася з памяці ніводная дэталёвая дзейнасць парламанцкай Апазыцыі Народнага Фронта ў Вярхоўным Савеце 12-га склікання, бо кожны іх дзень жыцця быў унікальным.

МЕНСКІ ГАРСАВЕТ

З восені 1990 года ўсё жыццё Рэспублікі, а значыць і дзейнасць мясцовых Саветаў, былі звязаныя з падзеямі ў Авальнай залі.

Калі я прыйшла ў Менскі Гарсавет, аргкамітэт па падрыхтоўцы першай сесіі ўжо працаваў са складу абраных дэпутатаў з першага туру. Была ўжо ўтвораная і *Дэмакратычная плынь*, у якую ўвайшло чалавек сорак. Фронтаўцаў і „спачуваючых” было, здаецца, сямнаццаць. Астатнія – тыя, хто ня быў з камуністамі, але і да нас яшчэ толькі „прыглядаўся”. Былі абраныя тры старшыні *Плыні*, вызначаныя кандыдаты ў старшыні камісіяў, за якіх мы мусілі змагацца на першай сесіі. Асабівыя спрэчкі вяліся па кандыдатуры старшыні Менгарсавета ад Дэмакратычнай плыні, бо гэта была першая за 70 гадоў дыктатуры камуністаў магчымасць выбраць на такую пасаду некамуніста, чалавека дэмакратычных поглядаў.

На маю думку, гэта павінен быў стаць чалавек інтэлігентны, выхаваны, адукаваны, хто з гонарам пройдзе „медныя трубы” Менгарсавета і за каго б было потым ня сорамна. Мне здавалася, што такім чалавекам сярод нас зьяўляецца Ігар Чарняўскі. Са мной пагаджаліся многія, кандыдатура была „праходная” („рэйтынгавае” галасаваньне *Плыні* паказала, што Ігара Чарняўскага падтрымлівае большасць). Здавалася, Ігар возьме на сябе гэты цяжар „першага”, але я памылілася. Паразважаўшы, ён адмовіўся.

Тады спыніліся на кандыдатуры Анатоля Гурыновіча. Я ня бачыла ў гэтым чалавеку асобы, якая б адпавядала майму ўяўленьню лідэра. Калі на сесіі абмяркоўвалі ягоную кандыдатуру на пасаду старшыні Гарсавета, камуністы задавалі яму такія пытаньні, адказ на якія патрабаваў канкрэтнай фармулёўкі сваіх поглядаў у адносінах да незалежнасці Беларусі, адносінаў з Расеяй і інш. „А якое дачыненне вы маеце да БНФ?” – спытаў нехта. І Анатоль адказаў, што вылучаны ён не ад БНФ, а ад БТМ (маўляў, ня блытайце). Мне гэта вельмі не спадабалася, бо ў асабістых дачыненнях з сябрамі Народнага Фронту ён дэклараваў якраз адваротнае. Я галасавала супраць.

У выніку галасавання Старшыней Менгарсавета быў абраны А.М. Герасіменка (бо камуністаў і намэнклятуры, якія выставілі яго кандыдатуру, была большасць), а А.Гурыновіч – стаў першым ягоным намеснікам.

Да першай сесіі ў нас быў падрыхтаваны спіс Прэзідыюма Менгарсавета ад *Плыні*, за які мы мусілі змагацца далей.

Першая сесія Менгарсавета паказала: большасць дэпутатаў у залі складае камуністычны блёк. Але расклад сілаў у нас атрымаўся іншы, чым ў Вярхоўным Савеце (дзе Апазыцыя БНФ склала 8 адсоткаў). Фанатычных камуністаў было менш паловы. Да іх прымыкалі кіраўнікі прадпрыемстваў, дырэктары заводаў, школ, большыня настаўнікаў. Разам іх была палова ці трохі болей за палову. Але ж дзвух трацінаў у іх не было, і гэта давала нам магчымасць блякаваць адыёзныя рашэнні, уплываць на тых, хто спрабаваў самастойна думаць, а ня толькі слухаць загады начальства. Такі шанец давала патаемнае галасаваньне праз бюлетэні, калі дэпутат сапраўды мог галасаваць незалежна ад „пільнага вока”. Акрамя таго ў нас зьявіліся шансы ваяваць за палову сваіх прадстаўнікоў у Прэзідыюме. Надзеі і спадзяваньні часам станавіліся радаснай упэўненасцю, што мы ўжо перамаглі...

Першая сесія доўжылася, здаецца, тры месяцы. Галасавалі, спрачаліся, стваралі „пагадняльныя” камісіі паміж „імі” і „намі”. Нарэшце, дамовіліся: *Плынь* прадстаўляе на галасаваньне 7 ці 8 чалавек (гэта палова). Такая ж колькасць будзе і ад камуністаў. Спіс Прэзідыюма будзе зацверджаны толькі тады, калі пройдуць галасаваньне ўсе „узгодненыя” кандыдатуры ад двух бакоў. Таму галасаваць кожны дэпутат павінен і за „сваіх”, і за „іхных”.

Гэтая барацьба для многіх з нас была ўпершыню, у чымсьці мы аказаліся даверлівымі і наіўнымі. (Пазней высветлілася, што сярод „нашых”, якіх прадстаўляла на галасаваньні *Дэмплынь*, аказаліся і такія, хто потым галасаваў разам з камуністамі...)

Нарэшце (ў ліпені 1990 года) абралі Прэзідыюм. Дэпутаты запісаліся ў дэпутацкія камісіі. Зразумела, дэпутат ня можа займацца ўсім адразу. Я прыглядалася, у якой камісіі праца будзе больш плённая, дзе створыцца дзейная група дэпутатаў, і хадзіла на паседжаньні чатырох пастаянных камісіяў: па адукацыі, па культуры, на Чарнобыльскую і па прывілеях, але потым вырашыла застацца ў першых дзвюх.

ВОСТРАЯ НЯСТАЧА ЛІДАРА

Сілаў было шмат і жадання ўсюды пасьпець. Але я разумела, што трэба ствараць і ў Гарсавеце сваю апазыцыю БНФ. Пытаньне: хто яе ўзначаліць? Здавалася натуральным, што гэта павінен стаць Анатоль Гурыновіч: у яго як у першага намесніка старшыні гарадзкой улады былі вялікія правы, быў свой кабінет, дзе можна было збірацца, і галоўнае – інфармацыя па ўсіх галінах гарадзкога жыцця была перад ім адкрытая. Магчымасьцяў было нямала. Думаю, каб Анатоль узяўся за гэтую неверагодна цяжкую, але ганаровую працу, многае магло б быць іначай.

Калі Гарсавет пад нашым націскам прыняў рашэньне аб усталяваньні нацыянальнай сымволікі над будынкам сталічнай улады, фронтаўцам у Гарсавеце здавалася, што гэта пачатак „вялікіх справаў”. Са згоды Анатоля я ўзялася за арганізуючую частку па фармаваньні фракцыі БНФ і прыхільнікаў (бо большасці ў нас, зразумела, не было). Адбылося нават некалькі паседжаньняў, але праходзілі яны неяк безінцыятыўна: не было пляна дзеяньняў, не было і стратэга. У астатніх не было і вопыту дэпутацкай працы. Па многіх пытаннях мы часамі былі занадта наіўнымі. Высьветлілася, што стварыць апазыцыю і разгарнуць яе канкрэтную працу ў Гарсавеце – справа не такая простая і нам не пад сілу. Актыўныя „працаўнікі” ў фракцыі былі. Але неставала лідэра, які б аб’яднаў усіх нас сваёй волей, інтэлектам, ясным бачаньнем „тактыкі” і „стратэгіі” і ўменьнем сказаць рэжыму цвёрдае „НЕ”, калі таго вымагала сітуацыя.

Напрыклад, нашае рашэньне аб нацыянальнай сымволіцы ніхто не адмяняў, і *Бел-Чырвона-Белы сыяг* мог бы заставацца над гарадзкой уладай і пасля ганебнага рэфэрэндума 1995 году. Вядома, лукашысты знайшлі б крывую дарожку, каб ігнараваць Менгарсавет, але варта было змагацца. Трэба было толькі праявіць настойлівасьць і нязломную волю намесніку старшыні гарсавета А.Гурыновічу, а адмяніць рашэньне сесіі камуністы-лукашысты не змаглі б (двух трацінаў галасоў для адмены яны б не набралі). Але для змаганьня трэба было быць асобай, не баяцца і ня мець ніякіх зачэпак, якімі б рэжым мог „трымаць” Анатоля.

А „зачэпкі” былі. „Улада” (хоць якая там „улада”) моцна ўскружыла яму галаву і „спрычынілася” да зьмяненьня ягонаю асобы. Службовы кабінет ён ператварыў у „асабісты” і пачуваўся „панам”. Са сваімі непасрэднымі падначаленымі ён абходзіўся груба, на заўвагі сяброў не рэагаваў. Потым у гэтым самым кабінэце пачаліся і п’янікі („пасля работы”), і ўвогуле – непрыстойнасьць. Пра гэта ведаў увесь Гарвыканкам, але яго не чапалі, бо зручна было трымаць на ланцугу „дэмакратычную адзінку” штатнага раскладу Гарвыканкама. Сяброў Анатоля ня слухаў і ніякай маральнай адказнасьці перад тымі, хто яго выбраў, не адчуваў. Пачынаецца скандал – не выпадала. Мы ўсе пакуталі ад гэтага сораму, але выйсьця ня бачылі. Вось табе і фронтаўская кандыдатура. Я чула, што Пазыняк збіраўся яго выключыць з БНФ, але да гэтага часу Гурыновіч сам пайшоў ў сацыял-дэмакратыю і, здаецца, ці ня быў намеснікам старшыні Грамады.

Я думаю, што калі чалавек не зьяўляецца самадастатковай асобай, то ў начальства лепш яму не падавацца. Вялікая (і нават малая) улада ды адказная пасада не пойдучь яму на карысьць і стануць горам для іншых. Псаваньне такога чалавекі і маральнае зьніжэньне – амаль заканамернасьць. Пасьля 12 красавіка 1995 года (калі Лукашэнка пайшоў на зьлчынства – арганізаваў зьбіцьцё дэпутатаў Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце), у наступны ж дзень вестка пра гэта ўстрасянула ўвесь сьвет. Толькі не Менгарсавет, дзе вырашана было адзначыць канец нашай дэпутацкай дзейнасьці – сфатаграфавача разам усім дэпутатам і пайсьці на „фурштэт”, піць шампанскае. Памятаю, нас з Вольгай Кузьміч асабіста запрашаў (!) А. Гурыновіч. На маё абурэньне яго неадэкватнымі заклікамі і дзеяньнямі Анатоль толькі паціснуў плячыма і – пайшоў сьвяткаваць.

Пазьней я бачыла гэтую агульную фатаграфію, на якой з „дэмакратаў” не было, бадай, толькі нас з Вольгай Кузьміч...

Калі ж я цяпер задумваюся над мінулым, то выразна бачу многія нескарываныя магчымасьці, якія (упэўнена) паўплывалі б на лёс усёй Беларусі, калі б у Гарсавеце быў лідэр, сьмелы і адданы беларускай незалежнасьці. Бо Менск мог бы стаць прыкладам для ўсёй Беларусі шмат у чым. Закон

аб мовах у навучальных установах Менска мог запрацаваць машэй (бо толькі праз нашу мову мы можам быць беларусамі), горад мог бы стаць сапраўды беларускай сталіцай, дзе ўсё было б па-беларуску: і афармленне, і мова чынавенства. Пачалася б свежая ланцуговая рэакцыя развіцця, якая б апасрэдавана ўплывала б на моладзь і іхных бацькоў у станаўленьні нацыянальнай сьвядомасьці. І мы б выйшлі наперад, мы б сталі сапраўднымі беларусамі, задумаліся б аб сваіх нацыянальных інтарэсах і ніхто б нас не ашукаў, не тлуміў бы галаву здаваць Беларусь маскалямі „на продаж”. Трэба было ўсяго толькі вярнуцца да нацыянальнага гонару, стаць ганаровымі беларусамі. За намі пацягнуліся б гарады і вёскі. Для нацыі патрэбны быў прыклад-штуршок, востра патрэбны, бо энтузіязм 90-х – каштаваў дарагога.

Ахвярная дзейнасьць невялікай купкі гераічнай Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце яскрава прадманстравала абсурднасьць камуністычнага лёзунгу „незаменимых личностей нет”. Ёсьць у гісторыі народа асобы, якіх ні замяніць, ні падмяніць немагчыма. І каб не было нашай слаўнай Апазыцыі БНФ, якую згуртаваў яе лідэр, то, можа, і незалежнасьці ўжо не было б. А яна жыве і будзе жыць, бо існуе вялікая (хоць і пакутная) нацыя – беларусы, і ў яе ёсьць свае Вялікія людзі.

ФРОНТАЎСКІЯ ПЕРАМОГІ Ў МЕНГАРСАВЕЦЕ

Але жыцьцё ішло, падзеяў было шмат. І на кожную паспявала рэагаваць Апазыцыя БНФ у Вярхоўным Савеце. Мы ішлі ўслед, і за многія нашыя крокі я радуся і сёньня.

Калі ў жніўні 1991 года ў Маскве адбыўся пуч, дэмакратычная частка Прэздыдыюма Гарсавета паспрабавала прыняць пэўную заяву з асуджэньнем перавароту – не атрымалася: камуністы „перацягнулі”. Тады мы паспрабавалі правесці экстраане паседжаньне сесіі Гарсавета – кворуму не хапіла. І мы абралі шлях, якім надалей прышлося карыстацца вельмі часта: прынялі заяву дэпутатскага сходу. Для некаторых, магчыма, гэта падасца сёньня ня вельмі важным. Магчыма, але быць дэпутатам і маўчаць, чакаць „большасці”, таксама не выпадала. Думаю, на любым узроўні,

які даступны, трэба змагацца, а ня быць пасыўнымі назіральнікамі, калі героі нешта зрабляць. Што маглі, мы стараліся рабіць, хоць, зразумела, у дзяржаўным маштабе – вырашалі ня мы.

Пасьля бліскавай перамогі Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце па вяртаньні незалежнасьці Беларусі і прыняцці Вярхоўным Саветам пад ціскам фронтаўскай Апазыцыі пастановаў „Аб часовым прыпыненьні дзейнасьці КПБ-КПСС на тэрыторыі Беларускай СССР”, „Аб дэпартызацыі органаў дзяржаўнай улады і кіраваньня Беларускай ССР, дзяржаўных прадпрыемстваў, устаноў, арганізацыяў і маёмасьці КПБ і ЛК-СМБ”, Менгарсавет стварыў дэпутацкую камісію па кантролю за захаваньнем і выкарыстаньнем маёмасьці КПБ-КПСС і ЛКСМБ. Галасаваньне па складу такой дэпутацкай камісіі было „рэйтынгавае”. У выніку большую палову камісіі склалі камуністы ці падпарадкаваныя камуністам. Улік жа гэтай маёмасьці быў, зразумела, ў выканкама, дзе выпадковых людзей не было. Таму далейшае разьмеркаваньне маёмасьці, фактычна, ішло па-за межамі нашага кантролю.

Адказнасьць за захаваньне ўзятай пад ахову маёмасьці была ўскладзена на намесьнікаў старшыні выканкама Ул. Ярмошына і Г. Нікіценку. А супрацоўніцаў абавязалі з Саветам Міністраў, якім кіраваў В.Кебіч. Карціна ясная. Вось бы дзе спатрэбілася цвёрдая рука намесьніка старшыні Гарсавета, якой у „нашага” прадстаўніка А.Гурыновіча, на жаль, не было.

Важнымі рашэньнямі гэтай сесіі яшчэ былі наступныя: а) даручэньне *Камісіі па культуры, ахове і адраджэньні гісторыка-культурнай спадчыны* ўнесці на зацьвярджэньне выканкама прапановы па перайменаваньні вуліцаў, плошчаў і выкарыстаньні помнікаў манументальнай прапаганды ў г. Менску; б) падтрымаць рашэньне Прэздыдыюма Вярхоўнага Савета БССР аб уключэньні ў парадок дня наступнай сесіі пытаньня „Аб назве, дзяржаўным гэрбе і дзяржаўным сьцягу Беларускай ССР”; в) падтрымаць пастанову Вярхоўнага Савета БССР „Аб забесьпячэньні палітычнай і эканамічнай самастойнасьці Беларускай БССР”.

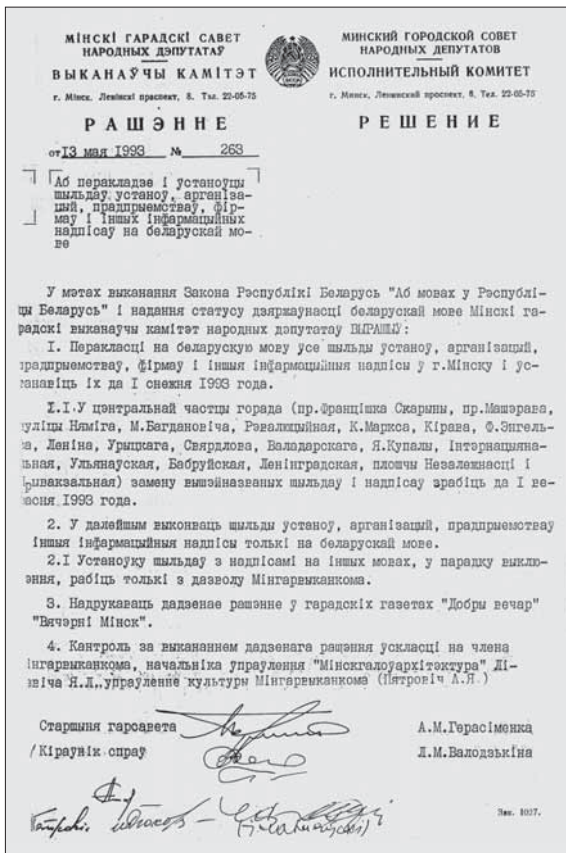
Апазыцыя ў Вярхоўным Савеце дзейнічала апэратыўна і паспяхова. Але, на вялікі жаль, пытаньне аб новых выбарах (па ўсё той жа прычыне

камуністычнай большасці) прывесці не ўдалося: улада засталася старая. Але тое, чаго дасягнуць удалося, адкрывала пэўныя магчымасці і для нас, Гарсавета.

Адным з першых рашэнняў, якога пачала дамагацца *Камісія па культуры* – гэта змена камуністычнай сымволікі ў Менску, перайменаваньне вуліцаў і плошчаў сталіцы, перабудова галоўнай плошчы Менска, дзе стаяў чорны помнік-прывід Леніна.

Працавалі шчыра. За вельмі невялікі час былі падрыхтаваны і абгрунтаваны рашэнні аб вяртанні беларускай сталіцы гістарычнай назвы *Менск*, аб сьцягу і гэрбе *Пагоня* на тэрыторыі Менска. Але рашэнні аб уключэнні пытаньня ў парадак дня сесіі прымаўся Прэздыюмам (яго бальшынёй). Тут трэба было пераканваць: многія ў тых часы проста ня ведалі нічога пра *Бел-Чырвона-Белы сьцяг*, *гэrb Пагоню*. А камуністычныя газеты, радыё, тэлебачаньне прыкладалі велізарныя намаганьні, каб абліць гразей тое, што павінна было б стаць для беларусаў сьвятым.

Пасья таго, як аргументы сяброў нашай камісіі не пераканалі Прэздыюм, мы прапанавалі запрасіць на наступнае паседжаньне аўтарытэтных гісторыкаў, якія б прафэсійна патлумачылі гістарычную сітуацыю. Так на першым такім паседжаньні доўга выступаў вядомы гісторык, прафэсар Міхась Ткачоў. Ён доўга расказваў сябрам Прэздыюма (на якім я прысутнічала як дэпутат, але без права голасу) гісторыю нашай Беларусі, адкуль, зь якіх часоў да нас дайшоў *Бел-Чырвона-Белы сьцяг*, *гэrb Пагоня*, потым доўга адказваў на пытаньні і ... не пераканав (асабліва тых, якім перакананьні былі не патрэбныя, у іх была пазыцыя). Артадоксы ашчэрыліся „намёртва”, былі і тыя, хто ўсё яшчэ „сумняваўся”. Тады мы запрасілі вядомага гісторыка і геральдыста А. Цітова, які, зда-

15. Рашэнне Менгарсавета ад 13.05.1993 аб установаўці беларускіх шыльдаў:

валася, не пакінуў ніводнай кропкі над „і”. Але і гэта было бязвынікова: пераканавць некаторых камуністычных артадоксаў было немагчыма, яны цвёрда стаялі „супраць”. Акрамя таго, у іх быў адзін „галоўны”, на іх думку, аргумент: Вярхоўны Савет не прыняў адпаведных рашэнняў па рэспубліцы, як жа, маўляў, мы можам прымаць такія рашэнні раней!

Але мы не здаваліся. Работа з дэпутатамі ішла актыўная, усё былі „на ўзьдзе”. Мы мелі магчымасць уключыць пытаньне ў парадак дня яшчэ праз галасаваньне ўсіх дэпутатаў на сесіі (здаецца, двума трацінамі), што нам і ўдалося зрабіць.

І вось 5 верасня 1991 года на 5-й нечаргавай сесіі цаной цяжкага змаганьня Менгарсавет пры-

БССР
МІНСКІ ГАРАДСКІ САВЕТ
НАРОДНЫХ ДЭПУТАТАў

БССР
МИНСКИЙ ГОРОДСКОЙ СОВЕТ
НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ

г. Минск, Ленинский проспект, в. Тэл. 22-05-75

г. Минск, Ленинский проспект, в. Тел. 22-05-75

РАШЭННЕ

РЕШЕНИЕ

22.6 септэбры 1991 г., 170

5-й внеочередной сессии
XXI созыва

О площади им. В.И. Ленина
и Ленинском проспекте в
г. Минске

Исходя из декларирования и развития государственности и суверенитета Белоруссии в отношениях между другими суверенными государствами СССР, утверждения политической и экономической самостоятельности республики на международной арене и, учитывая в связи с этим важность топонимических названий и монументальной символики мест, где размещаются высшие органы государственного управления, Минский городской Совет народных депутатов **Решил:**

1. Поручить депутатской комиссии по культуре, охране и возрождению историко-культурного наследия и исполкому горсовета в течение сентября 1991 года решить вопрос о переименовании площади Ленина и Ленинского проспекта с учетом предложений народных депутатов и граждан города Минска.

2. Мингорисполкому разработать и до 1.08.1992г. осуществить комплекс мероприятий по благоустройству данной площади, исходя из следующего:

- заменить памятник В.И. Ленину на архитектурно-художественную композицию, символизирующую суверенитет и независимость Белоруссии, национальное возрождение белорусского народа.

Для разработки проекта указанной композиции объявить республиканский конкурс, его результаты обсудить с широким кругом населения и творческой интеллигенции г. Минска.

- проектом благоустройства пересмотреть схему движения транспорта и пешеходов по площади, исключить разделение дорогой памятника и площади массового накопления людей, создать возможность свободного подхода и размещения больших групп народа непосредственно у памятника.

Председатель горсовета

А. Герасименко

Тел. 1. 3 2647. Т. 3090 Минск 1990

Эй рашэнне адміністрацыі
А. К.

БССР
МІНСКІ ГАРАДСКІ САВЕТ
НАРОДСЬКІХ ДЭПУТАТАУ

БССР
МИНСКИЙ ГОРОДСКОЙ СОВЕТ
НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ

г. Минск, Ленинский проспект, 8. Тел. 22-05-75

г. Минск, Ленинский проспект, 8. Тел. 22-05-75

РАШЭННЕ

5 сьентябры 1991 г. № 166

Об использовании националь-
ной символики

РЕШЕНИЕ

5-й внеочередной
сессии XXI созыва

Минский городской Совет народных депутатов РЕШИЛ:

1. Установить, что в городе Минске наряду с государственной символикой БССР используется белорусская национальная символика – бело-красно-белый флаг и герб "Пагоня".
2. Установить наряду с государственным флагом БССР национальный бело-красно-белый флаг над зданием Мингорсовета и в зале заседаний сессии Мингорсовета.

Председатель горсовета

А.М. Герасименко

17. Рашэньне Менгарсавета ад 5.09.1991 аб выкарыстаньні ў горадзе беларускай нацыянальнай сымволікі.

мае гістарычныя рашэньні аб выкарыстаньні нацыянальнай сымволікі:

1. Устанавіць, што ў горадзе Менску разам з дзяржаўнай сымволікай БССР выкарыстоўваецца беларуская нацыянальная сымволіка – Бел-Чырвона-Белы сьцяг і гэрб „Пагоня”.
2. Усталяваць разам з дзяржаўным сьцягам БССР нацыянальны Бел-Чырвона-Белы сьцяг над будынкам Менгарсавета і ў залі паседжаньняў сэсіі Менгарсавета.

Калі такое рашэньне пры галасаваньні „прайшло”, мы не маглі ў гэта паверыць: яшчэ існавала

БССР, над будынкам Вярхоўнага Савета вісеў сымвал рэспублікі СССР, а над будынкам на супраць, над гарадзкой уладай будзе лунаць наш нацыянальны сьцяг! Гэта і зараз, праз шмат гадоў, прымушае ганарыцца няхай сабе і не такой маштабнай, але перамагай.

Цікава, што за некалькі дзён да прынятага рашэньня аб узьняцьці нацыянальнага сьцяга над будынкам Гарсавета, наш сьцяг ужо залунаў над ім. Знайшліся сьмелыя людзі, якія яго там умацавалі. Правісеў наш сьцяг каля гадзіны, пакуль заўважылі. А вось 5 верасьня, як толькі рашэньне

БССР
МІНСКІ ГАРАДСКІ САВЕТ
НАРОДНЫХ ДЭПУТАТАЎ

БССР
МИНСКИЙ ГОРОДСКОЙ СОВЕТ
НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ

г. Минск, Ленинский проспект, 8. Тэл. 22-05-75

г. Минск, Ленинский проспект, 8. Тел. 22-05-75

РАШЭННЕ

РЕШЕНИЕ

ад 5 верасня 1991 № 168

5-й нечарговай сесіі
XXI склікання

Аб інтэр'еры залы паседжання Мінскага гарадскога Савета народных дэпутатаў.

Зыходзячы з новых грамадска-палітычных абставін і ідучы насустрач працэсу адраджэння гістарычнай спадчыны беларускага народа, Мінскі гарадскі Савет народных дэпутатаў РАШЭННЕ:

1. Усталяваць у зале паседжанняў Мінскага гарадскога Савета народных дэпутатаў выяву гістарычнага герба г. Мінска ўзору 1591г.
2. Даручыць адпаведным службам выканкама Мінскага гарсавета прыняць меры па ажыццэўленню дадзенага рашэння.

Старшыня Мінгарсавета Герасіменка

18. Рашэнне Менгарсавета ад 5.09.1991 аб выкарыстаньні Магдэбургскага гэрбу Менска.

было прынятае, мы ўжо павесілі яго законна і неадкладна: усё было падрыхтавана заранёў. Ніхто ня ведаў яшчэ пра прынятае рашэнне. Зноў пацаўся перапалох: зьняць! А не ўдалося!

Праз два тыдні гістарычнае рашэнне па сымволіцы прыняў Вярхоўны Савет: *Бел-Чырвоная Белы сыяг* і гэрб *Пагоня* сталі дзяржаўнымі і залучалі па ўсім нашым краі. Памятаю гэты дзень 19 верасня 1991 года. Ня глядзячы на сьвята, З. Пазыняк, В. Голубеў і некаторыя іншыя дэпутаты Апазыцыі яшчэ доўга знаходзіліся ў Вярхоўным Савеце – былі неадкладныя фронтоўскія справы.

Валянцін трохі нэрваваўся, ён сьпяшаўся дадому на сямейнае сьвята. Мы былі блізкімі сябрамі, і Валянцін запрасіў З. Пазыняка, Анатоля Трыпуціна і мяне дадому, каб пабыць разам, адзначыць сьвята Беларускага Сьцяга, парадвацца.

Каля 21-й гадзіны мы ўтраіх выйшлі з Вярхоўнага Савета, па дарозе наперабой абмяркоўваючы, як назаўтра ва ўрачыстай абстаноўцы будзе ганарова ўзьняты над Домам Ураду наш Сьцяг і гэта стане сапраўднай нацыянальнай падзеяй. Але на вуліцы мы проста аслупянелі ад нечаканасьці: над будынкам Вярхоўнага Савета замест

савецкага чырвона-зялёнага ўжо разьвіваўся *Бел-Чырвона-Белы Сьцяг*, які ціхенька быў павешаны позна вечарам, у цемры, як высветлілася назаўтра, па распараджэньні С. Шушкевіча. Мы глядзелі ўгару, і нас перапаўнялі супярэчлівыя пачуцьці. З аднаго боку – шчасьце нарэшце ўбачыць наш сьвяты Сьцяг над Домам Ураду. Зь іншага – ўрачыстае агульнанацыянальнае сьвята было сапсаванае. Усё было зроблена ціха, каб не надаваць гістарычнай падзеі належны розгалас. Не разумець значэньня падзеі Старшыня Вярхоўнага Савету С. Шушкевіч ня мог. Дык што ж гэта за ўчынак?..

5-га верасьня 1991 года сясія Менгарсавета прыняла яшчэ адно важнае рашэньне:

1. Пацьвердзіць гэрб, нададзены гораду 12.01.1591г. у выніку атрыманьня *Магдэбурскага права ў 1499г.*
2. Зьварнуцца ў Вярхоўны Савет БССР з прапановай адмяніць рашэньне 2-й сесіі Вярхоўнага Савета 1-га скліканьня ад 29 ліпеня 1939г., згодна зь якім *горад Менск быў перайменаваны ў Мінск.*

У выніку прынятага рашэньня ў зале пасаджаньняў Менгарсавета неўзабаве была ўсталяваная выява гістарычнага герба Менска ўзору 1591 года.

6 верасьня, зыходзячы з Дэкларацыі аб суверэнітэце, прынятай Вярхоўным Саветам, дэпутаты горада прынялі яшчэ адно рашэньне. Камісіі па культуры было даручана "...на працягу верасьня 1991г. рашыць пытаньне аб перайменаваньні плошчы Леніна і Ленінскага праспэкта". Гэтае рашэньне было пасьпяхова выканана: галоўная плошча сталіцы атрымала назву плошчы Незалежнасьці, а яе галоўны праспэкт – імя славутага беларуса Францыска Скарыны.

Менгарвыканкаму даручалася распрацаваць і да 1.03.1993 г. ажыцьцявіць комплекс мерапрыемстваў па добраўпарадкаваньню галоўнай плошчы сталіцы, зыходзячы з наступнага:

– *змяніць помнік Леніну на архітэктурна-мастацкую кампазіцыю, якая б сымвалізавала суверэнітэт і незалежнасьць Беларусі, нацыянальнае адраджэньне народа.*

Для распрацоўкі праекта вырашана было аб'явіць рэспубліканскі конкурс. Але завяршыць гэтую работу не ўдалося...

„МЕДНЫЯ ТРУБЫ” ГАРСАВЕТА

У пачатку 90-х ніякіх іншых палітычных арганізацыяў, акрамя Фронту, не было. Таму ўсе, хто жадаў пераменаў, лічыліся „нефармаламі” (што ў грамадзтва атаэсамлівалася з Фронтам), хоць на справе фронтаўцамі былі далёка ня ўсе „дэмакраты”. Некаторыя дбалі пра будучыню Беларусі толькі пасля таго, як вырашацца іхныя ўласныя інтарэсы. А калі трэба было выбіраць паміж першым і другім, то, не вагаючыся, выбіралі асабісты камфорт. (Пазьней гэтыя „дэмакраты” адкрыта будуць езьдзіць да нашых непрыяцеляў у Маскву і прасіць іхнай „дапамогі” „утаймаваць” Лукашэнку.) Гэты падзел на адраджэнцаў і псэўдаадраджэнцаў („дэмакратаў”) пачаўся ўжо тады і ў Гарсавеце.

Пасля таго, як некаторыя „дэмакраты” былі абраныя дэпутатамі, шмаг для каго прышоў час выпрабаваньня „меднымі трубамі”, якога яны ня вытрымалі.

У „вышэйшы эшалон” улады была наменклатура „чужых” не пускала, але дэпутатства ўсё ж нейкія „лазанкі” ва ўласны дабрабыт адчыняла, і некаторыя, з’арыентаваўшыся, пачалі асабістае ўладкаваньне, выкарыстоўваючы дэпутацкі білет. Такія „аматары” скрозь былі сярод наменклатуры, але гэта быў іхны „сьвет”, іхняя „норма”. Яны й пры саветах выкарыстоўвалі службовае становішча, стаўшы дэпутатамі – выкарыстоўвалі „дэпутацтва”. Гэта было ў іх правілам, яны былі там свае сярод сваіх.

Іншая справа – „новенькія”, „дэмакраты”, якія казалі пра „народныя інтарэсы”. На „дэмакратаў” глядзелі як праз павелічальнае шкло і заўважалі ўсе хібы. Быў адзін такі дэпутат (П.), які гучна крычэў супраць „прывілеяў”, а як стаў старшынём адной з камісіяў, дык пачаў набываць для сябе ўсялякія дэфіцытныя на тыя часы тавары, што проста так купіць было немагчыма. Пра гэта (і іншае) мне расказвалі супрацоўнікі Гарвыканкама, якія адносіліся да мяне з павагай. Яны расказвалі пра „чужых” з асуджэньнем (праўда, калі „свой” рабіў нешта незаконна – гэта было як бы нормай і пра гэта маўчалі).

Было, канешне ж, прыкра, што „дэмакраты” купляюцца на нейкую матэрыяльшчыну. На той

агульнадэмакратычнай хвалі людзі неяк спадзяваліся, што „новыя” – значыць усе падряд сумленныя, „чыстыя” на руку.

Быў сярод нас такі дэпутат (К.), які напачатку ўдаваў барацьбіта за нацыянальныя інтарэсы ў Гарсавеце. Але паступова „ўцяміў”, што прыдаць асабіста са сваёй „беларускасці” нічога ня зможа, неяк спахмурнеў і ўсюды пачаў падкрэсьліваць, што ён быццам бы „паляк” (выглядала, што „беларускія” справы ўжо як бы і „не ягоныя”). Яго дэпутацкая актыўнасць змянілася пасыўнасцю, ён часта прапускаў паседжанні і займаўся асабістымі праблемамі.

Здаецца, у 1993 годзе ў яго узніклі праблемы з працай, і ён стараўся ўладкавацца ў эканамічным адзеле Гарвыканкама. Тым ня менш А. М. Герасіменка яму катэгарычна адмовіў і сказаў аб гэтым В. Кузьміч. „Я не вазьму яго на працу ў Гарвыканкам, і не таму, што К. з дэмакратаў. А вось Галіну Фёдараўну вазьму на пасадку інспэктара Гарвыканкама па выкананні Закона аб мовах”, – так вырашыў Аляксандар Міхайлавіч, ня глядзячы на тое, што я была ня проста „з дэмакратаў”, а прадстаўніком БНФ.

* * *

Дэпутацкія камісіі ў будынку Гарсавета-Гарвыканкама размяшчаліся, у асноўным, на 4-м паверсе. Адзін даволі вялікі пакой афіцыйна належыў камісіям па адукацыі і па культуры (гэта на часы сэсіі і калі адбываліся паседжанні камісіяў). Гэты пакой быў і афіцыйным месцам працы Вольгі Кузьміч (як вызваленага старшыні дэпутацкай камісіі) і маім (як інспэктара Гарвыканкама). Але кожны дэпутат з камісіяў мог узяць ключ ад кабінету, калі нас не было, і займацца дэпутацкімі справамі.

Аднаго разу да нас з Вольгай Кузьміч прыйшлі з бухгалтэрыі і паказалі нам проста астранамічныя рахункі за тэлефонныя размовы. „Дзяўчаты, вы надта шмаг размаўляеце з замежжам”, – сказала нам супрацоўніца бухгалтэрыі.

У нас акругліліся вочы: „Зь якім замежжам?” Мы разам паглядзелі рахункі. Арабскія Эміраты, Ізраіль і г.д.

Гэта быў сапраўдны ўдар, бо мы, безумоўна, ні зь якой замежнай краінай ніякіх перамоваў не

вялі, тым больш без дазволу кіраўніцтва. Потым высветлілася, што адзін дэпутат Ш. браў на вачце ключ і тэлефанаваў па сваіх прыватных бізнесовых патрэбах за дзяржаўны кошт, ведаючы, што адказнасць на ім ня будзе. (Пасьяля прыходу да ўлады Лукашэнкі гэты „дэмакрат” адмовіцца ад беларускасці і прыстасуцца да лукашызма.)

Грошы за рахунак аплациў Гарвыканкам, але па нашай просьбе ключ ад пакою больш не давалі нікому, акрамя нас з Вольгай.

* * *

Паколькі я заўсёды падкрэсьлівала, што зьяўляюся прадстаўніком Фронта, мяне ня раз спрабавалі спакусьці на „прывіліі”. Успамінаецца адзін выпадак.

Неяк выклікае мяне да сябе першы намесьнік старшыні Гарвыканкама спадар У. Ярмошын і паведамляе, што ён быў у камандзіроўцы на Кіпры („якая краіна!”). Там вельмі шчыра адгукнуліся на нашу чарнобыльскую бяду і прапанавалі за свой кошт прыняць беларускіх дзяцей на аздараўленьне. „Я б хацеў, каб вы, Галіна Фёдараўна, і заняліся фармаваньнем гэтай групы дзяцей (40 дзетак) і суправаджалі іх на адпачынак на Кіпр, бо трэба, каб ад Гарвыканкама была сабраная група не „блатных” дзяцей, а якім сапраўды патрэбнае такое аздараўленьне”, – прапановаў мне спадар Ярмошын.

Паколькі я займалася гэтымі пытаннямі ў Фронце і мне дапамагалі лекар-эндокрынолагі, я пагадзілася і заверыла, што ў групу ўвойдуць толькі тыя дзеці, каму гэта неабходна з мэдычных паказчыкаў.

На наступны дзень спадар Ярмошын пазнаёміў мяне з двума кіпрскімі прадстаўнікамі, якія былі ў Менску па запрашэнні Гарвыканкама. Мы гаварылі пра чарнобыльскія праблемы, пра беларускіх дзяцей і дамовіліся, што група будзе сабраная і па іхнім запрашэнні мы прыедем да іх на Кіпр.

Праз пару дзён спадар Ярмошын паведамляе мяне, што дае мне ў дапамогу нейкага спадара Высоцкага, каб мы разам займаліся гэтай працай.

Прышоў той Высоцкі. Мы паразмаўлялі, і я сказала, што галоўнае слова будзе за лекарамі. „Так, так, Галіна Фёдаровна, – адразу пагадзіўся ён. Але пазней вырашыў пагаварыць са мной

„доверительно.” – Вы всё говорите правильно. Но вы же понимаете, что есть люди, которым город обязан, которые помогут нашей группе, чтобы было всё комфортно, ну, вы сами всё понимаете. Одним словом, в эту группу надо взять 8-9 детей этих нужных людей. С начальством всё урегулировано.”

Я сказала цвёрда і катэгарычна: „Не, так ня будзе. У групу ўвойдуць толькі тья дзеці, якім гэта будзе неабходна па стану здароўя. Калі дзеці „нужных людзей” хворыя – калі ласка. Калі не, то яны ня зоймуць месца хворых.

Спадар Высоцкі пачаў нешта даказваць, але потым перайшоў на пагрозы. Я сказала, што групу ўзначальваю я, і ўсё будзе толькі сумленна, ніякага вашага „блату”. Спадар Высоцкі бразнуў дзявярыма, і пасья гэтага „справа” неак заціхла і зусім зглохла, усе мае высілкі натыкаліся на чыноўніцкую сцяну, на нежаданьне нешта рабіць.

А зараз я думаю, што мяне проста хацелі спаскусіць экзатычным бясплатным адпачынкам на Кіпры ўзамен за „згоду” на іхныя махінацыі, а потым маніпуляваць мной як прадстаўніцай Фронту. Ня вышла – і група на Кіпр не паехала, ці, можа, паехала, ды толькі без мяне. Але мяне гэта ўжо ня тычылася.

УСЕБЕЛАРУСКІ СТРАЙК 1991 ГОДА

У красавіку 91-га (а гэта яшчэ існаваў СССР і кіруючая КПСС) ўся Беларусь была ахопленая стыхійнымі страйкамі рабочых, якія пратэставалі супраць гвалтоўнага павышэння цэнаў і нізкага ўзроўню жыцця. Гэта быў гістарычны момант і шанец, які мы, беларусы, тады, на жаль, на поўніцу не скарысталі.

Якраз у гэты час лідэры Народнага Фронту Зянон Пазьняк, Лявон Баршчэўскі і Мікалай Заблоскі знаходзіліся ў Злучаных Штатах з важнай місіяй: прарыў інфармацыйнай блякады Беларусі, зацьвярджэнне яе суверэнітэту у міжнароднай палітыцы, прыцягненне ўвагі да малавядомай у сьвеце дзяржавы Беларусь. Справу яны рабілі важную і паспяхова. Пазьняк тэлефанаваў і размаўляў з сябрамі дэпутаткай Апазыцыі БНФ, з В. Голубевым і іншымі, раіў, падказваў, што трэба

рабіць. На той час імгненна вярнуцца з-за акіяна (прытым тады можна было толькі праз Маскву ці Ленінград ды з перасадкамі ў аэрапартах) лідэры не змогі б. Пазьняк падлічыў, што страцілі б на ўсю валакіту вяртаньня да Менска, мінімум чагыры дні. Стыхія актыўна трымалася б, на яго думку, ня больш двух дзён. Жалеза трэба кавашь напачатку, калі гарачае. Прыехаць позна па жары „на галавешкі” – было бяссэнсоўна. Падзеі паказалі, што кіраўнікі Фронту не памыліліся ў сваіх меркаваньнях. Але як жа нехапала іх тады на Беларусі...

Страйк імгненна ахапіў многія буйныя гарады Беларусі. У першы дзень страйку адбывалася сясія Менгарсавета. Мы выбеглі з залі паседжаньняў у калідор, каб праз вокны ўбачыць рух калёнаў рабочых на плошчу Незалежнасьці.

Памятаю, як перапужаліся камуністы і чыноўнікі ў Гарвыканкаме. З розных канцоў Менска, з розных заводаў ішлі велізарныя калёны рабочых. Відовішча ўражвала. Да Дому ўраду рухаліся тры велізарныя калёны: адна – з вуліцы Сьвярдлова; які шырокая рака, плыў людзкі вал па мосьце з вуліцы Маскоўскай; і такая самая людзкая рака рашуча набліжалася да плошчы Незалежнасьці (тады плошчы Леніна) з праспэкта Скарыны (тады праспэкта Леніна). Рабочыя былі настроеныя вельмі рашуча. Уся велізарная плошча ў цэнтры Менска запоўнілася людзьмі (а гэта тысяч трыста, ня менш).

Я адразу вырашыла пакінуць сэсю і йсьці на плошчу. Са мной разам спачатку з гарсавета не пайшоў ніхто, толькі праз нейкі час некалькі дэпутатаў таксама зьявілася на плошчы. Мяне ж спрабавалі спыніць: „Галіна Фёдараўна, ідзе сэсія, і ваш абавязак быць на ёй”; „Мы здымем з вас „дэпутацкія грошы”. На што я адказвала: „Мой абавязак зараз быць там, на плошчы, са сваімі выбаршчыкамі. А грошы – пры чым тут грошы, калі вырашаецца лёс Бацькаўшчыны!”

Народу было вельмі шмат. Практычна, уся плошча была запоўненая (такой колькасьці, як у той дзень, на плошчы Незалежнасьці я больш ня бачыла ніколі). Людзі стаялі, некаторыя сядзелі на асфальце, падаслаўшы газэту.

Многія сябры Страйкаму і Рабочага Саюзу ведалі мяне як фронтаўку і як дэпутата, таму,

19. Красавік 1991 г. Шматсоттысячны пратэст рабочых Менска супраць дзеянняў камуністычных уладаў.

убачыўшы, прапанавалі „ўзначаліць” рабочую дэлегацыю на сэсію Гарсавета. Я пагадзілася. Стыхійна вылучылі чалавек пяць (у асноўным – жанчын, якія былі больш смелыя), і мы імкліва ськіраваліся да будынку Гарвыканкама. На 4-м паверсе, дзе ў вялікай залі ішла сэсія, рабочых прыпынілі працаўнікі Выканкама, якія заўсёды сталялі каля ўваходу ў залю падчас сэсіі. Я рашуча сказала, што гэтая дэлегацыя са мной, і мне нішто не адважыўся запярэчыць.

Мы ўвайшлі ў залю. Я падняла руку і зьвярнула да вядучага А. С. Герасіменкі і дэпутатаў: „Шаноўнае спадарства! Вы ведаеце, што пачаўся ўсебеларускі страйк. Рабочыя на плошчы (якіх сотні тысячаў) накіроўваюць на нашу сэсію сваіх прадстаўнікоў са зваротам да нас, дэпутатаў. Гэта нашыя выбаршчыкі, і мы, іхныя абраньнікі, ня можам ігнараваць іхны зварот да нас. Патрабую прыпыніць сэсію і даць слова дэлегатам”.

Вочы Аляксандра Міхайлавіча акругліліся ад жаху, але ня выканаць патрабаваньня ён ня змог – настолькі рашуча мы выглядалі. Ён „здрыгнуўся”, калі не сказаць спужаўся. Вялікі сполах чытаўся на твары ня толькі Старшыні Гарсавета – твары ўсяго начальства і намэнклятуры выканкама, якой у залі было поўна, проста „перакасіла”.

Ужо прадстаўнікі дэлегацыі выступаюць з дэпутаткай трыбуны, але выступы, на жаль, былі непадрахтанымі. Рабочыя выказвалі сваё абурэньне неверагодным ростам цэнаў, ростам беспрацоўя і г.д. – словам, патрабавалі палепшыць матэрыяльнае жыцьцё. Выступілі, выказалі абурэньне – і ўсё. Што рабіць далей – нішто (ў тым ліку і я) ня ведалі. І мы з высока паднятымі галовамі праз усю залю годна пайшлі назад, на плошчу. (Дарэчы, гэты выпадак так моцна напужаў кіраўніцтва Выканкама і Гарсавета, што на працягу амаль пяці гадоў сэсія ніколі не прызначалася на „ненадзейныя” дні-месяцы, у пэрыяд нейкай, зь іх пункту гледжаньня, народнай ці фронтовай „нестабільнасьці”, калі выспявалі ці адбываліся мітынгі ці страйкі.)

Тым часам пачаўся мітынг. Выступалі разгневаныя рабочыя. Плошча патрабавала кіраўнікоў дзяржавы. Зьявіўся прэм’ер-міністар Кебіч. І тут ён адразу пачуў усё, што думалі пра яго і ягоны ўрад простыя людзі, якія выказвалі сваё абурэньне і нянавісьць да камуністычнай улады.

На пачатку рабочага страйку не было ні палітычных патрабаваньняў, ні нацыянальнай сымволікі. Пачыналася ўсё з патрабаваньняў эканамічных. Але паступова па ініцыятыве Народнага Фронту на плошчы зьявіліся *Бел-Чырвона-Белыя*

сьязгі, рабочыя пачалі выстаўляць і палітычныя патрабаванні. Трэба адзначыць што ў той час арганізацыі Беларускага Народнага Фронту былі ўжо амаль на ўсіх буйных прадпрыемствах Менска. Ля вытокаў і ў аснове арганізацыі Рабочага Саюзу стаялі таксама рабочыя-фронтаўцы сябры Сойму БНФ Сяргей Антончык, Алесь Галькевіч, Міхаіл Мухін, Міхась Собаль і іншыя рабочыя лідары. Гэта яны якраз упарадкавалі рабочы пра-тэст і ськіравалі (практычна прывялі) людзей на плошчу Незалежнасці да Дому Ураду.

Людзей было шмат, не хапала толькі лідэра ці „лідэрскага кулака”, які б дзейнічаў рашуча, хутка і пераканана. Здавалася, такія людзі былі, яны стаялі тут, на плошчы. Гэта і Валянцін Голубеў, і Віктар Івашкевіч, і шмат хто яшчэ, хто мог бы ў той сытуацыі ўзяць на сябе адказнасць і павесць ці народ на дзеянні. Але ніхто не рашыўся. Мне здаецца, што (асабліва ў першы дзень) людзі гатовыя былі дзейнічаць востра і актыўна. Трэба было скарыстаць момант.

Усе былі надзвычай ўзбуджаныя. Многія лічылі, што камуністы ўжо пераможаныя. З асаблівай надзеяй я паглядала на свайго сябра Валянціна Голубева. Актыўны дэпутат Апазыцыі, паплекнік Пазыняка, хто, калі ня ён, зараз павядзе за сабой. Але нічога не атрымалася. („Амбіцыі” спрацуюць потым, значна пазней).

Страшэнна балюча было назіраць, як зьнікае ша-нец, сыходзіць з-пад самых рук... Страйк паказаў усім (хоць „ўсе”, магчыма, гэтага і „ня ўбачылі”), што адной толькі масай, нават вельмі вялікай, яшчэ нічога ня зробіш. Патрэбная вялікая змагарная ідэя, якая яднае ўсіх, і чалавек, які павядзе, дакладней, – які возьме на сябе адказнасць і якога прызнаюць (бо павесць часта імкнучца і дурні, прытым ў тупік). Памятаю, як да вечара людзі стаялі на плошчы. Пачаліся прамовы, але „прамоўцаў” не хапала. Выступалі многія дэпутаты Вярхоўнага Савета, гарадскога Савета – выступалі ўсе, хто ўмеў гаварыць прамовы, і хто ня ўмеў.

Тым часам ішлі паведамленьні, што наш страйк падтрымалі рабочыя Воршы і іншых гарадоў Беларусі. Людзі бурна рэагавалі апладысмантамі. Пакідаць плошчу рабочыя не зьбіраліся, яны як бы чакалі закліку, па якому б пайшла ўся плошча, але ніякага закліку ні ад каго не было. Здавалася,

час цягнуўся вельмі марудна ці зусім спыніўся. Што рабіць далей – ня ведаў ніхто.

А потым вырашылі ісьці да тэлебачання і патрабаваць простага эфіру. І людзі рушылі велізарнай калёнай.

Уся плошча Перамогі запоўнілася людзьмі. Але дакладнага пляну дзеянняў не было. Тут таксама не знайшлося арганізатараў, якія б дакладна акрэсьлілі мэты і задачы. У вачох многіх людзей было пытаньне: „Што далей?” А што рабіць – ніхто ня ведаў.

Сябры прапанавалі: „Галя, чытай вершы!” Я чытала, нешта гаварыла. Але ня тое трэ́ было рабіць, і ня вершы чытаць.

Тым часам дэлегацыя накіравалася ў будынак тэлецэнтру з патрабаваннямі эфіру. Але гэтае „патрабаваньне” хутчэй можна было назваць просьбай. Натуральна, ніхто ня кінуўся даваць ім эфір, а ў дэлегацыі настойлівасці не было, яны тут жа і абвялі. Незнаёмая мне жанчына з рабочых раптам звярнулася да мяне: „Трэба сёння дамагацца ад ураду ўсяго, бо сёння мы, рабочыя, пойдзем за вамі і, калі трэба, разьнясём гэты тэлецэнтар па цагляне. Заўтра можа быць позна, няўжо ж вы гэтага не разумеце?”

Але ў першы дзень мы нічога не дамагліся: катастрафічна не хапала лідэра. Назаўтра рабочыя зноў прыйшлі на плошчу, але іх ужо было крыху меней. На трэці дзень быў дождж, людзі стаялі на плошчы, але міліцыя ўжо адгарадзіла жалезнымі штакецінамі будынак ураду ад плошчы. Прамоўцы нешта патрабавалі, пісалі звароты, пасылалі дэлегацыі ва ўрад. Але час быў страчаны, улады „апамыталіся”, страйк пайшоў на спад.

КАМІСІЯ ПА АДУКАЦЫІ

Жыццё працягвалася, і мы прадаўжалі сваё змаганьне. Апазыцыя БНФ у Вярхоўным Савеце патрабавала ад Савета Міністраў новых падручнікаў, каб выкладаньне ў школах, ВНУ пераходзіла на дзяржаўную мову. Савет Міністраў (на чале з В. Кебічам) рабіў выгляд, што зьбіраецца ўводзіць Закон „Аб мовах” у жыццё. Але было відавочна, што ўлада сабатуге Закон.

За беларускую школу, беларускі дзіцячы садок у Менску змагаліся і мы ў Гарсавеце. Гэтым зай-

малася дэпутацкая *Камісія па адукацыі* на чале з заслужанай настаўніцай Беларусі *Вольгай Кузьміч*. Па прыродзе чалавек дабразчылівы, чулы, памяркоўны, яна ўмела знайсці паразуменне і схіліць на свой бок людзей розных характараў і поглядаў.

Камісія была адной з найбольш шматлікіх, а ў яе складзе – дырэктары школаў, кіраўнікі навучальных устаноў, настаўнікі, пэдагогі. Людзі (ў асноўным) – падпарадкаваныя ўладзе, залежныя, якія (у большасці) трымаліся ідэалогічнага накірунку кампартыі ў савецкія часы. Кіраваць такімі людзьмі надзвычай цяжка. Таму не перастаю здзіўляцца майстэрству Вольгі Кузьміч, якая змагла аб’яднаць дэпутатаў з супрацьлеглымі поглядамі, часам надзвычай амбіцыйных „кіраўнікоў” (у асноўным – адданных уладзе), і ськіраваць працу Камісіі на тое, каб гэты працэс беларусізацыі сталічных школаў і дашкольных дзіцячых ўстаноў рухаўся, і даволі хутка.

Не хапала падручнікаў, не хапала метадычнай літаратуры, але ад Камісіі выходзіла такая перакананасць і паслядоўнасць дзейняў, што школы Менска хутка пачалі пераходзіць на беларускую мову і набываць статус беларускамоўных. Ня ўсё задавальняла ў гэтым працэсе, але і ня ўсё залежыла ад нас.

У самым пачатку нашай дэпутацкай дзейнасці (1990 г., калі яшчэ быў СССР і „ўсяўладная” КПСС) у Камісію па адукацыі Менгарсавета звярнуўся за дапамогай атрымаць памяшканьне адзін з ініцыятараў стварэння беларускага ліцэю з фізіка-матэматычным ухілам пры БДУ А. І. Жук. Мы актыўна іх падтрымалі. Без партыйнага кіраўніцтва вырашыць гэтае пытаньне (як і ўсё астатняе) тады было немагчыма. Усё вырашала „партыя”, і мы звярнуліся туды. Памятаю наш (трох дэпутатаў) візыт у ЦК КПБ з патрабаваннем дапамагчы ў выдзяленні будынка для ліцэя. Нас прыняў адзін з сакратароў ЦК КПБ камуністычны артадокс Камай, які з-за вялікага стала вынес свой вердыкт: „Я ліцэяў не канчаў, кароў і авечак пасьвіў, а бачыце, чаго дасягнуў”.

З памяшканьнем ён не дапамог, нават наступная сустрэча, пра якую мы дамовіліся, не адбылася. Сакратарка нам паведаміла, што „таварыш Камай заняты і прыняць нас ня можа” (тыповы стыль

камуністаў), але і перашкодзіць ня здолеў: ня тья часы. Пад націскам дэпутатаў Камісіі па адукацыі Менгарсавета Беларускае ліцэй пры БДУ з фізіка-матэматычным ухілам атрымаў памяшканьне. Але прайшоў час, і тья, хто ўзначаліў ліцэй (асабіста А. І. Жук) і біў сябе ў грудзі, што ён будзе беларускамоўнай навучальнай установай (толькі, маўляў, дапамажыце з памяшканьнем), здрадзілі нашаму змаганню і перайшлі на чужую, на расейскую мову... Была і, на жаль, не пераводзіцца цяпер такая зьява ў нашым жыцці.

Крыху пазней быў адчынены яшчэ адзін ліцэй – Гуманітарны. Пра гэта піша ў сваёй кнізе „*Сем гадоў Адраджэньня...*” *Сяргей Навумчык*: „Дзякуючы намаганьням Камісіі па культуры і захаваньні гістарычнай спадчыны Вярхоўнага Савета, у лістападзе 1991-га Міністэрствам адукацыі на базе ранейшага нядзельнага ліцэю ствараецца Беларускае гуманітарнае ліцэй. А 15 студзеня 1992 г. распараджэньнем Савета Міністраў яму перадаецца будынак на Кірава, 21”. (*С. Навумчык. Сем гадоў Адраджэньня...*, – *Варшава-Прага, 2006, стар. 75*).

Усё так. Дадам толькі, што так званую „падрыхтоўчую” работу мы рабілі ўсе разам: і дэпутаты, і асабіста Н. Гілевіч, і А. Трусаў, і В. Кузьміч, і У. Колас, і ліцэісты. Разам з ліцэістамі мы выходзілі з плякатамі да Вярхоўнага Савету. Ліцэісты размаўлялі з дэпутатамі, калі тья ў перапынку выходзілі на намэнклятурны „перакур”, звярталіся да іх, пераконвалі, каб яны паспрыялі стварэнню Ліцэя. А каб дзяцей не адштурхнула міліцыя, зь імі былі мы, дэпутаты Гарсавета.

Распараджэньне аб стварэнні Ліцэю было прынята. Аднак не было памяшканьня, і знайсці яго маглі толькі гарадзкія ўлады, на якія нам, дэпутатам, трэба было ціснуць і ціснуць. У. Колас ня раз прыходзіў у Гарвыканкам да Вольгі Кузьміч за падтрымкай, і тут яна асабіста зрабіла вельмі шмат: бясконца „дзяўбіла” старшыню Гарвыканкама, пераконвала, прасіла, настойвала, нагадвала пра ліцэй.

Трэба сказаць, што там, дзе спрыянне ня ішло ў разрэз з Саўмінам, А. М. Герасіменка спрыяў беларускай справе. Таму, дзякуючы моцнай падтрымцы В. Кузьміч, удалося дамагчыся таго, што горад гэтай праблемай заняўся шчыльна. У гэтым пытанні А. М. Герасіменка сапраўды пастараўся.

Канчатковая ідэя пра будынак на Кірава, 21 была яго, і рашэнне было прынята Саўмінам ня проста „зь неба”, а дзякуючы вялікай сумеснай беларускай працы. (Так бы заўсёды!)

З Лукашэнкам прыйшоў новы тып чыноўніка-разбураўніка, і сёння Беларуска мова распараджэннем Міністэрства адукацыі (дзе міністар Бурачкоў) да пачатку новага (2007/2008) навучальнага года ўжо выводзіцца з ужытку ў тэхнічных ВНУ. Прынята адпаведная пастанова, ня гледзячы нават на тое, што лукашэнкава „палата” прызнала гэта незаконным. Злачынная акцыя выклікала абурэнне грамадзкасці, ТБМ звярнулася да Міністэрства з запытам – яно не адказвае, яно мовай беларускага народа расплочваецца з Масквой (назвае гэтую здраду – „у рамках „саюзных” стандартаў”). А беларусы ўсё ня бачаць, што гэта і ёсць разбурэньне суверэнітэту без ужывання зброі...

Шмат намаганьняў прыклала Камісія па адукацыі для арганізацыі тэлемарафону (1991 г.) у падтрымку беларускай школы, сродкі ад якога потым былі накіраваны на разьвіццё беларускага навучаньня. Мы ўсяляк прапагандавалі школы, якія шчыра дзейнічалі ў рэчышчы Адраджэньня. Актыўным ініцыятарам усёй нашай дзейнасці была, безумоўна, Вольга Кузьміч, у яе было 2-3 (усяго!) надзейных памочнікі – і справа рухалася.

Калі нам было неабходна прыняць важнае рашэнне, Вользе дастаткова было папярэдзіць: „Заўтра на Камісіі быць неабходна”, – і мы адкладалі ўсе іншыя справы.

Дзейнічала Камісія праз Гарадзкое Упраўленне адукацыі (якое было нам як бы падпарадкавана і на якое мы мелі пэўны ўплыў). Падчас наведвання школаў мы сустракалі шмат настаўнікаў-энтузіястаў, усяляк падтрымлівалі іх.

Па ініцыятыве Камісіі (а дакладней, Вольгі Кузьміч) у Фрунзенскім раёне Менска праводзіўся аналітычны зрэз па навучанні фізікі і матэматыкі па-беларуску. Былі падобраныя класы з аднолькавым „узроўнем паспяховасці”, але адны з іх пачалі вучыцца па-беларуску, іншыя – працягвалі па-расейску. Вынікі далі нам вельмі істотны аргумент: дзеці, якія навучаліся па-беларуску, значна лепш авалодвалі прадметам.

На кожным паседжанні Камісіі мы абмяркоўвалі пытанні мовы, аналізавалі работу беларус-

камоўных (і рускамоўных) школаў горада. Каб выявіць, як уводзіцца Закон аб мовах, правяралі, ці паспяхова школы пераходзяць на родную мову, на якой мове афармляецца дакумэнтацыя ў школах і г.д. Нас, некалькі ініцыятыўных чалавек, ня трэба было ні прымушаць езьдзіць па школах горада, ні напамінаць – гэта сталася „асабістай справай”.

Час „бег”, і мы „беглі” за ім. Рабочы дзень быў перапоўнены. Пасада старшыні камісіі была „вызваленая”, астатнія дэпутаты мусілі працаваць на сваёй асноўнай працы, але мы мелі права вызваляцца на дэпутацкія справы, і калі было неабходна, выкарыстоўвалі яго (ня кажучы пра „адпачынак”). Спраў было столькі, што пасля першага году працы Вольга Кузьміч увесь свой адпачынак заставалася ў Гарсавеце. (Калі потым пра гэта даведаўся А. М. Герасіменка – старшыня Гарсавета, то падобрану сварыўся на Вольгу. Але нярэдка такое паўтаралася, і з Вольгай, і са мной, і з тымі, для каго справа Адраджэньня была найважнейшай.)

З мэтай пашырэння і спрыяння беларускай адукацыі мы сустракаліся з кіраўнікамі школаў, настаўнікамі. Каго агіталі – ад каго патрабавалі. Удзельнічалі ў канфэрэнцыях, зьездах, выступалі ў СМІ. Гэта давала плён. Выявілася, што і бацькі, і настаўнікі ставіліся да працэсу адраджэньня беларускай школы з разуменьнем, успаміналі свае карані.

Камісія па адукацыі Менгарсавета пастаянна вывучала навучальна-выхаваўчы працэс у дзіцячых установах Менска. Ня раз наведвалі мы і школы-інтэрнаты, асабліва, дзе навучаюцца і жывуць дзеці-сіроты. У дзіцячым інтэрнаце Заводзкага раёна (здаецца, №5) мы з Вольгай Кузьміч убачылі шматлікія іхныя нястачы, бедную матэрыяльную базу. Трэба было звярнуць увагу дзяржавы да праблемаў дзяцей-сірот. Мы звярнуліся да Зянона Пазыняка як да дэпутата Вярхоўнага Савета дапамагчы нам у гэтым, і на сустрэчу з супрацоўнікамі і выхаванцамі інтэрнату мы ўжо паехалі разам зь ім. Фронт якрэз атрымаў гуманітарную дапамогу з-за мяжы, зь якой мы і прыехалі ў інтэрнат. Памятаю, дзеці спецыяльна для гэтай сустрэчы падрыхтавалі канцэрт.

Зянон Пазыняк размаўляў з настаўнікамі і дзецьмі, хадзіў па класах, знаёміўся з так званым „спальным корпусам”, абсталяваньнем і ў цэлым матэрыяльнай базай, нешта сабе занатоўваў. Сус-

20. 1992 г. Галіна Пазыняк і Вольга Кузьміч.

трэча была вельмі цёплая. Тады Зянон Пазыняк паабяцаў дзецям, што калі яны будуць старацца добра скончыць навучальны год, то (як скончацца заняткі) ён наладзіць для іх вандроўку па Беларусі. Ня ведаю, ці спадзяваліся на гэтае абяцанне занятага справамі дэпутата Вярхоўнага Савета дзеці, але ён стрымаў сваё слова. Фронт аплаціў аўтобус, і мы з дзецьмі-сіротамі адправіліся ў вандроўку па Беларусі (з запасам харчавання на дзень, пра што Старшыня Фронту таксама паклапаціўся загадзя). Гідам у гэтай вандроўцы быў таксама Зянон Пазыняк, расказваў дзецям пра помнікі гісторыі і культуры, пра знакамітых беларусаў. Нясьвіж, Мірскі замак, Заслаўе і па дарозе яшчэ шмат дзе пабывалі дзеці ў той памятна дзень. Такая вандроўка была для тых дзетак упершыню, яны былі вельмі ўражаныя і шчаслівыя. Упэўнена, што гэты дзень ім запомніўся надоўга.

Ініцыятарам „камісійных” справаў на карысьць незалежнай Беларусі была старшыня Камісіі. Я старалася ўсімі сіламі дапамагаць ёй, тым больш, што была сакратаром Камісіі. Актыўна дапамагалі нам у гэтай справе дэпутаты *Валянціна Ерашэнка* (загадчыца дзіцячага садка №56 Менска) і дацэнт Эканамічнага ўнівэрсітэту *Рыгор Ермашкевіч*. Зь іншымі сябрамі Камісіі старшыня ўмела пабудавала такія дачыненні, што нават тыя, хто ў душы быў супраць беларускай мовы, адкрыта не рашаліся галасаваць па нейкім пытанні „супраць”.

Неўзабаве беларускіх школаў і дзіцячых дашкольных устаноў у Менску сталася большасць. Часам, ня ўсе зь іх адпавядалі свайму статусу „беларускамоўная школа”, бо Закон ўводзіўся ў жыццё, фактычна, дзякуючы энтузіязму пэўных канкрэтных людзей. Тут вельмі не хапала падтрымкі дзяржаўнай улады (Саўміну), якая моцна

супраціўлялася любым праявам беларускасьці, зьнешне дэкларуючы падтрымку беларускай школы. Тым ня менш наша Камісія па адукацыі (адзіная) засталася вернай ідэі Адраджэньня да канца дэпутацкага тэрміну.

Неяк да нас у Камісію па адукацыі прыйшло некалькі чалавек рускамоўных настаўнікаў і „бацькоў” з патрабаваньнем: „Уберите этот ваш белорусский язык. Что за насилие. Мы граждане Беларуси, имеем все гражданские права и не собираемся говорить на вашем языке. У нас есть свой, русский!” – гістэрычна крычэлі актывісты „пятай калёны”.

Здавалася, у кабінэце (дзе было працоўнае месца Вольгі Кузьміч і маё) шыбы лопнуць ад ляманту і крыку. Але лямантам нас спужаць было немагчыма. Мы добра ведалі Закон і змаглі так „адбіць” атаку, што тыя пайшлі, як кол праглынуўшы.

КАМІСІЯ ПА КУЛЬТУРЫ І АДРАДЖЭНЬНІ ГІСТАРЫЧНАЙ СПАДЧЫНЫ

Камісія па культуры Менгарсавета напачатку нашай кадэнцыі была цалкам адраджэнцкая і пачынала таксама з энтузіязмам адраджаць беларускую культуру ў Менску.

Яе старшыня **Ігар Чарняўскі** меў вялікі аўтарытэт сярод дэпутатаў. Добра выхаваны, разумны і стрыманы, ён выклікаў павагу нават ў нашых праціўнікаў. Яго слова мела вагу і таму шмат якія прапановы Камісіі, якія на сесіі прадстаўляў Ігар, пры галасаваньні „праходзілі”. Першыя 2-3 гады мы (яе сябры) гэтаксама, як і Камісія па адукацыі, дружна і плённа працавалі і змаглі разам дамагчыся шмат чаго.

У адрозьненьне ад Камісіі па адукацыі (дзе было шмат праціўнікаў адраджэньня), у склад Камісіі па культуры ўвайшлі ў асноўным прыхільнікі беларускага Адраджэньня. Тут былі аднадумцы, якія актыўна адгукаліся на праблемы разьвіцьця беларускай культуры. Дэпутат Андрэй Завадзкі, напрыклад, падрыхтаваў сэрью прапановаў па зьмене ўсіх камуністычных назваў вуліц Менска, і мы, сябры камісіі, адзінадушна падтрымлівалі ягоныя праекты, каб, як кажуць, ўвасобіць яго

прапановы ў жыцьцё. Але рашэньне па перайменаваньню вуліц Менска прымала выканаўчая ўлада (Выканкам). Курываваў гэтыя пытаньні А. Сасноўскі, дэпутаты маглі толькі ўнесці прапановы.

Каб ня даць ходу дэпутацкай ініцыятыве, спадар Сасноўскі ўтворыў сваю адмысловую грамадзкую „камісію” з „прафэсіяналаў” (яе назвы ня памятаю), а на справе са „сваіх” людзей, прыхільнікаў камуністаў, якія блякавалі прапановы дэпутацкай Камісіі па культуры. Яны вырашалі, прадстаўляць праект рашэньня па зьмене назвы вуліц (прапановы дэпутацкай Камісіі) на зацьвярджэньне Гарвыканкаму, ці не. Справа па перайменаваньню вуліц пачыналася з таго, што сп. Сасноўскі зьбіраў сваю адмысловую камісію, на якой дэпутатат зачытваў прапанову. Яе абмяркоўвалі і... не зацьвярджалі. За ўсім гэтым стаяў сам сп. Сасноўскі, які і не даваў разьвівацца працэсу перайменаваньня вуліцаў Менска. Адыбэзныя назвы вуліц з імёнамі сьвярдловых, валадарскіх, урышкіх і г.д. засталіся. Кебічаўская „дырэктыва” „вісела” перад іхнымі слабымі душама і зачыняла ад іх усе самыя вялікія аргументы. Нічога зрабіць тут было немагчыма.

Перайменаваць удалося толькі праспэкт Леніна на праспэкт Скарыны і вуліцу Горкага на вуліцу Максіма Багдановіча, але за гэта было вельмі вялікае змаганьне.

У 1992 годзе ўвесь сьвет адзначаў 500-годдзе слаўтага беларуса Скарыны. Ужо пачалася ўрачыстая вечарына з гэтай нагоды ў Менскай філярмоніі, а ў Гарвыканкаме ішло „сваё” паседжаньне, на якім чыноўнікі ніяк не згаджаліся перайменаваць цэнтральны Менскі праспэкт і надаць яму слаўтае імя. Мы, дэпутаты, прысутнічалі на ім, і ціснулі, ціснулі ўпартых чыноўнікаў. Тут моцна пастараліся дэпутаты А. Завадзкі, А. Гурыновіч, В. Кузьміч, і ўсе дэпутаты камісіі па Культурі. Мы гаварылі, што гэта вялікі сорам не ўшанаваць такое слаўтае імя, якое ўзьнімае ўсіх нас, беларусаў, у сьвечце, тым больш у юбілейны год. Урэшце рэшт рашэньне было прынята, але зь вялікім боем. Дэпутат Андрэй Завадзкі проста з паседжаньня паехаў у філярмонію, каб паведаміць пра прынятае рашэньне.

Вуліцу Максіма Багдановіча ўдалося адваяваць таксама толькі таму, што гэта быў юбілейны год

21. Фронтаяўскія лёзунгі. 1991 г.

Паэта, і мы склікалі на паседжаньне ўсіх, каго маглі. Перайменаваць вуліцу расейскага камуністычнага пісьменьніка Горкага (адну з самых доўгіх вуліцаў Менска) камуністы не хацелі, таму вялікая вуліца была падзелена. Імя беларускага генія ўдалося надаць тады, фактычна, толькі палове вуліцы, астатняя частка засталася „горкай”.

Тым ня менш і надалей дэпутаты працавалі актыўна, вынеслі на сэсію і дамагліся прыняцця вельмі важных рашэньняў, пра якія я казала раней (гэрб Пагоня, Бел-Чырвона-Белы сыяг і інш.). Але потым пад уплывам неспрыяльных для беларускага Адраджэньня падзеяў, сябры гэтай камісіі некаж аслаблі, абвялі, некаторыя здаліся, некаторыя зусім „зышлі ў цень” і да змаганьня за Бацькаўшчыну, за беларускую культуру сталіся няздатнымі. Першым ідэі Адраджэньня здрадзіў дэпутат У. Шаранда. Пачынаў ён як актыўны прыхільнік беларусізацыі, падтрымліваў вяртаньне беларускай мовы ва ўстановы беларускай культуры, але, адчуўшы перавагу Лукашэнкі, рэзка і цынічна перайшоў да ворагаў Адраджэньня Беларусі і ўжо гэтаксама актыўна падтрымліваў антыбеларускі рэжым, выступаў супраць беларускіх школаў і ўжо казаў адваротнае, што беларускія школы

непатрэбныя, бо „неперспэктывныя” і г.д. (сваіх дзяцей, як я чула, перавёў у рускую школу).

Але вялікія правы і магчымасьці ўсё яшчэ заставаліся ў старшыні Камісіі па культуры Ігара Чарняўскага, і па сваёй ўласнай ініцыятыве ён шмат што мог зрабіць. На жаль, Ігар Чарняўскі да паслядоўнага змаганьня аказаўся непадрыхтаваным. Яго неактыўнасьць абурала. Магчымасьці працаваць на карысьць беларускай культуры ў Камісіі па культуры былі немалыя і пасля выбараў Лукашэнкі ў 1994 годзе, бо рашэньні Гарсавета ў гэтым накірунку ніхто не адмяняў. Але трэба было ставіць прынцыпова і востра пытаньні перад чынавенствам, перад установамі культуры горада. Як старшыня Камісіі Ігар Чарняўскі на гэта не пайшоў, дбаючы, відаць, пра памяркоўныя дачыненні з існуючым чынавенствам. Ён клапаціўся гэтак пра „заўтрашні дзень”. Калі Камісія па культуры зусім падпарадкавалася антыбеларускай ўладзе і, фактычна, адмовілася дзейнічаць на карысьць Адраджэньня, тады я, у знак пратэсту, выйшла са складу гэтай Камісіі і засталася сябрам толькі адной камісіі (па адукацыі).

ГАРВЫКАНКАМ

Мая пасада сакратара дэпутацкай Камісіі па адукацыі не была „вызваленай” і не пазбаўляла ад „асноўнай” працы. З 1993 года, калі я стала *інспэктарам Гарвыканкама па выкананьні Закона аб мовах*, я думала, што пасада дасьць мне магчымасьць шмат што зрабіць у справе адраджэньня беларускай мовы ва ўладных структурах.

Але гэтую пасаду ўвялі, як я цяпер разумею, фармальна, па распараджэньні Саўміна, каб для грамадзкасьці была толькі відочнасьць выкананьня Закону аб мовах. Бо не было прынята ніводнага рашэньня, пастанова ці загада пра санкцыі да чыноўнікаў-парушальнікаў Закона.

Калі я прыступіла да працы, высветлілася, што я ня маю ніякіх правоў на самыя мінімальныя санкцыі ўздзеяньня, і функцыі мае (па задумцы Саўміна) зводзіліся толькі да „ўгаворваньня” чыноўнікаў пераходзіць на дзяржаўную мову. Каб ня мой дэпутацкі статус (тут я ўжо патрабавала, не банючыся), то нічога істотнага ўвогуле зрабіць

на гэтай пасадзе было б нельга. Таму ў такой бяспраўнай сітуацыі я старалася высіцнуць усё магчымае і з „пасады”, і з „дэпутацтва”, каб справа вяртання беларускай мовы ў дзяржаўны ўжытак рухалася. Мая праца ў дэпутацкай Камісіі па адукацыі якраз спалучалася з новай пасадай.

У Гарвыканкаме былі наладжаны курсы беларускай мовы, пасля сканчэння якіх чыноўнікі ўжо ня мелі адгаворкі, што ня ўмеюць чытаць-пісаць па-беларуску.

Ніякага вопыту інспэктарскай работы па пераводу чынавенства на дзяржаўную мову ў мяне не было, я пачынала, абапіраючыся на свае пэдагагічныя навыкі і ўяўленні, і разлічвала на падтрымку свайго непасрэднага начальніка намесніка старшын Гарвыканкама А. Сасноўскага.

Ён выклікаў мяне да сябе з папярэднім плянам работы. Мы яго абмеркавалі, і спадар Сасноўскі даў мне заданьне ісьці ў Гарадзкое ўпраўленне, дзе распрацоўваюцца пляны-мапы горада, раёна і г.д. (назву Упраўленьня ня памятаю). „Пачніце з (тут называецца прозьвішча чыноўніка) і пастарайцеся яго пераканаць, што ўся дакументацыя павінна быць па-беларуску”, – сур’ёзна сказаў А. Сасноўскі.

Я таксама з усёй адказнасьцю накіравалася выконваць такое трохі дзіўнае даручэньне. Зайшоўшы ў кабінет, я ўбачыла сытага маскоўца, які глядзеў на мяне сальнымі вачыма з вышыні свайго „крэсла”.

Пачалася гаворка, і я адразу адчула моцны супраціў і нежаданьне сур’ёзна абмяркоўваць моўнае пытаньне. Але гэта было маё першае заданьне і пачынаць з патрабаваньняў, з рэзкай гаворкі не хацелася. Я вырашыла яго пераканаць. Мы прагаварылі гадзіны дзье-тры, але пераходзіць на дзяржаўную мову і вёсці справаводзтва па-беларуску ён усяроўна не згадзіўся. Я вярнулася ў кабінет А. Сасноўскага расчараваная, але ён мяне супакоіў, падбадзёрў і сказаў, каб я не растрайвалася, што ўсё наперадзе.

Толькі праз нейкі час, разабраўшыся ў сістэме адносінаў Гарвыканкама (ад якой раней я была вельмі далёкая), мне стала зразумела, што Сасноўскі паслаў мяне да свайго падначаленага, якога трэба было не ўгаворваць, а перадаць загад і тэрміны выкананьня. Са мной спадар Сасноўскі

праста згуляў злы жарт, карыстаючыся маім няведаньнем структуры Гарвыканкама і сістэмы службовага падпарадкаваньня.

Другое маё службовае заданьне таксама мела пад сабой пэўную каверзу. Спадар Сасноўскі выклікаў мяне да сябе і паведаміў, што ў горадзе нядаўна ўтвораны Анімацыйны цэнтар. „Чым яны там толькі займаюцца! Яны распаўсюджаюць парнаграфію ў выглядзе мультфільмаў!” – абураўся спадар Сасноўскі і даручыў мне як інспэктару Гарвыканкама добра праверыць іхную працу, зрабіць выразныя высновы, „каб не распаўсюджвалася усялякая непрыстойшчына” (такім чынам ён стараўся сфармаваць маё негатыўнае стаўленьне да беларускіх аніматараў).

Я патэлефанавала ў Цэнтар аб сваім візіце. Мяне сустрэлі вельмі насцярожана, як чарговага душыцеля. Я іх не пераконвала, сказала толькі, што хачу пазнаёміцца з усёй іхняй прадукцыяй, каб зрабіць аб’ектыўныя высновы.

Мне паказалі ўсе фільмы, якія былі на іхнай студыі, у тым ліку і паўнамэтражны фільм па матывах Дзікаэрону. Уражаньні мае былі вельмі вялікія. Ніякай пошласьці я ня ўбачыла. Гэта было таленавіта і з бліскучым гумарам. А іхныя казкі-мультфільмы, на маю думку, перамаглі б (і перамагалі!) на любых міжнародных конкурсах. Я ўбачыла, што тут працуюць сапраўдныя мастакі найвышэйшага прафэсійнага ўзроўню, што іхныя фільмы маюць сусьветны мастацкі ўзровень. Чаму ж мяне ськіроўваюць на тое, каб маімі рукамі (рукамі БНФ) задушыць гэтую крыніцу анімацыйнага мастацтва на Беларусі – задавала я сабе пытаньне.

Я стала разьбірацца ў гісторыі Цэнтра, і спадар Алег Белавусаў, кіраўнік (дарэчы, у 1989-1990 гг. сябра Сойму БНФ і адзін з заснавальнікаў „Мартыралогу Беларусі”), расказаў мне, што будынак (былы дзіцячы садок за „плячыма” крамы „1000 дробязяў”) яны атрымалі таму, што ён быў прызнаны непадлягаючым аднаўленьню – у такой ступені ён быў зруйнаваны. Горад мусіў бы яго толькі зьнесьці. Толькі таму будынак аддалі аніматарам, паставіўшы ўмову адбудовы памяшканьня ў пэўныя тэрміны.

Дзеячы Цэнтру выканалі ўмову. Грошы на аднаўленьне былі патрачаныя імі велізарныя, але

цяпер Цэнтр выглядаў, як цудоўная сядзіба-маёнтак, ды яшчэ ў цэнтры Менска.

Неўзабаве нейкі чыноўнік праязджаў удоўж адноўленай сядзібы беларускай анімацыі, якая зрабіла на яго незвычайнае ўражаньне. Пасьледваў адпаведны зварот у Гарвыканкам. Ня ведаю, аб чым там размаўлялася, што каму абяцалася, але ў Гарвыканкаме было вырашана сядзібу ў аніматараў адабраць.

„Наперадзе вялікая праца, нас ужо ведаюць у ЗША, нам дапамогуць стаць на ногі, мы выжывем, калі вы нас не „зарэжэце”, – сказаў мне спадар Белавусаў.

Я паабяцала яму абавязкова прывезьці сваю дакладную запіску (вынік „праверкі”) на імя сп. Сасноўскага (абяцаньне сваё я, безумоўна, выканала).

Што ж, я добра разумела, што пастаўлена на вагі існаваньне беларускай анімацыі, якая была вышэй за расейскую і прафэсіялізм, і мастацкім узроўнем, і высокім густам, разумела сваю адказнасьць у гэтым, таму да напісаньня справаздачы сваёй праверкі аднесьлася сур’ёзна і зрабіла вельмі разгорнутую дакладную запіску (аб’ёмам каля дзесяці друкаваных старонак), падрабязна спыніўшыся і на так занепакоіўшым сп. Сасноўскага Дэкамэроне, абгрунтавала яшчэ і неабходнасьць падтрымкі Цэнтру анімацыі ад дзяржавы.

Напэўна, гэта выглядала пераканаўча, бо праз нейкі час, прачытаўшы маю справаздачу, намесьнік старшыні Гарвыканкама сп. Сасноўскі ня выклікаў мяне да сябе (што звычайна прынята), а сам прышоў у наш з В. Кузьміч кабінет са свайго трэцяга паверху на наш чацьвёрты. Ён быў пад такім уражаньнем, што я нават разгубілася. „Галіна Фёдарэўна, мне яшчэ ніколі падобных дакладных запісак, такіх вялікіх і абгрунтаваных, ніхто не пісаў. Вы мяне пераканалі, вы малайчына”, – хваліў ён мяне. Мне было трохі дзіўна, бо нічога „звыш” я там не напісала, проста пастаралася абгрунтаваць свае думкі як навуковец, выкарыстоўваючы пэўныя аргументы і спасылкі, чым, напэўна, і абязброіла свайго начальніка. Звычайна ж такія дакуманты пісаліся сухой канцылярскай мовай і насілі фармальны характар, тым больш ведаючы „ўстаноўку” начальства.

З іншага боку, гэта сьведчыла пра тое, што спадар Сасноўскі ня быў злосьным душыцелем усяго нацыянальнага. Ён быў звычайным савецкім чыноўнікам, які выконваў загады зьверху, але ўплываць на яго калі-нікала на тыя часы было магчыма. Гэта ж быў чыноўнік-выканаўца. (Пройдзе час, і спадар Сасноўскі будзе выконваць зусім

22. Галіна Пазык дэпутат Менгарсавета ад БНФ. 1993 г.

іншыя распараджэньні зьверху. Я тады буду ўжо ў эміграцыі ў Варшаве, і буду цяжка перажываць ягоньні крокі (і ўсяго чынавенства) супраць беларушчыны. Праз нейкі час, як мне казалі, беларускі Анімацыйны цэнтар рэжым „задушыў” і сядзібу адабраў.)

Інфляцыя 90-х гадоў цяжка перажывалася нашымі грамадзянамі. Расло беспрацоўе, у крамах не было прадуктаў і іншых тавараў, на асноўныя прадукты (масла, цукар, грэчка, макароны і іншыя) Саўмін увёў талоны. Гэтыя тавары прада-

валіся лімітавана і па талонах на кожны месяц, што спараджала ў людзей няўпэўненасць у заўтрашнім дні, і яны скуплялі ўсё, што „можна”, нават калі нешта было і непатрэбнае. (Напрыклад, талоны на гарэлку „атаварвалі” і тыя, хто яе й не ўжываў – дзейнічаў агульны псіхоз).

І толькі чыноўнікі выкарыстоўвалі сваё службовае становішча для ўласнага („дзікага”) абгагачэння. Знаходзячыся на дзяржаўнай пасадзе, яны бралі велізарныя крэдыты „на ўсё жыццё” і, дзякуючы страшэннай інфляцыі, маглі іх цалкам выплаціць за некалькі месяцаў. (Такія крэдыты просты чалавек узяць, зразумела, ня мог.) Вакол беларускіх гарадоў, як грыбы, пачалі вырастаць гмахі наёмкляттуры. Разбудоўваюцца так званыя „царскія вёскі”. Але ж не дарэмна гаворыцца: калі Бог хоча каго пакараць, то пазбаўляе розуму.

Неяк да нас у кабінет зайшла загадчыца аднаго з аддзелаў Гарвыканкама і падзялілася сваёй „бядой”. Яна, як і ўсе „разумныя людзі”, ўзяла крэдыт на пабудову чатырохпавярховага „катэджу” пад Менскам. (Маўляў, усе кругом будуць катэджы, дык што ж я горай за іншых?). Яна прадала дзве свае дачы – два цудоўныя драўляныя дамы на беразе рэчкі ў цудоўным месцы. (Думала: „Навошта мне тая старомодная „старызна”, калі будзе катэдж”). Катэдж-маёнтак пабудавала, але ён аказаўся нерэнтабельным, бо толькі ацяпленне цаглянага гмаху выцягвала б усе грошы. Падумаць пра гэта заранёў у чыноўніцы не хапіла кемлівасці. Так і стаяў гэты пусты і нікому не патрэбны гмах, як і сотні іншых – жудасны помнік закапаных народных грошай, вынік так званай „гайдараўскай” рэформы. І прадаць немагчыма, і грошы ня вернеш (і два цудоўныя дамы страчаны). Так сквапнасць за кошт народа абярнулася ўпадкам для нашай чыноўніцы.

ЧЫНОЎНІКІ

Чыноўнікі Гарвыканкама як быццам баяліся гаварыць на роднай мове, і сп. Сасноўскі таксама прадаўжаў гаварыць па-расейску. Аднаго разу на нейкай гарадзкой імпрэзе яму далі слова. Я была прыемна ўражана, што ён гаворыць на добрай беларускай мове. Цікава, што і гаварыў якраз разумна, талкова, не параўнаць з ягонымі прамова-

мі па-расейску. Дык вось жа – трэба выслухаць перад рэжымам.

У цэлым у нас склаліся паважлівыя адносіны. Аб гэтым гаварыў нават такі „сьмешны” для нас факт. У Філярмоніі адбывалася нейкая дзяржаўная ўрачыстасць, і мы з Вольгай Кузьміч як супрацоўнікі Гарвыканкаму павінны былі прысутнічаць. Мы збіраліся даехаць ў Філярмонію на мэтро, але калі выйшлі з Гарвыканкаму, то сутыкнуліся са спадаром Сасноўскім, і ён запрасіў нас паехаць разам з ім у службовым аўтамабілі. Гэта было вынікам якраз асабліва паважных адносінаў, бо (аказваецца) было не прынята, каб падначаленыя на імпрэзу ехалі ў машыне з начальніка.

Аднаго разу сп. Сасноўскі راشуў пахваліцца і паказаў мне некалькі фатаграфіяў. Відась было, што ён імі вельмі ганарыцца: „Паглядзіце, Галіна Фёдараўна, зь якімі людзьмі я спадабюўся сфатаграфавалца!” – з захапленнем казаў ён. Я падумала, што, ну, ня менш, як зь нейкім Народным пісьменьнікам Беларусі ці заслужаным беларускім дзеячом, вучоным, вядомым гісторыкам, мастаком, артыстам – ну, ужо й не прыдумую, з кім.

Я глянула на фатаграфіі і ўбачыла рускага наёмклятурнага прэм’ера Чарнамырдзіна і К., а побач з ім – нашага Сасноўскага. Гэта быў здымак з тых часоў калі п’яны Кебіч цалаваўся з п’яным Чарнамырдзіным (а газета Свабода зьмясьціла той гідкі пацалунак п’яных). Расчараваная, я толькі ўздыхнула. Ворагі, якія пазней, у 1996-м, каб уратаваць прарасейскі рэжым Лукашэнка нахабна прыпхнуцца ў Менск, каб нашкодзіць беларусам, а беларускі чыноўнік ледзь ня страціў прытомнасць ад „ахапіўшых пачуцьцяў” быць прыстаўленым да акупанцкай нагі... „Эх, спадар Сасноўскі, спадар Сасноўскі, – падумала я. – І калі ж вы выцісьніце з сабе раба!”

Мы з Вольгай Кузьміч пачалі патроху прыносіць яму дзеля інтэлектуальнага разьвіцця розныя беларускія кнігі, у тым ліку і кнігі М. Ермаловіча. Цікава, што ён іх чытаў, гэта было відавочна.

Калі ж Гарвыканкам вырашаў пытаньне аб выдзяленьні кватэры нашаму вядомаму гісторыку Міколу Ермаловічу, спадар Сасноўскі стараўся, каб яно было вырашана на карысьць славутага беларуса. Калі рашэньне было ўжо прынята, ён зноў сам прышоў у наш кабінет (што было, як я ўжо

казала, пэўным знакам) і з радасцю паведаміў: „Удалося!”

Але напярэдадні майскага сьвяткаваньня (здаецца, у 94-м г.) Менск, як звычайна, упрыгожваўся (за кошт гарадзкага бюджэту). Я прапанавала „начальніку”, каб усялякія транспаранты, расьсяжкі і сьцягі мелі колеры дзяржаўнай сымволікі. Сасноўскі быў ня супраць. Але на сьвята я ўбачыла на вуліцах чырвона-зялёныя кветкі, сьсяжкі і інш. І абурылася: „Мы ж дамовіліся, і вы абяцалі?!” „Белага матэрыялу не знайшлі”, – адказаў мне эластычны чыноўнік.

Вось так, нават на ўзроўні афармленьня горада ішоў велізарны супраціў усяму нацыянальнаму, бо нацыянальныя колеры дэманстравалі незалежнасьць Беларускай дзяржавы. Спадар Сасноўскі быў ня здольны на ўчынак сваім распараджэньнем упрыгожыць горад у нацыянальныя колеры. Зноў перашкодзіў рабскі дух, бо ён быў простым выканаўцам і баяўся парушыць волю вышэйшага кіраўніцтва – В. Кебіча, кіраўніка Саўміну, які з вышыні сваёй пасады перашкаджаў станаўленьню нацыянальнай Беларускай дзяржаўнасьці. Беларусь па паходжаньню, Кебіч стаўся сапраўдным манкуртам і як старшыня беларускага ўраду дзейнічаў па ўказцы Масквы на шкоду свайму народу. (Неўзабаве А. Сасноўскі ўзначаліць ініцыятыўную групу В. Кебіча як кандыдата ў прэзыдэнты, а пры Лукашэнку ён стане нават Міністрам культуры, і паціху пачне душыць беларускую культуру. Але гэта ўжо будзе, калі мы апынемся ў эміграцыі.)

У сістэме постсавецкай улады мне даводзілася бачыць шмат такіх людзей, як Сасноўскі: прыстойных і неблагіх ў адных абставінах, і зусім непадобных у іншых. Гэта тыпаж, вобраз сэrvільнай беларускай савецкай намэнклятуры. Уласна дзеля разуменьня гэтага вобразу я пра яго і пішу. Мне здаецца, што такі тыпаж чыноўніка мне добра вядомы. Аднак стопрацэнтова не магу ўсё ж адказаць сабе на адно пытаньне: ці ёсьць у беларускага чыноўніка пад рэжымам штосьці святае, няхай бы сабе схаванае далёка й глыбока, хоць дзе ў калене, ў пяце, ці ў селязёнцы, праз якое ён ніколі ні пры якіх абставінах ня мог бы пераступіць, ня змог бы адмовіцца?! Ці ёсьць такое ў людзях, што здольныя пераступаць праз Бацькаўшчыну, праз мову, праз сымвал, праз самога сябе?! Вось

дзе пытаньне. Ведаю добра, што польскі чыноўнік не пераступіць нават праз літару, ня тое што мову, не пераступіць чэх, араб – ніхто з цывілізаваных. Хто дасьць адказ за беларускага бюракрата? Мне часам здаецца, што ад адказу на гэтае пытаньне будзе залежыць лёс Беларускаў нацыі.

Хоць, вядома ж, гэта перабольшаньне. Бо нацыю мацуюць і ўзьвялічваюць не малыя, а вялікія людзі, і не бюракраты-чыноўнікі. Але тое што чыноўнікі могуць яе панізіць і проста угробиць, тут ужо і сумнявацца не прыходзіцца. Гісторыя, рэчаіснасьць і практыка тое, на жаль, пацвярджаюць.

ЗА РЭФЭРЭНДУМ

Дзікая намэнклятурная прыватызацыя з кожным днём пагаршала становішча беларусаў, расло беспрацоўе. Недзеяздольны Вярохуны Савет станаўіўся моцным тормазам ў прыняцьці новых эканамічных законаў для ўзмаценьня Беларускай дзяржавы, і Народны Фронт выстаўляе патрабаваньне аб неабходнасьці новых выбараў. Аднак старая канстытуцыя БССР, за якую трымалася намэнклятура, фармальна не давала магчымасьці правесці нечарговыя выбары. Пасьля прыняцьця Закону аб рэфэрэндуме ў канцы 1991 г. гэта становіцца рэальна магчымым. Фронт аб’яўляе збор подпісаў за рэфэрэндум аб датэрміновых выбарах. А сабраць іх трэба было неверагодна шмат (300 тысячаў) і ў месячны тэрмін.

Кіраўніцтвам Фронту прадумана было ўсё да дробязяў і адлюстравана ў агульнавыпрацаваных і падрабязных інструкцыях для зборшчыкаў подпісаў за рэфэрэндум. А сабраць подпісаў трэба было, зразумела, значна больш, чым вызначана ў Законе. Усе разумелі, што потым „правяральшчыкі” з ЦВК будуць вельмі пільна ўглядацца і прыдзірацца да нашых падпісных лістоў. Калі ж у падпісным лісьце адзін подпіс будзе прызнаны неадпаведным (несапраўдным), будзе выкідацца ўвесь ліст (такую адмысловую нам прыдумалі інструкцыю). Таму Фронтам было вырашана, што падпісныя лісты ня могуць быць вялікімі (здаецца, 4-5 подпісаў). Гэтае рашэньне мела і адмоўны бок: страшэнна павялічвалася колькасьць самых падпісных лістоў.

Перад пачаткам кампаніі па збору подпісаў у суполкі Фронту былі разасланыя інструкцыі, у якіх асабліва ўвага зьвярталася на тое, што подпісы за рэфэрэндум могуць быць толькі ўласнаручныя. Ніякія мужы-жонкі ці сваякі падпісвацца за некага не павінны.

І пачалася праца. З пад'езда ў пад'езд, з кватэры ў кватэру. Кожны вечар на працягу месяца, у любую непагадзь пасля працы фронтаўцы ішлі на другую, вельмі цяжкую „працу”.

Вынікі адсочваліся кожны дзень, кіраўніцтва нас падштурхоўвала: можам ня ўкласьціся ў графік. І мы зноў і зноў, нават калі амаль сканчаліся сілы, сьціснуўшы зубы, ішлі па дамах. Цяжкі гэты быў месяц, надзвычай – але подпісы былі сабраныя ў тэрмін (сабралі 411 тысячаў).

І тут мы сутыкнуліся зь яшчэ адной рагаткай, якую нам паставілі былыя камуністы. Кожны подпісны ліст з усёй Беларусі павінен быў быць асабіста падпісаны толькі старшынёй Ініцыятыўнай групы па збору подпісаў за рэфэрэндум. Ад сканчэньня збору подпісаў і да іх здачы ў ЦВК быў вельмі малы тэрмін (2-3 дні), а лістоў было сотні тысячаў. Падлічылі, і атрымалася, што каб іх падпісаць, старшыня Ініцыятыўнай групы павінен быў бы ня спаць і ня есьці, працаваць без перапынку 24 гадзіны ў суткі і толькі ставіць подпісы, як робат, і на гэта пайшло б мінімум два тыдні. А ў рэальнасьці спатрэбілася б часу значна больш – некалькі месяцаў.

Але і тут было прыдуманая вайсьце: зрабіць факсімілье подпісу старшыні Ініцыятыўнай групы. І тады пячаткі з факсімілье на подпісныя лісты магла ставіць цэлая група фронтаўцаў.

Але гэта былі такія аб'ёмы, што трэба было вялікае памяшканьне, дзе б можна было зрабіць гэтую працу. Сядзібы ў Фронта яшчэ не было. Зноў перашкода.

Аднак вайсьце знаходзіцца тады, калі яго шукаць. І мы яго знайшлі. Папярэдне сакрэтна дамовіўшыся з дырэктарам адной менскай школы, мы зьвезьлі туды сотні скрыняў з подпіснымі лістамі – якраз былі выхадныя, школа не працавала і гэта можна было зрабіць канспіратыўна. (Каб пра гэта даведаліся ўлады, то адразу б забаранілі.) Таму і на „кругласутачную” працу адбіралі толькі надзейных фронтаўцаў, якія разьмясьціліся ў не-

23. Менск 18.X.1992. Мітынг за рэфэрэндум аб новых выбарах.

калькіх клясах і працавалі увесь дзень і ўсю ноч. І пасьпелі. Да панядзелка (калі пачыналіся заняткі) школа была пустая. Каля двухсот тысячаў подпісных лістоў былі „праштамаваныя” факсімілье і іх можна было здаваць у ЦВК.

Але падвоху і правакацыі мы чакалі ў любы момант, таму машыны (пасажырскія аўтобусы) з подпіснымі лістамі рушылі ў ЦВК у суправажэньні дэпутатаў і шматлікай ўзброенай у аўтаматы міліцэйскай аховы (Пазьняк пастараўся праз Вярхоўны Савет і Міністэрства Ўнутраных Справаў).

Пасля правэркі, ЦВК прызнаў подпісы сапраўднымі, і па Закону заставалася толькі прызначыць дату рэфэрэндуму на сэсіі Вярхоўнага Савету, якая якраз адбывалася. Але гэта па Закону. Старшыня Вярхоўнага Савета С. Шушкевіч нечакана распускае сэсію і не зьбірае яе паўгода. Гэта была вялікая здрада інтарэсам Беларусі, якая ня мае ніякіх апраўданьняў і дараваньня. Быў пастаўлены пад удар рэальны шанец пераламаць сытуацыю ў краіне, правесці дэмакратычныя выбары парлямэнту ў той час, калі Народны Фронт баў у зніце папулярнасьці, і пачаць новую вольную нацыянальную гісторыю Беларусі.

За гэтыя паўгады перапынку намэнклятура „падрыхтавалася”. Тым, хто ўласнымі нагамі „выхадзіў па кватэрах” сотні тысячаў подпісаў за рэфэрэндум, немагчыма было спакойна глядзець сэсію ВС, дзе вырашалася гэтае пытаньне. Закіпала кроў ад здрады усіх гэтых яшчэ камуністычных дэпутатаў, якім так „утульна” было ў дэпутатскіх крэслах. Лёс Беларусі іх не абходзіў.

Здавалася, што ярыя выступы намэнклятурных артадоксаў супраць рэфэрэндуму дасягнулі эпогею подласці. Але ў параўнанні з паводзінамі дэпутата Д. Булахава нават артадоксы здаваліся „хлопчыкамі”. Як страшна, як карцінна, як „чэсна” ён хлусіў са сьлязьмі у вачах і дрыгоўцём у голасе (пераплонуў Лукашэнку). Булахаў (які напярэдадні сесіі незаконна сеў за руль і наехаў, забіў на дарозе жанчыну) ратаваў сваю скуру ад турмы і служыў намэнклятуры бессаромна з цыннізмам Юды, „абгрунтоўваючы” скасаваньне рэфэрэндуму, перакручваючы Закон і парушаючы ўсялякую чалавечую лёгіку. Ходам сесіі кіраваў Шушкевіч, які ад пачатку тармазіў усю справу з рэфэрэндумам. Ён ўмела скарыстоўваў паўнамоцтвы вядучага сесіі, каб ня даць належнага слова Апазыцыі БНФ і падвесці пытаньне пад забарону. Яго пазыцыя адыграла вельмі адмоўную ролю. І тое, што рэфэрэндум не адбыўся – на сумленні найперш гэтых двух людзей, і, мне здаецца, асабліва Шушкевіча.

Пасьля незаконнай забароны рэфэрэндума Кебіч пусціў агентуру і функцыянераў КГБ ў Савецкі Міністраў, на Беларусі стала адкрыта праводзіцца прамаскоўская палітыка, пачалі ўмацоўвацца антыбеларускія сілы, беларускія адраджэнцы засталіся па за ўладай.

КАМІТЭТ „ДЗЕЦІ ЧАРНОБЫЛЯ БНФ”

Ня глядзячы на тое, што Народны Фронт утварыўся ў 1988 годзе, даволі доўгі час камуністычныя ўлады адмаўляліся яго афіцыйна рэгістраваць. Час ішоў, а справа ня рухалася. Масавая і адзіная адраджэнская арганізацыя ня мела юрыдычнага статусу. Ужо адбыўся першы шматтысячны *Чарнобыльскі Шлях*, была адкрыта праўда пра Чарнобыль. Фронт жыў і дзейнічаў. Працавала фронтаўская Камісія па праблемах Чарнобыля. Быў ўтвораны Чарнобыльскі Камітэт Беларускага Народнага Фронту „Дзеці Чарнобыля”, які спачатку ўзначаліў Мікола Купава, а потым Геннадзь Грушавы. Камітэт займаўся аздаравленьнем дзяцей

Міжнародны аўтарытэт і вядомасьць Фронта ўзрасталі. Чарнобыльская Камісія і Камітэт

Фронту пасьпяхова дзейнічалі. Беларускіх дзяцей запрашалі на аздаравленьне ў розныя заходнія краіны. Савецкай дзяржаве ніякага даверу з боку гэтых краінаў не было. Давяралі толькі Фронту. А Фронт на гэты час усё яшчэ ня быў зарэгістраваны і юрыдычнага статусу ня меў.

Раптам мы даведаліся, што Геннадзь Грушавы зарэгістравалі сваю арганізацыю, узяўшы фронтаўскі назоў „Дзеці Чарнобыля”. Скарыстаўшы аўтарытэт Фронта і сваю дзейнасьць у Фронце, ён паступова адыйшоў ад БНФ і пачаў самастойную дзейнасьць.

Але Фронт, які пачынаўся з Курапатаў і з праўды пра Чарнобыль, ня мог застацца без Камітэту, які б займаўся чарнобыльскімі праблемамі беларускіх дзяцей. Кіраўніцтва Фронту шукала асобу, якая б ўзначаліла гэтую фронтаўскую дзейнасьць. Як я ведаю, было некалькі спробаў вырашыць гэтае пытаньне, але праца некаж не наладжвалася.

Аднаго разу пасля Сойму Старшыня Фронту папрасіў мяне застацца і прапанаваў ўзначаліць гэтую працу ў Фронце. „Вы дэпутат, і вас большыя магчымасьці дапамагаць беларускім дзецям”, – сур’ёзна развагаў Пазыяк. „Але ж я ня ведаю, з чаго пачаць і што рабіць”, – разгубілася я. „Гэта ня страшна, мы дапаможам”, – падбадзёрыв мяне Старшыня.

Ня глядзячы на сваю дэпутацкую занятасьць, Фронт для мяне заставаўся галоўным і важнейшым, ды і ў Гарсавец я дзейнічала як прадстаўнік БНФ, ў яго інтарэсах. І я пагадзілася.

Новы Фронтаўскі Чарнобыльскі Камітэт (які мы назвалі *Камітэт „Дзеці Чарнобыля БНФ”*) трэба было „сабраць”, бо гэта дабрачынная грамадзкая арганізацыя. Ахвярна дапамагаць хворым ад Чарнобыля дзецям здольныя толькі людзі з добрымі і цёплымі сэрцамі.

Зь вялікай павагай успамінаю нашу агульную дзейнасьць з сябрамі *Камітэту* Валянцінам Асташынскім, Юзікам Такушэвічам, прыхільнай Фронту Вольгай Кузьміч, дэпутатамі Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце Сяргеям Антончыкам, Аляксандрам Шутом, Уладзімерам Холадам, Галінай Акаловіч і іншымі фронтаўцамі. Некаторыя працавалі ўвесь час, некаторых дастаткова было папрасіць дапамагчы – ні ад каго мы ніколі ня чулі адмовы і паспылак на занятасьць. Людзі ад-

24. 26 красавіка 1990 г. Чарнобыльскі мітынг БНФ на плошчы Свабоды ў Менску.

прошваліся з працы, бралі адгулы, ахвяраваліся сваімі выхаднымі і нават адпачынкамі, калі была неабходна іхняя дапамога чарнобыльскім дзецям.

Пачаць мы вырашылі з арганізацыі аздараўленчага летніка для дзяцей на цудоўнай спартыўнай базе па падрыхтоўцы алімпійскага рэзерву ў Плешчаніцах. Патрэбны былі грошы. Грошы знайшла (што было зусім ня проста) мая калега-дэпутат Вольга Кузьміч. Ня раз мы з ёй ездзілі да спонсараў, запрашалі іх да сябе ў Гарсавет, вялі перамовы. Цяжкасць для іх была ў тым, што летнік арганізоўваў Народны Фронт, і на тыя часы для бізнэсу было вельмі небясьпечна (яны так лічылі) пералічваць грошы ў летнік з грыфам „фронтаўскі”. Але жыццё нас пераканала ня раз, што немагчымага не існуе, бо – калі кіравацца высокай і сьветлай ідэяй – „вырастаюць крылы”. І выйсьце мы знайшлі.

Калі грошы ў Плешчаніцы былі пералічаны, мы сабралі групу дзяцей на адпачынак, і летнік Камітэту Дзеці Чарнобыля Беларускага Народнага Фронту быў адчынены. Праўда, грошай ха-

піла толькі на месяц, але мы былі вельмі радыя, што здолелі зрабіць першыя крокі.

Нашая задума была ў тым, каб арганізаваць аздараўленчы і менавіта беларускі летнік для беларускіх дзяцей (на тыя часы беларускамоўных летнікаў не было, бадай, нідзе). Сабраўшы ў большасці рускамоўных дзяцей, мы плянавалі ахінуць нашых дзяцей цеплынёй і ўвагай, каб яны пражылі ў летніку ў атмасфэры беларускай культуры, мастацтва, нашай гісторыі, векавой беларускай традыцыі, у вандроўках па нашай найпрыгажэйшай Лагойшчыне (такая ўстаноўка была для выхаваньцяў).

Напэўна, мы ня ўсё прадугледзелі, ня ўсё змглі, ня ўсё атрымалася гладка. Гэта быў наш першы самастойны, як мне здаецца, „блін комам”. Але мы вельмі стараліся, і пазьней чулі ад дзяцей добрыя словы.

Ня раз са старшынёй Фронту мы абмяркоўвалі канцэпцыю Чарнобыльскага камітэту, і праблему Чарнобыльскай бяды мы разглядалі ў двух аспэктах: фізічнага і духоўнага Чарнобылю. Фізічнае

25. 26 красавіка 1990 г. Чарнобыльскія мітынг БНФ на плошчы Свабоды ў Менску. Малітва.

ратаванне ад Чарнобылю мела на ўвазе працяг ратавання ад духоўнага знішчэння нашай нацыі. Сваю задачу мы бачылі ня ў тым, каб падмяняць працу лекараў (што немагчыма) ці займацца выключна адраўленьнем хворых дзяцей за мяжой (як гэта рабіў Г. Грушавы і іншыя). Мы разумелі, што трэба ратаваць беларускіх дзяцей духоўна, бо без духоўнага беларускага адраджэння нашай моладзі мы страцім Бацькаўшчыну, а без яе нашымі беларускімі праблемамі праймацца ня будзе нічо.

Каб вырацаваць нашу фронтаўскую (чарнобыльскую) канцэпцыю, мы вырашылі напачатку увайсці ў сутнасць дзіцячых праблемаў, звязаных з Чарнобылем і тады шукаць свае шляхі ў гэтай беларускай бядзе. Зянон Пазыняк параіў мне звярнуцца да людзей, якія займаліся гэтымі праблемамі прафэсійна. Я пазнаёмілася з цудоўнымі лекарамі Рэспубліканскага Навукова-Даследчага Інстытута Радыяцыйнай Медыцыны ў Менску.

У гэтым НДІ працавалі выключныя спецыялісты. Яны выязджалі непасрэдна ў забруджаныя

вёскі, выяўлялі там хворых дзяцей і везлі іх ці выклікалі ў Менск на даследаванні і лячэнне. Пры гэтым рабіліся ўнікальныя медычныя навуковыя высновы, якіх ня мела ні адна краіна сьвету. Тут, у Беларускім НДІ радыяцыйнай медыцыны, я вельмі блізка сутыкнулася з нашай нацыянальнай бядой, даведлася пра вялікі пласт дзіцячых праблемаў забруджаных радыяцыйнай раёнаў Беларусі.

Каб абмеркаваць праблемы здароўя беларускіх дзяцей, Зянон Пазыняк як Старшыня БНФ і дэпутат Вярхоўнага Савету, ня раз сустракаўся з кіраўніцтвам НДІ радыяцыйнай медыцыны, з лекарамі дзіцячых шпіталёў, разам з чарнобыльскім Камітэтам Фронту наведваў дзіцячыя дамы ў Салігорску, Менску, у Дулебах і інш., ад імя Фронту прапановаў супрацоўніцтва, дапамагаў асабіста ў вырашэнні шмат якіх праблемаў на ўзроўні Вярхоўнага Савета.

Так шло нашае фронтаўскае супрацоўніцтва з медыкамі Беларусі, з НДІ радыяцыйнай медыцыны, з Цэнтрам шчытападобнай залозы пры клінічным шпіталі №1 Менска пад кіраўніцтвам

(Фота А. Кляшчука)

26. Ушпіталі пасля Чарнобыля.

прафэсара Я. Дзямідчыка і іншымі медычнымі ўстановамі, якое доўжылася, пакуль антыбеларускі рэжым не скасаваў усю нашу дзейнасць і дзейнасць НДІ ў Менску.

Асабліва запомнілася нашая паездка ў Салігорскі дзіцячы дом, дзе знаходзіліся дзеткі дашкольнага ўзросту. Выхавалькі гэтага Дому вельмі прыхільна і з вялікай павагай сустрэлі кандыдата ў прэзідэнты Зянона Пазьняка і ўсіх, хто прыехаў разам з ім (гэта дэпутаты Вярхоўнага Савета, Ул. Заблоцкі і С. Антончык, сябры ўправы Фронту і фронтаўцы Салігорска), дзякавалі за пачастункі і цацкі, якія мы прывезлі. Яны паказалі нам, як жывуць дзеткі, пазбаўленыя ўласнага дому. Усё было чыста, прыгожа, з густам і па-сямейнаму ўтульна. Прыемна ўразілі нас і самі выхавалькі. Ад іх зыходзіла вялікая цеплыня і дабрыва да гэтых маленькіх грамадзянаў Беларусі, якім яны замянялі сям'ю. Жанчыны задавалі шмат пытаньняў пра пляны Пазьняка як кандыдата ў прэзідэнты на конт дзіцячых устаноў для дзяцей-сірот, Зянон Пазьняк пытаўся пра патрэбы такіх дзіцячых устаноў. Размова была цікавая і карысная.

Потым мы вышлі ў садок, дзе гулялі дзеткі з выхавалькамі. Дзеці літаральна абляпілі ўсіх

нас, і кожны зь іх прасіўся „на ручкі”. „Тата-тата, мама-мама”, – жаласна прасіліся яны. І калі мы бралі дзяцей на рукі, яны аж дрыжэлі, прыціскаючыся і ўчапіўшыся за нас ручкамі, так не ставала ім бацькоўскай і матчынай ласкі.

Успамінаючы гэтую сустрэчу, шчыміць душа ад вялікага жалю і любові да тых абяздоленых дзяцей. Па дарозе назад у Менск Пазьняк гаварыў пра тое, як шмат трэба зрабіць для гэтых дзетак у новай вольнай Беларусі, каб яны раслі годнымі і спакойнымі, каб безбацькоўшчына іх не зламала.

Менскі Дом дзіцяці №1 (на вуліцы Разінскай, у раёне Грушаўкі) таксама пакінуў вялікі і балючы след у нашых душах. Зянон Пазьняк прыехаў туды, каб пазнаёміцца з праблемамі „чарнобыльскіх дзяцей” у літаральным значэнні гэтага слова, бо тут знаходзіліся дзеткі ад некалькіх месяцаў жыцця, і ўсе яны былі калекамі, інвалідамі з нараджэння. Была там дзяўчынка з „ластамі” замест ножак, дзяўчынка, якая нарадзілася з паталёгіяй слыху (слыхавы апарат у яе адсутнічаў), хлопчык, які нарадзіўся з адной ручкай (таму яна была вельмі вялікая) і непрапарцыянальна маленькімі ножкамі, але вельмі не па гадах разумова разьвіты і г.д. Былі дзеткі, дагляд за якімі быў немагчымы ў дамашніх умовах (калецтва вымагала спецыяльнага дагляду і медычнага абсталяваньня). Адна такая дзяўчынка трапіла сюды, але кожны дзень да яе прыходзіла яе маці і знаходзілася тут са сваёй няшчаснай дачушкай.

Тут, у гэтым Доме дзіцяці – прытулку страшнай дзіцячай паталёгіі – мы ўбачылі шмат бяды і гора, што прынёс людзям Чарнобыль.

Дзякуючы аўтарытэту Фронта і міжнароднаму аўтарытэту Зянона Пазьняка, мы пазнаёмілі са сваёй дзейнасцю некаторых дзеячоў за мяжой, якія аднесліся да нас з вялікай прыхільнасцю. Яны высалалі розную медычную дапамогу. Уся дапамога была мэтавая. Папярэдне мы наведвалі дзіцячыя шпіталі, высвятлялі іхныя цяжкасці і вострыя праблемы, а потым пад гэтыя канкрэтныя запатрабаванні звярталіся за дапамогай да замежных спонсараў. Нам давяралі і дапамагалі рознай медычнай апаратурай, дарагімі лякарствамі і абсталяваньнем. Найбольш дапамогі на імя *Камітэту Дзеці Чарнобыля БНФ* мы атрымлівалі

зь Нямеччыны, была дапамога і з Аўстрыі, зь Вялікабрытаніі, ад беларускай эміграцыі ЗША.

Наведваючы аднаго разу Дом дзіцяці №1, мы даведаліся, што выхаванцы Дому марылі набыць іхным дзецям дарагі апарат для дыханьня. Ён патрэбен быў дзецям-астматыкам з аслабленым імунітэтам. Але супрацоўнікі казалі нам, што гэта толькі іхныя мары, бо ў „Мінздрава” няма сродкаў, і гэта нерэальная раскоша. Праз нейкі час мы прывезлі да іх чалавека зь вялікім сэрцам, бізнэсмэна зь Нямеччыны *Вернера Лянгенбана*. Убачыўшы хворых дзяцей-інвалідаў немаўлят, ён тут жа выпісаў чэк на набыццё гэтага апарата. Выхаванцы і медработнікі незвычайна абрадваліся, але, папрасіўшы прабачэння, прыняць чэк адмовіліся. Яны патлумачылі, што прыняць вось так найпрост чэк, мінуючы „кіруючыя інстанцыі”, яны ня маюць права, што за гэта іх могуць абвінавачаць у чым заўгодна, а калі гэты чэк перадаць у Мінздраў, то ён да іх наўрад ці дойдзе. Спадар Лянгенбан ніяк ня мог зразумець гэтыя савецкія парадоксы. Ён усё пытаўся і перапытваў:

– Вам сапраўды патрэбны такі апарат?

– Так, – адказвалі яму супрацоўнікі Дому дзіцяці.

– Дык бярыце чэк і набывайце яго! – настойваў заходні бізнэсмэн.

– Ня можам, бо ня ведаем, як яго „апрыходваць”, баімся быць несправядліва абвінавачанымі і папасыці ў турму, – адказвала загадчыца Дому.

Тады здзіўлены немец разварочваецца да мяне і пытае: „А вы не баіцеся ўзяць адказнасць на сябе, каб аформіць набыццё апарата на ваш Камітэт і перадаць яго сюды?”

Я не вагаючыся згадзілася. Так мы „разам” набылі тое, пра што так марылі супрацоўнікі Дому дзіцяці. Усё аформілі, як след, хоць я і дагэтуль не ўпэўнена, што мая рашучасць адпавядала савецкім законам.

Пазьней такія дабрачынныя акцыі паўтараліся шмат разоў. Але спадар Лянгенбан цяпер ужо заранёў высвятляў патрэбы дзіцячых шпіталаў і прывозіў неабходнае сам. Ён дапамагаў ня толькі медапаратурай, а і харчаваннем, вітамінамі, лекамі і г.д. Вернер Лянгенбан некалькі год запар рэгулярна прыязджаў разам з Ларысай Верас у Менск і ўвесь час дапамагаў хворым беларускім дзецям,

адаючы для гэтага ня толькі ўласныя сродкі. Ён арганізаваў у Нямеччыне Чарнобыльскі фонд і збіраў грошы для нашых хворых дзяцей па ўсёй краіне. Акрамя таго ён ськіроўваў некаторыя добрыя сэрцы сваіх сяброў за мяжой на беларускія праблемы дзіцячага здароўя, і тыя таксама прысылалі сваю дапамогу ў Беларусь праз Народны Фронт.

Шмат разоў БТ рабіла рэпартажы пра дабрачынную дзейнасць Вернера Лянгенбана, і ён заўсёды падкрэсьліваў, што на Беларусі ён дзейнічае выключна праз Народны Фронт. У адносінах супрацоўніцтва з Народным Фронтам ягонае пазыцыя была паслядоўная. Пазнаёміўшыся з Зянонам Пазьняком, ён быў моцна ўражаны асобай старшыні Народнага Фронту і ня раз казаў аб сваёй упэўненасці, што Зянон Пазьняк будзе сапраўдным прэзідэнтам Беларусі. „Інакш у вашай краіне ня можа быць, вам патрэбен толькі Пазьняк і ніхто іншы”, – ня раз казаў спадар Лянгенбан, калі мы з сябрамі Камітэту размаўлялі з ім. Аўтарытэт Пазьняка ў вачах заходняга бізнэсмэна аўтаматычна перадаваўся і на Фронт, які ён ўзначальваў, і на фронтаўскі Камітэт „Дзеці Чарнобыля БНФ”.

Але сустракаць заходняга госьця для Фронта было на тыя часы ня так проста. У нас не было ніякага транспарту, і кожны раз прыходзілася проста „вылузгівацца са скуры”, каб здабыць на 2-3 дні аўтамабіль. Аднаго разу я звярнулася да начальніка аўтабазы ў Менску, дзе працаваў адзін наш дэпутат, прыхільнік Фронту. Разам зь ім я і прышла ў кабінэт начальніка з дэпутацкім запытам-просьбай выдзеліць Чарнобыльскаму камітэту які-небудзь транспарт, патлумачыла, што прыязджае госьць зь Нямеччыны з мэтай дапамогі беларускім дзіцячым шпіталям. Не вазіць жа яго па шпіталях на таксі. „Мы заплацім, колькі трэба”, – заверыла я. Ніякіх грошай Камітэт ня меў, але мы з сябрамі вырашылі „ськінуцца” на гэтую справу. Начальнік пачасаў патыліцу – і выдзеліў нам ў арэнду мікрааўтобус савецкай вытворчасці бясплатна (Чарнобыль жа).

Тады замежныя камфартабельныя машыны для нас былі ўвогуле недаступныя, на Беларусі іх было няшмат, таму мы нават і ня надта задумваліся, што заходнія мільянеры на такіх машынах ня

27. З дзецьмі Чарнобыля ў гасьцях у Папы Рымскага Яна Паўла II.

ездзяць. Наадварот, мы вельмі ўзрадваліся таму „ўазіку”.

Як выхаваньня заходнія людзі, ні спадар Лянгенбан, ні Ларыса (якая суправаджала яго як перакладчыца) і вокам не міргнулі, што для іх гэта папросту экзатычны транспарт. Так і вазілі мы нашага госьця на кандовай савецкай „Лорэн-дзітрых” ад шпітэля да шпітэля, якім спадар Лянген-

бан ахвяраваў вялікія сродкі на медычнае абсталяваньне для лячэньня беларускіх дзетак. Назаўтра нараніцы мы сустрэкліся, каб прадоўжыць нашу працу, але часам прыходзілася разам з гасьцямі гадзіну-паўтары чакаць наш „транспарт”. Зараз ужо мы і ня памятаем, якія тады былі вялікія праблемы з палівам, і наш Юзік Такушэвіч траціў шмат намаганьняў, каб „заправіць” машы-

ну для нашых паездак. Ён ездзіў ад „запраўкі” да „запраўкі” ў пошуках паліва, (знайсці якое было вельмі цяжка), выстойваў влічэзныя чэргі (дзе яно, нарэшце, знаходзілася ў невялікіх колькасьцях), пакулі, прыязджаў па нас. Але ні спадар Лянгенбан, ні спадарыня Ларыса ня крыўдзіліся за такія затрымкі. Яны ведалі нашу цяжкую беларускую сітуацыю, бачылі, як усе мы стараемся, але пазьбегнуць некаторых праблемаў тады часамі было немагчыма.

Аднаго разу па рэкамэндацыі спадара Лянгенбана ад ягонага сябра (якога мы ніколі ня бачылі) на імя *Камітэту Дзеці Чарнобыля БНФ* прышоў вялікі канвой з Аўстрыі. Але ўлады (магчыма, спецыяльна, каб не аддаваць яго Народнаму Фронту) ськіравалі гэтую мздычную дапамогу да кіраўніцы чарнобыльскага фонду лекара Т. Белаокай. Яна атрымала гэты канвой, ня глядзячы на тое, што там стаяла назва нашага Камітэту і маё імя атрымальніка. Лекары, зь якімі мы папярэдне дамовіліся, гэтую дапамогу не атрымалі, а спонсар, даведаўшыся, што яго дапамога не дайшла да адрасата, быў абураны і больш яе не высылаў.

Адказнасьць за такую недарэчнасьць была на дзяржаўных структурах, якія аддалі дапамогу ня ў тва рукі, і на тым, хто яе атрымаў. Няма сумніву, што лекі былі выкарыстаны спадарыняй Белаокай па прызначэньні, але гэта ў нас „няма сумненьняў”. Нашы дабрадзееі на Захадзе маглі думаць інакш.

Праз *Камітэт Дзеці Чарнобыля БНФ* было ахвяравана шмат усялякай неабходнай і дарагой апаратуры розным медычным дзіцячым установам: Анкалягічнаму цэнтру пад кіраўніцтвам лекара Вольгі Алейнікавай, Цэнтру па лячэньню шчытападобнай залозы пад кіраўніцтвам доктара навук прафэсара Я. Дзіямідчыка і Цэнтру у Аксакаўшчыне, аддзяленьню дзіцячай паталёгіі 1-га клінічнага шпітэля і дзіцячаму аддзяленьню 3-га шпітэля г. Менска, спецыялізаванаму Дому дзіцяці №1, 4-му клінічнаму шпітэлю Менска і шмат каму яшчэ, (усе назвы зараз мне цяжка і ўспомніць).

Трэба сказаць, што ўвесь цывілізаваны сьвет адгукнуўся на нашу бяду. Шмат краінаў запрашалі беларускіх дзяцей на аздаруленьне, і пачалося гэта праз Чарнобыльскі Камітэт Народнага Фронта „*Дзеці Чарнобыля*” на чале з Г.

Грушавым. Камуністычнай уладзе, якая панавала ў СССР над усім, у сьвесе не даяралі. Наш Камітэт потым таксама займаўся вывазам дзяцей на аздаруленьне за мяжу.

Але паступова замежным аздаруленьнем беларускіх дзяцей пачалі займацца многія спецыяльна ўтвораныя арганізацыі. Абсалютна недаступнае замежжа пры камуністычнай уладзе, дзе (як здавалася многім абывацелям) „даляры растуць проста на дрэвах”, праз магчымасьць аздаруленьня чарнобыльскіх дзяцей адразу прывабіла ўвагу розных людзей, у тым ліку і несумленых. Вакол замежных дзіцячых паездак хадзілі ўсялякія нядобрыя чуткі, узынікла шмат спэкуляцыяў, бруду і ўсялякага падману.

Для нас было прыныцова важна захаваць чысьціню нашых мэтаў: дапамагаць сапраўды хворым беларускім дзецям паправіць іхнае здароўе. Таму было дамоўлена з кіраўніцтвам НДІ Радыцыйнай Медыцыны, што арганізацыяй такіх паездак (візы, білеты, зборы і г.д.) будзе займацца фронтаўскі Чарнобыльскі Камітэт, а хворых дзяцей на аздаруленьне будуць падбіраць і рэкамэндаваць лекары. У кожную групу суправаджэньня (чатыры чалавекі) павінен увайсці лекар, перакладчык, два педагогі. Мы адчувалі, што такая нашая пазыцыя (у той час, калі вакол такіх паездак за мяжу нярэдка рабіліся спэкуляцыі і нядобрыя справы) выклікала павягу ў лекараў НДІ, і мы паспяхова супрацоўнічалі.

Супрацьлеглы (італьянскі) бок, які прымаў беларускіх дзяцей, прасіў ад нас, каб кожны раз мы прысылалі хворых дзяцей з розных беларускіх раёнаў і паведамлялі нам, адкуль павінны быць хворыя дзеці. Гэта было ня цяжка, бо лекары НДІ Радыцыйнай Медыцыны добра ведалі ўсе забруджаныя радыяцыйнай беларускія раёны, усе мястэчкі і вёсачкі, ведалі тых дзетак. Фронтаўцы, якія суправаджалі дзяцей у Італію, казалі, што італьянцы надзвычай любяць дзяцей і ставяцца да іх вельмі сардэчна.

Калі італьянцы пачалі медычныя дасьледваньні беларускіх дзяцей, у нашых лекараў, якія былі там з дзецьмі, гэта выклікала занепакоенасьць. Высокаадукаваны лекар Інстытута спадарыня Людзьміла Васілевіч казала нам, што там, у Італію, яна пыталася ў іхніх лекараў, якія дасьледваньні яны

хочуць праводзіць, што гэтага нельга рабіць без дазволу бацькоў і дзяржавы, што мы (беларускія лекары) можам прапанаваць сваё супрацоўніцтва, і тады ўсё гэта будзе насіць адкрыты характар. Урэшце рэшт, гэта ёсць інтэлектуальная медыцынская каштоўнасць Беларускай дзяржавы, і нельга рабіць даследаванні за сьпіной гэтай дзяржавы. З.Пазыняк абмяркаваў гэтую праблему з кіраўніцтвам НДІ радыяцыйнай медыцыны. Было дамоўлена прапанаваць італьянскаму боку супрацоўніцтва з нашым НДІ і вырашана, што з гэтай прапановай да іх зьвернецца кіраўнік Чарнобыльскага камітэту. Таму суправаджаць наступную групу дзяцей (зь мястэчка Альманы Столінскага раёну) павінна была я.

Італьянцы аднесліся да нашых дзяцей сапраўды вельмі сардэчна, вазілі іх на мора, на экскурсіі і г.д. Але самае вялікае ўражаньне зрабіла сустрэча з Папам Рымскім Янам Паўлам 2-м у Вагькане. Зь незвычайнай дабрывай Папа багаславіў нашых дзетак, пажадаў усім нам здароўя, сказаў некалькі цёплых слоў па-беларуску. Мы былі ўзрушаныя.

Пазьней у мяне адбыліся перамовы з кіраўнікамі італьянскага праекту, дзе я выказала занепакоенасьць „ананімнымі” медычнымі даследаваннямі нашых дзяцей італьянскім бокам і прапанавала ім адкрытае супрацоўніцтва з НДІ радыяцыйнай медыцыны. Да прапановы італьянцы аднесліся з энтузіязмам, але потым праект быў зачынены. (Пазьней я даведлася, што тут умяшаліся зацікаўленыя асобы з МАГАТЭ. Відаць МАГАТЭ якраз і прыклала „лапу” што да „ананімнасьці” праекта.)

Паступова дзіцячыя паездкі за мяжу ў „капіталістычныя краіны” паказалі, што яны неадназначна ўплываюць на духоўны сьвет нашых дзяцей і іхных бацькоў. Заходнія людзі бачылі, што да іх прыязджаюць дзеці з небагатых ці проста бедных беларускіх сем’яў і, спачуваючы дзецям, якія сталі ахвярамі камуністычнага рэжыму, усяляк сталіся парадваць іх рознымі падарункамі ім, і нават іхным бацькам. Дамоў дзеці вярталіся з валізкамі адзеньня, ласункаў, часам нават нейкай апаратурай, скажам, магнітафонам, што на тыя часы ў нас каштавала дорага і простым грамадзянам было недаступна. У выніку для некаторых асобаў паездкі сталі набываць мэту спажывецтва і нажывы, ў іншых спараджалі псіхалёгію даваль-

ства і ўтрыманства. Кіраўніцтва Фронту было занепакоена такім станам рэчаў. Намэнклятурная ўлада нічым не дапамагала ў гэтай справе, толькі перашкаджала. Урэшце мы адышлі ад заходніх дзіцячых паездак за мяжу і прадаўжалі займацца дапамогай шпіталям і дзіцячым установам.

Некай перад Калядамі з намі зьвязаліся грамадзкія дзеячы зь Нямецчыны. Немцы, у сем’ях якіх гасьцявалі хворыя беларускія дзеці, вырашылі пераслаць для іх калядныя падарункі, але перадаць іх давралі толькі праз Народны Фронт. Ці дойдучь іхныя падарункі да адрасатаў не раскрасдзенымі праз іншыя арганізацыі, яны сумняваліся.

Суправаджалі канвой чалавек дванаццаць немцаў, якія для гэтага ўзялі адпачынікі за ўласны кошт. (Адкуль жа было ведаць немцам, што Фронт – грамадзкая арганізацыя, якая ня мае ніякіх „складоў” для іхных падарункаў.)

Тым ня менш высакародны парываў простых нямецкіх грамадзянаў адштурхнуць мы не маглі і пагадзіліся прыняць падарункі і перадаць іх дакладна па адрасах, хоць разумелі, што сітуацыя ня простая. Суправаджаўшых канвой немцаў мы вырашылі разьмеркаваць на ноч па 2-3 асобы па ўласных кватэрах і заранёў падрыхтаваліся. А вось як быць з самым канвоем, куды выгрузаць гэтыя скрыні – мы ня ведалі. І тады мы з Вольгай Кузьміч вырашылі ўзяць гэта на сваю дэпутацкую адказнасьць і выгрузіць скрыні з падарункамі ў свой кабінет ў Гарсавеце. Варыянтаў проста больш не было. Які будзе аб’ём гэтага канвою – мы не ўяўлялі.

Пад’ехаўшы да беларускай мяжы, нямецкія сябры патэлефанавалі нам, але разьлічыць іхны прыезд у Менск дакладна было немагчыма. Прачакалі мы іх увесь дзень і дачакаліся толькі ўвечары, каля 21-й гадзіны.

Калі мы з Вольгай Кузьміч убачылі машыну „фуру” – ледзь ня страцілі прытомнасьць (такая яна была вялікая). Што рабіць? Вечар, начальства ў Гарсавеце няма, нікога няма, толькі паставы міліцыянт. Мы як дэпутаты і паведамілі яму, што будзем зараз грузіць скрыні канвоем ў Гарсавец.

Міліцыянт толькі лыпаў вачыма, як мы цягалі скрыні ў два ліфты і бясконда вазілі іх на чацьверты паверх. Працавалі мы (ад страху) вельмі хутка – усе былі мокрыя: і немцы, і фронтаўцы. У выні-

28. Размеркаванне чарнобыльскай дапамогі (лякарстваў) Лагойскаму шпіталю. 1994 г.

ку ўвесь наш вялікі пакой Камісіі па адукацыі быў застаўлены цалкам ад падлогі да столі (засталася невялічкая шчыліна каля стала).

У канцы „разгрузкі“, калі ўжо заставалася некалькі скрыняў, нечакана аднекуль з’явіўся старшыня Гарсавету А. М. Герасіменка. Вочы яго акругліліся: „Што гэта вы робіце? Гарсавет – гэта ж ня склад,” – разгублена з’яўнуўся ён да нас з Вольгай.

„Нам зь Нямецчыны перадалі падарункі для дзяцей. Заўтра мы іх будзем раздаваць. Не хвалойцеся, Аляксандар Міхайлавіч, усё будзе ў парадку”, – адказалі мы, хаваючы свой страх.

Аляксандар Міхайлавіч узяўся за галаву. „Заканчайце хутчэй, заўтра пагаворым”, – некаж разгублена вымавіў ён. (Гаворка назаўтра была. А.М. Герасіменка гаварыў з намі мякка, але цвёрда: „Дзяўчаты, вы разумееце, што так рабіць нельга...” – і ўзяў з нас слова больш ніколі так не рабіць. Мы шчыра глядзелі ў вочы старшыні Гарсавета і ва ўсім пагадзіліся зь ім, тлумачылі, што толькі вострая неабходнасць прымусіла нас...)

Але сапраўдныя пакуты пачаліся назаўтра. Пакой быў цалкам загрузшчаны скрынямі. Фрон-

таўцы працавалі некалькі дзён, каб неяк перапісаць адрасы і тэлефоны на скрынях, потым каб абзваніць адрасатаў, а потым каб раздаць пасылкі бацькам, якія па нашым выкліку прыезджалі ў Гарсавет на працягу некалькіх тыдняў. Так скончылася гэтая авантурная гісторыя, якая запомнілася нам гэтакім пагранічным станам душы: ад страху да жаху. Але ўрэшце – мы справіліся.

Памятаю аднаго разу, у 1994 г., на дзейнасць *Камітэту Дзеці Чарнобыля БНФ* дабрадзее падарылі 2 тысячы даляраў. Мы з сябрамі Камітэту закупілі на гэтыя грошы розныя пачастункі, цацкі для дзяцей і пад час нашых фронтаўскіх паездак па Беларусі разам з кіраўніком Фронту наведвалі дзіцячыя шпіталі і развозілі гэтыя падарункі дзецям.

Ведаючы нашую бескарысную дзейнасць, на нашыя патрэбы адгукаліся і беларускія прадпрыемальнікі. Нам прысылалі і харчаванне, і адзеньне, і цацкі-цукеркі да святаяў для дзяцей. Усё гэта развозілася і раздавалася тым, хто адчуваў патрэбу ў такой падтрымцы. Адночы адзін прадпрыемальнік (на жаль, ня памятаю ягонае імя)

прапанаваў нам мёд для дзяцей, шмат мёду. Мы прывезьлі гэты мёд у НДІ Радыяцыйнай Медыцыны і разам з галоўным лекарам Інстытута раздалі гэты мёд хворым дзецям з забруджаных раёнаў, якія знаходзіліся там на абследаванні.

Выжываньне беларусаў забруджаных тэрыторыяў было надзвычай цяжкае. Вядома, што камуністычныя ўлады на Беларусі адмовіліся ад міжнароднай дапамогі (Магатэ), заявіўшы Маскве, што „бяду мы адолеем самі”. Такая заява прамаскоўскіх халуёў зь Беларусі была ўнікальная, бо ні адна дзяржава не зрабіла нічога падобнага, а велізарныя грошы міжнароднай дапамогі, якія выдзяляліся для ратаваньня Беларускай нацыі, былі прыўлашчаны Масквой. Такая была злчынная ўлада на Беларусі тагачасных сьлюньковых і К. Чарнобыльская трагедыя таксама выразна паказала подлы імперскі твар Масквы, якая расстраляла і апусьціла на галовы беларусаў радыяцыйныя воблакі над Магілёўскай вобласцю, каб не пусьціць хмары далей ў Расею. Цяпер там радыяцыя як ў Чарнобыльскай зоне.

Здавалася, усё было так відавочна, але праўду камуністы старанна хавалі. Народны Фронт расплюшчыў грамадзтву вочы на гэтую нашу бяду. Але нацыя ўжо была ў нейкім літаргічным сьне, хоць і моцна цярпела. Мы бачылі гэта ў кожным мястэчку, у кожнай вёсцы, куды адвозілі сваю дапамогу.

Бадай што ніводнага разу мы гэта не зрабілі без Зянона Пазьняка. Як ён жыў, калі адпачываў – напэўна, ніколі, бо пачынаючы з 1988 года на сваіх плячах нёс велізарны клопат і Старшыні БНФ, і потым Старшыні Апазыцыі Вярхоўнага Савету. Але калі мы атрымоўвалі дапамогу з-за мяжы ці ад беларусаў і зьбіраліся яе развозіць у месцы вострай патрэбы, разам з намі амаль заўсёды быў Зянон Пазыняк, ахвяруючы ўсімі сваімі „выхаднымі” днямі і адмаўляючыся ад самага малага адпачынку. У выніку гэтых наведваньняў ён на свае вочы бачыў шмат беларускага гора і, як дэпутат Вярхоўнага Савета, рабіў усё магчымае, каб дапамагчы канкрэтным людзям у іхняй бядзе.

А людзям не хапала элемэтарнага. Не было лекаў, не хапала лекараў, харчаваліся з забруджаных радыяцыйнай агародаў, і беларусы ціха паміралі. Асабліва шчыміць сэрца, калі ўспамінаю

адну сям’ю з-пад Хвойнікаў. Пра яе мне паведаміла прыхільніца Народнага Фронту, расказала пра бядотны і трагічны стан гэтай сям’і.

Разам з З. Пазыняком мы наведалі гэты сьціплы беларускі дом, убачылі маладуу жанчыну, якая паміралі (цень сьмерці быў бачны на яе твары), яе двух дзетак і яе бацькоў. Маці паміраючай моўчкі плакала па дачцы, бацька стрымана расказваў пра тое, што лячыцца няма дзе і за што. „Атруцілі нас і кінулі, вось і паміраем мы на сваёй зямельцы”, – ціха нясьпешна казаў бацька, быццам гэта быў расповяд пра нешта звычайнае... Незвычайны жаль ахапіў маю душу, хацелася аддаць усё сваё сэрца, каб дапамагчы гэтым сьціплым беларусам. А яны яшчэ дзячылі нас за калядныя пачастункі і нейкія прадукты...

Калі мы вярталіся, Пазыняк маўчаў, твар ягоны стаў шэрым ад болю за нашых людзей, выратаваць якіх, дапамагчы было мажліва толькі маючы дзяржаўныя магчымасьці і паўнамоцтва.

Колькі людзкога гора давялося ўбачыць у гэтых нашых фронтаўскіх пазедках на Беларусі, наведваючы беларускія сем’і! Але для іхнага сапраўднага ратаваньня патрэбны быў нацыянальны парламент і нацыянальны ўрад, якія б па-дзяржаўнаму вырашалі гэтую праблему. Пасьля такіх пазедкаў (я разумела) Зянон Пазыняк не шкадаваў сябе ў змаганьні за свой народ. Хоць куды ж было „больш”, калі ўсё сваё жыцьцё ён паклаў на гэтае змаганьне.

Рэжым Лукашэнка, як кажуць, убераўся ў пер’е, і атакі на беларушчыну йшлі адна за адной. Тым часам нам дапамагалі зусім чужыя і невядомыя людзі з замежжа, якія па ўласнай ініцыятыве зьбіралі грошы на канвой у Беларусь, набывалі медыкаменты, медычнае абсталяваньне, нават харчаваньне для дзяцей з забруджаных раёнаў Беларусі, бралі адпачынкі за свой кошт, каб адвезьці ўсё набытае на Беларусь.

Аднаго разу мне прышлося дапамагчы „растаможыць” такі канвой у Мытным камітэце (што на вул. Славінскага) адной дабрачыннай арганізацыі, здаецца, зь Вялікабрытаніі ці Даніі, каб яны маглі адвезьці сваю дапамогу ў Чарнобыльскі раён Беларусі. Гэта была раніца, нядзеля. У таго, хто павінен быў сустрэць канвой у Менску, нешта не спрацавала, таму патэлефанавалі мне і папрасілі тэрмінова прыехаць у Мытны камітэт.

29. Зянон Пазыняк ў мястэчку Дулебы (Бярэзінскі р-н).

Так я пазнаёмілася з дзіўнымі заходнімі людзьмі, якім не было абыякавым гора беларускіх дзяцей. Мы разгаварыліся, і яны пачалі мне дзячыць, што я (як яны казалі, ня глядзячы на выхадны дзень) прыехала ім дапамагчы. Я перапыніла гаворку: „Вы прыехалі дапамагаць нашым дзецям, якія ў бядзе, гэта я вам дзякую ад усяго сэрца за вашу дабрыню”.

У нас складалася поўнае ўзаемаразуменне, і тады кіраўніца канвою расказала мне, што гэта ня першы іхны візіт на Беларусь. „Мы бачым, што часы мяняюцца, мяняюцца і вашы прадстаўнікі ўлады. Вось, напрыклад, у нашай краіне быў з візітам ваш кіраўнік дзяржавы С. Шушкевіч. У яго быў афіцыйны „прагакол” візіту, а ягонаю жонкай апекаваліся мы. Яна не хадзіла па крамах за „дэфіцытамі”, трымалася годна. Яна нам спадабалася, таму на развітаньне мы падрыхтавалі ёй розныя падарункі (для яе і яе дзетак), бо добра ведаем, што звычайна кіраўнікі з Савецкага Саюзу заўсёды нешта везлі дадому. Але спадарыня Шушкевіч катэгарычна адмовілася ад усялякіх падарункаў і ветліва адхіліла ўсё, што мы ёй прапа-

навалі. Гэта нас усіх прыемна ўразіла як прыклад годных паводзінаў вашай першай ледзі”.

Мне было надзвычай прыемна гэта пачуць, бо спадарыня Шушкевіч пакінула добрыя думкі ня толькі пра сябе, а і ўвогуле пра беларускіх жанчын.

Аднаго разу ў Гарвыканкам, дзе я тады працавала, да мяне прышла строгая маладая кабета з падаткавай інспэцыі, каб праверыць дзейнасць нашага Камітэту. Я падрабязна расказала ёй пра нашы справы, падцьвярджаючы свае словы шматлікімі дакумантамі і фатаграфіямі. Субяседніца слухала мяне, не перапыняючы, а потым сказала: „Я думаю, што ваш Камітэт трэба не правяраць, а ўзнагароджваць”.

Было вельмі прыемна пачуць такія словы, але жыцьцё паказала, што гэтая адзнака зусім не супадала з пазыцыяй правячага рэжыму на дабрачынную грамадскую дзейнасць, які ацэньваў таковую людскую працу зусім інакш.

Здаецца ў 1995 годзе я прыехала „растаможваць” чарговы канвой зь лекамі ў Мытны камітэт на

вул. Славінскага (канвой ішоў праз нашу арганізацыю ў адзін зь менскіх дзіцячых шпіталёў). Працэдура была знаёмая, я разлічвала прайсьці яе хутка, каб пасьпець адвезьці лекі туды, дзе іх ужо чакалі. Раптам мытнікі мне кажуць, што па новаму распадражэньню за „растаможку” трэба плаціць.

– Гэта дабрачынныя лекі, і ідуць яны мэтава, мы іх ня будзем нават разгортваць. Усё, як ёсьць, перададзім у шпіталь для беларускіх дзяцей, гэта падарунак з Аўстрыі. Якая можа быць „аплата”?

– Зьвяжыцеся з тымі, хто прыслаў канвой, няхай аплочваюць, у іх грошай шмат, – пачула я ў адказ.

– Людзі з-за мяжы бясплатна для нашых дзяцей прыслалі дарагія лекі, і яны павінны, па-вашаму, за сваю дабрачыннасьць яшчэ плаціць у бюджэт? У нас што, дабрачыннасьць карасца? – не магла ўцямісь я гэтую лёгкую.

– Калі ў іх ёсьць грошы на такія падарункі, знойдуцца і на растаможку, – суха падсумаваў чыноўнік. Такі цыннізм уражваў.

Перамовы нічога не далі. Нам паказалі новыя інструкцыі лукашэнкавага рэжыму, якія мытнікі не маглі парушаць.

Што ж, я аддала сваю зарплату Мытнаму камітэту, але атрымоўваць дапамогу з-за мяжы болей мы не маглі. Так рэжым скасаваў вялікую бескарысную медычную дапамогу, якая ішла ад нашых сяброў з-за мяжы, так жыцьцё пацьвердзіла фронтаўскую канцэпцыю Чарнобыльскага камітэту: нашая бяда не вычэрпваецца фізічным ратаваньнем дзяцей. Духоўны Чарнобыль страшней, бо знішчае ўсю нацыю. І каб ратаваць дзяцей Чарнобыля, беларускіх дзяцей, трэба мець нацыянальную дзяржаву, бо нашае агульнае выратаваньне немагчымае без нацыянальнага ўраду, нацыянальнай палітыкі і нацыянальнага прэзыдэнта. Прамаскоўскі рэжым адкрыта хоча нас знішчыць, не дапусьціць выратаваньня. Каб выжыць – трэба змагацца за сваё, за беларускае, за народнае, за нацыянальнае.

НАШ СТАРШЫНЯ

Камітэт Дзедзі Чарнобыля БНФ забіраў шмат часу, ды мы ведалі, што нашая праца патрэбна беларускім дзецям, і моцна стараліся. Але што б я ні рабіла як старшыня Камітэту (гэтаксама як і

старшыня Койданаўскай Рады), я заўсёды раілася з Зянонам Пазьняком. Я адчувала ў ім ня толькі падтрымку, але маральную апору, сяброўскае плячо. Тысячы разоў я пераконвалася, што гэты высакародны чысты чалавек заўсёды кажа праўду, усё разумее і, дзякуючы сваёму сьветламу розуму, не памыляецца. Я верыла яму абсалютна, прымала ўсё, што ён казаў, на веру і ніколі не пашкадавала аб гэтым. Зянон Пазьняк умеў кіраваць. Зь ім хацелася раіцца, ведаць ягоную думку.

Калі Пазьняк стаў Старшынёй Апазыцыі БНФ у Вярхоным Савеце, бывала, што паседжаньне ў Апазыцыі зацягвалася і ён ненадоўга пазьніўся на ўправа БНФ. І пакулі ён не прыходзіў, Управа ішла некаж вяла, як быццам бы абмяркоўваліся пытаньні ня вельмі важныя. Як толькі ў залю Управы імкліва ўваходзіў Зянон Пазьняк – усё мянялася: і рытм паседжаньня, і нашая актыўнасьць, і праблемы абмеркаваньня становіліся нейкімі „цікавейшымі”, і ўправа пачынала працаваць, як трэба. Моц і прыцягальнасьць асобы Зянона Пазьняка адчувалі ўсе. Як кіраўнік ён – чалавек унікальны. Ён умеў ня толькі „бачыць наперад”, прапанаваць аптымальную стратэгію, але ўмеў (калі таго вымагала сітуацыя) рашуча сказаць „НЕ”. І разам з тым – быў вельмі чулым да сваіх калегаў.

Фронт мусіў кожны месяц аплочваць рахункі за сядзібу. Грошай ня толькі не хапала, іх проста не было. Тады я прапанавала Пазьняку „перакрыць” у сядзібе гарачую ваду, якая „цягнула” шмат грошай. Пазьняк не раздумваючы катэгарычна адмовіўся: „Тут працуюць В. Івашкевіч, Д. Мікульская, прыходзяць людзі. Яны могуць застудзіць рукі. Будзем шукаць іншы шлях, як знайсці грошы, а не эканоміць на здароўі людзей”.

Паколькі ў мяне ў Фронце было шмат даручэньняў, я даволі часта бывала ў Вярхоўным Савеце (ў Апазыцыі), ведала асабіста яе сябраў. Гэта былі асобы, разумныя і ахвярныя людзі. Каб кіраваць такімі людзьмі, трэба было мець талент. Да гонару кіраўніка, Апазыцыя БНФ у Вярхоўным Савеце ня толькі не распалася да канца існаваньня (чаго не пазьбегла ні адна „фракцыя”), але і скончыла сваю каденцыю надзвычай годна.

Уся дзейнасьць Апазыцыі БНФ – унікальная. Аднавіць малымі сіламі незалежную дзяржаву Беларусь тады, калі кіруючыя ўлады і ў Маскве,

і ў Менску плянавалі знішчыць яе канчаткова, – гэта сапраўдны подзвіг. Але і працы ў такім неверагодна цяжкім змаганні ў кожнага адрджэнца было незвычайна шмат. Яшчэ больш яе было ў кіраўніка Апазыцыі: увесь час трэба было быць наперадзе, хутка ацаніць сітуацыю, прадбачыць заранеў, валодаць усёй інфармацыяй, каб кіраваць і Апазыцыяй, і Фронтам, бо толькі агульныя, сінхронныя дзеянні дэпутацкай Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце і ўсяго Фронта маглі даць плён.

Як дэпутату – трэба было рыхтаваць ня толькі законапраекты, але і кожны дзень рыхтавацца да выступу на сэсіі, прадумваючы кожнае слова. Як кіраўніку Фронта – трэба было памятаць пра ўсе падзеі, задачы, мерапрыемствы, паседжанні і іх падрыхтоўку ў Фронце.

А яшчэ – рэгулярныя выступы ў друку. Трансляцыя сэсіі Вярхоўнага Савета ішла ноччу, і далёка ня кожны меў магчымасць сачыць за яе ходам. А ў пракамуністычным друку назаўтра можна было прачытаць што заўгодна – самую бессаромную хлусьню. І ўвесь час неабходна было праз шматлікія інтэрв’ю даваць камэнтары, выступаць з артыкуламі. Колькі ж іх напісана! Калі прасачыць за выступамі З. Пазыняка ў друку, можна скласці падрабязную амаль штогодзённую гісторыю беларускага адрджэнцкага змаганья за незалежную Беларусь.

А яшчэ – рэгулярная дэпутацкая праца на выбарчай акрузе, прыём выбаршчыкаў. А яшчэ – сустрэчы з выбаршчыкамі па ўсёй Беларусі. І так усе будзённые і „выхадныя” дні без перады...

У пачатку 90-х Народны Фронт утварыў Ценева Кабінет, у які па запрашэнні Зянона Пазыняка пайшлі працаваць самыя моцныя, самыя знакамітыя беларусы: Народныя пісьменьнікі Беларусі Васіль Быкаў і Рыгор Барадулін, акадэмікі Радзів Гарэцкі і Іван Нікітчанка, доктар эканамічных навук Уладзімер Тарасаў, Вігаль Масквіч і іншыя буйныя вучоныя, палітыкі, бліскучыя вытворцы, эканамісты, гісторыкі, спецыялісты ядзернай энэргетыкі – магутныя асобы. Сабраць такі „калектыв” на грамадзкіх пачатках, ды каб ён яшчэ плённа працаваў на Беларускаю ідэю ў сытуацыі антыбеларускага антыдэмакратычнага рэжыму, магла толькі такая асоба, якой давяралі, якая б ад-

павядала ўсім гэтым розным людзям і прыцягвала б вышынёй і сьветам сваёй пазыцыі.

Нейкі час Ценева Кабінет існаваў і пасля таго, як Зянон Пазыняк апынуўся ў эміграцыі, бо Пазыняк як кіраўнік Кабінету вельмі клапаціўся, каб ён працаваў надалей. Да нас у Варшаву прыязджаў Іван Саверчанка, які ўдаваўся за адданага барацьбіта. Зянон прасіў яго ўзначаліць працу Кабінета, падрабязна расказваў, як і што трэба зрабіць. Саверчанка актыўна абяцаў (гэтаму я была сьведка). Але ня выканаў свае абяцанні, зрабіў, фактычна, усё з дакладнасьцю наадварот.

ЛАРЫСА

Зь вялікім цяплом і ўдзячнасьцю ўспамінаю дабрагу спадарыню Ларысу Урбан (Верас). Этнічная беларуска, яна жыла ў Мюнхене, працавала на радыё „Свабода” і ўсяляк спрыяла Беларусі. Пазнаёмілася я зь ёй выпадкова. Летам 1991 года яна прыляцела ў Менск у якасьці перакладчыцы бізнэсмэна зь Мюнхена *Вернера Лянгенбана* па запрашэнні Менгарвыканкама. Спдар Лянгенбан цікавіўся Беларуссю і хацеў дапамагчы нашым чарнобыльскім дзецям.

Гэта быў час летніх адпачынкаў, і шмат хто з кіруючых гарадзкіх чыноўнікаў на працы адсутнічаў. Старшыня Менгарвыканкаму і Менгарсавету А. М. Герасіменка таксама некуды ад’язджаў з візітам, і ўзьнікла праблема, каму ж сустрэцца і заапекавацца ім на некалькі дзён.

Мы сустрэліся з Аляксандрам Міхайлавічам Урбанам, і ён прапанаваў мне гэтую справу, сказаўшы, што мне будучь дадзеныя поўныя правы для бесперашкоднай арганізацыі візіта замежнага госьця: дзьве машыны (мікра-аўтобус і гарвыканкамаўская „Волга”), вызначаныя дзіцячыя шпіталі, якія мы павінны наведаць, з гатэлем і харчаваньнем таксама праблемаў ня будзе. Але я была ўсё ж дэпутатам ад БНФ, таму ў „дапамогу” мне ён прапанаваў дэпутата пракамуністычных поглядаў. Імгненна зарэнтаваўшыся ў сітуацыі, я пагадзілася.

Вернер Лянгенбан прыляцеў з дэлегацыяй журналістаў 12-13 чалавек на тры дні. Я старалася ўсё прадугледзіць, каб падчас візіту не было ніякіх нечаканасьцяў. Пакуль дэлегацыя аглядала

шпіталь, я тэлефанавала ў наступны, каб нас сустрэлі, ці ў рэстаран, каб мы не чакалі абеду. Іншая дэпутат-памочніца ўбачыла, што гасьцямі трэба займацца ўвесь час, у яе былі свае клопаты, і я з задавальненнем яе „дапусціла”.

Усё ішло пасляхова, тым больш, што я адразу адчула спрыяньне Ларысы. Мне было важна прыцягнуць увагу Вернера Лянгенбана да Народнага Фронту, да нашых нацыянальных праблемаў. Ларыса ўсё разумела, дапамагала і перакладала з сімпатыяй да таго, пра што я гаварыла. У апошні дзень мы паехалі ў Раўбічы. Тут я ціха спытала ў Ларысы, ці застаўся наш госьць задаволены. Яна сказала: „Так, але добра было б паказаць яму яшчэ што-небудзь, нешта нечаканае”. Тады я імгненна прымаю рашэньне і кажу шафёру: „Едзем у маю родную вёску Стайкі Лагойскага раёну (ў трох кілямэтрах ад Янушкавіч).

Мы паехалі. Як толькі скончыўся асфальт, шафёр захваляваўся. Я сказала, што ўсю адказнасць бяру на сябе. А калі мы паехалі па дрэннай вясковай вуліцы, паўз „расхрыстанага” клубу, дзе ў разьбітае вакно ўскочыў певень, шафёр мне і кажа: „Яшчэ год таму за такі незаплянавалы візіт у „непаказальную” вёску мяне б звольнілі з працы, а вас, таварыш дэпутат, пасадзілі б, і надоўга. Вам ня страшна?”

„Мне ня страшна, бо я хачу, каб пра маю вёску даведаліся і пабудавалі б дарогу для людзей. Усе гэтыя „карцінкі” – дробязі, зараз убачыце, якія тут жывуць людзі!”

Калі мы пад’ехалі да дому майго дзядзькі Антося, на вуліцы стаялі цётка Анюта і сёстры, Таня і Ніна. Мы ня бачыліся можа з год. Я выбегла з машыны, трыма словамі патлумачыла, што трэба, і усё пайшло, як па маслу. Цётка Анюта павяла гасьцей паказаць агарод, сёстры накрывалі стол, бегалі пазычаць кілішкі, відэльцы, але праз паўгадзіны стол „ламіўся”. Госьці толькі раскрывалі раты ад здзіўленьня. Было відаць, што яны, бадай, ўпершыню ўбачылі такую савецкую беларускую вёску і такіх добрых і неверагодна гасьцінных людзей. Яны з задавальненнем пілі збажовую самагонку (называлі яе „шнапс гут!”), елі свойскую кілбасу і вяндрліны, агуркі з градкі, грыбы, скваркі, сала. Чаго толькі ні было на тым нашым стале!

Мы ехалі назад, і Ларыса казала мне, што гэта проста шок, што такой дзівоснай гасьціннасці яны нават не маглі ўявіць.

Пасля гэтага немец Вернер Лянгенбан прыязджаў у Менск з Ларысай шмат разоў, але ўжо выключна як госьць Камітэту „Дзеці Чарнобыля БНФ”. Ларыса ўвесь час перакладала, ськіроўваючы ўвагу спадара Лянгенбана на тое, што менавіта Фронт – гэта адзіная арганізацыя, якой можна давяраць і праз яе дапамагаць беларускім дзіцячым шпіталям. Кожны свой прыезд ён абавязкова сустракаўся з Зянонам Пазьняком, каб паразмаўляць пра беларускую сітуацыю, бываў у нашай фронтаўскай сядзібе. Ubачыўшы, што ў Фронце няма кампутараў, ён дапамог нам набыць іх. Ён лічыў, што пэрспэктывы Народнага Фронту і асабіста Пазьняка вялікія, і ўсяляк спрыяў нашай арганізацыі і яе лідэру.

Вернер Лянгенбан шмат дапамагаў і дарагім абсталяваньнем, і медыкаментамі, і кожны ягоны візіт я старалася добра прадумаць і ўсё прадгледзіць. Усё, што ён прывозіў, ён перадаваў у шпіталі сам, але суправаджаў яго Народны Фронт, і гэта вельмі дапамагала і падвышала аўтарытэт Фронту, бо інфармацыя ішла ў друк, на радыё і Беларускае тэлебачаньне. Дзякуючы падтрымцы дарагой Ларысы, усё складвалася вельмі спрыяльна для Фронту.

Жывучы ў Нямеччыне, Ларыса старалася ствараць усялякую пратэкцыю для Беларусі, каб нашыя беларускія праблемы былі чуваць на Захадзе, каб дапамагчы ў нашых вялікіх чарнобыльскіх праблемах. Яна паспрыяла і таму, каб Вернер Лянгенбан падараваў „Камітэту Дзеці Чарнобыля БНФ” мікра-аўтобус „Фольксваген”.

Як карэспандэнт радыё „Свабода” Ларыса была сапраўдным прадстаўніком беларускіх інтэрэсаў. Вялікае змаганьне Апазыцыі ў Вярхоўным Савеце яна імгненна адлюстроўвала ў сваіх рэпартажах, даючы ў эфір інтэрв’ю дэпутатаў Апазыцыі БНФ, а найчасцей старалася, каб камэнтар даў менавіта Зянон Пазьняк. Калі яна не магла датэлефанавацца да яго, то званіла мне, і я бегла з Гарсавету ў Апазыцыю адшукаць Старшыню Апазыцыі БНФ. Разумная, апэратыўная ў журналісцкіх дзьяньнях, яна магла б стаць прыкладам для шмат якіх сучасных карэспандэнтаў „Свабоды”.

ПАЛІЎНЫ КРЫЗІС

Адраджэнскі незалежніцкі рух 90-х ускалыхнуў усю нашу краіну. Гэтага надзвычай баялася Масква і яе маскоўскія прыслужнікі на Беларусі (ў асноўным рэшткі камуністаў, расейская агентура і наменклітурнае начальства), таму інтэнсіўна працавалі супраць Адраджэння і антынезалежніцкія сілы. На нас, фронтаўцаў 90-х, абваліўся цэлы акіян хлусьні і паклёпу. Газэты, радыё, тэлебачаньне, безадрасныя ўлёткі – ўсе ў адзін голас мэтадычна ілгалі пра Фронт і яе дзейчоў. У крамах, у чэргах, у пад'ездах кожнага дома працавала шматтысячная агентура паклёпшчыкаў, якія „самі відзелі“–, „самі слышалі“ і распаўсюджвалі ўсялякія небывыліцы пра Фронт.

Як было расплюшчыць вочы ўсяму грамадству, калі няма ніякіх сродкаў масавай інфармацыі, а дзяржаўныя – недаступныя?

Сустрэчы „дэпутатаў з выбаршчыкамі“ на мітынгах і ў гарадзкіх залах, у сельскіх клубах і кінатэатрах аказаліся для нас на тых часы самым эфектыўным сродкам інфармацыі насельніцтва і стварэння шырокай сеткі фронтаўскіх суполак. Кожны тыдзень ад сядзібы Фронта ад'язджалі дзьве каманды на суботу-нядзелю на чале з дэпутатамі Апазыцыі БНФ Вяроўнага Савета для сустрэч з выбаршчыкамі па ўсёй Беларусі, каб расказаць пра мэты-задачы Фронта і ствараць фронтаўскія суполкі „на месцах“. Ня думаючы ні пра які „адпачынак“ пасья тыднёвай працы, кожны выхадны фронтаўца па чарзе кідалі свае сем'і і адпраўляліся на два дні ў нашыя прапагандысцыя „камандзіроўкі“.

Узьнікла вострая патрэба бесперабойнай працы двух нашых мікра-аўтобусаў. У краіне на той час стаўся вялікі паліўны крызіс, і здабыць паліва станавілася ўсё цяжэй. Нашыя „шафэры“ Юзкі Такушэвіч і Ўладзімер Ляпарскі проста вылузгіваліся са скуры, каб раздабыць патрэбнае паліва. Але з кожным разам зрабіць гэта станавілася ўсё больш праблематычна.

Як дэпутат Гарсавета я спрабавала таксама дапамагчы ў вырашэнні праблемы. Але кожны раз гэта займала шмат часу, сіл, і было нерацыянальна, бо праз некалькі дзён трэба было зноў ісьці па тым самым „крузе“. Старшыня Фронта выказаў думку, што добра б было зрабіць хоць нейкі запас

паліва, каб не займацца адным і тым жа кожны тыдзень. Я вырашыла паспрабаваць зрабіць гэта. Мы набылі 10 вялізных (па 200 літраў) бочак для паліва, паліўныя каністры. Заставалася – іх запоўніць.

Вывьветліўшы, што ў Дзяржынску (Койданаве) ёсьць нафтабаза, мы з Юзікам Такушэвічам паехалі „ў разведку“. Сустрэўшыся з дырэктарам, я спрабавала падысьці да нашай праблемы з усіх бакоў, казала пра нашу дзейнасьць на карысьць Беларусі, пра патрэбы – словам, старалася выкарыстаць усе магчымыя аргументы. Дырэктар, здавалася, мяне зразумеў і паабяцаў „пайсьці на сустрэчу“, маўляў, праз пару тыдняў база атрымае паліва, і тады ён падпіша нашу „заяўку“.

Праз пэўны час мы прыехалі зноў, але дырэктар аказаўся „моцна заняты“. Прышлося пракачаць у прыёмнай з гадзіну-дзьве, каб да яго „прабіцца“. „Пакуль няма, можа, будзе заўтра“, – разьвёў ён рукамі.

Так мы праезьдзілі зь Юзікам цэлы месяц (амаль кожны дзень), пакуль мне ні расплюшчыла вочы адна жанчына ў прыёмнай, якая паведаміла па сакрэту, што паліва ёсьць, прывезьлі, але яго ў дырэктара трэба „выбіваць“. „Інакш будзеце езьдзіць бясконца. Хіба вы ня бачыце – у прыёмнай кожны дзень вялізныя чэргі? Усе просяць, і толькі ён, дырэктар, вырашае, каму падпісаць, каму не. „Сваім“ ён падпісвае“, – сказала па-сяброўску мне фронтаўская прыхільніца, маючы на ўвазе заяўкі на паліва з подпісам дырэктара, без чаго паліва не атрымаць. Я зразумела, што дырэктар проста водзіць мяне, „за нос“ сваімі абцяцанкамі пра „заўтра“, і вырашыла дзейнічаць рашуча.

Размова з дырэктарам прыняла востры характар. Урэшце рэшт на мае „жалезныя“ аргументы з выбарачнымі „подпісамі“ заявак (а я ўжо ведала, каму ён тых заяўкі падпісаў) ён выпаліў: „Добра, я падпісваю вашу заяўку, але умова: забірайце свае дзьве тоны сёння, бо заўтра яна будзе неспраўднай“.

– Згодна, падпісвайце, я сёння ж і забяру, – адказала я гэтак жа рашуча.

Выйшаўшы з кабінета з патрэбнай паперай, я паказала яе Юзіку, які чакаў мяне ў машыне. І што далей? Як забраць і вывезьці тых дзьве тоны сёння да канца рабочага дня і куды?

Па нявопытнасці я наіўна думала, што мы будзем „выбіраць” свае літры ў нашыя бочкі і патроху звозіць іх у Менск у нашым „фольку” (праўда, ня надта ўяўляла, куды).

Аказалася, што мае пляны зусім нерэальныя, бо выдаць паліва нам пагадзіліся толькі „цалкам” і ў спэцыяльна прыстасаваны бензавоз (з малой цыстэрнай). Перавозіць паліва таксама можна было толькі бензавозам, і ўжо „на месцы” пераліваць гэта ўсё ў свае ёмкасці. А як пераліваць – гэта ўжо нашыя праблемы.

Зразумела, што ў такой сітуацыі без дапамогі сяброў не абыйсціся. Трэба было тэрмінова знайсці, адкуль у гэтым вясковым Дзяржынску патэлефанаваць у Менск, да Валянціна Асташынскага. (Прагрэс „бязьць” імкліва. Гэта зараз звязцаца вельмі проста – узяў і патэлефанаваў на мабільным тэлефоне. Тады ж гэтага цуду не было і ва ўяўленьні.) Нарэшце, мы датэлефанаваліся да Валянціна.

Дзівосны быў час, і дзівосныя людзі. Ніхто нікому не даваў ніякіх „заданняў”, не „прасіў-упрошваў”. Мы толькі паведамлілі спадару Валянціну, што паліва ёсць і што трэба знайсці, дзе і як пераліць яго з бензавозу ў бочкі, пакуль мы з Юзікам яго прывязём у Менск (і дзе схаваць хаця б на ноч). Валянцін не „застагнаў” (маўляў, дзе я ўсё гэта знайду, бо гэта ж „узрыўны” матэрыял, і месца знайсці – ня так проста), а абрадваўся, што паліва ўдалося здабыць – і кожны пачаў хутка вырашаць „сваю” задачу. Мы з Юзікам пачалі шукаць па Дзяржынску бензавоз. Ну і што ж выдумаецца – знайшлі. Харошы, свой беларус з бензавоза пагадзіўся перавезці нам паліва амаль бясплатна, і калі мы „залілі” той бензавоз і ськіраваліся на Менск, я села ў кабiну разам з тым прыхільным незнаёмым чалавекам, а Юзік ехаў за намі на машыне.

У кабiне сьмярдзела бензінам, было няўтульна, але як мне было радасна! Усю дарогу мы размаўлялі з тым нашым беларусам пра Фронт – і даехалі вельмі хутка.

„Разгружалі” бензавоз, калі ўжо амаль сьцямнела. Валянцін (такі малайчына!) да нашага прыезду знайшоў нейкіх сваіх знаёмых, прыхільнікаў Фронту, і астагну частку працы (пераліваньне ў бочкі, „складзiраваньне”) цалкам узяў на сябе. Так скончыўся яшчэ адзін шчаслівы дзень.

А між іншым, усе гэтыя нашыя сябры (Асташынскі, Ляпарскі, Такушэвіч) не „кіроўчы”, не „шафэры” і не забеспячэнцы, а кандыдаты навуц, супрацоўнікі Акадэміі Навук (Асташынскі – доктар). На Захадзе – гэта беляя каўнерыкі, якія ня ведаюць як зварыць яйко. Гледзячы адсюль здалёку, з іншага сьвету, жыцьцёвы дэмакратызм нашага народа, унівэрсальнасць і кемлівасць нашых людзей-беларусаў – уражваюць. Як я люблю гэтых людзей. Я бачыла, як вялікая сьветлая ідэя агульнага добра і вера ў яе рабіла зь іх чудатворцаў.

Неяк мы сталі заўважаць, што Валянцін Асташынскі стаў дрэнна выглядаць і пастаянна кагляць. Чалавек вельмі адказны, ён быў шмат загружаны навуковай працай ў Інстытуце Фізікі Акадэміі Навук Беларусі, а пасля працы прыходзіў ў сядзібу Фронту, бо тут таксама было шмат справаў, і затрымліваўся дапазна. У выніку – ператаміўся, потым, відаць, прастыў і арганізм даў збой. Але, як лічыў сам Валянцін, можна было пацярпець, і ён цяпеў. На тыя часы ён адзін з нямногіх добра ведаў кампютар, і шмат якія заданні ў Фронце мог выканаць толькі ён. Лячыцца ж – не хапала часу, і мы бачылі, што такі яго аслаблены фізічны стан небяспечна зацягваецца.

Пазьняк сказаў яму неадкладна звярнуцца да лекара і лячыцца. Асташынскі паабяцаў, але ніяк не мог сабрацца. Тады Пазьняк нагадаў яму яшчэ разы са два. Валянцін абяцаў, але ізноў не мог сабрацца. „Усё з табой зразумела, – кажа тады Пазьняк, – заўтра паедзеш да лекара”. „Паеду, абавязкова паеду, Зянон Станіслававіч”, – з гатоўнасцю паддакнуў Валянцін, не адрываючыся ад кампютара.

Вечарам мне пазваніў Зянон Пазьняк і сказаў, каб я папярэдзіла Юзіка Такушэвіча і забясьпечыла Фольксваген назаўтра на 6.45 – паедзем да Асташынскага (я была адказная за машыны). А 7-й раніцы мы ў трох пад’ехалі да яго дома. Пазьняк пайшоў у хату і з сур’ёзным выглядам кажа: „Імем Народнага Фронту – збірайся!” „Куды?” – пытае Валянцін. „Да лекара”, – быў адказ. Чалавек сьціплы і інтэлігентны, Валянцін разгубіўся і пачаў прасіць не турбавацца. Але тут ужо размова была кароткай. Пазьняк проста валявым рашэньнем завёз Валянціна ў паліклініку Акадэміі Навук і прымусіў абсьледвацца (і аказалася, што вельмі счасасова).

Вось так пачынаўся наш адраджэнскі рух. Шмаг хто (у тым ліку і Валянцін Асташынскі) не шкадаваў сілаў і здароўя, каб наблізіць вольную будучыню Беларусі.

РЭГІСТРАЦЫЯ ФРОНТУ І СЯБРОЎСКІЯ БІЛЕТЫ

За рэгістрацыю Фронта ўзяўся адзін з намесьнікаў старшыні БНФ Юры Хадыка. Час ішоў, але справа не краналася з месца. Гэтае пытаньне ўзьнімалася на кожным паседжанні Ўправы Фронта, але ўсяроўна зь месца ня рушылася нічога. А потым спадар Хадыка зрабіў заяву, што, маўляў, у сучасных умовах зарэгістраваць Фронт немагчыма.

Пазьняк пачаў падбіраць іншых людзей, якія б выканалі задачу. Адноўчы да мяне зьвярнулася дэпутат Вярхоўнага Савета Галіна Сямдзянава з прапановай разам узяцца за гэтую справу. Я пагадзілася.

Справа была няпростая. Сфармавалася група, у якую ўвайшлі яшчэ Вера Чуйко і Уладзімер Анчулевіч.

Найперш мы зрабілі візіт у Міністэрства, каб разабрацца ў прычынах адмовы ў рэгістрацыі Фронта. І тут высветлілася, што супрацоўнікі Міністэрства, аказваецца, „вельмі хацелі б нас зарэгістраваць”. Але ж, паглядзіце, маўляў, самы. Ці ж можна такія дакуманты разглядаць і вынесці становае рашэньне. Па-першае, яны былі зроблены надзвычай неахайна, па-другое, не былі выпраўленыя заўвагі Міністэрства. Да таго ж (як паведаміў нам адзін супрацоўнік Міністэрства) спадар Ю. Хадыка падчас перамоваў паводзіў сябе надзвычай груба, нават замахваўся крэслам на супрацоўнікаў.

Мы пераглянуліся: верыць яму мы не зьбіраліся. Але прагледзеўшы дакуманты, якія спадар Хадыка прадставіў у Міністэрства, пераканаліся, што сапраўды, зарэгістраваць арганізацыю па гэтых дакумантах было немагчыма. Гэта быў набор нейкіх чарнавых папераў, надзвычай неахайна сабраных, часткова напісаных ад рукі з перапраўленымі памылкамі, закрэсьленьнямі і г.д. Разабрацца ў гэтых чарнавіках было немагчыма. Выглядала гэта ўсё вельмі дзіўна.

Не абмяркоўваючы доўга гэтае пытаньне, мы распачалі працу. Хутка ўсе дакуманты, патрэбныя

для рэгістрацыі, былі дапрацаваныя, упарадкаваныя і адрэкаваныя.

Тады Міністэрства выставіў патрабаваньне прадставіць Праграму Фронта. Закон гэтага не прадугледжваў. Было зразумела, што прадстаўляць Праграму бессэнсоўна, гэта пацягне бясконцыя „папраўкі” Міністэрства, які прадстаўляў інтарэсы ўладных камуністаў. Справа з тупіку ня выйдзе. Мы запярэчылі: Праграма апублікаваная ў друку, і па закону – гэтага дастаткова.

Ведаючы, што апублікаваць Праграму было на той час немагчыма, чыноўнік з радасцю ўчапіўся за гэты аргумент: „Вельмі добра. Прынясіце мне хоць адзін экзэмпляр газэты, дзе была надрукаваная ваша Праграма. Гэтага тады сапраўды будзе дастаткова.”

30. На канфэрэнцыі БНФ, 1996 г.; зьлева Лявон Баршчэўскі.

– Добра, – пагадзіліся мы, – заўтра нараніцы вы атрымаеце газэту, – і абмяняўшыся нацягнутымі ўсьмешкамі, выйшлі з кабінету.

Мы былі ў жаху: дзе ж узяць гэты „хоць адзін экзэмпляр” газэты з Праграмай Фронта, калі яго не існуе ў прыродзе?

Але нічога ня зробіш: зарэгістраваць Фронт трэба, ня гледзячы ні на якія перашкоды. Кропка. Трэба дзейнічаць. Але як?

Заставалася адзінае спадзяваньне на зарэгістраваную газэту „Навіны БНФ”, заснавальнікам якой быў Зянон Пазьняк. Яна друкавалася за межамі Менска. Гэта значыць, трэба было тэрмінова збірацца і за ноч зрабіць гэты „хоць адзін экзэмпляр”.

Мая задача заключалася ў тым, каб назаўтра, не сьпяшаючыся, спакойна прыйсьці ў Міністэрства і раўнадушна пакласьці газэту на стол чыноўніка.

Астатнія павінны былі займацца самой газэтай, ня спаць ноч, але прывезці яе нараніцы ў Менск.

Менавіта так і здарылася. (Як удалося за ноч набраць, зрабіць, звярстаць, аддрукаваць і прывезці ў Менск газету – друкарская тэхніка ж тады была вядома якая – гэта асобнае фантастычнае апавяданьне, але ўдалося!)

На раніцы я аднесла ў Мін’юст газету, паказваючы відам: „Ну, бачыце, мы выконваем свае словы. Цяпер выконвайце свае і вы.” У Мін’юста не засталася выйсця.

Праз нейкі час мы атрымалі Пасьведчаньне аб рэгістрацыі Фронта.

Пасья 2-га Зьезду БНФ (калі было уведзена сяброўства і сяброўскія білеты Фронту) паўстала канкрэтнае пытаньне рабленьня сяброўскіх білетаў, эскіз якіх быў выдатна зроблены нашымі мастакамі. Але ў тых часы адлегласьць паміж прыняццем рашэньня і яго ўвасабленьнем была вельмі вялікая, бо ўлады перашкаджалі Фронту ўсюды і ва ўсім, ствараючы ўражаньне неперарадольнасьці вырашэньня некаторых практычных фронтаўскіх пытаньняў. Так сталася і зь білетамі. Сябры Фронту займаліся гэтым пытаньнем, але яно знаходзілася ў чынавенскім тупіку і зь месца ня рухалася.

Аднойчы на Ўправе Зянон Пазыняк звярнуўся да мяне як да фронтаўскага дэпутата з просьбай заняцца пытаньнем пасьведчаньняў БНФ. Ён пазнаёміў мяне з мастакамі і з тымі, хто спрабаваў вырабіць білеты ў Дзяржаўнай друкарні, дзе праца і замарозілася, і я занялася гэтай справай.

Наведаўшы Дзяржаўную друкарню (на вул. Якуба Коласа), я пачула ад начальства пра перапоўнены „плян” іхняй друкарні і пра тое, што нашу замову пакуль што выканаць няма магчымасьці.

– Што ж, – адказала я, – а ці можна мне як дэпутату хача б пазнаёміцца з вашай вытворчасцю, проста для „агульнага разьвіцьця”.

Пачуўшы, што я не настойваю на сваім пытаньні, начальнік (прозьвішча яго я ня памятаю) з задавальненьнем пагадзіўся паказаць мне іхныя цэхі, даручыў гэта нейкаму памочніку, той у сваю чаргу – наступнаму. Так я аказалася ў асяродзі простых беларусаў, якія мне ўсё паказвалі

і расказвалі з задавальненьнем, бо ўпершыню на сваім прадпрыемстве бачылі жанчыну-фронтаўку „жыўём” (і чаго ж яны толькі ня чулі пра „экстрэмистаў-фронтаўцаў” ад савецкай прапаганды, а тут глядзяць – звычайная жанчына – без „гранатаў” і „аўтамата”).

Пакуль я там хадзіла і „знаёмілася”, з боку рабочых я адчула добрыя адносіны да Фронта (а менавіта так мяне ўспрымалі, а не як нейкую там „экскурсантку”). Зь імі я і высьвятляла магчымасьці друкарні выканаць наш заказ. Аказалася, што ён для маштабаў друкарні такі малы, што яго можна выканаць за дзень без аніякіх „збояў” вытворчасці. Трэба толькі „хаценьне” начальства. Гэта было ўсё, што мне патрэбна было даведацца.

І тут пачаліся „афіцыйныя перамовы” з начальствам. Нікога не „падстаўляючы”, я паведаміла яму, што „экскурсія” дала мне мажлівасьць разабрацца ў вялікіх магчымасьцях прадпрыемства, якое спадар кіраўнік ўзначальвае. І прапанавала шляхі выкананьня нашай замовы (як паказалі мне рабочыя). Пару гадзінаў размовы, валоданьне Законам аб статусе народнага дэпутата (чаго на дух ня ведаў начальнік) – і справа была зроблена, заказ прыняты з выкананьнем у кароткі тэрмін. Камуністычнае вытворчае начальства хоць і было палахлівае, але ж ня скрозь варажае – ня ўсе выракаліся свайго.

СЯДЗІБА

Але набыўшы юрыдычны статус, нашыя фронтаўскія праблемы ня скончыліся. У нас не было памяшканьня, не было сядзібы, і гэта вельмі абцяжарвала працу арганізацыі. Таму задача здабыць сядзібу для БНФ паўстала вельмі востра.

Займаліся гэтым некалькі чалавек. Беспаспяхова (толькі змарнавалі час). Тады за справу ўзяўся зноў спадар Хадыка, патлумачыўшы гэта сваімі прыхільнымі сувязямі ў Гарвыканкамe. Час ішоў – сядзібы не было. Скончылася ўсё заявай спадара Хадыкі, што сядзібу здабыць у цяперашняй улады немагчыма. Ён нават пажартаваў: „Калі хто-небудзь гэта зробіць, я зьём свой капялюш”.

Так трывала нейкі час. Патрэбна была новая ініцыятыва сяброў Фронту. Але, пасья такой „рэжым”, жадаючых узяцца за „безнадзейную” справу не знаходзілася.

За працу трэба было брацца таму, хто меў магчымасьць уплываць на ўладу (гэта значыць – дэпутату).

Параіўшыся з Пазьняком, я рашыла ўзяцца за гэтую справу, спадзеючыся, што дапамогуць свае дэпутаты Гарсавета. І памылілася. Займацца гэтым пытаньнем ня выявіў жаданьне ніхто з дэпутатаў, якія лічылі сябе на той час фронтаўцамі ці прыхільнікамі. Паспрабавала я зьвярнуцца і да Анатоля Гурыновіча. „Ты што, – адказаў Анатоль, – не разумееш, што гэта немагчыма?” Далей нашыя справы яго не абходзілі.

З чаго ж пачаць? Да каго зьвяртацца? Бадай – да старшыні Гарвыканкаму спадара А. Герасіменкі. Спадар Герасіменка чалавек мяккі, выхаваны, разумны. Павінен зразумець.

Размаўляла, пераконвала, патрабавала. Шмат разоў. Адразу ён быццам і не адмовіў. Але ўрэшце рэшт адказаў: „З радасьцю б, але ўсе прыдатныя для арганізацыі памяшканьні занятыя, вольных – няма.”

Справа ня рухалася. Ад бяссілья я нават паўжартам прыгразіла, што распачну галадоўку і памру ў ягоным кабінце. У адказ Аляксандар Міхайлавіч разьвёў рукамі: ваша справа, маўляў. Паміраць, вядома, я не зьбіралася, але зразумела, што тут – глухая сыцяна.

Наступным, да каго я зьвярнулася, быў Першы намесьнік старшыні Гарвыканкама спадар Уладзімер Яромын. Тут размова пайшла інакш. Спадар Яромын, здавалася, выказаў нават спачуваньне, казаў, што разумее праблему і нават тое, што Беларускі Народны Фронт – гэта ня тая арганізацыя, якую можна адправіць куды-небудзь у Чыжоўку. Зразумела, патрэбен цэнтар горада. Але – у цэнтры ўсё занята.

– Але ж ёсьць шмат памяшканьняў з былой уласнасьці КПСС (КПБ), – кажу.

– Так, – пагаджаецца сп. Яромын, – добра, паспрабуем пашукаць. – І накіроўвае мяне ў Гаррадкое ўпраўленьне нежылых памяшканьняў (здаецца, так называлася), назваўшы прозьвішча чыноўніка. Маўляў, калі што і ёсьць, то гэта ў яго „гаспадарцы”. (Трэба сказаць, што ўсе дачыненні ўлады, уся яе сістэма на той час мне была невядомая, я ніколі не сутыкалася з гэтай сфэрай дзейнасьці, таму шчыра паверыла ў тое, што пачула.

Толькі потым, блукаючы па ўладных калідорах, я зразумела, што ўсе гарадзкія чыноўнікі падначаленыя Гарвыканкаму. Існаваў загад „вырашыць” ці „адмовіць”, і ён выконваўся заўсёды, калі загад існаваў. І не выконваўся – калі „загаду” не было.)

Тым ня менш я паверыла, што справа зрушылася. Цяпер я „маю” падтрымку высокага гарадзкога чыноўніка і прымушу ніжэйшага выканаць тое, што трэба, думала я.

Ня памятаю хто, але нейкі супрацоўнік Гарвыканкама (выключна „з павагі да мяне”, зразумела) па сакрэту (і „па-сяброўску”) паведаміў, што той, да каго я мушу ісьці – бярэ хабар. Знайсці, маўляў, памяшканьне ён, канешне ж, зможа, але трэба яму даць хабар. Калі ж я пайду, маўляў, напралом, буду патрабаваць, – нічога ня выйдзе. Ды і, урэшце рэшт, што, Народны Фронт ня знойдзе нейкіх там пару сотняў?..

Але я сабе падумала: каб я хабар плаціла – ніколі!

Прыйшла ў кабінет. Пачаліся цяжкія перамовы.

– Разумею, што справа нялёгка, – кажу. – Але ж трэба знайсці вайсьце.

– Добра, – адказвае. – Будзем думаць.

– Колькі будзем думаць, – пытаю.

Дамовіліся, што прыду праз тыдзень. Праз тыдзень ён захварэў, потым – быў у камандзіроўцы, а потым, як толькі я прыходзіла, аказвалася, што ён толькі што выйшаў „на аб’ект”.

Што рабіць? Вырашыла так: буду хадзіць ва ўпраўленьне за паўгадзіны да пачатку рабочага дня (на працу ж ён калі-небудзь зьвяціцца). Так і спаймала. І тут ужо адгаворкі „зараз заняты” у яго не прайшлі: я скарыстала свой дэпутацкі статус і прымусіла заняцца маім пытаньнем.

Сталі разьбірацца ў так званай „нежылой” маёмасьці. Нарэшце, мне прапаноўваецца памяшканьне з былой маёмасьці КПБ насупраць менскага цырку. Месца цудоўнае. Я вельмі ўзрадвалася. На крылах паляцела паглядзець і пераканалася, што і месца, і плошча памяшканьня – тое, што нам трэба.

Пачалося афармленьне папераў. Патрэбна была згода Гарвыканкама, якую, урэшце рэшт, я здабыла. Але... Як мне патлумачылі, „нежылая” маёмасьць у Менску (у тым ліку і тая, якая засталася пасля забароны КПСС-КПБ) знаходзіцца ў ведамстве горада прыкладна напалову, а напалову

– у Саўміна. Трэба згода Кебіча. Горад, маўляў, напіша запыт у Саўмін з просьбай выдаткаваць плошчы гораду, Саўмін пагодзіцца, і тады горад аддасць памяшканьне нам.

Пачалося доўгае чаканьне, у выніку якога, нарэшце, прышоў адказ, што названыя плошчы выдаткаваныя гораду быць ня могуць, бо гэта ёсьць маёмасьць Саўміна.

Зразумела, што гарадзкі чыноўнік з самага пачатку ведаў гэта, але вырашыў так мяне павадзіць па крузе.

– Добра, – вырашыла я, – табе гэта так ня пройдзе. Цяпер ты ў мяне закруцішся, як ваўчок. І пачалася адкрытае змаганьне дэпутата з чыноўнікам.

Я вырашыла праантраляваць яго асабістую працу, і неўзабаве высветлілася, што неяк дзіўна працуе гэты чыноўнік. У свой рабочы час знаходзіцца невядома дзе і невядома чым займаецца. Я пачала зьвяртацца з дэпутацкімі запытамі, прапрабаваць адказу. Нешта тут было нячыста, але паспрабуй, схпі яго за палец. З другога боку, і яму ўсё час быць „пад кантролем” народнага дэпутата нязручна. На гэта, зразумела, у мяне ішло шмат асабістага часу, але нічога ня зробіш.

Чыноўнік ужо ня ведаў, як ад мяне адчапіцца. Нарэшце, ён паведаміў мне, што знайшоў варыянт – на *Варвашэні*, 8. Але праблема ў тым, што памяшканьне занятае арганізацыяй (зараз ня памятаю назву), якую трэба адтуль яшчэ высяліць, бо яна займае гарадзкія плошчы на *Варвашэні*, 8 незаконна, пабудаваўшы сабе два ці тры паверхі ў высачэзным будынку на Юбілейнай плошчы (у доме з „караблём” наверх). Новыя плошчы, маўляў, здае, мае прыбытак, мае моцную падтрымку ў Саўміне, таму „горад” на іх уплыву ня мае. „Калі жадаеце і калі варыянт вам падыходзіць – спрабуйце, – прапанаваў мне чыноўнік, – толькі напачатку паглядзіце, ці яно вам падыйдзе,” – параіў ён. Але гэта рабіць трэба было асьцярожна, бо жадаючы паглядзець памяшканьні ўжо было ня мала, і „гаспадары” вока трымалі пільна.

На *Варвашэні*, 8 два ўваходы: з вуліцы і з двара. Напачатку я абсьледвала яго з вуліцы, але дзьверы тут былі наглуха забітыя і „ўваход” такім чынам адсутнічаў. Вокны былі нечым застаўленыя – ня надта і разгледзіш. Відаць толькі, што плошчы, бышчам, нядрэнныя. Каб не прыцягваць увагі,

спрабую зайсьці ў будынак з двара ў абедзены перапынак (калі народу няшмат). І тут жа натыкаюся на чалавека, які зьнешне нагадвае тыповага партыйнага работніка: „Вам чого?”

– Ды так, – кажу, – хачу як дэпутат паглядзець, што гэта за „ваенны аб’ект”.

Той насыджарэваецца, а я ўпэўнена іду па пакоі. Усюды брудна, валяюцца паперы. Вока трапляе на дзіру ў падлозе, пакрытай амаль згніўшым леноліўмам. І як тут могуць працаваць людзі?

Заходжу ў вялікую залю. „Пільнае вока” – за мной. „Што вы тут аглядаеце?” – пытаецца ён тонам „гаспадара жыцьця”.

Я таксама задаю пытаньні. „Партыйны работнік” не адказвае, а пачынае раптам крычаць і выганяць мяне. Я прад’яўляю дэпутацкае пасьведчаньне і ўжо сур’ёзна пытаюся, што гэта за арганізацыя, чаму не пераязджае ў новы будынак.

Тады ён злосна ашчэрыўся:

– Вам этого помещения никогда не видать, как своих ушей! Мы, камуністы, здесь были и будем, а с вами – разберемся. (Вочы яго глядзяць са злобай і нянавісьцю.)

– Хто з кім разьбярэцца, пабачым, – кажу яму, – а памяшканьне гэтае вы хутка вызваліце. І не дапаможа вам ваш Саўмін. Ня тья часы.

Выйшаўшы з будынка, я ськіравалася ў Гарсавет. Галоўнае, я цяпер ведаю, што гэта памяшканьне нам падыходзіць і па плошчы (160 м^2), і па месцы знаходжаньня. Засталося – адваваць яго, ня маючы ні аднаго прыхільніка ва ўладзе, а толькі адзінае невялічкае дэпутацкае пасьведчаньне.

Але права на маім баку, і праз нейкі час, зь вялікімі цяжкасьцямі, але памяшканьне было вызваленае.

Цяпер трэба было заключыць умову са ЖРЭА. З адпведнымі паперамі Гарвыканкама іду да кіраўніка. Той паведамае, што частка памяшканьня (маленькі пакой, уваход у які са двара) яны забяруць і паставяць перагародку, бо той пакой патрэбен ЖРЭА. „Нам таксама патрэбен гэты пакой для працы Чарнобыльскага Камітэту,” – адказваю.

Спрабую знайсці дапамогу сярод дэпутатаў, у Гарвыканкаме, раюся з сябрам Сойму Верай Чуйко (на тья часы маёй прыяцелькай). Вера раіць пагаджацца з тым, што мне прапануюць (бо, маўляў, ня будзем мець нічога). Я не пагаджаюся і раюся з Пазьняком, разам мы размаўляем зь юрыс-

тамі, шукаем выйсьце. Я ніяк не хачу пагаджацца на зьмяншэньне плошчы, але ёсьць пэўная рызыка. Пазьняк падтрымлівае мяне: „Трэба змагацца!”. І я зноў ськіроўваюся да начальніка ЖРЭА: патрабую, знаходжу аргументы, іду ў наступ, для большай вагі прыходжу ў кабінет зь юрыстам – і ён адступае. Неўзабаве – паперы падпісаныя на ўвесь будынак у 160 м².

Гэтае маё змаганьне яшчэ раз пераканала, што ніколі нельга здавацца, трэба выкарыстоўваць усе магчымасьці, каб дамагчыся перамогі, а калі барацьба справядлівая – дапаможа Бог.

Цяпер застаецца падпісаць умову з домакіраўніцтвам. Але, нарэшце, і гэта зроблена. Адзіная цяжкасьць: рамонт будзем рабіць самі, бо, як высветлілася, у домакіраўніцтва грошай на рамонт няма.

Іду да Пазьняка ў Вярхоўны Савет. Ён ведае пра шматлікія перашкоды, таму гатовы і на няўдачу. А тут такая радасная нечаканасьць: ключ ад нашага памяшканьня! Едзем глядзець. Па дарозе хвалююся: пакоі пакінутыя непрыбранымі, там сувэральная разруха. Адчыняем, выключаем сьвятло. Неверагодная колькасць прусакоў разьбягаюцца ў розныя бакі (за сьцяной быў прадуктовае магазін дый „камуністы” тут, відаць, абедалі не адыходзячы ад вытворчасьці, вось і разьвялі).

– Нічога, – кажа Пазьняк, – вытурылі камуністаў, вытравім і прусакоў. Усё гэта мы прыбярэм, вычысьцім і адрамантуем. Галоўнае – ёсьць сядзіба.

Пасьля доўгіх пакутаў без свайго фронтаўскага „дому” нам хацелася як найхутчэй „засяліцца” на *Варшаўскі, 8*. Але Пазьняк катэгарычна паставіў задачу хораша адрамантаваць будынак, і не абы як, а на добрым узроўні: „Па нашай сядзібе людзі будуць успрымаць і нас, і яна павінна быць прыстойнай, чыстай і сьветлай”.

Як канцэптуальна будзе выглядаць наша сядзіба (унутраны плян памяшканьня, інтэр’ер, сьвятло і спалучэньне колераў, праекты дзвярэй, ваконных краताў, карнізаў, шпалеры, плітка, праекты мэблі – усё да дробязь) Зянон Пазьняк абмяркоўваў з нашымі лепшымі беларускімі мастакамі – Хведарам Ладуцкам, Міколам Купавам і іншымі. А работы там было – як кажучь, пачаць – і скончыць. І мы ўзяліся за рамонт.

Спачатку патрэбна было набыць будматэрыялы, кошты на якія ўзрасталі кожны дзень і вельмі знач-

на. Гэта быў час інфляцыі а на справе – час дэфіцыту (і „блату”), час штодзённага росту цэнаў.

У крамах і на базэх-складах раскупілася ўсё імгненна – і ўсё падрад. Такая сітуацыя выкарыстоўвалася дзялкамі ў гандлі „на ўласную кішэнь”. Купіць патрэбнае па прыймальных цэнах без званка высокага начальніка (без „блату”) ці без даваньня „на лапу” гандляру (ці хоць бы грузчыку) было немагчыма, бо ў крамах, як правіла, прадавалася самае горшае, бракованае, так званая „некандыцыя”, старога выпуску, непрыгожае – адным словам, кандовай савецкай вытворчасьці. Але над усім панаваў яго вялікасьць дэфіцыт і савецкая хранічная хвароба – „блат”.

А нам патрэбна было, як кажучь, усё і адразу. Да таго ж, мастакі патрабавалі пэўнай якасьці, колеру, малюнку, структуры, гатунку. Хадзіць па розных профільных крамах у пошуках неабходнага азначала папросту губляньне часу: нічога патрэбнага ў свабодным продажы не было.

Каб не губляць час, я зноў пайшла да старшыні Гарвыканкама А.М. Герасіменкі. „Горад выдзяліў нам памяшканьне, якое патрабуе капітальнага рамонту. Патрэбна мяняць ня толькі падлогу, а нават лагі, ня кажучы пра іншае. У ЖРЭА „няма грошай” на рамонт, і мы павінны рамантаваць яго сваімі сіламі, за свой кошт. Мы – арганізацыя грамадзкая (не камэрцыйная). Якія ў нас грошы? Таму дапамажыце нам найхутчэй набыць будматэрыялы, бо цэны растуць кожны дзень”, – звярнулася я да спадара Герасіменкі.

Мне было лёгка патрабаваць, бо за часы дэпутатства я ніколі не карысталася сваімі паўнамоцтвамі на ўласную карысьць. Чыноўнікі заўсёды ведалі, хто з дэпутатаў „чым дыхае”, і тых, якія дбалі не пра сваё ўласнае, а пра грамадзкае, – паважалі і нават нярэдка дапамагалі, няледзячы на тое, што гэта былі асобы „з супрацьлеглага лягеру”. І гэтая павага адчувалася паўсюдна і на ўсіх узроўнях (ад старшыні Гарвыканкама да самага простага інспектара якога-небудзь „упраўленьня”).

Тыя ж дэпутаты, якія пачалі скарыстоўваць свой мандат на ўласную карысьць, не карысталіся аніякай павагай. Да іх чыноўнікі ставіліся грэбліва (што зусім не азначала, быццам яны самы не карысталіся службовым становішчам на ўласную карысьць).

Трэба сказаць, спадар Герасіменка тут жа ў маёй прысутнасці па тэлефоне аддаў загад чыноўніку з Гарвыканкама „дапамагчы дэпутату ў яе просьбах”. Згаданы чыноўнік аддаў загад на гарадзкую базу будматэрыялаў „выпісаць дэпутату тое, што яна запатрабуе”.

Мне вельмі хацелася зрабіць усё хутчэй. А трэба было найхутчэй набыць дошкі і лагі для падлогі, фарбы-лакі, цвікі, шпалеры, карнізы, вагонку, плітку для санітарнага пакою і сантэхніку, люстэркі, шторы, дыдэрон, фіранкі, дывановыя дарожкі, клей, іншыя дробязі, розныя будаўнічыя інструменты і прывезці ўсё ў сядзібу.

З боку кіраўніцтва Фронта да мяне быў вялікі давер, таму мы з Хведарам Ладуцкам ездзілі па розных філіялах базы будматэрыялаў, дамаўляліся і набывалі ўсё неабходнае. Ён выбіраў патрэбнае, я як дэпутат „забяспечвала” бесперашкоднае набыццё неабходнага, сачыла, каб не было ніякіх перашкодаў „на месцы” (дэпутацкі статус і ўсведамленьне, што я стараюся не дзеля сябе асабіста надавалі мне неверагодную ўпэўненасць і „адчынялі” дзверы ўсюды). У нас усё атрымалася. Мы набылі дакладна ўсё тое, што плянавалі мастакі.

Цяпер трэба было ўсё набытае са складаў і базаў прывезці ў сядзібу. Асаблівыя цяжкасці былі з дастаўкай доўгіх дошак і лагаў з далёкай базы. Каб іх не плаваць, патрэбна была доўгая машына (мэтраў шэсьць). Але раз такая машына была патрэбная, я яе знайшла. Гэтаксама я замаўляла краты для сядзібы і ўваходныя дзверы, як зараз кажуць, антыўламанёвыя. Праект дзвярэй і кратаў таксама рабіў спадар Хведар, і нам іх зрабілі дакладна такія, як было замоўлена.

Калі патрэбны былі людзі на пагрузку-разгрузку, кіраўніку Фронта дастаткова было толькі назваць, колькі патрабуецца чалавек. Усё рабілася без затрымкі, і неўзабаве будматэрыялы былі набытыя па самых лепшых для нас цэнах і прывезеныя ў сядзібу.

ФРОНТАЎСКАЯ ТАЛАКА

Наступны этап – рамонт сядзібы. Гэта была вельмі вялікая праца, якая патрабавала ўдзелу ўсяго Фронту, але яе трэба было некаму каардынаваць. Ведаючы, што ўсе вельмі занятыя, я пра-

панавала Пазыньку, што сама давяду рамонт да канца. Ён пагадзіўся, але калі мы абмяркоўвалі некаторыя дэталі, Пазыняк між іншым адзначыў, што неабходна набыць яшчэ і шпон для карнізаў.

– А што такое шпон? – спытала я. Пазыняк неяк разгубіўся.

– Вы ня ведаеце, што такое шпон, і збіраецеся каардынаваць рамонтныя працы?

– Не хвалюйцеся, Зянон Станіслававіч, – рашуча адказала я, – ня ведаю, дык даведаюся. Галоўнае – жаданьне зрабіць усё найлепш і найхутчэй. А ня буду нечага ведаць, дык спытаю ў Вас, – усміхнулася я, бязбожна кампліментуючы Старшыню. – І хто яшчэ мае час гэтым займацца?

Пазыняк адчуў іронію, але вымушаны быў пагадзіцца. Кіраваць рамонтам сядзібы быў запрошаны спадар Мікульскі, якому Фронт некалькі месяцаў плаціў заробак.

Рамантавалі, праўда, не адзін месяц. Талака па стварэнні сядзібы была ўспрынята зь вялікім энтузіязмам і шмат хто з фронтаўцаў працаваў ахвярна і шчыра. Але працы было вельмі шмат. Яна патрабавала спецыялістаў. Спецыялісты ў Фронце былі, але кожны дзесьці працаваў, людзі былі вельмі занятыя ўвесь сьветавы дзень. Прышлося браць адгулы, невялікі адпачынак за свой кошт. Адначасна рабіўся і поўны рамонт санвузла з выкладаннем керамічнай пліткі.

А яшчэ трэба было зчысьціць старую фарбу з ваконных рамаў і падвакольнікаў, якія былі ў страшэнна запушчаным стане, прывесці ў парадак дзверы (зьяняць шматслойную старую фарбу і пакрыць шпонам), пафарбавашь-паклеіць – і шмат-шмат чаго яшчэ. Фактычна, мы атрымалі толькі сьцены, усё астатняе – вымушаныя былі рабіць самыя.

Вырашылі, што раённыя Рады будуць прысылаць па некалькі чалавек кожны дзень. На справе адбывалася па-рознаму (людзі былі занятыя на працы), і толькі ў выхадныя дні работа кіпела.

Прайшло некалькі месяцаў. На ўпраўму мя пра-ранейшаму зьбіраліся ў розных месцах: нашае памяшканьне для працы прыгатаванае не было. На кожным паседжанні Управы мне прыходзілася зьвяртацца да кіраўнікоў Радаў з адным і тым жа: каб на рамонт сядзібы людзі прыходзілі кожны дзень, каб рамонт ішоў бесперапынна. Я патра-

31. Фронтаўская талака з музыкамі.

бавала ад кожнага сябра Управы таксама адпрацаваць на агульную карысьць. Але ад некаторых дамагчыся працы было цяжка. (Як ня дзіўна, але гэта былі ў асноўным якраз тыя людзі з кіраўніцтва Фронту, якія потым, у 1999-м, адыдуць ад адзінага БНФ у „аб’яднаную апазыцыю“.)

Асабіста мне вельмі шкода, што сядзібу Фронта потым, пасля расколу руху, захапілі тыя, хто амаль не прыклаў ніякіх намаганьняў да яе набыцьця і аднаўленьня. У час расколу, у 1999-м, усе фронтаўцы былі занятыя тады клопатам пра захаваньне адраджэнскай арганізацыі і ня думалі пра сядзібу. Гэта было ўпушчэньне, бо ўсё робіцца ў сваім часе.

Старшыня Фронту вельмі плапаціўся, каб наша сядзіба была прыкладам высокага беларускага густу. Таму ўнутраны дызайн памяшканьня шмат разоў абмяркоўваўся, удакладняўся з мастакамі-адраджэнцамі: вышыня сцэны, унутраныя колеры (сьцены і падлога), форма і спалучэньне рознай ке-

рамічнай пліткі, шпалеры, карнізы, фіранкі, праекты мэблі, дзвярэй, кратаў. Хведар Ладуцька зноў ездзіў са мной па базам і крамах і выбіраў усё сам, я ж толькі забясьпечвала магчымасьць „выбару“.

Наступны клопат быў – мэбля. Яе трэба было спэцыяльна замаўляць. Паспрабавала дамовіцца на мэблевай фабрыцы – не атрымалася (маўляў, у іх шмат заказаў і нашу замову абяцалі выканаць няхутка). А нам жа трэба было найхутчэй.

Але калі ёсьць жаданьне нешта зрабіць для агульнай справы – вырастаюць крылы. І мэблю мы зрабілі, такую, як трэба (патрэбнага колеру і малонку) і хутка. Дапамог прыватны кааператыў, у якім працаваў наш фронталец Мікола Пратасаў.

Заставаліся карнізы. Па задуме мастакоў, яны павінны былі быць драўляныя, светлыя і цэльныя (гэта больш двух мэтраў). Замаўляла на фабрыцы ў Дзяржынску (гэта значыць Койданаве). Абяцалі зрабіць хутка, а потым пачалі зацягваць час. Прышлося і на іх націснуць.

Пакуль ішоў рамонт, заставалася яшчэ шмат клопату. Напрыклад, тэлефонныя нумары, якія ў савецкія і постсавецкія часы „здабыць“ было надзвычай цяжка (тэлефонныя падстанцыі мелі скрозь вельмі старое абсталяваньне, якое ніяк не забясьпечвала патрэбы насельніцтва).

Папярэдняя арганізацыя мела тут два нумары. Нам паспрабавалі ўвогуле адмовіць у тэлефоне (нумары хацелі зняць і перавесці ў іншую арганізацыю). Прышлося таксама пазмагацца, бо чыноўнік-камуніст глядзеў на мяне (Фронт жа) з нянавісьцю. Але дэпутацкі статус і „метал“ у голасе пераламіў сітуацыю, і ён прапанаваў „апошні“ варыянт: пакінуць ідзін нумар. Я не пагаджалася, але Вера Чуйко парайла згаджацца, бо, маўляў, ня будзе ніводнага нумару. Я ж ступіць нахабнаму камуністу ніяк не хацела. Парайлася з Пазыньком, і ён пагадзіўся са мной, што трэба змагацца за два нумары. І пакуль чыноўнік ня здаўся і не пакінуў абодва нумары, я не адступілася.

Да пачатку I-га Зьезду беларусаў сьвету (1993 г.) сядзіба была адрамантаваная і абсталяваная – прыгожая, густоўная, сьветлая, вялікая і ўтульная. Разам зь беларусамі розных краінаў Эўропы і Амэрыкі мы адсьвяткавалі яе „адкрыцьцё“.

Для найбольш актыўных сяброў на нашай „будоўлі“ па прапанове З. Пазыняка была аргани-

заваная аўтобусная вандроўка па культурніцкіх мясьцінах Беларусі. Занон Пазьняк, ня глядзячы на занятасьць, ніколі не забываўся адзначыць ахвярнасьць нашых людзей дзеля Фронта, стараўся, каб іхняя праца была ўсімі заўважаная. Фронт замовіў аўтобус, і мы зрабілі сьвяточную вандроўку для самых актыўных працаўнікоў ў нашым агульным фронтаўскім доме.

Пасяля і надалей я шмат займалася праблемамі функцыянаваньня сядзібы. У ёй жа пачалі стала працаваць сакратар Управы В. Івашкевіч і сакратарка канцэлярыі Д. Мікульская (у штаце былі яшчэ прыбіральшчыца і бухгалтар).

Галоўнае патрабаваньне Пазьняка да працаўнікоў сядзібы было ў тым, каб тут было заўсёды чыста і ўтульна, каб нашыя паперы, дакуманты і г.д. нідзе не валяліся, каб усё было на сваіх месцах, каб людзям усміхаліся. Атмасфэра ў сядзібе павінна была быць дабразычлівая, адказы на тэлефонныя званкі – ветлівымі і па справе, каб усім, хто прыходзіў у Фронт, быў відаць наш высокі культурны ўзровень. Павінны быць кветкі, гарбата і кавя.

Здавалася б, рэчы элемэтарныя. Але, на жаль, усялякія дробязі трэба было кантраляваць (каб працаўнікі не спазьняліся на працу, каб не грубілі надакучлівым наведвальнікам і г.д.). Ня раз я была сьведкам, як Пазьняк цярпліва вучыў сакратарку правільна размаўляць па тэлефоне (так і не навучыў, потым звольніў). Тады гэта мне здавалася крыху дзіўным і толькі потым, трапіўшы за мяжу, і, маючы магчымасьць параўнаць, я зразумела тую „максіму” Пазьняка, што ў Беларусі (як ён казаў) ніхто ня ўмее размаўляць па тэлефоне. Гэта праўда. Над гэтым раней неяк ня думалася, так прывучыліся да чужога хамства і бескультура.

Спачатку ў сядзібе было так, як хацелася, хораша і прыстойна. Але пазьней, калі я апынулася ў эміграцыі ў Варшаве (муж тады быў Нью-Ёрку) Галя Навумчык як карэспандэнт радыё „Свабода” разы са два была на Беларусі. Прыехаўшы ў Варшаву, яна мне сказала, што сядзіба стала ўяўляць сабой зусім іншае: бруд, у будынку кураць, гавораць па-расейску, яна нават бачыла ў сядзібе нецьвярозых і чула ненарматыўную лексіку. Гэта моцна рэзанула па сэрцы, перажыць такое пераўтварэньне мне было вельмі балюча. Муж па гэтым поваду жартаваў, што кансэрватары імкнуцца

падцягнуць нізы да нормы і схільныя да дыктатуры, а дэмакраты самы апускаюцца да нізоў, каб адлюстраваць іхнія інтарэсы, і схільныя да марзму. Жарцік жарцікам, але нешта ў гэтым ёсьць.

ПЕРШАЯ ЗДРАДА

Яшчэ ў студэнцтве ў адным з часопісаў я наткнулася на ангельскі ўспамін пра 2-ю Сусьветную вайну. Вось яго сутнасьць. У тыя ваенныя часы ў Вялікабрытаніі былі „цяжкія” часы, амаль што голад. (Хоць, зразумела, мяркуючы па нашай рэчаіснасьці, які ў іх там быў „голад”!)

„Сапраўднае” мяса не прадавалася, і „галадоўчыя” ангельскія грамадзяне ўжывалі ў асноўным курынае (што ў сьвеце лічыцца самым танным мясным прадуктам). Жонка аднаго вельмі высокапастаўленага ангельца кожны дзень атрымывала прадукты (здаецца, па картках), выглядала змучанай і стомленай. Тады, пашкадаваўшы яе, з пачуцця вялікай павагі да яе і яе мужа, гандляр падмяніў ёй кавалак курынага мяса на дэфіцытны кавалак ялавічыны. Жанчына ўбачыла гэтую падмену толькі дома, але абураная, прынесла яго назад, сказаўшы, што калі ўвесь народ „галадуе”, гэты кавалак яны з мужам ніколі ня змогуць зьесці. Асоба „вышэйшага” сьвету, прывыкшая да ўсяго „лепшага”, была надзвычай годнай асобай і вышэй за ўсё ставіла свой гонар, які не падлягаў ніякому „гандлю”.

Гэты „просты” ўспамін тады вельмі моцна мяне ўразіў і ўспамінаецца заўсёды, калі прыходзіцца сутыкацца з тым, як утоптвеецца чалавечы гонар у гразь. Асабліва цяжка бывае назіраць такую зьяву сярод блізкіх людзей адраджэнскага асяроддзя, бо аснову, стрыжань нашага народнага руху і нашага сяброўства з самага пачатку складалі прынцыпы высокай маралі. І Фронт паслядоўна ўвасабляў наш незалежніцкі ідэал у жыцьцё. Але адкуль тады „узляся” здрада ў тым сьветлым часе, дзе і калі яна „зарадзілася”?

Вострае чаканьне каардынальных зьменаў у канцы 80-х ахапіла усё нашае грамадзтва. І ў гэтай агульнай хвалі грамадзкага рушэньня апынуліся людзі з рознымі ўяўленьнямі пра будучыню Беларусі і з розным уласным маральным багажом.

У тыя посткамуністычныя часы ўсе мы разам змагаліся за незалежнасьць. Паступова падыход-

зіў новы час і новае жыццё, якое выставіла для некаторых іншыя „ідэалы”. Так інфляцыя 90-х дала магчымасць чыноўнікам скарыстацца агульнай бядой і нажыцца за народны кошт, у той час, калі астатнія гублялі ўсё, што нажылі за жыццё.

У 1992 годзе, праз месяц-два пасля майго вяртання з Італіі, дзе я суправаджала на аздараўленне групу „чарнобыльскіх” дзеячэй з мястэчка Альманы, мне дадому патэлефанавала італьянка, якая там, у Італіі, разам зь іншымі апекавалася нашымі беларускімі дзецьмі. Яна паведаміла, што праз некалькі дзён прылятае з Рыму у Маскву і адразу цягніком едзе ў Менск на тыдзень-два (як атрымаецца).

Умовы майго жыцця мала адпавядалі для прыёму заходняй госьці (2-пакаёвая „хрушчоўка”), але найбольш мяне ўводзіла ў клопат тое, што ў мяне няма аўтамабіля, каб сустрэць і заапекавацца ёю на гэтыя дні.

На сесіі Гарсавета я падзялілася сваёй „бядой” з калегам-дэпутатам, які быў кіраўніком аднаго буйнога прадпрыемства. Паколькі сітуацыя была звязаная з дабрачыннай дзейнасцю, гэты дэпутат (нечакана для мяне) вырашае даць мне на два тыдні аўтамабіль з гаражу свайго прадпрыемства для сустрэчы замежнай госьці (на сваю адказнасць і бясплатна). А паколькі я ня маю „правоў” на ваджэнне аўтамабіля, мы дамовіліся, што яго атрымае мой сябра Сяргей Міхноў, які ўсе гэтыя дні і будзе выступаць у ролі кіроўцы. „Даверанасць” аформілі на маё імя і неяк перааформілі на Сяргея.

Потым пляны ў госьці падкарэктаваліся, і яна вырашыла да адлёту з Масквы ў Італію паглядзець яшчэ і Маскву і выехала зь Менску раней. У гэты ж дзень мы з Сяргеем дамовіліся, што ён адразу вяртае аўтамабіль. Вечарам на паседжанні ўправы БНФ Сяргей заверыў мяне, каб я не хвалявалася, што машына ўжо там, дзе была ўзятая. Назаўтра на сесіі я падзячыла свайго калегу і паведаміла пра зварот машыны ў гараж яго прадпрыемства датэрмінова.

Прайшло каля тыдня. Раптам мне патэлефанавалі з ДАІ, што затрымалі службовы аўтамабіль і кіроўцу С. Міхнова, калі ён парушыў дарожныя правілы, а па дакументах тэрміны эксплуатацыі зышлі ўжо некалькі дзён. Аказалася, што Сяргей прадаў жаў ездзіць на машыне ў сваіх прыватных

мэтах (рабіў нейкі свой бізнэс, ці што), а мяне проста падмануў. Уся інфармацыя пра затрыманую машыну, зразумела, адразу была паведамлена і майму калегу-дэпутату.

Цяжка перадаць, які жудасны сорам я перажыла ў тых часы. Нават і зараз, калі я ўспамінаю пра гэта, мне становіцца сорамна, дрэнна і цяжка.

Мы з сябрамі імгненна забралі машыну і аддалі яе ў гараж. Назаўтра мне прышлося глядзець у вочы свайго калегі... Ён дараваў мне, але мой аўтарытэт „чалавека слова” ў ягоных вачах быў страчаны.

У любой сітуацыі і ў любым часе ўсё залежыць ад маральнага стрыжня кожнай канкрэтнай асобы. Для моцных людзей паняцці патрыятызму, дружбы, сяброўскага пляча не падлягаюць перагляду ні пры якіх умовах, для слабых і нікчэмных – гэтыя паняцці існуюць да пары, пакуль яны не сутыкнуцца з уласнымі (асабістымі) інтарэсамі, і калі ў гэтым сутыкненні „маё” перамагае – тут чакай бяды.

Цяжкімі мукамі сумлення „расплацілася” я за свой давер. Але гэта былі мае, уласныя перажыванні. Зусім хутка я даведалася пра яшчэ большую здраду.

* * *

Ня глядзячы на тое, што з 1991-га года Беларусь была незалежнай дзяржавай, шмат якія дзяржаўныя ўстановы працавалі ў рэжыме Савецкага Саюзу. Вялікія чэргі прышлося адстоіваць людзям, каб, напрыклад, аформіць замежны пашпарт, які даваў магчымасць выехаць за мяжу. У Менску ўжо дзейнічаў Беларускі Незалежны прафсаюз, і калі пэўнай асобе трэба было вырашаць некія пытанні прафсаюзнага руху за мяжой, аформіць замежны пашпарт можна было праз прафсаюз і значна хутчэй, чым праз органы ўнутраных спраў.

Койданаўскай Радай Маскоўскага раёну Менска кіраваў нязьмэнны на той час Сяргей Міхноў. Чалавек энэргічны, дзелавы, ён умеў арганізаваць людзей і напачатку добра і шмат працаваў у Фронце. Але з цягам часу зь ягонай сьведамасцю адбыліся моцныя перамены.

На той час Фронт шчыльна супрацоўнічаў з Незалежным прафсаюзам, і Сяргей Міхноў (як прадстаўнік Фронта) быў там сваім чалавекам. Ён

ня быў сябрам Свабоднага прафсаюзу, тым больш – у яго кіраўніцтве. Але з боку Свабоднага прафсаюзу быў вялікі давер да Народнага Фронта, таму давяралі і Сяргею.

Нечакана высветлілася, што Сяргей Міхноў (бяз ведама кіраўніцтва Свабоднага прафсаюза) узяў (а папросту скараў) пачатку арганізацыі і афармляў замежныя пашпарты грамадзянам ад імя Свабоднага прафсаюза за грошы, якія браў ва ўласную кішэнь. Па ягонай абвестцы да яго прыйшлі „аформіць пашпарт” і супрацоўнікі міліцыі, якія яго і „ўзялі”. Справа ганебная і крымінальная, якая прадугледжвала меру пакарання ў некалькі гадоў турмы. І гэта быў старшыня самай вялікай фронтаўскай Рады! Пад удар ставіўся аўтарытэт ўсёй арганізацыі Беларускага Народнага Фронта.

Цяпер я ведаю, што Міхноў найперш паляцеў да Пазьняка, усё расказаў, назваў сябе нягоднікам, які зганьбіў Фронт і што за гэта яму няма даравання. Пазьняк растлумачыў яму, што мы ня „пачка” і не камуністы, і абараняць „свайго” за крымінальнае злачынства ня будзем, параіў падаць заяву на выхад з Фронта, бо ўсяроўна выключым.

Мы тэрмінова склікалі Раду, дзе Сяргей Міхноў публічна прызнаўся, што скараў пачатку, падрабляў дакуманты і браў за гэта грошы. Некаторых сяброў Рады гэтае прызнаньне кранула і падалося за „мужны ўчынак” (хоць гэтае „прызнаньне” было фактам міліцэйскага пратаколу). Пачуліся галасы: трэба даравець. Сітуацыя падважылася з перавагай у бок даравання. (Што зробіш – „мэнтальнасьць”, тэма антыбеларускіх анекдотаў.) Сяргей, апусціўшы галаву, маўчаў.

Ён быў маім сябрам, мне асабліва цяжка было пачуць яго „споведзь”. Але я разумела, што ён паставіў пад удар ня толькі сябе (за асабістыя ўчынкі кожны адказвае сам), а ўвесь Фронт, чысьціню яго сьветлай адраджэнскай ідэі. Ці сумяшчальныя з гэтым былі шкурніцкія інтарэсы Сяргея – пытаньне рытарычнае. Але Рада (пад уплывам асабістага жалю да Сяргея) маўчала. Стала злавесна ціха, і ў гэтай цішы, перамагаючы супярэчлівыя асабістыя пачуцьці, з цяжкім сэрцам я прапанавала Сяргею выйсьці з Фронта па ўласнаму жаданню і вярнуць фронтаўскі білет.

Вярнуць білет Сяргей катэгарычна адмовіўся. Напруга ўзрастала, а паўза зацягвалася. Трэ-

ба было прымаць рашэньне. У гэтай жудаснай цішыні марудзіць было нельга. Тады я ўстала і дрыжачым голасам, але цвёрда прапанавала выключыць Сяргея з Фронта.

Рашэньне было прынята. Але паколькі справа Сяргея Міхнова была крымінальнай, яна кідала вялікі цень на Фронт, і гэты прыватны выпадак пракамуністычныя ўлады выкарысталі б, каб абліць гразёй увесь рух. Таму мы пастанавілі даць абвестку ў „Вячэрнім Менску” аб выключэньні С. Міхнова з Фронта. Вырашыць пытаньне з абвесткай рашуча вызваўся намеснік старшыні Рады Сяргей Альфер.

Ішлі дні, а аб’ява надрукаваная не была. Сяргей Альфер спасылаўся на цяжкасьці, але я бачыла, што ён проста хітрыць. І тады мне ізноў прыйшося браць на сябе пытаньне з аб’явай, і неўзабаве газета „Добры вечар” надрукавала абвестку пра рашэньне Койданаўскай Рады БНФ аб выключэньні Сяргея Міхнова з арганізацыі.

Потым С. Міхнову дзіўным чынам неяк удалося пазьбегнуць пакарання. Ніхто з фронтаўцаў гэтым выпадкам (пазьбяганьня пакарання) не пацікавіўся. Нейкі час пра яго не было чуваць. Але пойдзе некалькі гадоў, і ён спрычыніцца да развалу Фронта ў 1999 годзе, а потым зноў стане актыўным удзельнікам той часткі падзеленага Фронта, якая пойдзе на супрацоўніцтва з Масквой, на падтрымку кандыдата ў прэзідэнты У. Ганчарыка (зь ліку былой камуністычнай намэнклятуры, зь якой Фронт змагаўся ў пачатку 90-х).

Так мы перажылі першую здраду і страту ў Койданаўскай Радзе Народнага Фронта. Гэта быў вельмі цяжкі удар. Аказалася, што ў нашых шэрагах, сярод усіх нашых ахвяраў на карысьць будучыні незалежнай Беларусі, узнікла такая нізкая зьява – хцівасьць, зладзейства, мана.

Калі сказана „першая здрада”, так хочацца верыць, што апошняя. Зьнешне выглядала менавіта так. Ды і каму б прыйшло ў галаву думаць пра нечую здраду. Але яна насыпывала. Відаць мяняўся час – і змяняліся паводзіны людзей.

А пакуль самая моцная менская Койданаўская рада засталася без кіраўніка. І толькі тут я адчула, што былога маналіту ў нашых шэрагах ужо няма: у Радзе „раптам” зьявілася шмат раскольнікаў, тых, хто пра ідэю Адраджэньня і Незалежнасьці пачаў мець нейкую „сваю думку”.

32. Выступ на канфэрэнцыі БНФ; чэрвень 1996 г.

На пасаду старшыні неяк рэзка стаў прэтэндаваць Сяргей Альфер. Да гэтага часу ўжо сталі відавочнымі яго старанні, накіраваныя на раскол Рады. Ён паводзіў сябе так, што мы з сябрамі сталі задумвацца, ці не працуе С. Альфер на спецслужбы па разбурэнні Койданаўскай рады. Як намесьнік старшыні Рады, ён прысутнічаў на Соймах, а пасля рабіў паведамленьні на паседжаньнях Рады і заўсёды „забываўся” паведаміць пра галоўнае, часам перакручваючы факты, гаварыў няпраўду, інтэрпрэтаваў Соймы так, каб настроіць Раду супраць кіраўніцтва Фронта, і асабліва супраць Пазыняка. Я была сябрам Сойму, ведала парадак дня кожнага паседжаньня, таму не давала магчымасьці Альфэру „разгарнуцца”, зьвяртала ўвагу сяброў на ўсе скажэньні ў паведамленьнях Альфэра.

Што ён „чужы”, было зразумела, але праца Альфэра па развале Койданаўскай Рады была прадуманай, і яго ня так проста было „схапіць за грыву”. Некаторыя сябры рады былі ў разгубленасьці і лёгка „блыталіся”, які бок „мае рацыю”.

Мы з сябрамі разумелі: калі Альфер стане кіраўніком самай вялікай фронтаўскай арганізацыі Менска, ён яе хутка разваліць. Патрэбна была асоба, якая б ня блыталася ў сітуацыі і была б на цвёрдых адраджэнцкіх пазыцыях. Мы з сябрамі пагадзіліся, што такой асобай зьяўляецца Сяргей Антончык, шмат гаварылі зь ім, пераконвалі, і ён пагадзіўся ўзначаліць Раду. Але на перавыбарчы сход ён спазьніўся. Зрабілі перапынак. Сяргей зьявіўся і, адклікаўшы ў бок некалькі чалавек, стаў аб нечым размаўляць. Перагаварыўшы з сябрамі, ён зьняў сваю кандыдатуру і нечакана для мяне прапанаваў маю.

Я была ашаламленая і не магла паверыць, што гэта сур’ёзна, бо на той час зьяўлялася і сябрам Сойму, і старшынёй Камітэту „Дзеці Чарнобыля БНФ”, і дэпутатам. Кіраваць яшчэ і Радай было мне не па сілах, бо ўсім займацца проста не хапала часу. Але тады заставаўся толькі Сяргей Альфер. Другіх прапаноў не было. Ну і што тут рабіць?

Са сьлязьмі ў душы я пагадзілася. Год ці паўтара ішло цяжкае змаганьне ў Койданаўскай Радзе. Альфер не драмаў. Ён здолеў утварыць апазыцыйную групу кіраўніцтву Фронта, якая вельмі перашкаджала нам працаваць. Кожнае рашэньне Саюму аспрэчвалася, Альфер спрабаваў не згаджацца, падбухторваў даверлівых людзей і плёў інтрыгу прафэсійна. Я ведала цану расколу Рады і трымала ўдар.

У Радзе ў мяне была моцная падтрымка, але гэтыя мае добрыя сябры патрабавалі згуртаваньня вакол старшыні, і я ні па якой (хоць самай уважлівай прычыне) не магла прапусьціць ніводнай сьрады і быць „на Радзе”, каб утрымліваць сытуацыю. Гэта быў самы цяжкі мой час, бо вакол Альфера згуртавалася (як мы лічылі) агентура спэцслужбаў, якая актыўна працавала на зьнішчэньне нашай арганізацыі.

Апазыцыйная сытуацыя (утварэньне апазыцыйнай групы) ў адраджэньцкай Койданаўскай Радзе сталася магчымай, бо Фронт уяўляў сабой адкрытаю грамадзкаю арганізацыю, адкрыты грамадзкі рух (ён істотна адрозьніваўся ад партыі). Мы запрашалі на паседжаньні Рады ўсіх: і сяброў

Фронту, і прыхільнікаў. Мы нікому не забаранялі прысутнічаць на Радзе, адкрыта абмяркоўвалі палітычную сытуацыю і радваліся, калі да нас прыходзілі новыя людзі. Гэта і дало магчымасьць ворагам Фронту адкрыта „дзеінічаць” унутры арганізацыі пад эгідай „рыхільнікаў”.

Але з гэтай цяжкай барацьбы я вынесла цьвёрдае перакананьне: ніколі ворагі не дамогучца свайго, калі стаяць моцна, быць вернымі сябрамі, любіць Беларусь, ведаць „сваіх” (тых, хто любіць Бога і Беларусь) і ніколі не спакушацца на падман „чужых”.

Нашыя ворагі нічога не дамагліся (хоць і вельмі стараліся), праўда, не малой цаной для мяне асабіста. У гэтай барацьбе я была проста зьнясіленая. Але ахвяра была вартая таго, і сёньня я не шкадую тых страчаных сілаў, якія пайшлі на карысьць Бацькаўшчыны. А тады некалькі разоў я ледзь ня плакала перад старшынёй Фронта, што ня маю сілы і навыкаў на такую вырабленую барацьбу з „гэбэ” (я была ўпэўненая, што гэта менавіта „гэбэ”). Старшыня разумеў мае цяжкасьці, ён размаўляў з Валяцінам Голубевым (які жывіў на Паўднёвым Захадзе, дзе мы зьбіраліся) і прасіў

33. Пятая гадавіна БНФ. 1993 г. Зьлева направа: А. Радкевіч, С. Альфер, Г. Пазыняк, А. Бяляцкі.

падтрымаць мяне, але Валянцін раз ці два паявіўся, як месяцчк з-за хмар, і зьнік, так і не знайшоў часу для Койданаўскай Рады. Ён быў каардыната-рам Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце, і гэта вямгала ў яго поўнай аддачы.

Выйсць не было, я заставалася старшынёй Рады, і кожную сераду (калі мы зьбіраліся) праводзіла вельмі напружаныя паседжаньні Койданаўскай Рады, адбіваючы ўдары варажой групойкі і не даючы ёй завалодаць сытуацыяй. Гэта мне ўдавалася, але антаганісты ад злосьці і нянавісьці скрыпелі зубамі, часам яны ўжо не кантралявалі лексіку: „Какая-то баба будзет тут камандовать!” – казаў за маёй сьпіной дэпутат Гарсавета М. Пу-гачоў. Ён ня быў сябрам Фронта, але раптам стаў рэгулярна наведваць нашы паседжаньні і спрабаваць разам з Альферам іх сарваць. Аднак ён быў слабы і інтэлектуальна, і маральна, каб перамагчы крэпкую дружбу верных адраджэнцаў, якія былі са мной і разам трымалі пазыцыю. Толькі праз год-паўтара знайшлі кандыдата на старшыню Койданаўскай Рады, і мне палягчэла.

* * *

Людзям заўсёды хочацца ідэальнага. Часам мне казалі, што дык вось жа, маўляў, у вас у Фронце ёсьць такі чалавек „ікс”. А ён жа проста вельмі дрэнны чалавек, такі-сякі. Дык калі ў вас у Фронце гэты „ікс”, дык я да вас ніколі не пайду.

Чуць гэта было вельмі крыўдна. Мы змагаліся, не шкадуючы сілаў, асабістага часу, здароўя, адпачынкаў, уласных грошай і г.д. І ўсё – для Беларусі. І наша дзейнасьць (як і ўсялякай грамадзкай арганізацыі) павінна ацэньвацца па яе мэтах, задачах, дзеяньнях і выніках. А некаторыя простыя беларусы не разумелі, што імперскія спэцслужбы ўсяляк стараліся нашкодзіць Фронту, скампраметаваць яго, заслаць сваіх разбуральнікаў, падкупіць слабейшых. Аднак вырашалі лёс нашай арганізацыі ня здраднікі, а фронтаўцы-адраджэнцы. На рахунку Фронта (Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце) самыя галоўныя дасягненьні – аднаўленьне незалежнасьці Беларусі, праўда пра Чарнобыль, праўда пра генацыд (Курапаты), вяртаньне беларусаў-вайскоўцаў з расейскіх войнаў і канфліктаў („гарачых кропак”), Бел-Чырвона-Белы Сьцяг і гэрб Пагоня, угрунтаваньне дэмакратычнага

заканадаўства, адраджэньне беларускай гісторыі, мовы, школы, культуры, беларускіх традыцыяў.

Так, здраднікі і адступнікі, на жаль, не пераводзяцца. Але трэба змагацца, бо з кім жа тады застанецца наша Беларусь, наш Купала, наш Скарына і наш Васіль Быкаў? Я цьвёрда ведаю, што ад кожнага з нас залежыць, каб здраднікаў, рэнегатаў, адступнікаў і абыякавых было меней.

ДЗІЎНЫЯ ПАВОДЗІНЫ

Рэфэрэндум 1992 года і новыя выбары былі жыцьцёва неабходныя. Стары Вярхоўны Савет, выбраны па савецкім законе, быў ня толькі не дзеяздольным у новых умовах, але й тармазіў усялякае разьвіцьцё Беларусі наперад. Адным з тармазаў быў Закон аб выбарах, згодна якога Вярхоўны Савет даабіраўся амаль пяць годоў. Прызначаліся выбары, але юрыдычна „адбыцца” яны маглі толькі пры ўмове ўдзелу ў іх 50 адсоткаў выбаршчыкаў. Людзі стаміліся бясконца зноў і зноў праз некалькі месяцаў выбіраць дэпутатаў і на давыбары не хадзілі. Выбары, як правіла, „не адбываліся”.

Пасьля трэцяга разу (трэціх нерэалізаваных давыбараў) нам ўсё стала зразумелым. Удзельнічаць у давыбарах ужо ня мела сэнсу. Можна было не марнаваць час. Пазьней нават Вярхоўны Савет прыпыніць бяссэнсоўныя бясконцыя выбары, бо выхаду з заканадаўчага тупіка ня было. У Фронце толькі адзін спадар Юры Хадзька не пагадзіўся з тупіком. Ён усё кандыдаваў у дэпутаты, разоў дзевяць, ці болей, у Вярхоўны, потым – у мясцовыя саветы. Спачатку мы вельмі змагаліся за кожнага фронтаўца, тым больш за намесьніка старшыні Фронта. Як толькі былі аб’яўлены першыя „давыбары”, Сяргей Міхноў сабраў койданаўцаў і паставіў задачу дапамагчы Ю. Хадзьку. Тады ніхто з нас не пытаўся, хочаш ці не. Мы цьвёрда верылі ў слова „трэба”, таму кожны дзень прыязджалі са свайго Маскоўскага раёну ў Акадэмічную акругу (што вельмі далёка, асабліва з раёну Паўднёвага Захаду) і групамі па два-тры чалавекі хадзілі па кватэрах агітаваць. У выніку Акадэмічную акругу я ведала, бадай, лепш, чым сваю, у якой абіралася сама.

Болей, чым мы зрабілі тады, зрабіць было немагчыма – кожны дзень цяжкой працы. І назіраньне за выбарамі мы наладзілі пільнае. Але спадар

Хадыка ўсё ніяк не выбіраўся – раз, другі, трэці, восьмы, дзявяты... Пачуўшы прозвішча „Хадыка“, агітатары ўжо часта не пускалі ў дзьверы, ці сустракалі іранічна, ці моўчкі слухалі, а Юры Віктаравіч упарта зноў і зноў працягваў бюсэснавы выбарчы марафон. Гэта была нейкая пагалога, і потым я ўжо ў гэтай кампаніі ня ўдзельнічала.

На выбарах, здаецца, у 1995 годзе сп. Хадыка абіраўся ў Вярхоўны Савет па акрузе майго Маскоўскага раёну. Па ёй камуністы выставілі свайго прадстаўніка, і трэба было (як звычайна на гэты час) калі не перамагчы, то хоць не прапусьціць у Вярхоўны Савет камуніста. У выніку галасаваньня (і падліку) той камуніст набраў большасць галасоў. Разьходжаньне было невялікае, прытым былі парэшныні. Паўстала пытаньне аб пераліку галасоў, але спадар Хадыка сам зьявнуўся да выбарчай камісіі з прапановай залічыць дэпутатам камуніста. Усе ў Фронце ацанілі гэта чамусьці як нейкі кур'ёз, і ніхто не засяроджваўся на такіх падвздохах, але мяне гэта абурала.

Як толькі Лукашэнка абралі прэзыдэнтам, у першы ж месяц ягонай улады Сойм БНФ абмяркоўваў шляхі далейшай сваёй дзейнасьці. І тут спадар Хадыка прапанаваў Фронту супрацоўнічаць з Лукашэнкам, даючы пры гэтым шматслоўнае абгрунтаваньне сваёй прапановы „на карысьць Бацькаўшчыне“. Ужо пачаліся нават спрэчкі, але Пазыняк іх спыніў, прапанаваўшы не сьляшача і пачакаць, як прынята ў сьвеце, 100 дзён, паглядзець на першыя крокі Лукашэнкі, якія, дарчы, потым выразна паказалі ўсім (каму яшчэ было не разумела), што такое Лукашэнка і ягоная крамлёўская манія. Пра абсурдную прапанову Ю. Хадыкі потым неяк забылася. Але прайдзе час, і ўжо ў 2005 г. Ю. Хадыка зноў вернецца да ідэі супрацоўніцтва з Лукашэнкам: маўляў, мы ня будзем перашкаджаць яму „стаць прэзыдэнтам“ (гэта значыць незаконна і ў трэці раз) за абяцаньне дэмакратычных рэформаў.

І гэта пасья ўсяго перажытага! Якія патрэбны яшчэ доказы, каб зразумець, што абзначваюць такія заявы?! Цяпер, праўда зьявілася шмат „змагароў“, што наперабой жадаюць супрацоўнічаць з Лукашэнкам. Але гэтыя людзі ніколі ня былі ў Фронце і ва ўсе часы былі супроць БНФ.

Аднак самае шокавае ўражаньне на мяне зрабіла заява спадара Хадыкі пра канец Беларускай Нацы-

янальнай Ідэі, выказаная ім у 1999 годзе ў інтэрв'ю рускамоўнаму часопісу „Избиратель“. Мы нават перадрукавалі гэтае кашчунства ў „Беларускіх Ведамасьцях“. Працуюту: „Нацыянальна-вызвольная ідэя, якая была стрыжнем у дзейнасьці БНФ з канца 80-х гадоў, у значнай ступені вычарпала сябе...

Аптымальна было б не падыліць Фронт, а аб'яднаць яго з Аб'яднанай грамадзянскай партыяй і іншымі партыямі гэтага накірунку.“ (*Бюлетэнь „Избиратель“, № 9, чэрвень, 1999 г.; „Беларускія Ведамасьці“, – 2001, № 2(32), стар. 13.*)

Гэта пісалася якраз перад расколам Фронту. Аказваецца ўжо існаваў нават план ліквідацыі БНФ. Для мяне абсалютна відавочна: такія рэчы можна гаварыць толькі пры поўнай адсутнасьці трывогі за Бацькаўшчыну. Пытаньне ня ў тым, разумее чалавек, што адбываецца на Беларусі, ці не разумее, хай сабе нічога не разумее, але трывожацца, любячы, так не гавораць.

Шчыра кажучы, мяне здзіўляла абьяквашыць Пазыняка да выхадак Хадыкі. Адносіны ў іх былі зьнешне дружалюбныя. Хіба ён ня бачыць – думала я тады. Пазней, ўжо за мяжой, ён мне патлумачыў, што някага рэальнага ўплыву на палітыку Фронта і ўвогуле на палітыку Хадыка ня меў і ня мог мець, бо палітыка не яго планіда, ён проста не туды ўскочыў і сьвечасова не вышаў з-за эгацэнтрычнага характару. Таму надаваць шмат увагі і спрачацца зь яго схаластычнымі разважаньнямі – гэта значыць самаму займацца схаластыкай і марнаваць час. (Тым больш, што ў дыскусіях ён ніколі не мяняе сваіх меркаваньняў.)

– Як гэта не ўплываў на палітыку Фронту? – кажу, – але ж Фронт развалілі.

– Развалілі б і без Хадыкі. Калі на раскол *структурна адкрытай* арганізацыі з двух бакоў выдаюць вялікія грошы, то ў нашых умовах яе рана ці позна расколюць, – кажа Пазыняк.— Але калі б магчыма было застацца на Беларусі, то раскол можна б было прадухіліць.

„Формай яднаньня ўсіх беларускіх змагарных сілаў супроць рэжыму і імперыялізму, – кажа далей Пазыняк, – павінен быў стаць Беларуска-кі Вызвольны Рух, дзе Фронт быў бы галоўнай аб'яднаўчай сілай. У 1997 годзе, летам, ужо калі я быў за мяжой, гэта ўдалося аформіць на 5-м Зьездзе БНФ. Вось тут і пачалася масіраваная ата-

ка з двух бакоў – зьяўляецца Ганс Вік, Хартыя-97, потым „перамоўны працэс”, выцягнулі Чыгіра, Ганчара, кідаюцца вялікія чужыя грошы на развал і зьнішчэньне нацыянальнай апазыцыі (БНФ) і г. д. Дарэчы, я наперад пісаў пра ўсе гэтыя задумы і контрплянны супраць нас, але пераламаць усё з-за мяжы, было цяжка. Хаця шмат што ўсё ж ўдалося прадухіліць і шмат што захаваць.”

АФІЦЫЙНЫ ВІЗЫТ ПРЭЗЫДЭНТА ЗША БІЛА КЛІНТАНА Ў МЕНСК

У студзені 1994 года сталіцу незалежнай Рэспублікі Беларусь наведаў Прэзыдэнт Злучаных Штатаў Амэрыкі Біл (Уільям) Клінтан. Гэта была падзея ў гісторыі Беларусі, бо візіт засьведчыў і падкрэсьліў падтрымку вялікай дзяржавы ЗША для нашай незалежнасьці. З боку праімперскіх сілаў на Беларусі было прыкладзена шмат намаганьняў, каб гэты візіт не адбыўся. Кебічаўскі прамаскоўскі ўрад асабліва намагаўся, каб Біл Клінтан не наведаў Курапаты (што было афіцыйна запланавана). Прыдумалі нават вэрсію, што Курапаты замініраваныя, і спэцслужбы Амэрыкі вымушаны былі пільна абсьледваць ўвесь маршрут ў Курапатах.

Амэрыканскі Прэзыдэнт Курапаты наведаў, і перашкодзіць гэтаму ўладам не ўдалося. Там, у Курапатах, сустрэліся Біл Клінтан і Зянон Пазьняк, і амэрыканскі Прэзыдэнт распытваў пра Курапаты.

(Фота А. Куніцера)

34. Візіт прэзыдэнта ЗША Уільяма Клінтана ў Курапаты 15.01.1994.

35. Спатканьне прэзыдэнта ЗША У. Клінтана і Зянона Пазьняка ў Курапатах. Знаёмства зь месцам.

Памятаю, як прыгожа і ўрачыста пад *Бел-Чырвона-Белым сьцягам* прайшлі беларускія ваенныя ў афіцыйным маршы перад высокім госяцем. Але афіцыйныя СМІ асьвячалі гэтую падзею надзвычай сьціпла і аднабокова: кароткі сюжэт у „Навінах”, і ні слова пра Курапаты (праўда, увесь сьвет транляваў гэты візіт).

Тым ня менш аматарская здымка зафіксавала гэтую падзею: як сьпявалі ў нашым сьвятым месцы беларускія школьнікі „*Магутны Божа*”, як Біл Клінтан моўчкі падышоў да Крыжа пакутаў і прачытаў малітву, як падараваў мэмарыяльную „лавачку” – сымвал памяці і падтрымкі амэрыканскага народа, як аглядаў Прэзыдэнт вялікай дзяржавы месца пакутаў і этнацыду беларусаў, як уважліва і са скрухай слухаў Зянона Пазьняка.

IV ЗЬЕЗД БНФ

1995 год. Летнім сонечным днём з такім жа сонечным настроем я ішла ў Дом літаратара на Зьезд. Раптам насустрач мне кідаецца (цяпер нябожчыца) Наталья Рослава, старшыня Чарнобыльскай арганізацыі Магілёва:

– Галя, што ў вас тут у Менску адбываецца, я нічога не разумею. Сустрэла Веру Чуйко, яна нейкая ўзбуджаная, усхваляваная. Кажы мне: „Дрэньныя справы, Пазьняк выйшаў з-пад кантролю!”

– Што? Пазьняк? З-пад якога „кантролю”? Чыйго? Чуйко? Што за абсурд? – пытаюся.

– Я таксама нічога не разумею, але ўсё гэта вельмі дрэнна, – адказвае Наталья і бяжыць некуды далей.

Аказваецца на Зьезьдзе спадар Хадыка і яго „група” вырашылі „зняць” Пазьняка з пасады старшыні Фронта. Было сказанае нэрвовае і несправядлівае слова ў адрас старшыні Фронта, гэтаксама нэрвова выступілі Вера Чуйко, чамусьці Сяргей Антончык, нешта незразумелае мяміў Вяціцк Вячорка. „Што за авантура”? — думаю. Рыхтаваўся Валяціцк Голубеў. Ён сядзеў у прэзыдыюме і сачыў за рэакцыяй залі. Адчуўшы, што заля не ўспрымае авантуру, ён у апошні момант выступаць адмовіўся. Пазьняк назіраў і ні на што не рэагаваў. Паставілі на галасаваньне кандыдатуру старшыні Фронта. Падлік галасоў паказаў, што абсалютная бальшыня падтрымала Зянона

Пазьняка. За сп. Ю. Хадыку прагаласавала вельмі невялікая група.

Пасля абраньня З. Пазьняка старшынёй Фронта ён прапанаваў кандыдатуры сваіх намесьнікаў, сярод якіх назваў і Ю. Хадыку. Зянон Пазьняк сказаў, што трэба думаць пра Беларусь, а не пра асабісты непаразуменьні, што ён спадзяецца на супольную працу дзеля будучыні Беларусі. Заля была ўзрушана такім рашэньнем старшыні. Некаторыя чакалі, што Хадыка адмовіцца. Але ён сядзеў і ціхенька маўчаў. Маральная перамога Пазьняка была абсалютная.

НА ЖАЛЬ

У Фронце працы заўсёды было шмат. Паседжаньні ўправы і Ценевага кабінету цягнуліся да паўночы. Адчувалася агульнае перажываньне за лёс Беларусі. І толькі адзіны з намесьнікаў старшыні Фронта спадар Хадыка пазьней дзесяці гадзінаў вечара ніколі не затрымліваўся. Якое б цяжкое пытаньне ні абмяркоўвалася, у пэўны час ён пунктуальна ўставаў і сыходзіў дадому. Рэжым ёсьць рэжым.

Пасля паседжаньня каго маглі, мы развозілі па дамах на нашым „фольку”. Стаянка была побач з маім домам, таму апошнімі вярталіся мы з Юзікам Такушэвічам.

Аднаго разу праяздаем сядзібу БНФ і бачым, што ў вокнах, якія выходзяць на вуліцу Варвашэні, адбываецца сьвятло з калідора сядзібы. Мы ўстрымоваліся: хто там можа быць у такі час? Мы ж усе разам зачынілі дзверы пасля паседжаньня? Падыходзім да дзьвярэй – дзверы з вуліцы Варвашэні зачыненыя. Ідзем у двор (дзе другі ўваход) і ня верым сваім вачам: у сядзібе, якую мы гадзіны паўтары таму зачынілі і ўсе разам пайшлі дадому – звычайная п’янка. Якія ідэі, якая Бацькаўшчына! На стале ў пакоі Чарнобыльскага камітэту віно, гарэлка, недаедзеныя агрызкі ежы. Памятаю перапалоханьня твары працаўнікоў сядзібы, нецвярозья апраўданыя, зьбянтэжаныя. Але найбольш мяне здзівіў адзін з тых, каго я тут убачыла. Ён заўсёды ўдаваў сябе за чалавека, так бы мовіць, стэрыльна „чыстага”, выхаванага і нейкага не такога, як астатнія „звычайныя” сябры Фронта. Пры нагодзе ў размове ён падкрэсьліваў, што „не аматар”

ні віна, ні гарэзкі (і гэта праўда). А тут сядзеў за сталом сярод бутэлек, недаедзеных кавалкаў ежы (якія не перашкаджалі яго „стэрэльнасці”) і з некім ажыўлена размаўляў. І гэта – ноччу, тайком, у нашай дарагой сядзібе, якую мы так любіўна будавалі, якая „дыхала” барацьбой за Беларусь, за яе будучыню, якая аб’ядноўвала нас пад сваім дахам высокімі думкамі і змаганьнем...

Для мяне гэта быў проста шок, я страціла дар мовы. (У нашай сядзібе святочныя імпрэзы мы праводзілі. І кожны раз гэта было сапраўднае свята, да якога мы ўсе разам рыхтаваліся заранёў. Заўсёды было шмат народу, колькі магло змясціцца ў памяшканні (гэта ж наш агульны дом!), было ўрачыста, утульна, цікава і вельмі прыемна. Было дзівоснае адчуванне агульнай аднасьці. Гаварыліся цікавыя прамовы, мы жартавалі, марылі, сьпявалі. Памятаю, як мы разам адзначалі юбілей Рыгора Барадуліна, Васіля Быкава і іншыя свята. Разыходзіліся заўсёды з узнятым настроем, з адчуваньнем дзівоснай чысьціні і радасці, што мы ўсе разам, што ў нашых шэрагах – лепшыя, вялікія людзі нашай Бацькаўшчыны. Нейкіх патаемных п’янак пэўнай групы раней проста быць не магло. І вось жа, вось жа яно!)

Старшыні Фронту пра гэтае здарэнне я нічога не сказала. Было непрыёна і брыдка. Але пра тое, што гэта была зборка „палацавага перавароту” – у галаву не прышло. Я пастаралася забыцца пра ўбачанае. Толькі потым, нашмат пазней, я зразу-мела больш.

ВЫБАРЧАЯ КАМПАНІЯ ПРЭЗЫДЭНТА БЕЛАРУСІ 1994 ГОДА. ПЕРШЫ ТУР

Напярэдадні выбараў прэзідэнта Беларусі ў 1994 годзе я напісала заяву намесніку старшыні Гарвыканкама А. Сасноўскаму аб адпачынку за свой кошт у сувязі з працай у камандзе кандыдата ў прэзідэнты Беларусі З. Пазьняка. Мой начальнік Сасноўскі – кіраўнік групы падтрымкі кандыдата ў прэзідэнты прэм’ера В. Кебіча – быў крыху здзіўлены, што я прашу адпачынак для палітычнай працы. Сам ён, як і ўвесь апарат Гарвыканкама (які быў задзейнічаны на выбарчую

кампанію Кебіча) працаваў на свайго „боса” менавіта ў рабочы час і ніякіх „адпачынкаў” (ні Сасноўскі, ні работнікі Гарвыканкама) ніхто ня браў. Гэтаксама магла зрабіць і я. Думаю, ніхто б мяне за гэта не караў, але ў Гарвыканкаме я адзіная адкрыта прадстаўляла Народны Фронт і не магла даць шанс праціўнікам для якіх-небудзь сумніўных размоў пра Фронт.

Мой начальнік падпісаў маю заяву. „Мы з вамі на супроцьлеглых баках барыкад, але я заўсёды працягну вам руку, каб паціснуць яе, – з павагай сказаў ён. Пра кандыдата Лукашэнку ён адазваўся вельмі дрэнна, засьведчыўшы сваю абсалютную непавагу. – З Лукашэнкам я б ніколі ня быў у адной камандзе.” (А праз нядоўгі час пайшоў яму служыць.)

Мы, фронтаўцы, паўсюдна збіралі подпісы на вылучэнне нашага кандыдата. Аднаго разу каля Дома быту на вул. Маскоўскай я сустрэла Міхаця Чарняўскага, калегу і сябра Зянона Пазьняка, які збіраў подпісы за С. Шушкевіча. Так і стаялі амаль побач: мы з сябрамі збіралі подпісы за Пазьняка, спадар Чарняўскі – за Шушкевіча. Я толькі падумала тады: як жа гэта магчыма разрываць галасы і так заблытваць выбаршчыкаў, калі выбраць павінны аднаго, а ня дваіх? Тым больш, што я памятала спадара М. Чарняўскага адным з першых фронтаўцаў... Пазьняк на гэта ніяк не рэагаваў, толькі жартаваў і пасмейваўся ў стылі Дземянця: „Кто как хацит, тот так і гаварыт...” і г. д. Але відаць было, што ён ведае больш, толькі не хацеў казаць, бо аднойчы змрочна пажартаваў, што беларуса ня вучыць нішто: ні гісторыя, ні вопыт, ні сьмерць, ні камунізм, таму ён робіць заўсёды не як трэба, а як хочацца, і, відаць, няма такой сілы, якая б змяніла яго паняцці.

Мы з сябрамі найчасцей збіралі подпісы каля Галоўпаштамта. Народу шмат, наша каманда ледзь пасьпявала запаўняць блянкі, выпісваць нумары пашпартоў і адрасы падпісантаў. Побач з намі прымасьціліся двое зборшчыкаў подпісаў за Лукашэнку. Яны самы адчувалі сябе няўпэўнена, прыніжана ўсьміхаліся. Нам было проста сьмешна назіраць за імі. Збіраць подпісы за Лукашэнку, нам здавалася, могуць толькі недаразв’ітыя людзі, якія ня ў стане зразумець, што падтрымліваюць прымітыўнага чалавека. І гэта нам здавалася так відавочна, што выклікала адну толькі іронію...

(Фота С. Папозуцка)

36. Зянон Пазыняк у Крычаве, 1994 г.

Аднаго разу я сустрэла на вуліцы (побач з Гарвыканкамам) намесніка старшыні Гарвыканкама спадара Нікіценку. Чалавек навукі, кандыдат эканамічных навук, сярод 5-ці намеснікаў ён быў, бадай, самых дэмакратычных поглядаў. Я адносілася да яго з павагай. Выглядала, што ён най-

бліжэй стаяў да пазыцыі незалежнай дзяржавы Беларусь, хоць і працаваў у апарате „большых”. Гэта адчувала ня толькі я, хоць спадар Нікіценка ніякіх выразных крокаў насустрач нам не рабіў.

Прывітаўшыся, я з уздымам сказала: „Вось хутка пераможа Зянон Пазыняк, і тады будзем будаваць вольную Беларусь!”

Ён паглядзеў на мяне і сказаў са спачуваньнем і нават нейкім (як мне падалося) трагізмам: „Галіна Фёда-раўна, паверце мне, гэтага не адбудзецца ні за што, – і паўтарыў шмаг-значна і катэгарычна, – паверце мне, гэта абсалютна немагчыма!”

Ён сказаў гэта настолькі сур’ёзна, як быццам ведаў нейкі страшны сакрэт... У гэтай недасказанасці я адчула шчырасць, якая мяне ўразіла. Але на разьвітаньне я сур’ёзна дадала: „Вось пройдучь выбары, мы пераможам, тады й пагаворым.”

Ўжо за мяжой Пазыняк мне расказаў, якія устаноўкі былі дадзеныя ўладнай намэнклятуры і што гаварылася на іхных зачыненых нарадах. Напалоханы Нікіценка выказваўся ў стылі, якім яго напалохалі.

Антыфронтаўская прапаганда была страшэнная. Але і яна бляднела перад тымі велізарнымі высілкамі хлусьні, падману, фальсіфікацыі, якія ўлада ськіравала на асобу кандыдата ад Фронта Зянона Пазыняка. Сотні тысяч ілжывых і гніюных ананімных лістовак, артыкулаў у СМІ і г.д. раськідваліся кожны дзень па ўсёй Беларусі і ў друку. Было відавочна, што такой масіраванай атакай на Пазыняка

кіравалі моцныя варажыя сілы, бо праца вялася сістэмна, бесперапынна і бязьлітасна. Чаго толькі ні пісалі... Ня ведаю кім, але быў нават прыдуман такі дурнаваты анекдот „пра Пазыняка”, які быццам бы выступае на сэсіі Вярхоўнага Савета і абурецца „вынікамі” панаваньня саветаў: „Льсы

павырубалі, балоты павысушвалі! Камуністаў – няма дзе ні павешаць, ні ўтапіць!”

Уся варожая, праімперская прапагандысцкая машына „працавала” на тое, каб зрабіць з нашага кандыдата – ворага (!) для беларусаў. Быў распрацаваны і такі гэбоўскі трук: маўляў, грамадзкая арганізацыя Фронта добрая, мы падтрымліваем яе, толькі вось Пазьняк... ня тое, ня той лідэр, дрэнны, вядзе Фронт ня туды, трэба выбраць другога лідэра. (Для нас гэта быў тэст на агента. Як толькі мы такое чулі – ужо ведалі з кім маем справу.) Ворагам незалежнай Беларусі вельмі хацелася намаляваць выдатнага адраджэнца „вінаватым” (у чым – ня важна. Ва „ўсім”) І „вінаватым” (пад усялякімі „соўсамі”) яны з усіх сілаў яго „ляпілі.” Гэта вядомая схемка спэцслужбаў. (Па гэтай жа схемцы пазьней „вінаватым” стануць называць Пазьняка некаторыя даляралюбівыя „паплечнікі”, бо Пазьняк жа, маўляў, не даваў ім „делать бабки”). І некаторыя падхоплівалі гэтую нажыўку, як рыбка чарвяка.

Дарчы, характэрнае назіраньне. Цяпер, калі Пазьняк далёка, чуткі распускаюцца з дакладнасцю наадварот. Цяпер Кансэрватыўна Хрысціянская Партыя – БНФ „дрэнная” і, маўляў, толькі кампраметуе Пазьняка. Такія вось зьявіліся „прыхільнікі” пазьнякоўскай чысціні і змагальнікі з Партыяй БНФ.

Нам, усім беларусам, жыццёва важна разумець нашыя нацыянальныя інтарэсы, усведамляць, што адныя і тыя ж зьявы зь беларускага і расейскага бакоў выглядаюць па-рознаму (як Іван Грозны для рускіх – і Іван Жаклівы для беларусаў, Пётр „велькіі” для расейцаў і Пётр Шалёны для беларусаў і г.д.). І гэта „рознасць” – на ўсе часы, у тым ліку і на сёння, пакуль існуе іхняя імперыя зь яе плянамі заглынуць Беларусь. Усе іхныя жырыноўскія-зюганавы-касьянавы-нямцовы-хакамады-яўлінскія – стараюцца для расейскага інтарэсу, а нам, беларусам, яны ўсе разам узятыя – непрыхільнікі, нават на словах, і ніколі ня будуць за нас.

Наша, фронтаўская, агітацыйная кампанія хоць і была законнай, але ішла зусім ня ў роўных умовах, у параўнанні з Кебічам ці з Лукашэнкам. Нам усюды ствараліся страшныя перашкоды, нашыя лістоўкі, плякаты і г.д. зьнішчаліся, зрываўліся і скрупулёзна і метадычна, артыкулам Пазьняка і

яго прыхільнікам не давалі ходу, і мы шмат трацілі сілаў, каб нешта надрукаваць. У той жа час Кебічу ці, скажам, Лукашэнку не было ніякіх перашкодаў. Трэба таксама разумець, што прапагандысцкая кампанія супраць Пазьняка была на карысьць Лукашэнка. Лукашэнка йшоў практычна бяз крытыкі, у той жа час уся дзяржаўна-намянклятурная машына працавала супраць кандыдата Народнага Фронт. Мы з сябрамі Койданаўскай Рады часам дамаўляліся расклеіваць лістоўкі ноччу, спадзеючыся, што людзі хоць нараніцы змогуць іх прачытаць, пакуль міліцыя і агентура іх не пазрываюць.

Памятаю, як мы ўтраіх з сябрамі вырашылі клеіць нашыя ўлёткі па Грушаўцы ў дзеве гадзіны ночы. Мы хадзілі ад пад'езда да пад'езда, ад слупа да слупа. Адзін з нас хутка намазваў паверхню клеём („ліпучак” тады яшчэ не было), другі хуценька ляпіў улётку, трэці назіраў, каб не было „сьведкаў”, і шпарка йшлі далей. І якое ж было нашае здзіўленьне, калі мы, йдучы назад, ўбачылі, што ні адной нашай улёткі, якія мы расклеілі літаральна паўгадзіны таму, няма: яны ўсе былі старанна пазрываныя, калі клеі і высыхнуць не паспеў. Гэта ноччу, калі ніхто ня ведаў пра нашу працу і намеры! Мы клеілі, а за намі, значыцца, ішлі нашыя ворагі і мэтадычна іх здзіралі. Вось што такое гэбэ.

Пазьняк потым папярэдзваў нас, што літаральна ў кожным пад'ездзе кожнага дома павінен быў быць сексод КГБ (гэта руцінная праца савецкіх спэцслужбаў). У час выбараў „сексоды” былі на „боевом дежурстве”, кожную гадзіну, днём і ноччу сексод спускаўся з свайго паверху і правяраў пад'езд. Пры неабходнасці дакладваў „оператывную обстановку” куды трэба. Неўзабаве мы неаднаразова пераканаліся ў гэтым.

Каб увесці беларусаў у зман, афіцыйныя СМІ не стамляліся друкаваць усялякі бруд і хлусьню на Народны Фронт. Адраджэнская на тыя часы газэта „Свабода”, фактычна, была адзінай, дзе можна было прачытаць праўдзівую інфармацыю. Але па колькасці тыражу яна ніяк не „перакрывала” афіцыйны друк. БТ таксама для нас было зачыненае. Таму фронтаўцы ўвесь час ездзілі па Беларусі, сустракаліся з грамадзянамі гарадоў, мястэчкаў і вёсак. Кожны з нас удзельнічаў у такіх фронтаўскіх паездках. У выхадныя дні ўсе

мы ездзілі па чарзе, і толькі старшыня Фронту ездзіў кожную суботу і нядзелю, а ў працоўныя дні зрання да ночы працаваў у Менску. І так усе гады Адраджэння, без перапынку, без адпачынку і перадыку.

Калі пачалася выбарчая кампанія, прыходзілася таксама хадзіць па дварах і сустракацца з выбаршчыкамі. Безумоўна, гэта было мала рацыянальна, але мы ня скардзіліся на цяжкасць, бо ніколі ня чулі ніякага стогну і ад Пазыняка, хоць яму прыходзілася найцяжэй і нагрузка ягоная была найбольшая. Кожны раз за намі па дварах хадзілі „людзі-невідзімкі” (як яны самы думалі пра сябе). Але правакатар ніколі не схавае свае гэбоўскія вушы, яны вылазяць на сьвет у спробах гістарычным крыкам сарваць гаворку, ці (як ім здаецца) „каверзнымі” пытаннямі, ці несправядлівымі абвінавачваннямі і г.д. Мы не пераставалі зьдзіўляцца, як умеў Зянон Пазыняк узяць сітуацыю ў свае рукі, і у самых цяжкіх умовах дамагацца, каб яго слухалі. А калі Пазыняка слухалі, то ў перамоце сумнявацца не прыходзілася.

Тады гэбэ „арганізавала” псіхічна неўраўнаважаных (людзей хворых на розныя формы шызафрэніі, яны былі на асобым уліку ў савецкім КГБ). Спыніць лямант гэтых людзей было немагчыма, яны былі неўсьведамляльныя. Тады мы арганізавалі свае „групы выратаваньня”, якія адвозілі такіх лямантоўшчыкаў у бок, каб выслухаць іхныя праблемы і разам падумаць як іх вырашыць (а „праблемы” часам былі вельмі экзатычнымі). Зь лямантоўшчыкамі, адышоўшы побач, вялі спакоўную гаворку „выратавальшчыкі”, а кандыдат у гэты час выступаў перад людзьмі.

Тады гэбэ напусціла на нас „артыстаў” – гэбістаў, якія імітавалі розныя формы гістарыкі (напрыклад, „я кроў пролівал”...), разыгрывалі „справедлівы гнев”, „обіду”, „возмущеніе”, часам ледзь ня рвалі на сябе адзеньне. Гэтых ў бок адвесьці было немагчыма. Але з талентамі ў КДБ было, відаць, тугавата. Звычайна Пазыняк зь імі распраўляўся „адной левай” сам, пад сьмех прысутных. Быў выпадак, што на сустрэчу выбаршчыкаў з Пазыняком (у двары мікрараёна) спэцыяльна з турмы выпусцілі злачынцу-рэцыдывіста. Ён (са шклянымі вачыма, відаць наеўся наркаты) падышоў з тылу, калі Пазыняк выступаў, і падняў

над яго галавой кулак, дэманструючы, што зараз будзе біць. Пазыняк, які ніколі не баўіўся ў ахову і ня меў яе, паглядзеў абьякава на рэцыдывіста і спакойна прадаўжаў гаварыць. Па крымінальнай звычцы тып, відаць, чакаў нейкага нэрвовага руху ці слова з боку кандыдата і ўсё імітаваў, што будзе біць. Але Пазыняк – поўная апатыя і нуль увагі – гаварыў да людзей спакойна, быццам побач зьявіўся не бандзюга, а расло дрэва. Ну і сцэна. Пасля мужчыны зь ліку выбаршчыкаў скруцілі тыпа і здалі ў міліцыю. Там і даведаліся падаплёку яго зьяўленьня.

Аднаго разу, заранёў дамовіўшыся, мы прыехалі на сустрэчу ў шпіталь для ветэранаў 2-й Сусветнай вайны ў Бараўлянах. Але галоўны лекар шпіталю некуды „раптоўна” зьнік, забраўшы з сабой ключы ад актавай залі. У фае сабраўся вялікі натоўп страшэнна азлобленых ветэранаў (было відаць, што гэбэ моцна папрацавала, каб адпаведна настроіць іх на „ворага-Пазыняка”). Хто стаяў, хто – ў інваліднай калясцы, і ўсе крычалі, раўлі, пырскалі сьлінай (словы „фашыст”, „паліцай” былі самымі мяккімі ў іхным лексіконе). Тут патлумачу маладзёшым чытачам, што на тыя часы самай яра-пракамуністычнай, самай прасавецкай і антыбеларускай, самай ў гэтым сэнсе агрэсіўнай, рэакцыйнай і бэтоннай ў беларускім грамадзтве была праслоўка савецкіх ветэранаў 2-й Сусветнай вайны.

Мы стаялі ў фае разгубленыя. Сярод гэтага ляманту не было нічога чуваць, а мікрафона, зразумела, няма. Каб неяк сусішыць гэты разьёшаны натоўп, мы з дзяўчатамі пачалі сьпяваць беларускую песьню. Але натоўп роў так моцна, што нас не было чуваць. Сітуацыя была абсалютна прайгрышная – так думалі ўсе, але толькі не Пазыняк. Ён пачаў гаварыць, падышоўшы блізка да людзей (мы падумалі, што зараз на яго накінуцца). Але неўзабаве, хвілін праз 15-20, адбыўся цуд: разьёшаны натоўп паступова сьцішыўся, а потым і зусім змоўк. Слухалі. Падбухторшчыкі ўбачылі, што ім не ўдалося сарваць сустрэчу, дэманстравалі пайшлі, а ўсе прадаўжалі слухаць і ўжо спакойна задаваць пытаньні.

Калі сустрэча скончылася, мы (ініцыятыўная група) раздалі некалькі кніг Пазыняка. І што ўжо мяне канчаткова „дабіла”, дык тое, што самыя

ярыя „ворагі-крыкуны” пачалі прасіць аўтограф Пазыняка і ціснуліся з кнігамі да яго. Я спытала ў аднаго такога: „Нашто вам аўтограф, вы ж супраць?” „Надо! – гаркнуў мне ў вуха цяпер ужо яры прыхільнік Пазыняка. – Уйди, ты ничего не понимаешь.” Прызнацца, усяго прыходзілася бачыць, але тут я была ашаломленая – дзве гадзіны ад жаху да трыюмфу.

Але на гэтым ня скончылася. Пасля першага туру галасавання выявілася, што амаль увесь шпіталь для ветэранаў прагаласававу за Прэзідэнта-Пазыняка.

Вось у такіх умовах прыходзілася змагацца. Але энтузіязм нас не пакідаў, мы рабілі нашую справу, не зважаючы на перашкоды, і адчувалі яе станоўчыя вынікі. Ня глядзячы на магутную антыфронтаўскую прапаганду, хлусню пра Фронт і Пазыняка, рэйтынг кандыдата ад Фронта быў моцны, ды і нашае змаганьне давала плён. Адчувалі гэта і нашыя ворагі.

Падчас прэзідэнцкай кампаніі час быў расьпісаны па хвілінах. Пазыняк з групай падтрымкі езьдзіў па Беларусі, выступаў перад людзьмі. Сустрэчы адбываліся адна за другой, на якіх Пазыняка ніяк не адпускалі, закідвалі пытаньнямі, і на наступную сустрэчу ён, як правіла, катастрофічна пазьніўся. Тады на чарговую сустрэчу тэрмінова выязджалі давераныя асобы і пачыналі гаворку зь людзьмі, што сабраліся, а Пазыняк пад’язджаў пазьней.

Аднаго разу мы прыехалі ў Горкі на сустрэчу з выбаршчыкамі, і тады ж нечакана сюды (таксама на сустрэчу з выбаршчыкамі) прыехаў Лукашэнка з камандай на некалькіх легкавіках. Зьнон Пазыняк асабіста прапанаваў Лукашэнку правесці сумесную сустрэчу. Лукашэнка зьбянтэжыўся, але пагадзіўся („давай, я не супраць”). Выбаршчыкі сабраліся ў розных залах. Тады наша ініцыятыўная група пайшла ў залю да групы Лукашэнкі каб па дамоўленасці аб’яднаць сход. Аднак з Лукашэнкам ужо пагаварыць не ўдалося. Наперад выбег лейтэнант (ці хто ён тады быў) Кучынскі і цвёрда „адчэканіў”: „Нет” Нет! Мы рэшлі – нет. Не будем. Нецелесообразно.”

Вярнуліся зь нічым. Сходы пачаліся – кожны ў сваёй залі, кожны са сваімі выбаршчыкамі. Тады Пазыняк спытаў у людзей, ці хацелі б яны аб’яднацца з суседнім сходам, каб паслухаць

абодвух кандыдатаў. „Хочам”, – кажуць. „Тады прагаласуем за гэта і пашлем дэлегатаў у суседнюю залю, каб і яны прагаласавалі за агульны сход”, – сказаў Пазыняк. Але дэлегатаў нашай залі прыняла ў штыкі ініцыятыўная група Лукашэнкі і ўсчалі спрэчку, даводзячы сваім выбаршчыкам, што аб’ядноўвацца „нецелесообразно”. У выніку такой агітацыі бальшыня прагаласавала супраць аб’яднанага сходу. Так Лукашэнка вылузнуўся з гэтай сітуацыі. Ён баяўся выступаць у адной залі з Пазыняком, бо ведаў, што ягоныя танныя трукі (якія ён ужываў на тэледэбатах з Кебічам) тут ня пройдуць, а змагацца з Пазыняком яму было не па зубах.

Затое потым, калі Лукашэнка „ўвабраўся ў пер’е” і не сыходзіў з экрану БТ, тут у яго хапала „сьмеласці” хлусіць і паклёпнічаць на Пазыняка, тут ён быў „сьмелы” і не саромеўся.

Перад першым турам прэзідэнцкіх выбараў кандыдаты мелі магчымасьць чагыры разы выступіць у СМІ (2 разы на БТ і два – па радыё). Першы выступ Зьнона Пазыняка па БТ зь ягонай прэзідэнцкай праграмай быў вельмі паспяховым. Прэзідэнцкая праграма Пазыняка была відавочна ськіраваная на ўзмаценьне нашай незалежнай дзяржавы і на карысьць усім беларусам і грамадзянам Беларусі.

Фронт рыхтаваўся да другога эфіру на тэлебачаньні. Вырашана было выступіць не аднаму Пазыняку, а цэлай ягонай камандзе, ў склад якой увайшлі Ценевы Кабінет і лепшыя прадстаўнікі беларускай эліты – буйныя вучоныя, акадэмікі, вынаходнікі, эканамісты, гісторыкі. Такой моцнай каманды не было ні ў каго, бо лепшыя беларусы былі ў асяроддзі Зьнона Пазыняка. Калі яны ўсёй камандай ськіравалася з сядзібы Фронта на тэлебачаньне (дарэчы, на тэлебачаньні ўмясьцілася толькі частка, усіх жа інтэлектуалаў было больш 50-ці асобаў), мы засталіся ў сядзібе глядзець іхнюю перадачу.

Літаральна за некалькі хвілінаў да выступу каманды Пазыняка спэцслужба зрабіла надзвычай подлы ход, не пашкадаваўшы „спаліць” дзеля гэтага свайго засакрэчанага агента – дэпутата, які на працягу некалькіх гадоў усюды падкрэсьлена дэманстраваў сваю павагу і любоў да Пазыняка і нават езьдзіў у яго групе разам з дэпутатамі БНФ

у Воршу на сустрэчы з выбаршчыкамі. Гэта быў дэпутат Вярхоўнага Савета Віктар Радамысьленскі. Праваслаўны святгар РПЦ, ён удаваў веруючага чалавека, езьдзіў па запрашэнні да беларускай Аўстраліі (тыя падаравалі яму залаты крыж) і ўсюды дэмантраваў сваю падтрымку лідэру Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце, нястомна, востра і з пафасам крытыкаваў камуністычную ўладу і намэнклятуру, меў алінію праўдалюбца і аўтарытэт, быў добрым прамоўцам. Яго тады ў Беларусі ведалі калі ня ўсе, то бальшыня.

І вось ён на экране пабліскавае аўстралійскім крыжам на жываце і кажа, што яму няпроста цяпер гавараць, бо ў Вярхоўным Савеце ён увесь час быў побач з Пазьняком, але менавіта пагэтану „совість свяшчэнніка” і „совість чловека” не дазваляе яму маўчаць і вымушае сказаць праўду. Далей ён паведаміў, што ён убачыў і зразумеў, што Пазьняк „фашыст”, што гэтыя людзі „рвутся к владзі”, што галасаваць за Пазьняка – значыць „обречь всех” на вялікае няшчасце, і Беларускі народ павінен зрабіць правільны выбар.

Мы з Валянцінам Асташынскім імгненна з’арыентаваліся, і, не чакаючы канца прапагандыскай хлусьні, імгненна селі ў аўтамабіль і паімчалі на БТ, разлічваючы, што мяне прапусьцяць у студыю як дэпутата. Так і здарылася, і мы пасьпелі. Да эфіру Пазьняка заставаліся лічаныя хвіліны, але мы з Валянцінам Асташынскім пасьпелі папярэдзіць Пазьняка. Валянцін параіў, каб наша вядучая Алена Радкевіч, якая будзе задаваць пытаньні Пазьняку, у канцы перадачы абавязкова пакінула некалькі хвілінаў на апошняе пытаньне пра эфір з Радамысьленскім. Гэта было вельмі важна. Пазьняк імгненна зразумеў небяспеку подлага гэбісцкага ходу і пагадзіўся з Валянцінам Асташынскім. Часу, каб асабіста паразмаўляць з Аленай Радкевіч ужо не было, але Пазьняк напісаў ёй запіску і перадаў. Алена яе прачытала і згодна кінула галавой.

Перадача ішла бліскача. Каманда фронтаўскага кандыдата ў прэзыдэнты выглядала магутна. І вось – завяршэнне праграмы. Мы з заміраньнем чакаем, калі ж вядучая Алена Радкевіч зьвернецца да Пазьняка з пытаньнем пра выступ правакатара. Але Алена задае іншыя пытаньні... Перадача заканчваецца, і яна „не пасьпявае” задаць самае

галоўнае! Гэта быў шок. Чаму, як магло такое здарыцца, гэта ж не дзіцячыя гульні? Тым ня менш, пытаньне зададзена не было.

Калі цяпер ўспамінаеш выбарчую кампанію, то відавочна прасьледжваецца накіроўваючая рука КГБ, які напярэдадні галасаваньня выпусьціў на экран ня толькі свайго агента-камікадзэ (Радамысьленскага). Быў зроблены яшчэ адзін трук – тэлевыступ сцэнардэсы, якая год ці два таму суправаджала чартарны рэйс з Кітаю кебічаўскай намэнклятуры, якім ляцеў і дэпутат Вярхоўнага Савету А. Лукашэнка. Сцэнардэса паведаміла, што Лукашэнка – злодзей, што ён скараў яе асабістыя „імартныя” рэчы і быў зьлюлены, што называецца, „за руку”.

Яна гаварыла праўду. Пра паводзіны Лукашэнкі ў самалёце тады адразу даведаліся ў Вярхоўным Савеце. Ведалі ўсе. Зь яго грэблівая сьмяляліся, але інфармацыя за межы Вярхоўнага Савета і кулуараў намэнклятуры ня выйшла. І гэта зразумела. Лукашэнка тады быў шэраговым дэпутатам зь вёскі, якога лічылі нічэзмнасцю за ягоныя сумбурыя і крыклівыя выступы ў Вярхоўным Савеце. Ён нікога асабліва не цікавіў. Ці мала чаго вытваралі такія дэпутаты. Адзін дэпутат, напрыклад, палкоўнік П., паехаў у складзе афіцыйнай дэлегацыі ў ЗША. Калі прыйшлося разлічвацца за гатэль, аказалася, што за некалькі дзён народны абраннік наглядзеўся парнаграфічных тэлепраграмаў на тры тысячы даляраў (думаў што за дарма). Амэрыканцы не хацелі аплочваць рахунак. Быў скандал. Але хто там яго тое потым памятаў, нават празьвішча порна-героя забыліся. Праўда, калі б ён потым балатаваўся на прэзыдэнта, то хуценька б успомнілі.

Гэтак і з Лукашэнкам Кебіч „выпусьціў” сцэнардэсу за два дні да галасаваньня (так параіў палкоўнік Замяталін). Натуральна народ абурыўся гнюсным кебічаўскім „паклёпам.”

Падчас сюжэту са сцэнардэсай па БТ мы на той момант знаходзіліся ў сядзібе і бачылі яго. І тут Пазьняк рашуча сказаў: „Ну, усё, яны зрабілі зь яго прэзыдэнта.”

Акрамя „сцэнардэсы” напярэдадні выбараў быў інсцыпаваны бышчам бы ўзброены замах на Лукашэнка (каманда страляла у сваю машыну). Навараніцы зьявіліся нават чуткі (гэбэж і распускала),

37. 1996 г. Фронтаўцы глядзяць выступ на тэлебачанні.

што беднага Лукашэнку забілі. Так спэцслужбы рабілі з кандыдата ў прэзідэнты „мучаніка”, а з Лукашэнка прэзідэнта.

(Дарэчы, нечаканы выступ на тэлебачанні праваслаўнага сьвятара Радамысьленскага вельмі моцна ўзрушыў людзей, бо перад гэтым яго ўсе ведалі як змагара за праўду і справядлівасьць, абвінаваўцу камуністычнай сістэмы. Гэты імідж ён стварыў сабе прамовамі на мітынгх і ў Вярхоўным Савеце, дзе выступаў па-руску, але энэргічна і пранікнёна. Цяпер жа людзі на вуліцах, спаткаўшы, плявалі на яго, выказвалі сваё абурэньне, казалі ў твар моцныя абвінавачваньні словы, называлі Юдам. Людзі пісалі ў газэты і там выказвалі абурэньне ягоным учынкам, якім ён зганьбіў і свой сан, і сваё імя.

Аднаго разу я бачыла, калі ён шпарка ішоў з Вярхоўнага Савета, апусьціўшы вочы, ні на каго не глядзеў, каб не сутыкнуцца з людзкой грэблівасьцю да сябе, а прахожыя проста плявалі яму ўслед. І гэта пасля таго, як зусім яшчэ нядаўна яго такса-

ма ўсюды і заўсёды пазнавалі, прыветна віталіся, ціснулі руку. Вельмі павучальная гісторыя.)

САКРЭТНЫ СХОД

Як кандыдат у прэзідэнты Беларусі 1994 года В. Кебіч на той час настолькі ўжо моцна „залез пад скуру” беларусам, што ягоныя шансы на перамогу былі нерэальнымі, як ні намагаўся ўвесь кебічаўскі апарат. І ўсё ж старая намэнклятура старалася. Чаго толькі яна ні рабіла, усімі няпраўдамі імкнулася, каб перамог Кебіч. У ход ішлі ўсе савецкія мэтады, галоўны прынцып якіх – уціск на падначаленых любымі сродкамі „обеспечить выборы”.

У гэтыя змагарныя часы першага туру галасаваньня прыбягае неяк да нас ў кабінет намесьнік старшыні Гарсавету А. Гурыновіч і кажа: „Праз хвілінаў 20 у Палацы піянераў (на Старажоўцы) намэнклятура абсалютна сакрэтна зьбірае кіраўнікоў адукацыі Менска (ад загадчыкаў РАНА

да дырэктароў школаў) на „інструктаж” па забеспячэнні перамогі Кебчу ў Менску. Вашу Камісію па адукацыі ня толькі не папярэдзілі, але арганізавалі ўсё так, каб вы не даведаліся. Сход сакрэтны. Запрошаны толькі „свае” ды ўслужліва выканаўцы. Калі хочаш, тэрмінова едзь туды, машыну я дам, але глядзі, асьцярожна. Заўважаць – не прапусьцяць. Не глядзі, што ты сакратар Камісіі па адукацыі Гарсавета” (якая, дарэчы, кіравала працай ГАРАНА).

Я адразу паехала. Усюды на ўваходах стаялі „назіральнікі”, каб не прайшоў „чужы”. Зьмяшаўшыся з натоўпам, я ўвайшла ў будынак і ўбачыла назіральнікаў унутры. „Вылічыць” мяне маглі ў любую мінуту, таму я імгненна зайшла ў жаночую прыбіральню. „Намэнклятура ад адукацыі” фарбавала губы, прычосвалася і аж раздзьмувалася ад важнасьці. Яны маглі зьвярнуць на мяне ўвагу, таму я пастаралася ні з кім не сутыкнуцца позіркам і, адвэрнуўшыся, рабіла выгляд, што прычосваюся.

Неўзабаве ў калідорах стала ціха – значыць паседжаньне пачалося. Я сьлізнула ў залю, якая была поўная народу, і ціхенька села на ледзь ні адзінае вольнае месца.

На сцэне засядаў Прэзыдыюм. Сход вёў старшыня Гарвыканкаму А. М. Герасіменка. Адзін за другім прамаўлялі выступоўцы, усе ў адно: толькі Кебч, іншага нельга дапусьціць.

Я глядзела і ня верыла сваім вухам. Сабраліся і дамаўляюцца: падман – дык падман, уціск – дык уціск, угаворы, запужваньне „фашистуюшчымі элементамі БНФ” і г.д.— адкрыта. Гаварылі больш аб „стратэгіі”: правесьці бацькоўскія сходы ў школах і „разьясьніць, як неабходна галасавать”, правесьці сходы сярод вучняў (бо гэта таксама ёсьць пэўны ўплыў на іхных бацькоў і г.д.), пра папу выбарчых камісіяў.

Заля слухала і моўчкі пагаджалася. Толькі дзе-нідзе я бачыла іранічныя усмешкі.

Калі ўжо пэўная колькасьць выступоўцаў „за” скончылі (усе выступы былі, вразумела, на расейскай мове), старшыня сходу устаў для падсумаваньня і скарагаворкай вымавіў: „Кто хочет выступить еще? Если желающих нет, подведем итог.”

У гэты момант я з залі прашу слова. Усе погляды імгненна ськіроўваюцца на мяне. Выразна

памятаю погляд Аляксандра Міхайлавіча Герасіменкі. У ім была і просьба не выступаць, і страх, і немагчымасьць адмовіць дэпутату Гарсавета і сакратара дэпутацкай Камісіі па адукацыі (без якой не абходзіліся аніякія сходы-зборы работнікаў асьветы). Жэстамі і ўголас ён просіць мяне не выступаць. Я настойваю. Герасіменка дае мне слова, і выгляд у яго пры гэтым – быццам ён сам сабе падпісаў прысуд. Сітуацыя выглядае трагікамічнай.

Я вышла на сцэну. На мяне глядзелі вочы-выканаўцы, вочы-змоўшчыкі. Я разумела, што нікога пераканаць тут мне ня ўдасца, а калі і ўдасца, ніхто гэтага ня выкажа: у патыліцу кожнаму глядзела вышэйшае кіраўніцтва. Таму я вышла да трыбуны не пераконваць дзейнічаць у рамках закону, а засьведчыць, што гэты „збор” – антыканстытуцыйная змова і вядзецца ў парушэньне Закона аб выбарах Прэзыдэнта Беларусі (бо гарадзкія кіраўнікі адукацыі дамовіліся выкарыстаць сваё службовае становішча на карысьць аднаго кандыдата). У пачэварджэньне я прыгадала некаторыя артыкулы Закона.

Для мяне было важна засьведчыць, што гэтая змова ўжо ня ёсьць сакрэтная і што незаконныя намаганьні гарадзкага кіраўніцтва ня пройдуць. Мой выступ на роднай (дзяржаўнай) мове быў адзіным выступам па-беларуску. Пасьля першай фразы пачуліся выкрыкі беларусафобаў: „Говорите по-русски, мы не понимаем”.

Я ведала, што ў гэтай вялікай залі я адна, і была да ўсяго гатовая. Ні адзін мой нэрв не здрыгануўся, наадварот, я адказала спакойна, павольна, з усмешкай, як хвораму кажа лекар, патлумачыла „непонимающим”, што ў Беларусі дзейнічае Закон аб мовах, які абавязвае работнікаў адукацыі „валодаць” дзяржаўнай мовай, і прадаўжала: „На працягу амаль дзвух гадзінаў вы слухалі прамовы, якія тычыліся толькі аднаго кандыдата ў Прэзыдэнты. Закон прадугледжвае роўныя правы ўсіх кандыдатаў і дае мне права столькі ж часу гаварыць пра другога кандыдата ў Прэзыдэнты Рэспублікі Беларусь Зянона Пазьняка. Але я ня буду злоўжываць вашай увагай. Скажу каратка пра тое, пра што вы ня ведаеце, бо гарадзкое і рэспубліканскае кіраўніцтва ўсімі сваімі адміністрацыйнымі сіламі не дае вам даведацца праўду.

Дык вось, самы лепшы і адзіны кандыдат – гэта Зянон Пазыняк, бо зь ім Беларусь стане сапраўды незалежнай дзяржавай, а мы, беларусы, роўныя ў эўрапейскай сям’і. Вы ўсе гэта ўбачыце самы, калі мы пераможам, і Беларусь адродзіцца як магутная дзяржава.”

Пачуўшы гэтыя словы, твары некаторых пераказіліся, здавалася, яны зараз трэснуць ад нянавісьці, гатовыя былі разарваць мяне на кавалкі. Я гаварыла, гаварыла спакойна, і гэта было, відаць, для некаторых, як здзек. Я выказала ўпэўненасьць, што далёка ня ўсе ўдзельнікі прымусовага збору (паспрабаваў бы хто з запрошаных не прыхаць!) падзяляюць мэту гэтага незаконнага сходу. „Трымайцеся, хлусьня ня пройдзе! Жыве Беларусь!” – скончыла я свой выступ і не спыняючыся, з паднятай галавой павольна пайшла праз усю залу да выхаду.

У залі быў шок нянавісьці. І ўсё ж некалькі цёплых поглядаў і ціхіх рэплік падтрымкі я пачула.

Я ішла да трамвая і мяне разьдзіраў смех. „Бедны Аляксандар Міхайлавіч, – думала я, – яму было так страшна за свой лёс і толькі з-за таго, што я прышла і сказала праўду”.

ДРУГІ ТУР

У дзень выбараў (1-ы тур) на кожным участку ў Менску былі нашыя назіральнікі за ходам галасаваньня і падліку галасоў. Я была назіральнікам у райвыканкаме Маскоўскага раёну, куды сыякалася ўся інфармацыя з участкаў усяго раёна. Калі ішоў падлік галасоў, некаторыя ўчасткі сканчалі працу раней. І тады мне адтуль тэлефанавалі нашыя назіральнікі і я рабіла свой зборны ліст па раёну. Магу засьведчыць, што ў другі тур па нашым раёне (як потым высветлілася, і па ўсёй Беларусі) выходзілі Пазыняк і Лукашэнка. Па колькасьці галасоў Маскоўскага раёну Менска Лукашэнка выходзіў на 1-е месца, на 2-е – Пазыняк, але на некаторых участках на першае месца выходзіў Пазыняк. Гэты свой „зборны” спіс у мяне нават захаваўся.

Як чалавек, які шчыльна займаўся выбарамі прэзыдэнта і быў назіральнікам за ходам галасаваньня, я сьведчу, што першы тур выбараў быў сфальсіфікаваны. У Фронт ішлі зьвесткі з усёй

Беларусі, і яны пацвярджалі страшэнную фальсіфікацыю. Пасьля выбараў былі знойдзены тысячы выкінутых „некім” бюлетэняў з галасамі за Кебіча... Выходзіць, улады рабілі, што хацелі, і ня выбаршчыкі вырашылі далейшы лёс Беларусі, а злычынная посткамуністычная намэнклятура і тыя, хто за ёю стаяў (упершую чаргу спецслужбы КДБ).

Сфальсіфікаваўшы першы тур прэзыдэнцкіх выбараў, ЦВК аб’явіла, што на другі тур застаюцца Кебіч і Лукашэнка, у распараджэньні якіх – два тыдні да выбараў.

На тэледабаты з Кебічам у другім туры Лукашэнка рваўся з усіх сілаў. Тут ён паводзіў сябе нахабна, перабіваў субсэдніка, не даваў яму дагаварыць, задаваў яму рытарычныя пытаньні і сам на іх адказваў. Спыніць ягонае нахабства магла толькі моцная асоба, Кебіч жа паказаў сябе на тэледабатах як асоба ніякая і бязвольная, яго нават па-чалавечы было шкода.

Здаецца, 3-га ліпеня, у Палацы спорту адбылася гарадзкая ўрачыстая імпрэза, на якой мы з Вольгай Кузьміч мусілі прысутнічаць як супрацоўнікі Гарвыканкаму.

Мы пад’ехалі да Палацу і ненадоўга прыпыніліся на прыступках каля ўваходу, бо пачалася нейкая незразумелая мітусьня, людзей неяк дзіўна штурхалі ўбакі. Мы не разумелі, у чым справа. І раптам убачылі Лукашэнку ў акружэньні аховы. Было відаць, што гэта сапраўдныя „мардавароты”, якія ня бачылі перад сабой людзей, ішлі, як танкі, адштурхоўваючы ўсіх, хто пападаўся ім на шляху. Нахабна і як злы пахан выглядаў і сам „ніхто”.

Я тады сказала Вользе: „Паглядзі, яшчэ выбары не адбыліся, ён яшчэ ніхто, а паводзіць сябе, як гітлераўцы сярод ваеннапалонных, жорстка і самаўпэўнена”. Так за нейкія секунды я ўбачыла будучага грубага дыктатара, начальніка Беларусі, які гатовы быў ісьці па галовах і зносіць усё на сваім шляху. Нічога добрага гэта не прадказвала.

У гэтыя два тыдні да выбараў перад выбаршчыкамі Беларусі паўстала пытаньне: што рабіць і за каго галасаваць? Было відавочна, што ні Кебіч, ні Лукашэнка не зьяўляюцца прадстаўнікамі беларускіх інтарэсаў, таму Фронт заклікаў галасаваць супраць абодвух кандыдатаў. У такім выпадку (у

выпадку правалу абодвух) былі б прызначаны новыя выбары, і быў бы шанс выбраць Беларускага, а не прамаскоўскага прэзідэнта. Наколькі мне вядома, Фронт нават прапаноўваў Кебічу ў гэтай сітуацыі зьняць сваю кандыдытуру (каб выклікаць новыя выбары). Кебіч павагаўся, але нічога ня зрушыў. Яго запэўнілі свае, што зробіць яго прэзідэнтам, ён верыў Маскве і, відаць, да апошняга ня ведаў, што Масква, КДБ і мафія ўжо паставілі на Лукашэнку.

Гэбоўская прапаганда рабіла ўсё, каб забытаць людзей. Яна распускала „чуткі” пра „харошага” Лукашэнку, што ён „за просты народ” і за яго трэба галасаваць. Агенты гэбэ „працавалі” ўсюды: у чэргах, у крамах, у аптэках, у шпітальных... У Кебіча ўжо не было ніякіх шансаў, але сам ён гэта не разумее.

У двары майго дома жыла адна жанчынка, яна працавала медсястрой у шпіталі, была супраць камуністаў, чытала нашыя ўлёткі і паступова стала прыхільніцай Фронту і асабіста Пазьняка. Відаць таму і да мяне як да „Народнага Фронту” ставілася надзвычай прызная, заўсёды прыпыняла, распытвала, падтрымлівала.

Але раптам яе погляды змяніліся. „Што тачкое?” – пытаюся.

– У нас у шпіталі ўсе шкадуюць Лукашэнку, якога ледзь ні забілі. А ён жа за народ, таму і хачелі забіць гэтыя кебічы. Усе кажуць, што трэба галасаваць за яго. Пазьняк, канешне, добры, але Лукашэнка за народ пацярпеў, буду галасаваць за яго.

– Хто так кажа? – пытаюся я.

– Ды неяк усе, – кажа мне бяскрытная кабетка.

Мае тлумачэньні сітуацыі, што гэта работа спецслужбаў – яна тады, на жаль, не ўспрыняла. Пройдзе зусім мала часу, і Лукашэнка ў адным са сваіх выступаў сам прызнаецца, што яго прэзідэнтам зрабіў КГБ...

Памятаю яшчэ адну размову ў вёсцы Ліпск Бягомельскага раёну з прыхільніцай Пазьняка. Яе дзеці тэлефанавалі зь Менску і казалі маці, што ў другім туры трэба галасаваць супраць абодвух кандыдатаў. Але мне яна сказала так: „Канешне, лепш было б, каб быў Пазьняк, але ж калі яго няма ў другім туры, то пайду за Лукашэнку. А

то яшчэ сена калгас ня дасьць. У нас тут кажуць, што трэба ўсім галасаваць за яго”.

– Хто кажа? – пытаюся.

– Начальства нашае, усе.

– Адкуль жа вы так добра „пазналі” Лукашэнку?

– Ну, неяк усе так кажуць, дык я ўжо буду, як усе, – адказала мне субяседніца.

Праз год-два я зноў была ў Ліпску, і тая самая жанчынка сказала мне: „Відаць, ты правільна казалася, трэба было галасаваць супраць абодвух”.

12 КРАСАВІКА 1995 ГОДА – ГАЛАДОЎКА І ЗЬБІЦЦЁ ДЭПУТАТАЎ АПАЗЫЦЫ БНФ

Вечарам 11 красавіка 1995 года мне патэлефанаваў Зянон Пазьняк і сказаў, што заедзе пасяля паседжаньня Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце. Па ягоным тоне я зразумела, што ёсьць нейкая сур’ёзная справа.

Ён прыхаў позна, пасяля 12-й ночы, і адразу працягнуў мне паперы, сказаўшы: „Гэта трэба тэрмінова надрукаваць”. Сам сеў на канапу і заплюшчыў вочы. (Ён пастаянна не дасыпаў, а часам ня спаў зусім, таму быў вельмі стомлены.)

Гэта была заява Апазыцыі БНФ аб абвешчэньні галадоўкі. Прачытаўшы тэкст, усё ўнутры ў мяне пахаладзела. Калі я скончыла друкаваць, Зянон імгненна расплюшчыў вочы, устаў і, ўзяўшы надрукаваны тэкст, падаў мне канверт зь лістом і сказаў, каб раніцай я прышла ў Вярхоўны Савет у вестыбюль перад уваходам у Авальную залу паседжаньняў, адкуль будзе чуваць, пра што гаворыцца ў залі. Калі я пачую заяву пра абвешчэньне галадоўкі, я павінна адразу ж паехаць у Інстытут Фізікі АН Беларусі і аддаць гэты ліст Ю. Хадзьку. „У лісьце, – патлумачыў Пазьняк, – паведамленьне пра галадоўку і пра далейшыя дзеянні Фронту.”

Будучую галадоўку мы не абмяркоўвалі. Зянону трэба было ехаць дахаты і хоць гадзіну адпачыць перад заўтрашнім днём. А ўжо было каля двух ночы.

(Значна пазьней я даведалася, што ў лісьце было распараджэньне старшыні Фронту Зянона

Пазыняка свайму намесніку Ю. Хадыку пра дзеянні БНФ, утым ліку збіраць фронтаўцаў на плошчу Незалежнасці ў падтрымку галадуючым дэпутатам і ў знак пратэсту супраць незаконных дзеянняў выканаўчай улады.

Адбылося ўсё з дакладнасцю наадварот. Калі потым людзі самы стыхійна сабраліся на плошчы Незалежнасці, менавіта Ю.Хадыка заклікаў усіх разыйсціся па хатах.

Адыходзячы, Зянон яшчэ папрасіў мяне назаўтра вечарам зезьдзіць да ягонай маці Ганны Яўхімаўны, перадаць ёй ліст і (калі я змагу) нават зазначаваць у яе, каб як-небудзь зменшыць ёй удар ад звесткі пра галадоўку.

Нараніцы, як і было дамоўлена, здаецца, а 9-й гадзіне, я падышла да правага крыла Дома ўраду і нечакана сустрэла Генадзя Грушаваго, які хуткім крокам выходзіў з будынку. Ведаючы, якія падзеі насыпваюць, я вельмі здзівілася (бо Генадзь быў сябрам Апазыцыі БНФ) і спытала: „Як там?”

–Збіраюцца зачытваць заяву, – скарагаворкай вымавіў Генадзь і, не прыпыняючыся, шпарка пайшоў ад Вярхоўнага Савета.

Я ўвайшла ў будынак, прад’явіла білет дэпутата Менгарсавета, і дзяжурныя міліцыянты прапусцілі мяне без перашкодаў. У вестыбілі перад Авальнай залай было пуста, толькі раз параз прайшлі дэпутаты. Зь некаторымі я перамовілася пра сітуацыю ў залі. Пачуўшы заяву пра абвясчэнне галадоўкі, я хутка накіравалася зь лістом у Інстытут Фізікі.

Спадар Хадыка прачытаў ліст, які (як мне падалося) яго ніяк не ўсхваляваў. Ён толькі сказаў, што трэба збіраць Управу (я была сябрам Управы БНФ), і я паехала ў сядзібу. Там мы арганізавалі збор коўдраў, спальных мяшкоў (каб ноччу дэпутатам было чым накрывацца ў Авальнай залі), купілі мінеральную ваду, я ўзяла маленькі пераносны тэлевізар і мы з Юзікам Такушэвічам павезлі ўсё гэта ў Вярхоўны Савет.

„Зьвязуючым” Апазыцыі і Фронта была ў гэтай сітуацыі дэпутат Апазыцыі БНФ Галіна Сямдзянава. Ёй мы перадалі ўсё, што прывезлі, зь ёй перамовіўся Ю. Хадыка, яна ж перадала мне запіску ад Зянона.

Тым часам на плошчы Незалежнасці стыхійна збіраліся людзі. Яны чакалі каманды, чакалі

звестак. Там я доўга не затрымлівалася (сьпяшалася выканаць просьбу З. Пазыняка), але памятаю, што Ю. Хадыка і В. Івашкевіч кіравалі на плошчы і скіроўвалі людзей дадому.

Я паехала да Ганны Яўхімаўны. Мы доўга з ёй размаўлялі (яна яшчэ ня ведала сітуацыі ў Вярхоўным Савеце). На душы ў мяне было вельмі трывожна. Вечарам, а 21–22-й гадзіне, патэлефанаваў Зянон, сказаў, каб мы не хваляваліся, што ўсё будзе добра.

Але трывога не змяншалася і, як потым стала вядома, не дарэмна. Ноччу адбыліся падзеі, якія ўзрушылі ўвесь сьвет – зьбіццё дэпутатаў у будынку Вярхоўнага Савета. Дэпутатаў, якія па закону зьяўляліся асобамі недатыкальнымі! Гэта падзея ўскалыхнула мноіх. Тэлебачаньне, радыё шмат якіх краінаў сьвету перадавалі пра небывалае парушэнне права і закону рэжымам Лукашэнкі. Лукашэнка ня проста парушыў Закон. Гэтай ноччу ён увёў войскі ў парламент, пайшоў на злачынства, бо ўсе страшныя падзеі ў Авальнай гэтай ноччу рабіліся з яго загаду.

Нараніцы я ад Ганны Яўхімаўны прыехала ў Гарсавет на працу і даведлася (здаецца, ад Вольгі Кузьміч), што ноччу дэпутатаў зьбілі ваенныя і вывезлі невядома куды. Потым прыйшлі весткі, што дэпутаты Апазыцыі даюць прэс-канфэрэнцыю ў Вярхоўным Савеце. Разам з Вольгай Кузьміч мы бягом пабеглі туды, дзе і даведаліся пра страшныя начныя падзеі. Зьбітыя і змучаныя дэпутаты распавялі пра тое, што адбылося.

Мы з Вольгай вярталіся ў Гарсавет і ўсю дарогу плакалі. Каля прыступак Гарвыканкама стаялі людзі. Яны прыйшлі даведацца, што здарылася з дэпутатамі (пра прэс-канфэрэнцыю ведалі, зразумела, ня многія). Людзі хваляваліся. Нехта з чыноўнікаў Гарвыканкама хлусіў, што ўсё спакойна, нічога, маўляў, ня здарылася і прасіў разыходзіцца.

Пачуўшы гэтую хлусьню, я пачала з тых прыступак без мегафона гаварыць тое, пра што даведлася сама. Прахожыя прыпыняліся, слухалі. Сабраўся даволі вялікі натоўп. Раптам зьявіліся міліцыянты і пачалі выпясыняць нас ад увахода ў Гарвыканкам. Яны не чапалі людзей, ня білі (хоць такія паводзіны міліцыі былі ўжо не за гарой), але

38. Галадоўка дэпутатаў Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце (1995 г.).

сілай адпыхвалі людзей да вугла праспекта Скарыны і вуліцы Сьвярдлова (рог будынку Гарвыканкама).

Тут да нас далучыўся дэпутат М. Кобаса. Мы разам спрабавалі спыніць міліцэйскае самаупраўства (бо людзі нічога не парушалі, не крычалі і нікому не перашкаджалі, а толькі маўкліва слухалі). Твары міліцыянтаў не былі агрэсіўнымі, але нейкія каменныя. Ні на што не зважаючы, яны рабілі, што ім, відаць, было загадана: адпыхвалі людзей.

Вечарам, гадзінаў у шэсьць, мы сабраліся ў сядзібе БНФ. Запомніліся стомленыя і няголеныя твары дэпутатаў Апазыцыі БНФ С. Антончыка, Ул. Заблоцкага, С. Гермянчука, якія шмат перажылі за апошнія суткі. Пазьняка не было.

Што мяне вельмі ўразіла ў тых хвіліны, гэта нейкае раўнадушша „сядзібнай рэшты” кіраўніцтва Фронта, асабліва В. Івашкевіча і В. Вячоркі (так мне запомнілася), некаторых сяброў Управы. Абсалютна выразна памятаю, што спачуваньня дэпутатам і абурэньня начным нападам на Вярхоўны Савет не было. У галаве круцілася думка: „Няўжо ніхто не разумее, што адбылося?”

Гэта выглядала вельмі дзіўна. Я падышла да дэпутата Апазыцыі БНФ Ігара Гермянчука, спы-

тала пра Зянона. Ігар сказаў, што Пазьняку дасталася ад „гарылаў” найбольш, што яго білі моцна і што зараз ён у Вярхоўным Савеце (на вул. К. Маркса).

Я бягом паімчалася ў Вярхоўны Савет. Пазьняк быў у сваім дэпутацкім пакоі. Тут у кабінет заходзіць Ігар Лучанок. Ён быў (я не магла паверыць) на добрым падпітку, і ўсё гаварыў, што яны з Зянонам напісалі геніяльны раманс (на верш Зянона „Гучаньне анельскага голасу”). „Я тут ні пры чым, – кажа Пазьняк, – гэта ваша музыка геніяльная”. „Мы напісалі геніяльны раманс”, – зноў паўтараў вясёлы Лучанок. „Гэта таму што вы – геній”, – кажа Пазьняк. „Зянон Станіслававіч, я – за вас. Быў і буду заўсёды, – кажа на гэта Лучанок, – гэта вы геній”. „Я не Яўгеній, я Зянон”, – кажа Пазьняк і г. д.

Вясёлая сцэнка вярнула мяне да раўнавагі і, калі Лучанок пайшоў, я стала раіць Пазьняку зьвярнуцца да лекара. Але ў той сітуацыі займацца асабістым здароўем Пазьняк ня стаў. Ён казаў, што нічога страшнага. Прайшоў час, і толькі тады я даведалася, што гэта былі ўсяго толькі словы адгаворкі, што на самой справе ўсё было зусім іначай. Некалькі гадоў балела рука і плячо, і гэты боль часам схаваць было немагчыма.

ВЫБАРЫ 1995 ГОДА

Пра іх усламінаць, бадай, найцяжэй. Памятаю нашыя паседжанні, абмеркаванні фронтаўскіх кандыдатураў у Вярхоўны і мясцовыя саветы. Усё ішло як быцацам, па-ранейшаму. Але ў хуткім часе стала відаць, што туж ужо зусім іншая сітуацыя. Гэта ўжо былі іншыя выбары, чым у 90-м годзе, калі мы ўсе былі як адна адзіная каманда.

Для мяне сітуацыю „праясніла” супрацоўніца Управы БНФ, якая з радасцю расказала, называючы паіменна цэлую групу фронтаўцаў (кандыдатаў ад Фронту!), якія атрымалі добрыя грошы на „сваю” выбарчую кампанію (адкуль – не сказала). Таму ў іх асабіста было шмат агітацыйных матэрыялаў, плякатаў, лістовак, мастацкіх кніжак (якія яны бясплатна раздавалі на сваіх пікетах, каб „прывабіць” да сябе выбаршчыкаў) і шмат чаго яшчэ. Супрацоўніца не хавала таго, як „добра стала” усёй іхняй камандзе, што яны ездзяць у асноўным на таксі, добра харчуюцца і г.д. „Вось гэта ўжо і ёсьць падстава карупцыі, – падумала я. – Гэтых нельга пускаць ва ўладу.”

Ці маглі мы перамагчы ў выбарах 1995 года? Мы мелі вялікую падтрымку выбаршчыкаў. Машына фальсіфікацыяў працавала, але супроцьстаяць ёй тады было яшчэ магчыма. Патрэбна была згуртаванасць, скаардынаванасць, адчуваньне адзінага фронтаўскага пляча. Хцівасць асобнах людзей, памножаная на амбіцыі і індывідуалізм аутсайдараў, аслабілі наш адзіны кулак. Як паказалі нашыя назіранні за выбарамі (нашыя падлікі галасоў, кантроль за выбарамі), шмат каго з кандыдатаў ад Фронта выбаршчыкі падтрымалі. Але рэжымам незаконна было зроблена ўсё, каб ніхто з фронтаўскіх кандыдатаў ні ў Вярхоўны, ні ў мясцовыя саветы ня трапіў.

Рэжым не шкадаваў нічога, каб не дапусціць да прадстаўнічай улады адраджэнцаў. Смаргонская ж акруга Зянона Пазьняка кантралявалася рэжымам татальна, лукашэнкаўскія памагатыя працавалі дзень і ноч, каб увесці ў зман выбаршчыкаў. І „альтэрнатыву” Пазьняку падшукалі адпаведную – мясцовага лекара, бо пралічылі, што рэйтынг лекараў на выбарах, павінен быць найбольшы.

Калі-нікалі, сапраўды, можна было пачуць „аргументаваныя” разважаныя некаторых наіўных

смаргонцаў: „Я буду галасаваць за лекара, бо ён лечыць нашых дзетак”, – як быццам у Вярхоўным Савеце той лекар павінен быў бы не законы прымаць, а лячыць сваіх смаргонцаў у Авальнай залі. Дзівакі. Але сьведомых выбаршчыкаў было ўсяроўна больш, і рэжым гэта ведаў.

Тады вечарам апошняга агітацыйнага дня перад выбарамі па БТ рэжым дэманструе спецыяльна адзняты фільм-фальшыўку, паклёп на Фронт і Пазьняка. Самым гнюсным і подлым чынам (лукашысты іншых мэтадаў проста ня ведаюць) быў зроблены мантаж. На экране паказвалі выступы і прамовы гітлерскіх фашыстаў (кадры вяснянай кінахронікі), а за кадрам гучэў голас Зянона Пазьняка. Выходзіла, што гітлерцы прамаўлялі голасам Пазьняка, кадры мітынгаў БНФ былі змантаваныя з фашысцкай кінахронікай з адпаведным камэнтааром аўтараў фільма і г.д.

Калі я глядзела гэтую гнюснасьць, у мяне ня ўзьнікла ніякай трывогі, бо фальш была настолькі відавочнай, што я ўнутранна сьмяялася над прымітыўнасьцю „аўтараў”. Толькі я, аказваецца, памылялася і пазьней пераканалася ня раз, што ў жыцці, на жаль, заўсёды знаходзяцца наіўныя людзі, гатовыя паверыць любой небыліцы. На гэтым якраз і будавалася гёбельсаўская і гэбоўская прапаганда.

Але, ня глядзячы на такія сканцэнтраваны паклёп, у 1995 годзе З. Пазьняк зноў быў абраны дэпутатам Вярхоўнага Савета, аб чым сьведчылі фронтаўскія апытанні, назіранні на выбарчых участках за ходам галасавання і падлікам галасоў. Тады рэжым уключыў у „справу” фальсіфікацыйную машыну і абвесціў, што выбары па акрузе Зянона Пазьняка не адбыліся, не хапіла, маўляў, да кворуму некалькі сот галасоў. Тады, Пазьняк знайшоў 500 ня ўлічанах галасоў. Праверка ЦВК пацвердзіла гэта. І тады старшыня ЦВК Абрамовіч (ськіраваўшы вочы ў кут) наадрэз адмовіўся прымаць рашэнне. Пракуратура адмовілася разглядаць пытаньне. На двары ўжо быў лукашызм. Не клапаціліся нават пра фармальнасьці. Аналягічным чынам выкідвалі з выбараў іншых фронтаўцаў (быў загад Лукашэнкі: „Ні одного бнээфовца”).

Такім чынам на гэты раз дэпутамі ад Фронту ня стаў ніхто: і сапраўдныя ахвярныя змагары за

Беларусь, і, нешматлікія яшчэ тады, імітатары, якім проста вельмі хацелася называцца дэпутатамі (якія потым, дарэчы, скарыстаўшы новую сітуацыю, пачалі „рабіць грошы” на сьвятой справе змаганьня).

„ВЫБАРЫ” „ВЕРТЫКАЛІ”

Стала вядома, што А. Лукашэнка зьбіраецца будаваць „вертыкаль”. У Гарсавеце паведамлілі, што на бліжэйшай сэсіі дэпутатаў мы павінны будзем зацьвердзіць прапанову Лукашэнкі на пасаду старшыні Гарвыканкама (якую дагэтуль займаў выбранны дэпутатамі А. М. Герасіменка). Кандыдатура трымалася ў сакрэце да самай апошняй хвіліны, і ніхто з дэпутатаў ня ведаў, застанеца А. Герасіменка ці будзе прапанаваны хтось іншы. Сярод дэпутатаў быў рашучы настрой пакінуць Герасіменку, бо ў існуючай палітычнай сітуацыі ён задавальняў большасць дэпутатаў. Чалавек інтэлігентны, выхаваны, ён умеў сябе паводзіць зь людзьмі, у ім не было савецкага кіраўнічага хамства, характэрнага стылю кіраўнікоў былой намэнклатуры. (У астатнім ён, як і іншыя, служыў рэжыму.)

На паседжаньне сэсіі Лукашэнка пазвыўся. Усе чакалі. Калі ён зьявіўся ў суправаджэньні сваёй аховы (яны ішлі хутка, не зважаючы ні на каго), іх вельмі ветліва сустрэў А. Герасіменка каля свайго кабінета і запрасіў да сябе. (У той момант я якраз была на трэцім паверсе і магла назіраць, як да Лукашэнкі кінуўся Герасіменка, і як Лукашэнка, амаль не зважаючы на яго, як гаспадар, рэзка прайшоў у прыёмную (відаць, каб распрануцца).

Ці паведаміў ён А. М. Герасіменку пра ягоны лёс як старшыні Гарвыканкама, мне невядома. Аляксандар Міхайлавіч прышоў у залю паседжаньняў Гарсавета напужаны, бледны, у прыгнечаным настроі.

Вялікая зала сэсіі Гарсавета была напоўненая бітком. Усе праходы былі запоўненыя журналістамі. Яблыку ўпасці не было куды. У Прэзыдыюме сядзелі А. Герасіменка (вядучы сэсіі), Лукашэнка і, здаецца, яшчэ нехта. Працэдурны запрашэньня госьця сэсіі Менгарсавета А. Лукашэнкі не было: прышоў і сеў сабе.

Пачалося паседжаньне. Лукашэнка аб’явіў кандыдатуру Ярмошына. Залю охнула (усё ж ча-

калі, што Герасіменка застанеца). Падчас свайго выступу Лукашэнка вёў сябе нахабна, гаварыў, самаўпэўнена і грэбліва да думкі дэпутатаў. (Па Закону – старшыня Гарвыканкама выбіраецца дэпутатамі на Сэсіі. Лукашэнка зламаў права і Закон і пастанавіў асабіста прызначаць кіраўнікоў. Фармальна мы павінны былі прагаласаваць, але ніякай перашкоды ўзурпацыі ўжо зрабіць было немагчыма.)

Яго расейская мова была малапісьменная, выйляла думаньне прымітыўнага чалавека. Ён самаўпэўнена давеў да нашага ведама, што мы прагаласуем за яго кандыдатуру. Калі ж не – нашае дэпутацкае рашэньне для яго значэньня ня мае, бо тады ён „вертыкальнага” прызначыць, а Гарсавет распусьціць.

Гэта быў нахабны выклік законнасці. І каб дэпутацкі склад быў іншым, можна было б змагацца з узурпатарам. Але дэпутаты маўчалі, як маўчала грамадства, калі Лукашэнка зьневажаў нашу родную мову, зьневажаў беларускі народ, наш Сьцяг і Гэrb, нашу Канстытуцыю...

Калі пачаліся пытаньні да Лукашэнкі, я падыйшла да мікрафона і падняла руку. І зноў, як і на незаконным сходзе работнікаў адукацыі, на мяне з маленьнем паглядзеў вядучы А. Герасіменка. Жэсты і міміка яго выказвалі вялікую просьбу да мяне не выступаць. Я настойвала. І Аляксандар Міхайлавіч, як і тады, на сходзе, даў мне слова. І зноў выглядаў яго быў такі, як бы ён у другі раз падпісаў сабе прысуд.

Я зьявілася да Лукашэнкі і нагадала яму, што тут, на сэсіі Гарсавета, ён госьць, а не гаспадар у сваёй хаце, таму мы патрабуем ад яго весьці сябе паважліва да дэпутатаў. Залю зноў охнула, зашчоўкалі фотаапараты, відэакамеры. Я прадаўжала: „Вашыя зьявяжлівыя выказваньні супраць беларускай мовы характэрныя для вас, а не беларускую мову. Як грамадзянка Беларусі выказваю вам свой пратэст і абурэньне. Як бы вы ні стараліся зьнішчыць беларускую мову, гэтага вам ня ўдасца. Беларуская мова жыве тысячу гадоў, яна перажыла ні адну навалу, перажыве і сёньняшняю. А вам я скажу як спэцыяліст, як настаўніца рускай мовы: вы размаўляеце па-расейску вельмі дрэнна. Гэта не да твару асабе на такой пасадзе. Таму параю вам узяць рэцэптар і добра павучыцца, і

па-беларуску, і па-расейску. Я гатова даць вам некалькі лекцыяў, калі ў вас будуць цяжкасці.”

Я разумела, што гавару недапушчальна рэзка, што гэта ня той стыль і тон, якім размаўляюць з прэзідэнтам, але ў дадзеным выпадку трэба было гаварыць менавіта так жорстка і лёдзяным голасам, з калгаснай прасталінейнасцю, каб зьбіць з яго гэтую плебейскую спесь. Іншай мовы ён проста не ўспрыняў бы.

Відаць я не памылілася. У Лукашэнкі, здаецца, быў шок. Ён неяк крыва ўсьміхнуўся і няўдала стараўся перавесці ўсё ў жарт: „Ну ничэво, мы ещо с вами паработаем в одной камандзе”. Я з упрэўненасцю адказала: „З вамі, спадар Лукашэнка, у адной камандзе я ня буду ніколі”.

Заля назірала, адкрыўшы раты. Тым часам нехта ўслужліва падбег да вуха Лукашэнкі і „даложил обстановку”. Тады той разгублена прамычэў (бо ніякага адпору на сэсіі ён ня толькі не чакаў, але і ўявіць сабе ня мог): „Ну, да, конечно, у вас есть свой президент...”

Знявага з боку Лукашэнкі ўсіх нас, дэпутатаў, была настолькі хамаватай, што трэба было абараніць годнасць, спыніць зьневажальніка. Так не павінна было заставацца. Сэсія Гарсавета давала магчымасць выказаць публічна Лукашэнку маё абурэнне ягонай палітыкай знішчэння Беларусі.

Калі У. Ярмошын (як кандыдат-„вертыкальшчык”) пачаў адказваць на пытанні дэпутатаў, да мікрафона падышоў дэпутат Камісіі па адукацыі Сяргей Гошка. Настаўнік матэматыкі, ён толькі вучыўся гаварыць па-беларуску і публічна выступаў па-руску. Ён ня быў у Народным Фронце, але відавочна быў прыхільнікам беларускага Адраджэння. Ён заўсёды абараняў беларускую мову і заўсёды патрабаваў выканання Закона аб мове адчыноўнікаў Гарвыканкама.

Дэпутат С. Гошка задае пытанне сп. Ярмошыну: „Вы зьбіраецеся кіраваць сталіцай Рэспублікі Беларусь. Як кіраўнік Менска, як бы вы аднесліся да наступнага выказвання?” І ён зачытаў цытату з газэты, сэнс якой, прыкладна, такі: „Белорусский язык, язык ограниченных возможностей. Существует только два языка, на которых можно выразить абсолютно всё. Это русский и английский”.

Заля прыціхла. Ярмошын здзіўлена паглядзеў на дэпутата (відаць, рашуў, што зь ім нешта ня так), паціснуў плячамі і сказаў: „Это какая-то глупость, и скажешь ее мог какой-то дурак”.

Здавалася, што ў залі ўзварлася бомба – рагаталі ўсе, нават Лукашэнка выціснуў з сябе ўсьмешку, бо калі хто ў Беларусі і ня ведаў, што гэта была цытата з выказванняў Лукашэнкі, то, відаць, толькі адзін Ярмошын, які стаяў разгублены і не разумеў, што адбываецца, чаму такая рэакцыя на ягоны абсалютна нармальны адказ.

Калі заля крыху супакоілася, Ярмошын сур’ёзна адказаў, што беларуская мова дзяржаўная, і ён будзе яе падтрымліваць. І трэба сказаць, што адкрыта супраць беларускай мовы ў тых часы сп. Ярмошын не выступаў. Дапамагаць Лукашэнку разбураць незалежную Беларусь ён стараўся з іншага боку. Напрыклад, 24 Сакавіка 1996 г. ён быў адзін з кіраўнікоў нападу спецсілаў на дэманстрантаў (што пратэставалі супраць падпісання „саюзнай” дамовы Ельцына-Лукашэнкі) у Менску каля будынку тэлебачання.

ШЧАСЬЛІВЫЯ ЗЬМЕНИ Ў АСАБІСТЫМ ЖЫЦЦЫ

У ліпені 1995 года ў нашым асабістым жыцці адбылася шчаслівая падзея: у касьцёле Святога Станіслава ў Магілёве мы з Зянонам узялі шлюб. Калі ксёндз абвясціў, што будзе адбывацца шлюб Зянона Пазьняка і мы пайшлі поруч праз увесь касьцёл, вернікі (якіх было поўная сьвятыня) сточычы віталі нас апладысмантамі.

На той час я яшчэ знаходзілася на шляху стагнаўлення сваёй веры і пад уплывам Зянона яшчэ толькі „шла да Бога”, але сьвяточны абрад Боскай Таямніцы закрануў маю душу і Боскую Далонь над нашымі галовамі буду памятаць да канца. У тых імгненні я адчувала прысутнасць Бога, які злучаў нашы лёсы назаўсёды.

З намі былі блізкаія сябры: Анатоль Трыпуцін, Вольга Кузьміч і яе (сьветлай памяці) муж Васіль, Валянціна і Юзкі Такушэвічы і наша Надзейка.

Мы выехалі зь Менску а 6-й раніцы і паехалі ў Магілёў у старажытны і прыгожы касьцёл. Ля касьцёла мы прыпыніліся, каб выйсьці з машыны, як з 5-га ці 4-га паверху дома побач з касьцёлам

пачуўся дзікі лямант. Злосна з перакошаным ад нянавісьці тварам і вар’яцкімі вачыма крычэла на нас і апантана размахвала рукамі ў расчыненым насьцеж вакне нейкай невядомая нам жанчына, паносычы нас на чым сьвет стаіць. Яна беснавалася. Гэта было дзіўна, бо ніяк не было абгрунтавана, пра наш прыезд ня ведаў ніхто, а лямант пачаўся, калі мы яшчэ былі ў машыне і нас ніхто не пасьпеў убачыць.

Зянон неяк доўга задумліва паглядзеў на яе. Потам на мяне. Мы накіраваліся да касьцёла і Зянон пытае:

– Ты не спалохалася?

– Не. А што, гэта дрэнна?

– Што?

– Гэтая баба.

– Ды не, добра.

– А чаму добра?

– Сатана шалее ад злосьці, што мы спаткаліся, – сказаў Зянон, – на дарозе ў храм, – і ўсьміхнуўся.

Я думала, ён жартуе. А ў Касьцёле на каленях побач прад алтаром я адчула над сабой прысутнасьць Духа. Мая душа сталася як частка Нечага і трымцела.

Гадоў праз дзесяць цяжкага жыцця і змаганьня на чужыне, калі самым ня верылася, як гэта мы вытрымалі і трываем, Зянон аднойчы спытаў мяне:

– Ці адчуваеш ты Боскую далонь над нашым лёсам?

– О так, адчуваю, – кажу я, – ўвесь гэты час, усе гэтыя пакутныя гады...

Пасьля шлюбнага абраду ксёндз Блін запрасіў нас з сябрамі на абед, і мы з удзячнасьцю прынялі такое ганаровае запрашэньне.

Перад ад’ездам з Магілёву мы патэлефанавалі старшыні Магілёўскай фронтаўскай арганізацыі Анатолю Фёдараву, і ён імгненна зьявіўся. Пра

39. 27 ліпеня 1995 года

(Фота С. Навумчыка)

шлюб ён нічога ня ведаў. Анатоль глядзеў на нас і нічога не разумееў.

– А чаго гэта вы такія ўрачыстыя? І ты, Галя, у блакітнай сукенцы, як нявеста.

– Я і ёсьць нявеста, – кажу.

– Гы-гы-гы, – пасьмяяўся разгублены Анатоль.

– А хто жаніх? – паварочваецца ён да Пазьняка, недаверліва ўсьміхаючыся.

– Ён перад табой, – кажа Пазыняк.

– Гы-гы-гы, – толькі і вымавіў Анатоль і, памаўчаўшы, дадаў: – Ну хопіць, праўда, ну хто?

– Табе ж кажуць, Зянон, – сьмяецца Вольга.

– Ну, кінце вы мяне разыгрываць, – кажа, нібы пытаецца, Анатоль.

Мы ўсе пачалі рагатаць, бо, гледзячы на Ана-толя, стрымацца было немагчыма. Ён вельмі ба-ўся сьмешна выглядаць, „кпіўшыся” на жарт, і ад гэтага выглядаў яшчэ больш сьмешна. Анатоля глядзеў на нас, часаў патыліцу і не здаваўся. Ён ніяк ня мог паверыць, што мы не жартуем і вельмі не хацеў аказацца „ў дурнях”.

Усе доўга сьмяяліся. Калі, нарэшце, да Анатоля дайшло, што гэта ня розыгрыш, ён толькі сказаў „а-а-а” і, не разьвітваючыся, пабег да тэлефона, бо пра гэтую навіну яшчэ ніхто ў Фронце ня ведаў.

А мы тым часам паехалі па нашай Магілёўшчыне і потым – Меншчыне зь яе найпрыгажэйшымі краявідамі на высокі бераг Барызіны, і там, у цудоўным нашым месцы, на гары, у сьветлым сасновым лесе, каля ракі адсьвяткавалі Наш дзень. Надвечоркам Зянон сказаў ехаць у нейкім накірунку аднаму яму вядомымі дарогамі. Ехалі доўга асфальтам потым прасёлачнымі, заехалі ў нейкія тямнічыя мясьціны (у чыё гэта княства?). Неўзабаве і зусім з дарогі зьехалі. Зянон сказаў спыніцца, усім пачакаць ў машыне, а мне выходзіць разам зь ім, узяў мяне за руку і павёў. Неўзабаве я ўбачыла велізарны, мэтры са два ў вышыню, конуспадобны, як егіпецкая піраміда, камень зь неглыбока выдзёўбленым вялікім крыжам на гладкім баку. Зянон паклаў на камень ля крыжа руку і кажа: „Гэта Барысаў камень, пра які мала хто ведае. Цяпер будзеш ведаць ты. Датыкайся і думай, што хочаш.” Я паклала на камень далонь і падумала, што хацела.

Такое шчасьлівае і незвычайнае вясельле стала для мяне найлепшым падарункам лёсу. Само сьвята прыдумаў Зянон, і яно найбольш адпавядала нашым душам: касьцёл, сябры, беларуская прырода.

Але пазьней нашая Койданаўская рада вырашыла зрабіць „сваё” вясельле. Нам з Зянонам павадамілі, што мы на гэтай імпрэзе будзем „дзеючымі асобамі”. Так у вялікім крузе сяброў мы адсьвяткавалі нашае сьвята яшчэ раз. Былі песні і жарты, пад агульны сьмех нехта паставіў Пазьняка перад праблемай, што цяпер ён павінен „напісаць заяву” ў Койданаўскую раду. Усе былі вясельны, казалі нам цёплыя словы і шчыра радыліся за нас.

У Гарвыканкамзе, дзе я тады працавала, падзея нашага асабістага жыцця не прайшла без увагі.

Мяне віншавалі на працы супрацоўнікі, старшыня Выканкама і Гарсавета А. М. Герасіменка і яго намеснікі. Віншавалі шчыра, радуючыся за нас з мужам. Вельмі прыхільна напісалі пра навіну амаль усе газэты, сардэчна павіншавалі нас. Не абышлося і бяз гумару. Дыктар Тэлебачанья, напрыклад, у манеры Левітана „ад савецкага Інфармбюро”, чаканна паведамляў, нагнаючы інтанацыю: „Сёньня, 23-га ліпеня 1995 года, у горадзе Магілёве, у касьцёле сьвятога Станіслава...” і г. д. Можна было падумаць, што пачалася вайна ці яшчэ што неверагоднае.

Цяпер, калі я ўспамінаю, мне часам здаецца, што гэта быў сон, які некалі можна ўбачыць ізноў.

СЯБРА СЯРГЕЙ НАВУМЧЫК

Неўзабаве пасля нашага шлюбу Зянон выехаў у камандзіроўку, а назаўтра Беларусь даведлася, што ня стала Максіма Танка. Людзі ішлі ў Дом літаратара разьвітацца з Народным паэтам. Там былі ўсе: і хто любіў Беларусь, і хто яе ненавідзеў. Зянона ў Менску не было, але ніхто пра гэта ня ведаў. Я зьбіралася з Гарсавета пайсьці на разьвітаньне адна, але гэта выглядала ня надта добра. І тут раптам мне патэлефанавалі Сяргей Навумчык і сказаў скарагаворкай: „Галя, я зараз пад’еду ў Гарсавет і мы разам паедзем у Дом літаратара”.

Гэта быў рух сяброўскай душы, якая ўсё разумее і якой ня трэба нічога тлумачыць. Увогуле, Сяргей заўсёды ўмеў з’арыентавацца, каб падставіць плячо. Так адбылася яні раз і на прыёмах замежных амбасадараў. Калі сітуацыя вымагала нейкія перамовы мужа, Сяргей заўсёды ўмеў „апынуцца побач”, каб я (жонка вядомага палітыка) не заставалася стаяць адна сярод чужых людзей. Ён быў і надалей застаецца нашым сябрам, які ніколі ня здраджвае. Ён можа на нейкі час „знікнуць” з поля зроку, але мы заўсёды ведаем, што Сяргей – сапраўдны сябра.

Неяк аднаго разу мы зь ім размаўлялі па тэлефоне, і Сяргей, каб перапыніць нейкую нашую спрэчку, ляканічна сказаў: „Ведаеш, я добра ўсьведамляю, што такое Пазьняк для Беларусі”. І гэта праўда, як праўда і тое, што Сяргей добра разумее значэньне кожнай асобы, якая ахвяруецца дзеля Бацькаўшчыны.

Мне вядома таксама, што гэткай жа добрай думкі пра Сяргея Навумчыка быў і Васіль Уладзімеравіч Быкаў. Сяргей быў адзін зь нямногіх, хто вельмі падтрымліваў нашага дарагога Васіля Ўладзімеравіча ў апошнія гады яго жыцця, і асабліва ў апошнія ягоныя дні.

Сяброўства – гэта Боскі дар, які жыве на Беларусі і дае нам сілы жыць і змагацца.

САКАВІК 96

24 сакавіка 1996 г. на плошчы каля Опэрнага тэатру адбыўся вялікі мітынг БНФ. Пасля прамоваў была прынятая рэзалюцыя: ісць ўсёй грамадой да тэлецэнтра (Круглая плошча) і прабаваць непасрэдна эфір. Калі вялікая дэманстрацыя падыйшла да тэлецэнтру, у будынак ТБ для перамоваў пайшлі дэлегаваныя Зянон Пазьняк і Павел Знавец (дэпутат Вярхоўнага Савета). Поўная плошча перад тэлецэнтрам і ўся прастора была запоўнена людзьмі. Мы чакалі.

Раптам з’явіліся амапаўцы ў касках-шлемах, са шчытамі і пачалі груба рассякаць людзей. Людзі супраціўляліся і шчыльна сталі адзін да другога. Многія шчапіліся пад рукі. Утварылася нейкае агульнае „цела” натоўпу, якое ў выніку жорсткіх дзеянняў амапаўцаў загойдалася спачатку ў адзін, затым у другі бок, потым пачало разгойдвацца.

Я стаяла ў самай гушчы перад прыступкамі ТБ. Раптам мяне сысцнула так, што я ледзь ня страціла прытомнасць. Здалося, што ўжо ня выберуся з гэтага вялікага „цела”. Стала страшна, як перад сьмерцю. І раптам нечая моцная рука пацягнула мяне і вырвала з таго месца, дзе я ўжо ледзь ні асела пад ногі шчыльна стаяўшых людзей. Нечыя добрыя рукі цягнулі мяне, і людзі стараліся даць мне магчымасьць праіснаваць. Мяне ведалі і пазнавалі як жонку Зянона Пазьняка і праіхвалі на край, ратавалі.

Я так і ня ведаю, хто вырваў мяне зь людзкой гушчы. Дужыя рукі выштурхнулі мяне зь небацьпечнага месца і зьніклі.

Мы з Галіяй Дзягілевай праіснавалі на прыступкі ТБ. Вакол тварылася злачынства: людзей груба штурхалі, білі, піхалі з плошчы, жорстка „рассякалі”. Але людзі не здаваліся. Нас з

Галіяй таксама пачалі выцясьняць. Тут я ўбачыла У. Ярошына. Ён быў у чорнай скураной куртцы. Побач зь ім былі яшчэ людзі, але тут кіраваў Ярошын. Ён аддаваў загады рубленымі фразамі. Выгляд у яго быў жорсткі, злосны і рашучы. Я добра запомніла яго бязьлітасны твар, калі сутыкнулася зь ім. На імгненне мне падалося, што ён прышоў з таго страшнага часу, з Губчэка. Уся ягоная постаць нагадвала клясычнага энквэдзіста, які гатовы катаваць і страляць людзей.

У гэтай суматохе я зьявралася да амапаўцаў, абураная іхным зьверствам, ізноў жа да Ярошына, які ў Гарсавец заўсёды быў са мной ветлівым, але тут – нават галаву адварнуў, быццам ня бачыў. Да мяне ж нечакана падышоў начальнік Гарадзкага ўпраўленьня ўнутраных справаў спадар Тарлецкі і сказаў ветліва і неяк па-чалавечы зацікаўлена: „Галіна Фёдараўна, вам тут быць непатрэбна, сыходзьце, прашу вас”.

Людзей жорстка штурхалі, імкнуліся разгнаць. Дзе мой муж, я ня ведала. Усе ішлі да плошчы Незалежнасьці, але ўжо не арганізаванай калёнай, а групамі. На перакрываваньні праспэкта Скарыны і вул. Камсамольскай раптам спыняцца аўтобус, зь яго выбягаюць спэцназаўцы і набягу пачынаюць біць людзей гумовымі кіямі. Гэта было абсалютна нечакана і неабгрунтавана (людзі ішлі мірна і спакойна).

Мы з Галіяй убачылі, як насустрач бяжыць спэцназавец з шалёнымі вачыма і набягу лупіць людзей дубінкай направа і налева. Мы адскочылі ў сквер і ўбачылі зьбітага прафэсара Савіцкага. Яго ўжо трымалі людзі і спрабавалі дапамагчы. Вакол беглі людзі, за імі амапаўцы з дубінкамі. Мы з Галіяй схаваліся на нейкі час у гарадзкім тыалеце.

Наўкол было нейкае вар’яцтва. Налёт, які пачаўся так нечакана, гэтаксама раптоўна скончыўся. Вакол панавала суматоха. Гэтую новую тыпова акупацыйную мэтаду нематыываванага нападу на людзей і зьбіцця ўсіх увёў лукашэнкаўскі Міністар унутраных справаў Захаранка. Памятаю яго грубы выступ па-руску на тэлебачаньні напярэдадні Дня Вайсковай славы, калі ён пагражаў усім расправай. Гэта пры ім амапаўцы пачалі зьбіваць людзей на вуліцах за Бел-Чырвона-Белы сыяг яшчэ тады, калі ён быў дзяржаўным (1995

40. Дэманстрацыя БНФ 24 сакавіка 1996 г. у Менску.

г.). (Пазьней Лукашэнка свайго міністра звольніў і той стаў гаварыць супраць Лукашэнкі, пасля чаго бяссьледна зьнік. Лічыцца, што ён не жыве. Вінавайцам ў зьнікненьні і магчымай сьмерці міністра падазраюць Лукашэнку.) Вось тады на вуліцы я назірала практычнае ўвасабленьне новай рэжымнай палітыкі, якую потым ўдасканаліць наступныя пераёмнікі першага лукашэнкаўскага міністра.

Вечарам мы з мужам былі ў Доме мастацтваў на адкрыцьці выставы мастацкай суполкі „Пагоня” ў сувязі са сьвятам 25 Сакавіка, а потым пайшлі ў Дом дружбы народаў на імпрэзу Беларускага Пэн-цэнтру. Журналісты з БТ звярнуліся па інтэрв’ю адначасна і да Васіля Быкава, і да Зянона Пазьняка, якія на той момант знаходзіліся на адлегласьці некалькіх мэтраў адзін ад другога. Васіль Уладзімеравіч даваць інтэрв’ю ніяк не хацеў, яго ўгаворвалі, і тады ён сказаў, што пагодзіцца толькі пры ўмове, калі ім не адмовіць Зянон Пазьняк. Пасля адбыўшыся падзеяў ён ня верыў, што запіс на БТ калі-небудзь зьявіцца ў эфіры.

Трэба сказаць, што калі праз месяц 3. Пазьняк быў за мяжой (якая потым абярнулася эміграцыйнай), а я яшчэ знаходзілася ў Менску, я нечакана

і неспадзявана ўбачыла гэтае інтэрв’ю Быкава і Пазьняка па БТ, чым была вельмі ўзрушана – знайшліся смелыя людзі і прапусьцілі яго ў эфір.

Пасля імпрэзы Пэн-цэнтру мы з мужам зьбіраліся паехаць на Паўднёвы Запад да Галі Дзягілевай, у якой сабраліся сябры Койданаўскай

41. 24 сакавіка 1996 г. у Менску.

рады з нагоды 25 Сакавіка. Па дарозе сябра мужа, які вёў аўтамабіль, заўважыў, што за намі ідзе сачэньне. Рознымі прыёмамі кіроўцы ён некалькі разоў „правяраў” свае падазрэнні. Сачэньне ад нас не адстала нідзе. На адным з перакрываваньняў (на якім машын на той момант не было) мы звярнулі ў бок, парушаючы правілы – „назіраль-

нікі” за намі. Тады мы заехалі ў незнаёмы двор і разьвярнулі машыну. „Сачэньне” ледзь ні наехала на нас. Муж імгненна выйшаў з машыны, падышоў да разгубленых гэбістаў і нешта ім рэзка сказаў. Потым запісаў іхныя аўтамабільныя нумары і мы паехалі назад, у пракуратуру. На вуліцы Уманскага зноў заўважылі сачэньне, але ўжо з іншай машыны.

У Генпракуратуры муж напісаў заяву на дзеянні сачэньня (з указаннем аўтамабільных нумароў), і перадаў дзяжурнаму пракурору. Да сяброў мы прыехалі са спазьненнем на дзвье гадзіны.

СТРАХ

Назаўтра, 25 сакавіка 1996 г., раніцай я разьвіталася з мужам да вечара і пайшла на працу. Вечарам (як я зразумела, па накіраванні Зянона) прыехаў на машыне наш нязьменны фронтаўскі кіроўца Юзік Такушэвіч і прывёз ліст ад мужа, дзе ён пісаў, што дадому ня прыйдзе, бо рэжым наладзіў за ім паляваньне. Прасіў, каб я не хвалявалася, супакойваў. Але які тут спакой...

Я сьпешна сабрала неабходныя рэчы мужа, і мы паехалі да Ганны Яўхімаўны, маці Зянона, адвезьці ліст для яе. Па дарозе мы заўважылі сачэньне. Машына-сачэньне чакала нас, пакуль мы былі ў Ганны Яўхімаўны. Цяпер нам трэба было адвезьці рэчы мужу. Мы езьдзілі па вуліцах Заводзкага раёну, спрабавалі адарвацца ад „хваста”, але той быў вельмі спрытны. Сітуацыя нагадвала фільм-дэтэктыў, толькі гэта было рэальнае жыцьцё.

Мы зь Юзікам разумелі, што ад нашых дзеянняў залежыць свабода Зянона Пазьняка, майго мужа. Але адарвацца ад сачэньня ніяк не маглі. Нарэшце, паездзіўшы па нейкіх дварах, мы трапілі ў незнаёмы мне тупік. Сачэньня не было відаць, але ўжо было цёмна. Зьлева быў нейкі сад, перад намі быў пустыр, велізарны мокры ад дажджу роў (відаць пракладвалі трубы), справа нейкая мёртвая будыніна, на якой вісела лямпачка і ад ветру гойдалася і скрыпела. Неба ў хмарах, цёмна – і жудасная цішыня.

– Ты пасядзі, пачакай, я аднясу рэчы. Разам мы ня пройдзем. Я хутка, – сказаў Юзік і імгненна растварыўся ў цемры.

Ніколі ў жыцьці мне не было так страшна застацца адной. Там, ноччу, каля невядомага сада і пустыра, перад велізарным ровам, мне хацелася крычаць ад жудасці і страху, і я толькі мацней уціскалася ў крэсла аўтамабіля.

Раптам ззду на хуткасьці пад’ехала машына і, асьвятляючы мяне ў абсалютнай цемры фарамі, рэзка затармазіла. Сьвятло фараў пагасла.

Я ўрасла ў крэсла і (каб ззду не было відаць маёй галавы) ціха спаўзла ўніз. Невэрагодныя карціны жаху мільгалі ў галаве, і самая жудасная – я ляжу на дне рова, дзе ніхто мяне ня знойдзе. А перад вачыма быў жудасны роў...

Ня ведаю, ці хутка прышоў Юзік, мне падалося, што прайшла вечнасьць. Калі ён адчыніў дзьверы аўтамабіля, я была амаль беспрытомная ад страху. Як мы выехалі, дзе дзелася машына, што стаяла ззду, як мы даехалі да дому – ня памятаю. Калі Юзік адчыніў дзьверы аўтамабіля, я не магла ўстаць з крэсла. Ён неяк выдраў мяне з машыны, але я не магла выпрастацца. Так сагнуўшыся я і дацягнулася да кватэры. Юзік паехаў, а я так і засталася сядзець у крэсьле да раніцы.

Затым пачаліся доўгія дні чаканьня. Дзе мой муж, я ня ведала, ведала толькі, што ён у сяброў, што ўсё ў парадку.

Праз нейкі час Зянон патэлефанаваў мне з Кіева, потым з Варшавы, Прагі. Сустрэліся мы толькі праз некалькі месяцаў.

Напярэдадні гадавіны Чарнобыльскай катастрофы ў маёй сяброўкі Вольгі Кузьміч памёр бацька, і 25 красавіка мы паехалі яго хаваць на Віцебшчыну. 26 красавіка па радыё „Свабода” я пачула, што Зянон у Менску. Я зразумела, што гэта ненадоўга і я ўжо не пасьпею даехаць, каб пабачыцца. Ад вялікага болю я ня тое, што плакала, я выла, як вые воўк ці сабака – так выходзіў зь мяне боль раставаньня і невядомасьці.

* * *

Калі Зянон Пазьняк апынуўся ў эміграцыі, а я яшчэ заставалася ў Менску, мае сябры сачылі, каб са мной і дачкой чаго ня сталася. І вось аднойчы амаль а 12-й гадзіне ночы ў дзьверы маёй кватэры пазванілі.

– Хто там? – зьдзіўлена спытала я.

– Адкрывайце, міліцыя.

42. Менск, 26 красавіка 1996 г. Нечаканае вяртаньне З. Пазьняка з-за мяжы на Чарнобыльскі Шлях – 96.

– Так позна? Зь якой нагоды? – пытаюся.

– У нас сведенія, што вы скрываеце чеченцев, открывайце.

– Што за глупства, нікога я не хаваю і адчыняць вам не збіраюся.

– Открывайце, а то хуже будзе, – пачула я пагрозу за дзьвярыма.

Гэта былі ня жарты, асабліва, калі пачалі грукаць ботамі ў дзьверы, а я ў хаце ўдваіх з дачкой. І ноч – хоць вока выкалі.

Я пасьпела патэлефанаваць сябру Сяргею Антончыку, і, як мне падалося, праз хвілінаў дзесяць Сяргей, Валік Голубеў і яшчэ некалькі сяброў Койданаўскай Рады ўжо былі ў нашай кватэры. Потым пад’ехалі Галя Навумчык і Аляксандар Лукашук.

Усе яны прыехалі абараніць нас з дачкой нека імгненна, быццам у іх былі крылы. І я супакоіла-

ся, бо са мной былі мае сябры. Для мяне гэты сяброўскі клапат, як кажуць, быў дарагога варты.

ГАЛАДОЎКА СІЎЧЫКА-ХАДЫКІ

Вячаслава Сіўчыка (сярод іншых) схапілі пасьля Чарнобыльскага Шляху-96. Схапілі, моцна закруцілі рукі, зьбілі. Ю. Хадыка ж быў „на волі”. Зянон Пазьняк папярэдзіў яго пра небяспеку арышту і аб небяспецы начаваць дома. Тым ня менш, Ю. Хадыка пайшоў дахаты, дзе яго раніцай спакойна (без зьбіцьця) і „ўзялі”, калі ён выходзіў з дому.

У знак пратэсту супраць незаконнага арышту В. Сіўчык і Ю. Хадыка абвесьцілі галадоўку. Але галадоўка для іх мела і рознае значэньне, і розныя вынікі.

Прайшло 3-4 дні галадоўкі, і на паседжаньні ўправы жонка спадара Хадькі з абурэньнем расказала мне, што яе „бясхітрасны” муж сказаў следчаму ў пастарунку, што для яго галадоўка ня старашная, што ён, наадварот, напавіць здароўе, ачысьціць арганізм ад шлакаў і што ён робіць гэта пэрыядычна (потым ён выказаў гэта ў адным інтэрв’ю газэце пасля выхаду з-пад арышту). Хадьчыха абуралася, навошта муж расказаў пра гэта (маўляў, гэта непрадбачліва). „Як галадаць – ён ведае, прасіў прынесці клізму”, – дала яна. (Пра „клізму” я таксама чытала і ў інтэрв’ю самога спадара Хадькі, здаецца ў газэце „Імя”, пасля таго, як ён ужо быў дома). У камэры спадара Хадькі былі газэты і нават тэлевізар, аб чым сведчыць здымак у газэце.

Зусім па-іншаму выглядала галадоўка для Вячаслава Сіўчыка. Ён галадаў зацята, ня ведаючы мэдыцынскіх умоваў галадоўкі, ня піў ваду, не рабіў клізмаў (проста галадаў). Праз нейкі час пачалося самаатручваньне яго арганізма і паўстала небяспека жыцьцю. У дадатак В. Сіўчык аб’явіў „сухую” галадоўку (якая доўжылася 16-17 дзён!). Ён рэальна мог загінуць. Рэжым жа да галадуючых ставіўся абсалютна абыякава (маўляў, памруць, дык памруць, самы вінаватыя).

З просьбай прыпыніць галадоўку да галадуючых звярнуліся Зянон Пазьняк і Сяргей Навумчык, якія на той час былі за мяжой. Але В. Сіўчык, як кажуць, „упёрся рогам” і саступаць рэжыму не зьбіраўся. Ён проста паміраў.

Усе дні галадоўкі ішла сур’ёзная барацьба за жыцьці нашых сяброў. Актыўна змагаліся за жыцьці галадуючых Зянон Пазьняк і Сяргей Навумчык у замежжы. Імі былі напісаны звароты ў розныя міжнародныя арганізацыі, пасланы лісты, дзе абмялёўвалася сітуацыя і просьба дапамагчы беларускім вязьням. Выступы на радыё, тэлебачаньні, у друку – ўсё для прыцягненьня ўвагі міжнароднай супольнасьці. Нарэшце, па ініцыятыве Сяргея Навумчыка, ім удалося праз С. Кавалёва і Г. Яўлінскага выйсці на Ельцына, і гэта вырашыла справу. Хадьку і Сіўчыка выпусцілі з-пад арышту.

Без усіх гэтых захадаў баюся, што канец гісторыі рэальна мог стацца трагічным для Сіўчыка, ня глядзячы на тое, што Фронт на Беларусі таксама шмат рабіў для ўратаваньня галадуючых.

Фронт выстаўляў пікеты пратэсту, былі накіраваныя звароты да дэпутатаў, зьбіраліся тысячы подпісаў грамадзянаў з патрабаваньнем вызваліць галадуючых. Сваёй спадара Хадькі (жонка, сёстры) ўсюды хадзілі-ездзілі з плякатамі, напісанымі друкаванымі літарамі на адзежы, з патрабаваньнем вызваліць прафэсара Ю. Хадьку (і не здымалі іх аж пакуль іх брат-муж ня быў вызвалены), яны станавіліся ня толькі ў фронтаўскія пікеты, але рабілі яшчэ і свае, асабістыя і г.д. Але на ўсе шматлікія пратэсты рэжым не зважаў.

У В. Сіўчыка якраз нядаўна нарадзіўся сын (яму было ўсяго некалькі месяцаў). Трэба было імгненна прымаць меры для выратаваньня гэтай сям’і. Таму на ўправе БНФ я прапанавала збіраць сродкі для рэпрэсаваных (якіх было шмат) і на падтрымку іхных сем’яў. „Асабліва шкода маленькага 6-месячнага сына Сіўчыка і жонку Ганну, якая ня мае сродкаў да існаваньня”, – звярнулася я да калегі і прапанавала кандыдатуру Алесь Бяляцкага, які б узначаліў гэтую дапамагуючую акцыю.

А. Бяляцкі катэгарычна адмовіўся і прапановаў, каб я і „ўзначаліла” гэтую працу. Адмаўляюца яшчэ і мне ў такой сітуацыі не выпадала, Управа прагаласавала – і я ўзялася. Але з чаго пачаць? Я вырашыла – з дэпутатаў.

Назаўтра ж я выступіла на сэсіі Гарсавета (ў „розым”) са зваротам: „Я звяртаюся зараз да вас, спадары дэпутаты, не як да прадстаўнікоў пэўных партыяў ці пlynняў. Я звяртаюся да вашага сэрца. Ня глядзячы на вашу прыналежнасьць да любога іншага (ня згоднага з маім) палітычнага накірунку, прашу вас дапамагчы маленькаму 6-месячнаму чалавеку выжыць у сітуацыі, калі ягоны бацька, сябра Беларускага Народнага Фронту, ахвяруе ўласным жыцьцём за ідэю незалежнасьці нашай Беларусі”.

У перапынку да стала, дзе я сядзела, падыходзілі дэпутаты і ахвяравалі ўласныя грошы. Сярод іх былі і камуністы, якія былі супраць Народнага Фронту і ідэі незалежнасьці.

Я адразу ж аддала ўсё сабранае Ганьне. Памятаю, да мяне ва ўправе падышла жанчына і сказала, што яе сын-прадпрымальнік ня можа асабіста перадаць грошы Ганьне Сіўчык, але прасіў перадаць ёй грошы праз мяне. І яна працягнула мне

100 даляраў ЗША. Я падзякала і таксама аддала іх Ганьне.

На падтрымку ўсіх затрыманых і іх сем'яў грошы ў Фронце збіраліся актыўна. Ужо была ўтворана Камісія па збору сродкаў у падтрымку рэпрэсаваным зь некалькіх чалавек. На ўсе ахвяраваныя складаліся справаздачы (колькі грошай і хто здаў, каму былі размеркаваныя). Найчасцей я старалася выдаткаваць Ганьне Сіўчык, памятаю, Алесь Бяляцкі мяне нават стрымліваў: „Дастаткова, ты ўжо занадта шмат ёй выдзяляеш”. Потым, калі я паехала ў эміграцыю, ён узначаліў гэтую камісію і яна ўвайшла ў „Вясну-96”.

Выпусцілі галадуючых Сіўчыка і Хадыку толькі на 17-я суткі. Калі мы прыехалі з кветкамі, каб у належны час забраць нашых герояў (менавіта так мы успрымалі іхную галадоўку), у пастарунку іх ужо не было: нас проста падманулі і паведамлілі іншую гадзіну. Мы адразу патэлефанавалі спадару Хадыку дадому і даведаліся, што дома ў яго было поўна радні, што ўсе яны радыя вызваленню, ніякіх вострых праблемаў няма, усё ў парадку, што назаўтра спадар Хадыка абавязкова ляжа ў шпіталь на рэабілітацыю. Нас запэўнілі, што ўсё будзе добра, каб мы не хваліліся і ад прапанаванай дапамогі ветліва адмівіліся.

Мы паехалі да Вячаслава Сіўчыка. Калі я ўбачыла Славу, ляжачым на ложку, худога да немагчымага, які зусім ня мог ні рухацца, ні гаварыць, а толькі слаба ўсміхаўся, сэрца маё сціснулася. Выглядаў ён вельмі дрэнна, ня мог ня толькі стаць, але нават сядзець. Хворы і знясілены, ён ляжаў на ложку, і ўсе мы вельмі непакоіліся за ягонае жыццё.

І жонка Славы Ганна, і ягоная маці, і ўсе мы разумелі, што Славу неабходна тэрмінова везці ў шпіталь на рэабілітацыю. Але на просьбы сваіх родных зрабіць гэта ён наадрэз адмовіўся, сказаўшы, што ў „казённым доме” ён ужо налягаўся дастаткова.

Зь валікім спачуваннем я глядзела ў трывожныя вочы жонкі і маці Славы, якія прасілі дапамагчы ўгаварыць яго паехаць у шпіталь (бо іхныя ўгаворы не прывялі ні да чаго). І пачалася гаворка. Я паведамліла, што зь лекарамі ўсё ўжо дамоўлена. (Гэта была праўда, бо мы з Юзікам Такушэвічам заранёў зьездзілі ў 3-ці клінічны шпіталь.

Я гаварыла зь лекарамі як дэпутат, заручылася іхнай падтрымкай і згодай прыняць нашага героя неадкладна. Увогуле, мы з Юзікам пераканаліся, што лекары прыхільныя да Фронта і ўсё будзе, як належыць.) „Калі табе ў шпіталі што-небудзь не спадабаецца, мы адразу забярэм цябе дадому па першым тваім патрабаванні, абяцаю”, – заверыла я Славу, каб ён быў спакойны і не хваліваўся. Так агульнымі намаганьнямі нам неяк удалося ўгаварыць яго легчы ў шпіталь, і мы зрабілі гэта неадкладна. У шпіталі ўсё атрымалася так, як мы і спадзяваліся. Лекары аднесліся да свайго новага пацыента вельмі ўважліва і са спачуваннем.

Здаецца, назаўтра мы наведалі спадару Хадыку ў 2-м „Савецкім” шпіталі. Ён выглядаў зусім інакш: сам выйшаў да нас на калідор. Твар ягоны быў схуднелы, але гаварыў ён бадзёра і ўпэўнена, весела і аптымістычна ўсміхаўся.

У тыя дні ў падтрымку вязняў Ларыса Урбан прывезла грошы і ад Рады БНР. Гэта дапамога была мэтанакіраваная, ішла не праз фронцаўскую Камісію і я ня ўмешвалася. Ларыса проста паведамліла мне пра гэта і што перадаў ёй гэтыя грошы (па 200 даляраў кожнаму) Сяржук Сокалаў-Вонош для пяці чалавек. Ларыса папрасіла мяне разам зь ёй зьездзіць у шпіталь да Сіўчыка і Хадыкі (дзе яны знаходзіліся на той час), каб аддаць матэрыяльную падтрымку ад Рады БНР. Першым у двары шпіталя мы ўбачылі В. Сіўчыка, які паўляжаў на лавачцы (побач сядзела Ганна), ён быў, як і раней, худы і знясілены і здавалася, зусім ня меў сілы. Ларыса перадала яму капэрту з грашыма, але Слава нават не глянуў на яе і сказаў, каб аддалі жонцы.

Потым бачыліся з Хадыкам, і Ларыса перадала яму дапамогу, коротка пагаварылі пра самаадчуванне. Ён казаў што ў цэлым адчувае сябе надрэна.

Пасля курса рэабілітацыі спадар Хадыка паехаў на аздаравленне ў Ізраіль – нейкім цудам яму ўдалося дамагчыся візы і выехаць. На тыя часы атрымаць замежны пашпарт і візу, каб выехаць за мяжу, было вельмі складана. Авіры адмыслова працавалі марудна, і чэргі там былі „на гады”. Але і рэжым тады яшчэ ня быў такім ўсемагутным, як цяпер, людзі яшчэ знаходзілі магчымасьці нешта рабіць.

Слава Сіўчык цяжка і доўга аднаўляў свае сілы ў Менску. Памятаю, у яго былі сурэзныя праблемы са здароўем, нейкі час была небяспэка стра-ты працаздольнасьці рукі, якую моцна перабілі ці „закруцілі” гарылы рэжыму і яна, як казалі, „усыхала”.

СУСТРЭЧА-ВЫРАТАВАНЬНЕ

З мужам убачыліся мы толькі ў канцы траўня ў Варшаве. Я ехала да яго, як на крылах ляцела. Муж сустрэў мяне з кветкамі. Я плакала ад перажытага і ад шчасьця. Але той страшны выпадак, той страх, не прайшоў для мяне бяспедна. Я ўздрыгвала ад самага слабага скрыпу дзвярэй, ад усялякага гука, плакала без прычыны. Муж усё зразумеў. Цэлы месяц мы былі разам. Ён ня проста мяне аберагаў, ён ахінуў мяне сваёй цеплынёй і трымаў датыць, пакуль я ўнутрана не супакоілася. Мы гулялі па Варшаве, муж быў надзвычай уважлівым. Ён прадугледжваў любую дробязь, каб я не захвалялася, каб мне было ўтульна і камфортна. Калі аднаго разу ён выходзіў на балкон, то ад скрызьянку стукнулі дзверы. Муж імгненна ўскочыў у пакой да мяне, каб пераканацца, ці не спужалася я. Ён перажываў за мяне так, як быццам я была шкляная і магла „разьбіцца” ад самага маленькага ветру.

Тады, у 1996 годзе, Зянон часта выступаў у заходнім друку (розныя інтэрв’ю), па тэлебачаньні. Таму дзе б мы ня йшлі, яго ўвесь час пазнавалі палякі, ціснулі яму руку, выказвалі сваю салідарнасьць і падтрымку. І гэта было амаль на кожным кроку.

Месяц праляцеў, і я ад’ехала ў Менск, дзе мяне чакала дачка і мама. Праз нейкі час я прыехала зноў. І вось у пачатку ліпеня Зянон Пазьняк і Сяргей Навумчык ад’ехалі з Варшавы ў Лёндан і потым у ЗША па запрашэньні амэрыканскай ўрадавай арганізацыі. Мы дамовіліся, што, як яны вярнуцца ў Варшаву, я прыеду да іх ізноў.

ЭМІГРАЦЫЯ. ВАРШАВА

25 ліпеня 1996 г. Зянон патэлефанаваў мне зь Нью-Ёрку і сказаў, каб мы з дачкой тэрмінова прыехалі ў Варшаву. Мы дамовіліся, што праз два

43. Фота разам па дарозе на Гомельшчыну.

дні мы прыедзем (так прасіў і настойваў муж), а ён прыляціць і сустрэне нас у Варшаве. Размова падалася мне нейкай дзіўнай, але я ня стала задаваць ніякіх пытаньняў, бо разумела, што нашу размову слухае КГБ. Ад радасьці, што мы спаткаемся, я не раздумваючы стала зьбірацца.

Назаўтра патэлефанавала Галя Навумчык. Мы сустрэліся ў скверы каля Купалаўскага тэатра. І тут яна мне сказала, што таксама размаўляла з Зянонам, што размова была „эзопава”, але напэўна мы ад’едзем у эміграцыю. Я толькі спытала: „Як ты думаеш, на які час?”

– Думаю, на год, а мо’ і на 5, – сказала Галя.

Трэба сказаць, я гэта ўспрыняла спакойна. Слова „эміграцыя” тады для мяне ня значыла нічога, я адчула ў ім нейкую рамантыку, магчымасьць пабачыць сьвет (а езьдзіць я любіла). Паняцці „рамантыка”, „вандроўка” наклаліся на паняццё

„эміграцыя”, засланіўшы на той час змест гэтага хаклівага страшнага слова, і я як бы забылася пра сэнс нашага ад'езду. З дачкой Надзейі мы дамовіліся, што ў жніўні вернемся. Я сама ў гэта шыра верыла.

Мы хутка сабраліся, узялі толькі летняе адзенне. Перад ад'ездам я накансэрвала штат кампотаў зь ягад, наварыла чарнічнага варэньня і папрасіла маму разьліць па банках, калі яно астыне (вядома ж, зімой як знойдзем).

28 ліпеня 1996 года мы з дачкой прыехалі ў Варшаву, але сустрэў нас знаёмы мужа, адвёз на кватэру, даў ключы і зьехаў. Мы з дачкой апынуліся адны ў чужой кватэры, у чужым горадзе, у чужой краіне. Патэлефанаваў муж і сказаў, што пляны зьмяніліся, і хутка мы паедзем у Нью-Ёрк.

Тым часам стала вядома, што Лукашэнка прызначыў у беларускай амбасадзе ў Варшаве спецыяльную „адзінку” для выяўленьня і „вяртаньня” „ворагаў народа” – грамадзянаў Беларусі за мяжой. Да таго часу рэжым ўжо назваў Пазьняка і Навумчыка „ворагамі народа” (хоць пасьяа адкрыцця страшнай праўды пра Курапаты здавалася, што гэтая тэрміналёгія ня вернецца ніколі). Таму для мяне было зразумела, чым зьбіраліся займацца спэцслужбы рэжыму Лукашэнка ў Варшаве і пад каго канкрэтна была ўведзена тая „адзінка”. Вяртацца ў Варшаву Зянону Пазьняку і Сяргею Навумчыку стала небясьпечна. У гэты ж час ім стала вядома пра рашэньне лукашэнкаўскіх спэцслужбаў аб „нэўтралізацыі” (г.зн. забойстве) Зянона Пазьняка на тэрыторыі Польшчы і (пад пытаньнем) Сяргея Навумчыка. Неўзабаве яны папрасілі палітычны азьліў у ЗША і атрымалі яго вельмі хутка, за два тыдні (звычайная працэдура цягнецца значна даўжэй). Муж патэлефанаваў і сказаў, што цяпер мы хутка прыедзем у ЗША, бо па законах гэтай краіны ўзьяднаньне сям'і павіна адбывацца на працягу 2-4 тыдняў.

Мы з дачкой чакалі, што хутка паедзем у Амэрыку, але што за гэтым стаіць (што трэба будзе застацца там) – мы пра гэта ня думалі. Паедзем – потым вернемся (уяўлялася так). Ні вопыту, ні ведаў пра эміграцыю у нас не было. Прайшоў жнівень, а дазволу на ўезд у ЗША не было. Мы пайшлі высветліць гэтае пытаньне ў амэрыканскую амбасаду. Там нам паведалі, што пра нас

з дачкой ведаюць, нашыя прозьвішчы ў кампутары, але з Амэрыкі не прыйшоў яшчэ нейкі жоўты блянк і, верагодна, нам прыдзецца пачакаць месяцы тры.

Я не паверыла сваім вушам. Тры месяцы?! Яны, відаць, жартуюць. Такого ня можа быць, гэта вытрымаць немагчыма – роіліся думкі.

Але прайшлі тры месяцы, чатыры, пяць – папераў не было. І паступова пачала падступаць настальгія. Хто яе не перажыў, таму цяжка патлумачыць значэньне гэтага слова, бо гэта ня проста „знаходжаньне ўдалечыні ад Беларусі” – гэта немагчымасць вярнуцца. Неверагодная туга не адпускае ні ўдзень, ні ўначы. Баліць душа. І гэта нельга нават параўнаць з баленьнем цела (хоць боль фізічны вельмі пакутлівы).

Мы жылі паміж Амэрыкай, Польшчай і Беларусіяй. Мужу не выдавалі выяздных дакументаў, нас не пускалі туды. У Амэрыцы муж, у Беларусі мама, дом, Радзіма. Мы з дачкой – ў Варшаве, дзе адчувалі сябе адзінока і няўтульна. Кожны дзень размаўлялі па тэлефоне з Нью-Ёркам, Менскам – і не маглі нагаварыцца. Тут, у чужой краіне, усё было няміла. (Краіна, канешне, тут ні пры чым. Гэтаксама горка нам бы было ў любой іншай краіне Эўропы.) Мы адчувалі сябе абсалютна адны, як у вакууме.

Асабліва цяжка было вечарам, калі адзінота і жах падпаўзлі блізка, проста ў пакой. Боязна было выключыць сьвятло, і мы з дачкой уключалі тэлевізар, які не разумелі. Але ён нешта гаварыў, і было ня так жудасна.

А яшчэ мяне мучылі мацярынскія думкі-пацучыці. Пачаўся навучальны год, дачка павіна была пачаць вучобу на другім курсе юрыдычнага аддзяленьня Гандлёвага тэхнікуму, а яна заставалася ў Варшаве і замест вучобы сядзела са мной ў чужой краіне. Дачушка таксама вельмі мучылася, бо ў 18 год апынуцца, фактычна, у затчэньні і без усялякага веданьня „пэрспэктывы” нашага цяпняня, без зсяброў у гэтым узросьце, сапраўды, нялёгка. І разумеючы, што гэтыя яе мукі праз мяне, я не знаходзіла сабе месца. Надзя рвалася ў Менск, я жудасна баялася за яе, ведаючы зьвярыны павадкі рэжыму, і няк адпусьціць яе не магла. Але дачы было так кепска і дрэнна, яна мучылася неверагодна і ўвесь час прасіла адпусьціць яе з

гэтай „турмы” без „прысуду”. Ступень небяспэкі ад рэжыму для сябе яна не ўсьведамляла.

Гэтымі ўсімі мукамі я была даведзеная да мяжы. І тады я сказала дачцы, што адпускаю яе, але гэтую разлуку і яе вяртаньне ў абцугі рэжыму перажыць ня ў стане, бо ведаю, што адпускаю яе на пагібель.

Маё гора было настолькі сапраўдным, што, перамагаючы сваё цяпленне, дачка вырашыла за-

44. Жыве Беларусь!

стацца з маці, якая праста памірала ад гора. І мы разам і плакалі, і сушышалі адна адну.

Шлі дні, падобныя адзін на другі. Туга падступала шчыльнай. Мне было вельмі цяжка, але, думаю, яшчэ цяжэй было дачушцы Надзеі, якая была адарваная ад сяброў-аднагодкаў і ўсе дні падрад сядзела ў хаце са мной (у чужым горадзе нікуды ісьці не хацелася, ды мы і ня ведалі тут нічога).

Аднаго разу, едучы ў трамваі, я задумалася і заехала далёка. Так выпадкова я апынулася ў варшаўскім парку, што ў раёне „Прагі”. Я ішла па ім і казала сабе: „Глядзі, тут такая самая трава, каношына, кветкі, рэчка цячэ, як у нас, на Беларусі, дрэвы... Ну ўсё-ўсё амаль такое самае, як у нас!”

Але і сярод гэтага цудоўнага кутка прыроды не магла забыцца і ўявіць, што я дома. Усё навокал было прыгожае – і чужое.

„Чаго ж табе трэба? – пыталася я сама ў сябе. – Ты любіш прыроду, лес, рэчкі, лугі – вось яны, перад табой. І яны такія ж, як на Беларусі. Дык што? Што ж так цягне душу?” А душа ў такія моманты адчуваецца проста фізічна, бо яна баліць і цягне на Ўсход. І гэта вельмі цяжкая мука.

Каб неяк ратавацца, мы з дачкой спрабавалі розныя спосабы. Спрабавалі чытаць – не чыталася. Я спрабавала шыць сукенкі-касьцюмы ўручную (машыны не было). Пашыла некалькі рэчаў – але ўсё гэта ня радвала. Хадзілі ў крамы, разглядалі розныя тавары, куплялі нешта смачнае. Але ўсё гэта не дапамагала – хоць золата насып у талерку. Нічога было ня міла і нічога ня трэба, акрамя Беларусі. Дадому – хоць на ваду і хлеб, хоць апрантай у дзяругу, хоць у турму. А дадому было нельга...

Калі душа цягне на Радзіму, Бацькаўшчыну не заменяць і залатыя горы. Гэтую ісьціну мы моцна выпактавалі.

Жыцьцё ў чужой краіне без усялякага „статусу” – цяжкае жыцьцё. Здавалася б, такое простае слова – „правы”, але калі іх няма – дрэнныя справы.

Трэба было неяк брацца за польскую мову і мне, бо бяз мовы ў Польшчы (як і ва ўсім сьвеце, акрамя Беларусі) – зусім дрэнна. Ну, вось напрыклад, спатрэбілася нам неяк аптэчная рамонка. Пытаемся з дачкой у аптэцы рамонак, кажам „рамонак” – і чуем у адказ: „Не розумем пані”. Мы спрабуем па-руску – „ромашка”. І зноў чуем тое ж „не розумем”. Спрабуем намаляваць кветку – зноў у адказ адчэпнае „не розумем”. Як высветлілася пазьней, „рамонак” па-польску – „румянэк”, чаго мы на той момант, на жаль, ня ведалі. Словы вельмі падобныя, і, пры жаданьні дапамагчы, здагадацца, на наш погляд, было б ня цяжка (так думаецца звы-

(Фота У. Карнішчына)

45. „Жыве Беларусь” у Івянцы.

чайнаму беларусу, які імгненна адгукаецца на чужую просьбу). Але спадарыня ў аптэцы ўпарта не разумела нас ў чужой мове. (Гэта зусім ня тое, як у нас – „зачем этот белорусский язык”.)

Некалькі разоў мы натыкаліся на раўнадушнае „не розумем” у вельмі простых сітуацыях, што дало нам падставы ўспрымаць гэтыя словы як „адчапіцеся”, „нам да вас, чужынцаў”, „звсходу”, няма ніякай справы”. Стала зразумела: проста так, бяз польскай мовы, нам дапамагаць ніхто не збіраецца, нават у простых сітуацыях. Выснова такая: трэба вучыць польскую мову.

У Варшаўскім ўніверсітэце былі адчынены бясплатныя курсы па вывучэнні польскай мовы, але для людзей са статусам „уцэкача” ці палітычным азылем. Мы ж ніякага статусу ня мелі, як і права наведваць гэтыя курсы таксама.

Такая „бяспраўная” сітуацыя прывяла мяне ў Варшаўскі Гэльсінскі камітэт. Мы з дачкой вырашылі зьвярнуцца туды, каб атрымаць ад яго хаданніцтва да ўніверсітэту па наведванні курсаў польскай мовы.

Пакуль мы чакалі сваёй чаргі, супрацоўніца ГК некалькі разоў зьвярталася да нас (каб мы пачакалі), і назвала неяк маё прозьвішча (пані Пазыняк). Гэты зварот да мяне пачуў невядомы мне чалавек, які таксама чакаў сваёй чаргі. Ён аказаўся з Самалі, і (што мяне надзвычай здзівіла), ён зьвярнуўся да мяне на ламанай расейскай мове так:

– Извините пожалуйста, но ваша фамилия такая знаменитая, это фамилия известного белорусского лидера Позняка. Вы случайно не имеете к нему отношения?

Супрацоўніца ГК заўсміхалася, і я ціха адказала, што гэта мой муж. Рэакцыя таго самалійца была нечаканай. Ён узрадваўся, пачаў расказваць пра сябе і пра тое, што ён ведае, хто такі Пазьняк, што „это очень известный человек во всём мире” і што ён „очень рад познакомиться с женой такого большого человека”.

Тут мяне паклікалі ў кабінет, і больш я ня бачыла гэтага самалійца. Але потым, асабліва калі пачалі расколаваць Фронт, я ня раз успамінала гэты выпадак, бо зламаць жудасны прамаскоўскі рэжым на Беларусі ў тых часы было магчыма, але дзейнічаць трэба было зладжана, выкарыстоўваючы імёны і асобы вядомых беларусаў, і ў першую чаргу – вядомае ў свеце палітычнае імя Пазьняка. Замест гэтага – разбурылі вялікія магчымасці палітычнай сітуацыі другой палавіны 90-х гадоў, калі імя Пазьняка было сыягам барацьбы. У тых гады Пазьняк меў падтрымку і ў Эўропе, і ў Амэрыцы. Яму трэба было толькі абанерціцца на сяброў. А сябры, шмат якая сябры, ў той час (у той час, калі Пазьняк апынуўся ў бядзе) займаліся „палацавымі пераваротамі”... Так паўтараецца наша гісторыя і наша мэнтальнасць. І калі яна гэтак будзе паўтарацца далей – Беларусь не падымецца.

ПАЧАТАК ВЫДАНЬНЯ „БЕЛАРУСКІХ ВЕДАМАСЬЦЯЎ”

Перад ад’ездам у Амэрыку рэдакцыя тыднёвіка „*Nowe Państwo*” у якасці салідарнай дапамогі Беларусі прапанавала Пазьняку выдаваць дадатак да сваёй газеты „*Wiadomości Białoruskie*” на польскай мове, рыхтаваць які павінны былі С. Навумчык і З. Пазьняк. Рэдакцыя зняла кватэру пад офіс для „*Беларускіх Ведамасьцяў*”. Кватэра была – перароблена аднапакаёўка. З кухні быў зроблены маленькі пакойчык, газавую пліту перанеслі ў пакой (атрымаўся „пакой-кухня”). Гэта было нязручна, бо новаспечаная „кухня” была без вакна, у невялічкім алькове на супрацьлеглым баку ад вакна, так што там заўсёды было цёмна, не хапала святла і свежага паветра, пахла газам. Пастаянна нешта здаралася і з

вадаправодам, бо зроблена ўсё было недасканала. Але мы не зважалі на цяжкасці і заўсёды, калі да нас прызджалі сябры зь Беларусі, у нас знаходзілася месца (праўда, на падлозе), і мы былі радыя ўсім нашым гасьцям. У гэтай кватэры мы жылі і працавалі над стварэннем нашага часопіса.

Да ад’езду ў Амэрыку Зянон Пазьняк і Сяргей Навумчык выпусцілі адзін нумар і меркавалі, што праца прадоўжыцца. На той час да Пазьняка зьвярнулася сям’я Зяноўчаў. Іх сын Юрась вучыўся на 1-м курсе ўнівэрсітэта ў Любліне. Яны хацелі перавесці сына ў Варшаву, але ім адмовілі. Тады яны праз мяне зьвярнуліся за дапамогай да Пазьняка (які быў у Нью-Ёрку). Зянон прыслаў факс з Нью-Ёрку на імя рэктара Варшаўскага ўнівэрсітэту з просьбай дапамагчы. Гэтага сталася дастатковым (аўтарытэт Пазьняка сярод польскай эліты быў вельмі высокі), і Ю. Зяноўч тут жа быў пераведзены ў Варшаўскі ўнівэрсітэт. Ён ўзяўся тэхнічна дапамагчы ў нашай працы. З. Пазьняк прыслаў па факсу матэрыялы з Нью-Ёрка ў рэдакцыю (С. Навумчык восенню 96-га пераехаў у Прагу). Задача Ю. Зяноўча была ў тым, каб сярод вялікай колькасці рэдакцыйных факсаваў матэрыялаў нашыя не згубіліся і былі перададзены для перакладу на польскую мову. Вёрстку польскага нумара рабіла рэдакцыя „Новэго Паньства”. Так выйшла яшчэ 2 польскамоўныя нумары з тыражом у 400 экзэмпляраў. (Пасля гэтага Ю. Зяноўч адышоў ад грамадзкай працы, патлумачыўшы адыход занятасцю ва ўнівэрсітэце.)

Калі мы размаўлялі з мужам па тэлефоне, ён часта казаў мне, каб я вучылася працаваць на кампутары, да якога я дагэтуль ніколі ня мела ніякага дачынення і не ўяўляла, як да яго падступіцца. А тут – вучыцца працаваць! У чужой краіне? У каго я магла вучыцца? (Гэта быў 1996 год і масава кампутар на Беларусі яшчэ толькі пачынаў укараняцца).

Паступова я пачала асвойваць кампутарны набор. У рэдакцыі ўсе людзі занятыя, польскай мовы я ня ведала, кампутара, зразумела, дома ня мела. У каго пытацца, як?

Але галоўны рэдактар газэты спадар Адам Ліпінскі дазволіў мне асвойваць кампутар у рэдакцыі пасля таго, як скончыцца працоўны дзень

і кампутары будуць вольныя. Мне паказалі элемэнтарныя прыёмы, і я пачала вучыцца. Справа неяк пайшла, праўда, марудна, са скрыпам, але я пачала набіраць першыя тэксты.

* * *

Праз некалькі месяцаў спадар Адам Ліпінскі прапанаваў унесці змены ў нашы выдавецкія справы: выдаваць „*Беларускія Ведымасьці*” ня толькі на польскай, але і на беларускай мове. Так выйшла яшчэ два нумары ўжо на 2-х мовах. Але ўзьніклі фінансавыя і арганізацыйныя праблемы. Польскім нумарам трэба было займацца прафэсійна, на гэта сілаў не хапала. Таму ўрэнце ў рэдакцыі вырашылі выдаваць толькі беларускамоўны варыянт, але тыражом у 1000 экзэмпляраў.

Часопісам займаўся толькі Зянон Пазыняк. Кожны нумар, ад зьместу да вокладкі, выбару шрыфта, кампазыцыі нумара, падбора ілюстрацыяў, макета і г.д. – усё распрацоўваў Зянон. Я дапамагала набіраць матэрыялы, вычытваць тэксты. Мы працавалі зранку да глыбокай ночы. І калі я ўжо не магла працаваць ночы і класла спаць, муж яшчэ доўга сядзеў над часопісам, над артыкуламі, кнігамі, партыйнымі праектамі і дакументамі.

НАШЫЯ СЯБРЫ Ў ВАРШАВЕ

Нечакана апынуцца ў эміграцыі, адарвацца ад усяго свайго, роднага – вялікае няшчасьце. У такія жыцьцёвыя моманты вельмі выразна пачынаеш разумець яшчэ і ролю свайго, роднага грамадства, і акружэньня сваіх людзей. На Радзіме – ты ў сябе дома, усё табе знаёмае, усё – сваё. У эміграцыі ўсё наадварот. Ты ня дома, і гэта разумеш на кожным кроку: калі едзеш у трамваі (і пачуюць тваю не мясцовую мову ці акцэнт), пераходзіш вуліцу, у краме. Пра наведваньне ж усялякіх дзяржаўных устаноў я ўвогуле не кажу. Усюды табе дадуць зразумець, што ты „не ў сваёй хаце”. Гэта надзвычай цяжка, ня гледзячы на тое, што лёс ня быў да нас цалкам бязьлітасным.

Дзякуючы вялікай папулярнасьці мужа ў Польшчы, нам з дачкой спачатку далі дзе жыць і магчымасьць чакаць Зянона, а потым – і змагання. І першая, самая вялікая падзяка Богу, што ён паслаў нам падтрымку з боку галоўнага рэдактара

„*Nowego Państwa*” *нана Адама Ліпінскага*. Рэдкі чалавек рэдкай душы. Высакародны, сьціплы і салідарны. Гэта ён прапанаваў мужу дапамогу найперш з жыллём.

Калі мы з дачкой прыехалі ў Варшаву, то часта хадзілі ў рэдакцыю. Спадар Адам гаварыў са мной і кожны раз падкрэсьліваў, каб я тэлефанавала яму, калі спатрэбіцца якая дапамога. Ён добра разумеў наш разгублены стан, быццам сам прайшоў прымусовую эміграцыю.

Ведаючы наш цяжкі матэрыяльны стан, спадар Адам звярнуўся да нас з дачкой з просьбай дапамагчы прывесці ў сістэму рэдакцыйныя паперы. Мы з ахвотаю ўзяліся за працу, зрабілі пэўны парадак і рассартавалі рэдакцыйныя завалы, пасьля чаго пан Адам прапанаваў нам аплату за нашу працу – грошы. „Гэта вам не перашкодзіць перадсьвяткам Божага Нараджэньня, вы зарабілі”, – сказаў ён.

Ад нялоўкасьці я ледзь ні правалілася скрозь зямлю: „Дзякуем, але мы не за грошы, мы вельмі ўдзячныя вам за падтрымку, і нам зусім ня цяжка было гэта зрабіць”, – рашуча адказала я. Але пан Адам катэгарычна запырачыў і прымусіў нас узяць гэтую зарплату (фактычна, дапамогу нам ў цяжкім становішчы). Паўгода мы з дачкой жылі ў Варшаве і чакалі Зянона. І ўвесь гэты час спадар Адам падстаўляў нам сваё сяброўскае плячо.

Між тым было невыносна адзінока і цяжка. Гэты стан браў у палон і не адпускаў. Тады я набірала Менскі нумар і гаварыла з мамай, з сябрамі... Гаварыла па паўгадзіны, часам – і болей. Плакала. І вось прышоў першы рахунак – 2000 злотых. З усведамленьнем страшэннага сораму я аднесла рахунак у рэдакцыю, прасіла прабачэньня за суму. У рэдакцыі сказалі: „Нічога, не перажывайце”. Але калі праз месяц я прынесла такі ж самы, мяне паклікаў пан Адам. Ён гаварыў са мной ветліва і з павагай, з разуменьнем майго стану, але папрасіў скараціць тэлефонныя размовы.

А боль не адступаў. Катастрафічна не хапала беларускай мовы і хоць каго-небудзь, з кім можна было б пагаварыць па-беларуску.

Наступныя, хто працягнуў нам руку, была сям’я *Юры і Зіны Туронкаў*, якія жыўць у Варшаве. Час ад часу тэлефанавала спадарыня Зіна (яна асабліва па-жаночаму цёпла нас падтрымлівала) і запраша-

ла нас з дачкой да сябе. Мы не маглі нагаварыцца са спадарствам Туронкаў. Спадар Юры – вядомы гісторык – шмат што расказваў нам. Ён і яго жонка спадарыня Зіна разумелі наш стан, спачувалі і дапамагалі добрым словам. 24 снежня яны запрасілі нас на Куццо (Вігілію) – святая дамашняе і сямейнае. У Дзень Божлага нараджэння ў іх дома было асабліва ўтульна і цёпла, мы з дачкой Надзей нават атрымалі святочныя падарункі...

На працягу наступных доўгіх 8-мі гадоў у Варшаве спадарства Туронкаў заўсёды падтрымлівала нас. Гэта харошыя людзі, шчырыя хрысціяне і добрыя сябры.

Ішоў час. Падступала ня толькі настальгія. Трэба было неяк жыць. Муж прысылаў грошы, але матэрыяльныя магчымасці нашыя былі вельмі абмежаваныя. Мы стараліся жыць эканомна. Я ўвесь час думала пра працу, але ня маючы ніякага статусу ў Польшчы, уладкавацца не было чаго і думаць. Ды і мова, якую я ніколі не вучыла, ды і ня чула, не дазваляла. Быў толькі адзін варыянт – працаваць прыватна. І тут дапамагла добрая Зіна.

Спачатку па яе пратэкцыі я папала ў дом да спадарыні Ханкі прыбіраць яе кватэру. Праўда, гэта ўсяго адзін раз на тыдзень, і з гэтай працы я мела толькі 40 злотых. Але пазней знаёмая спадарыні Зіны Туронак Біята Кубэк, у якой нарадзілася дзіця, патрабавала няню на 3-4 гадзіны 4 дні на тыдзень. Зіна прапанавала мяне. Так я стала ў яе працаваць, даглядаць яе паўгадавалага Мацейку і атрымоўвала 7 злотых за гадзіну. Праз два гады нарадзіўся Куба. Я даглядала абодвух, а плацілі мне за догляд дваіх дзетак 8 злотых. Працавала 4 гады, пакуль іх сям'я ня выехала ў ЗША.

Мае заробкі былі мізэрнымі, але я сэрцам прыязалася да гэтых чужых дзяцей і старалася аддаць ім цяпло сваёй душы.

Туга па радзіме – цяжкі стан. Яна ўплывае ня толькі на сьведамасць. Напэўна, пачаліся і нейкія працэсы ў арганізме, якія падштурхнулі некаторыя захворванні. Я дрэнна стала бачыць, зьявілася слабасць, болі, некаторыя часткі цела страцілі адчувальнасць. У Польшчы ў нас не

было ніякага статусу, таму да лекара зьвяртацца можна было толькі прыватна. Адзін візіт – 60-80 злотых. Пра кошт лекаў і не кажу. Усё гэта было для нас непад'ёмна.

Нешта адбывалася і са сляхам. Я ня чула польскіх слоў, а толькі суцэльнае ш-ш-ш... Слухала радыё. Нямецкія, ангельскія, чэшскія і г.д. словы чула, разьдзяляла (хоць і не разумела), а польскія не – суцэльны шум. Так працягвалася нейкі час.

Нашым добрым сябрам у Варшаве адразу стаў *пан Чэслаў Сэнюх*. Вядомы чалавек, журналіст, пісьменьнік і паэт-перакладчык, ён назаўсёды ўвайшоў у гісторыю беларускай культуры сваімі перакладамі Максіма Багдановіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа і іншых беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў на польскую мову.

Чэслаў Сэнюх – шчыры прапагандыст беларускай культуры ў Польшчы. На працягу ўсіх гадоў эміграцыі ён заўсёды заставаўся і застаецца сябрам і прыхільнікам Язона Паэзніка. Лёс Беларусі, яе культуры, незалежнасці – заўсёдна тэма журналісцкіх артыкулаў пана Чэслава.

За гады эміграцыі ў Варшаве ня раз сутыкаў нас лёс з *пані Эльжбэтай Смукловай*. Пані Эльжбэта, прафэсар, вядомая навуковец, дасьледчыца беларушчыны, шмат зрабіла для прапаганды беларускай культуры ў Польшчы. Гэта першы польскі замежны амбасадар у незалежнай Беларусі 90-х гадоў. Яна была знаёмая з маім мужам, вельмі добра да яго ставілася. Мяне ж яна ня ведала. Але да нас з дачкой пані Эльжбэта аднеслася так, як быццам ведала нас даўно.

Я зьвярталася да яе за парадамі і заўсёды яе знаходзіла. Ведаючы нашае цяжкае матэрыяльнае становішча, пані Эльжбэта стала дапамагаць мне неяк уладкавацца на працу ў Варшаўскі ўнівэрсітэт. Яна сама працавала на факультэце палянстыкі на пасадзе прафэсара і паспрыяла ў арганізацыі факультатыва для польскіх студэнтаў па вывучэнні беларускай мовы.

Спачатку я вельмі хвалявалася і баялася (я ж ня ведала польскай мовы). Пані Эльжбэта настойліва падштурхоўвала мяне, бо трэба было ісьці да загадчыка кафедры і г.д. Я сабе думала: „Хай бы нічога не атрымалася!” – так мне было страшна

пераступіць гэты рубікон. Але з дапамогай пані Эльжбэты мяне прынялі на працу. (Увогуле ў эміграцыі неяк зьнікае упэўненасьць у сабе, бо штохвіліны разумееш сваё бяспраўе, адзіноту і бездапаможнасьць. Тут і потым у Амэрыцы мне здавалася, што я не пазнаю сама сябе.)

І вось я прыйшла на першыя заняткі. Студэнты сядзелі і ўважліва слухалі. Я гаварыла без перапынку: чытала вершы, расказвала пра сучаснае і мінулае беларускай мовы, пра нашыя праблемы і сьветлую будучыню Беларусі і беларускай мовы. Ня ведаю, ці зразумелі мяне польскія студэнты на той першай лекцыі, але заняткі працягваліся адзін, затым другі семэстр. І так чагыры гады. Па некалькі месяцаў у год я мела працу, што адпавядала маім інтарэсам і адукацыі. У пачатку кожнага навучальнага году я ня ведала, ці буду выкладаць, бо гэта залежыла ад таго, ці запішучца студэнты на мае заняткі зноў. Але кожны год знаходзіліся маладыя людзі, якім было цікава вывучаць беларускую мову.

На Беларусі ў гэты час рэжым Лукашэнкі зьнішчаў беларускую школу, беларускую культуру, а тут, у Варшаве, знаходзіліся студэнты-паліякі, якія палюбілі нашу мову. (Менавіта палюбілі, бо хадзіць на мае заняткі іх ніхто не прымушаў.) Таму кожны год я пыталася ў новых студэнтаў, чаму яны выбралі мой факультатыв (а выбіраць можна было ледзь ні любую мову сьвету). Іх адказы мяне зацікавілі, бо паўтараліся з году ў год. Сутнасьць іх зводзілася да наступнага. Польскія студэнты езьдзілі на практыку ў Беларусь. Яны вывучалі памежныя дыялекты на Палесьсі. І беларускія людзі іх уражвалі настолькі, што яны палюбілі іх, іхную мову, культуру і ўсё беларускае. Некаторыя спрабавалі купляць нашы прыгожыя беларускія строі, але добрыя беларускія кабеты, расчуліўшыся, часьцяком аддавалі задарма гэты бяспэжны скарб – вышываныя і тканяны кашулі, фартушкі, андаракі... А яшчэ польскі дзяўчыны расказвалі:

– Ведаеце, я была ў Беларусі на Палесьсі ў мінулым годзе, а ў гэтым паехала ўжо да знаёмых у госьці. Ідзем мы гэтак па вёсцы з маёй гаспадыняй, насустрач другая кабета. Павіталіся, разгаварыліся. Даведаўшыся, што я госьць з Польшчы, тая кабета і кажа: „А мая ж ты дачушка, то ты цяперака прыяжджай да мяне. У мяне хата лепшая, цяплейшая. Прыяжджай. Я цябе малачком

46. У Варшаве. 1998 г.

буду частаваць, тваражком, сьмятанкай. Усё сваё, сьвежанькае.”

Уяўляеце, яна мяне ня ведае, першы раз убачыла – і адразу запрасіла, ды так шчыра, што я аж разгубілася. Паверце, такой гасьціннасьці, такой дабрыві нідзе ў сьвеце няма, як на Беларусі, – з захапленьнем апавядала мне адна студэнтка. Іншая дадавала:

– Я прыехала на Беларусь, на Палесьсе, у сьвята. Мне трэба было пахадзіць па хатах і пагаварыць зь людзьмі. Пытаньні мае былі этнанакіраваныя, тычыліся памежнага беларуска-польскага дыялекту. Ні з адной хаты ня выпусьцілі, не пасадзіўшы за стол, не накарміўшы-напаіўшы. Я ўжо і адмаўлялася, маўляў, мы ўжо паелі ў першай-другой хатах. „Не, хочь трошку, але зьеш!”, – чула я ў адказ. Гэта дзівосныя людзі.

Вельмі цікавіліся польскія студэнты нашай беларускай традыцыяй, абрадамі, сьвятамі і г.д. Яны казалі мне, што на Беларусі захаваліся такія культурныя скарбы, якія даўно ўжо зьніклі ў Эўропе (у тым ліку і ў Польшчы). Яны расказвалі мне пра

Беларусь і беларусаў з захапленнем. Я слухала, і душа мая разрывалася ад тугі. Такі наш вялікі народ, і гэта ўсім відаць, акрамя яго самога.

Зь вялікім жалем і смуткам успамянаю яшчэ аднаго нашага сябра ў Варшаве. Гэта сьветлай памяці нябожчык *Мікола Стома*. Вельмі інтэлігентны, адукаваны чалавек (ён валодаў 5-цю замежнымі мовамі), таленавіты беларускі кампазітар і шчыры наш прыяцель, лёс якога закінуў у Варшаву. Зянон быў уражаны яго незвычайнай наватарскай музыкай, пабуджаў яго творча працаваць, казаў каб ён выдаваў свае творы ў кружэлках.

Мікола Стома шмат разоў прыходзіў да нас у Варшаве. Зь ім было вельмі цікава размаўляць. Ён быў вельмі добразычлівым чалавекам. Калі ў 2004 годзе я даведалася, што Міколы няма, што яго знайшлі мёртвым каля дарогі, вялікі смутак і жаль рэзка і балюча параніў душу.

Загінуў беларускі кампазітар... у цішыні... і як быццам ня жыў. Сябра, дакладней, ягоны знаёмец, ангелец Марк Бэнс выдаў прыватна кружэлку СД зь ягонымі творами мізэрным накладам. Дзякуй яму за гэта.

У нашым змагарным жыцці сябры маюць выключнае значэнне. Бяз іхняй падтрымкі, іхняга сяброўства не ўяўляю нашага няпростага жыцця і дзейнасці. Гэта людзі сапраўднай беларускай душы, якім „*балиць мая Літва*”.

Так у Варшаве ў нас зьявіўся яшчэ адзін сябра-беларус, чалавек, прыхільны да Зянона Пазыняка і верны Беларусі. Гэта спадар *Анатоль Грышчук*, які вымушаны жыць у Варшаве, але душа якога (як усялякага сапраўднага беларуса) належыць нашай сьвятой Бацькаўшчыне.

Сапраўднае сяброўства ніколі не вымяраецца паняццямі „хто-каму-колькі”. Сяброўства – катэгорыя духоўная. І калі ты ўпэўнены ў надзейнасці сяброўскага чыну, гэта моцна падтрымлівае, і асабліва – ў цяжкія часы.

„ЗГУБЛЕНАЯ” ПРЭМІЯ

У 1997 годзе Дацкі Гэльсінскі Камітэт вырасьбіў узнагародзіць Зянона Пазыняка прэміяй змагара за правы чалавека. Зянон прыклаў вельмі

шмат працы на Захадзе па вызваленні з турмы беларускай моладзі – Шыдлоўскага, Лабковіча, паэта Славаміра Адамовіча; каб уратаваць Юрыя Мароза (якога перасьледваў рэжым Лукашэнкі) ад дэпартацыі з Чэхіі Зянон Пазыняк пісаў асабіста прэзыдэнту Гавэлу (і ўратаваў беларуса), у „Беларускіх Ведамасцях” мы вялі хроніку парушэнняў правоў чалавека на Беларусі, у Фронце па патрабаванні ягонага старшыні былі створаны спецыяльныя камісіі і г. д., рабілася велізарная праца ім асабіста.

У Капэнгаген патрабавалася фармальнае бюракратычнае папера ад БНФ, але там ня ведалі, як зьявіцца з кіраўніцтвам БНФ. Пазыняку нічога пра гэта не паведамлілі (рашылі зрабіць сюрпрыз). Пра гэта неяк даведаўся Мікола Стома і ўзяўся зьявіцца Дацкі Камітэт з кіраўніцтвам БНФ. Ведаў ён толькі В. Вячорку, і яму здавалася, што гэтага дастаткова (Фронт жа быў яшчэ адзіны). Ну хто ж з намеснікаў Пазыняка ў Фронце не адгукнецца на такую справу імгненна?!

Але Мікола моцна памыліўся. Ён тэлефанаваў В. Вячорку шмат разоў. З супроцьлеглага боку тэлефоннай сувязі яму казалі, што, безумоўна, такую паперу-хадайнціцтва ад Партыі БНФ ён арганізуе і вышле, куды трэба. Між тым паперы не было. Мікола сам цікавіўся, як рухаецца справа, і калі чуў, што ніяк, то зноў і зноў тэлефанаваў Вячорку. І чуў тыя ж запэўніўні. Час ішоў, і ўрэшце рэшт праз некалькі месяцаў было ўжо позна. Тэрміны прайшлі. Прэмію прысвоілі нейкаму афрыканцу.

Тады ўзнагароду Пазыняку перанеслі на наступны год. Папера ад БНФ была атрыманая (паслаў, здаецца, Л. Баршчэўскі). Але „прэмія” ўсяроўна знікла. Неўзабаве пра „сюрпрыз” даведаўся і Зянон і распытаў Стому, які кантактаваў з Дацкім Камітэтам. Аказалася ў Дацкі Камітэт прышоў зь Менску калектыўны ліст з кляўзамі на Пазыняка і просьбай не выдаваць яму прэмію. Стому паказалі гэты ліст. Першым падпісантам была адна актыўная менская асоба па правах чалавека, за ёй ішоў цэлы шэраг вельмі цікавых „змагароў.” Некалі Сяргей Навумчык (яшчэ ў 1996 годзе) нечакана заходзіць у кабінет старшыні Варшаўскай Гэльсінскай Фундацыі (Марка Навіцкага) і бачыць, як сьпіной да яго сядзіць

там гэтая менская актыўная дама і на чым сьвет „нагаворвае” на Пазьняка перад гэтым Маркам Навіцкім. За гэтым жа заняткам актыўную асобу застукалі і ў Вашынгоне. Дарэчы, ў „ціхенькай” антыпазынякоўскай „палітыцы” за мяжой (асабліва ў Вашынгтоне і ў Варшаве) выяўлена амаль ўся цяперашняя „апазыцыя” (яны ж думваюць, што іхныя міжнародныя „даносы” на Пазьняка Пазьняку ніхто не перадаць).

Відаць мае рацыю наш выдатны публіцыст Валеры Буйвал, што гэтыя людзі ненавідзяць Пазьняка больш чым Лукашэнку, толькі ціхенька, подленька, у адкрытую – сьмеласьці і думак не хапае. Збылася мара шэрых – няма Пазьняка ў Беларусі.

Матэрыяльнае напаўненьне прэміі па заходніх мерках было зусім малым, каля шасьці тысячаў даляраў. І, зразумела, што ня ў гэтым тут была справа. Хаця жыцьцё наша было вядомае шмат каму. Ня маючы медыцынскага забесьпячэньня ў Варшаве і сродкаў на медыцыну, Зянон перахадзіў на нагах, месяцамі млеючы ад слабасьці і не падаючы выгляду, запаленьне лёгкіх і выздаравеў, Бог дапамог, засталіся на лёгкіх толькі рубцы.

Калі я ўспамінаю гэтую тыповую (ды што „тыповую” – тыпалягічную) гісторыіку за „прэміяй”, мне адразу становіцца зразумелым, што робіцца цяпер ў Беларусі і чаго можна яшчэ спадзявацца. Але спадзявацца трэба, усё ж, і рэакцыі на нізкасьць, што ўсплыла на паверхню. Зьявіцца новыя сьветлыя людзі і новыя беларускія змагары. Толькі трэба дапамагаць, набліжаць гэты час.

ЦЯЖКАСЬЦІ

Аднаго разу (здаецца ў жніўні) днём я ішла па „алеях Ерузаліміскіх” з сумкамі з рынку. Раптам на мяне набегу наскокваюць ззаду двое, штурхаюць у плечы. Я лячу ў бок, сеткі падаюць, маю сумку імгненна вырываюць і ўцякаюць.

Калі ты за мяжой і ня маеш ніякага статусу, самае страшнае згубіць-страціць дакуманты. Таму першая думка ў мяне была пра гэта. Я бегла за нападнікамі, крычала, кругом стаялі людзі і назіралі. Нікога я не дагнала і ў страшным адчаі прышла дадому. Мы з дачкой пачалі правяраць дакуманты (якія я звычайна насіла з сабой). Яны аказаліся на гэты раз дома. Скралі толькі сумку і грошы.

47. Сустрэча з мужам ў Варшаве. 1996 г.

ШЧАСЬЛІВЫЯ ІМГНЕНЬНІ

Шоў час. Мінуй кастрычнік, лістапад, пачаўся сьнежань. Муж прыехаць ня мог. Куды ён толькі ні зьвяртаўся, што толькі ні рабіў. Але нашая справа стаяла на месцы, а ён таксама ня меў вязыных дакумантаў. Толькі ў апошнія дні 1996 года ён атрымаў дакуманты. У польскай амбасадзе ён прасіў шматразовую візу, але яму чамусьці выдалі аднаразовую на адзін месяц (вядомасьць вядомасьцю, а бюракратыя бюракратыяй).

Цяпер, літаральна за пару дзён да новага 1997 года, трэба было набыць білет зь Нью-Ёрку да Варшавы. Муж патэлефанаваў, што будзе вельмі старацца, але (каб у нас з дачкой не было страшэннага расчараваньня) папярэдзіў, што гэта вельмі складана, бо білетуў няма.

І усё ж мы з дачушкай спадзяваліся. Бачачы мой трывожны стан, яна ўгаворвала мяне, што ўсё атрымаецца, што трэба верыць. І гэтым вельмі мяне падтрымлівала.

Мы сталі рыхтавацца да Новага году. Трэба было купіць невялічкую елачку ці (калі будзе вельмі дорага) хоць бы некалькі галінак елкі і пасыпаць ватай-сьнегам і „дожджыкам” для ўрачыстасьці.

Гэтаксама мы стараліся хоць неяк па-сьвяточнаму ўпрыгожыць і „нашу”- чужую хату... А потым я пайшла на рынак, што непадальк ад „алеі”

48. Разам у Варшаве. 2000 г.

Ерузалімскай (дзе мы жылі), на пляч Завішы, каб купіць нешта на навагодні стол. Было вельмі халодна, ветрана і марозна.

Калі чужына і нічога няма, і трывожна, тады самыя нязначныя падзеі могуць запасыці ў памяць і ўзрушыць сэрца. Памятаю Зянон (яшчэ ў Менску) чытаў мне штосьці, здаецца з Басё, як паэт забыўся каробачку на рынку. Назаўтра пійшоў – аж ляжыць. „Нікому, відаць, не патрэбна была”, – усклікаў японец. Зянон называў гэты верш шэдэўрам.

Купіўшы таго-сяго, як звычайна вельмі простага і таннага, я прыпынілася ля прыгожых чырвоных перцаў. Я глядзела на гэтую неверагодную для нас раскошу і ўзвжвала, колькі ж „злотых” пацягне адна. „Відаць, шмат”, – мільгала ў думках. Мой прывабны перчык заважыў аж 6 злотых (для нас тады – цэлы скарб). Гэта была, так бы мовіць, „лішняя трата”, якая не ўваходзіла ў наш сьціплы рацыён. Але я ўсё ж рашылася, бо Новы год, бо, магчыма, прыедзе Зянон.

Дадому я бегла вельмі хутка, бо быў моцны мороз, і мае пальцы ў слабенькіх асеньніх пальчатках зьмерзлі так, што я ўжо іх і не адчувала. І ў кішэнь не схаваш – у руках торбачкі з бульбай, хлебам ды капустай.

Дома дачка хуценька пачала расьціраць мне мае скручаныя ад халоду рукі, „грэлі” ў халоднай вадзе, перамагаючы боль „іголак”.

Калі я трохі адагрэлася, мы з дачкой глянулі ў торбу – аж мой перчык зьмерз і ўжо пачаў адтайваць... Чамусьці запомнілася гэтае „простае” перажываньне, і тое, што я ледзь ня плакала ад жалю 3-за таго змарнаванага перцу...

* * *

Тым часам мужу нейкім чудам удалося купіць білет да Варшавы, і 31 снежня, за некалькі гадзінаў да Новага году, мы сустрэліся ў варшаўскім аэрапорце пасля пяці месяцаў чаканьня і адзіноты.

Зараз прайшлі гады, і я з упэўненасьцю магу сказаць: гэты дзень быў такі шчаслівы, гэты Новы год такі радасны, як ніякі іншы. Мы сядзелі за сьвяточным сталом, і я думала сабе: „Ніхто ў сьвеце зараз не адчувае шчасьце так востра, як я”. Мае самыя дарагія людзі – мой муж і мая дачушка – былі са мной, і мне было незвычайна добра. Праўда, мы былі ў выгнаньні, але вастрыня шчасьця, радасьці і спакою была незвычайная.

АЗЫЛЬ

Дні ляцелі хутка. Ніякіх прыкметаў дазволу на ўезд у ЗША для нас з дачкой не было, і, каб набыць законны статус у Польшчы, 3-га студзеня 1997 года мы падалі заяву і дакуманты (мае і дачкі) на прадстаўленьне нам палітычнага азьлію ў Польшчы.

Праз некаторы час нас выклікалі, сфатаграфавалі і выдалі пэрсанальныя карткі. Цяпер мы павінны былі часта зьяўляцца на праверку. Гэтая працэдура абярнулася для нас пакутай на многія месяцы.

Адзначаць ў адзел для „уходцаў” (уцэкачоў) мы з Надзеяй прыходзілі рана, але чэргі былі вялікія, і пасьпець да 14⁰⁰ адзначацца ўдавалася не заўсёды. Мы стаялі ў чарзе. Прыходзіў чыноўнік, забіраў дакуманты ў 2-3 чалавек і зьнікаў хвілін на 10. Вярнуўшыся з адзначанымі карткамі, ён іх вяртаў уладальнікам і забіраў для правэркі наступныя. Прастаяўшы ў душным пакоі 3-4 гадзіны, мы падыходзілі да вакенца і былі ў ліку першых для здачы карткаў. Але як толькі чыноўнік вяртаўся, перад намі, як грыбы, вырасталі 10-15 цёмнаскурых бежанцаў, якія нас адцясьнялі і падавалі свае дакуманты. Парадку не было ніякага. Ня раз мы сыходзілі дадому, так і не адзначыўшыся. Назаўтра ўсё паўтаралася.

Знаходзячыся 6 гадзінаў у памяшканьні, дзе амаль усе 40-50 чалавек былі цёмнаскурія, ў пакоі „настойвалася” такое паветра, якое эўрапейцам цяжка вытрымаць. Я ішла дадому ў сылязах, бо мы з дачкой ужо спазналі мясцовую бюракратыю. Не адзначацца ў канкрэтны дзень было рызыкаўна. Ніякія аб’ектыўныя прычыны назаўтра маглі не прымацца і выклікаць вялікія праблемы. Гэтая мука доўжылася 11 месяцаў.

Падставай для атрымання азылю павінна было стаць „інтэрв’ю”, на якое павінны былі выклікаць польскія чыноўнікі. Увесь гэты час мы чакалі запрашэньня на тое інтэрв’ю, пыталися, калі ж яно адбудзецца, і на ўсе нашыя звароты ніхто нам нават прыблізна не казаў, калі нашая справа зрушыцца зь месца.

І тут зноў дапамог спадар Адам Ліпінскі. Зь яго падачы да нас прыехала тэлебачаньне і зняло сюжэт. Гэзэты напісалі, што жонцы Пазьняка не даюць палітычны прытулак. З артыкула ў „Вячэрняй Варшаве” я даведлася, што наша справа ляжыць „на гары” – у Міністра. Да нашай заявы не было прэзэдэнта, і дваць азыль беларусам у Польшчы баяліся.

Рэзананс у СМІ дапамог. Польскія журналісты званілі ў Міністэрства, да Міністра і некаг разварушылі нашу справу, і праз месяцы тры нам паведамілі, што рашэньне аб прадстаўленьні нам палітычнага прытулку прынята. У лістападзе 1997

года мы атрымалі адпаведную пастанову Міністэрства ўнутраных справаў. Акрамя таго, мы, фактычна, адчынілі дарогу ўсім беларусам, якія пасья нас пачалі атрымліваць палітычны прытулак у Польшчы без тых велізарных перашкодаў, праз якія прайшлі мы з дачкой.

Што гэта азначала для нас? Вельмі шмат, бо з набыцьцём статусу мы набывалі і пэўныя правы. Цяпер мы ўжо знаходзіліся ў Варшаве законна, юрыдычна я мела права працаваць. Пастаяннай працы, зь якой можна было б жыць, не было, але за мяжой юрыдычны статус мае вялікае значэньне. З гэтага дня мы сталі жыць спакайнай, хоць тое, што мы тут чужыя, што мы не ў сябе дома, – гэта я адчувала пастаянна.

ТУГА

У радасных сямейных і грамадзкіх клопатах прайшоў месяц, і муж павінен быў ад’ехаць у ЗША, бо ня мог парушаць візавы рэжым. Наперадзе зноў былі шэрыя дні адчаю і чаканьня.

Наша асабістае жыцьцё было (і ёсьць) неаддзельным ад жыцця Беларусі, яно цалкам падпарадкавана працы на вызваленьне Беларусі ад рэжыму прамаскоўскай палітыкі. Але чалавечае, асабістае заўсёды з чалавекам. І калі муж выехаў у Амэрыку, мяне зноў ахапіла туга і страшэнная настальгія. Здавалася, Беларусь вось там, недалёка – толькі працягнуць руку. Але ад немагчымасьці вярнуцца ці зьездзіць хоць на хвіліну і ступіць на сваю зямлю сьціскала ўсю маю істоту ў абцугі. Зноў стала сьніцца Беларусь, Менск, быццам я хаджу па вуліцах нашага раёну і ніяк не магу дайцьці да свайго дому. Гэтыя сны паўтараліся. Часам на маім шляху дадаму узьнікалі нейкія глыбокія ангары-падзямельлі, і па вертыкальнай сыяне я некаг паўзу на паверхню. Цяжка, я ледзь ні зрываюся ўніз, але нехта падае мне руку – і я на вуліцы амаль каля дому. І яркі сонечны дзень. Стан неверагоднага шчасья перажываю я ў сьне і – прачынаюся. Нейкі час не магу зразумець, дзе я.

Аднаго разу бацька Юрася спадар Зянкувіч ехаў з Варшавы на Беларусь і павінен быў праз дзень вярнуцца назад. Ён прапанаваў мне зьездзіць у Менск: „Я на аўтамабілі, ціхенька праскочым і праз дзень – назад”.

Я ўзрадалася, загарэлася, сьлёзы радасьці каціліся па маіх шчоках. Я апранула паліто і ў адну хвіліну была гатовая ехаць, як стаю. Мне ж і трэба было толькі ступіць нагой на родную зямлю і абняць маму...

Упэўненая, што гэта шчасьлівы выпадак, я патэлефанавала Зянону ў Нью-Ёрк і радасна пачала раіцца. Але ён адразу прывёў мяне ў рэальны стан: калі я паеду, мы больш можам ніколі ня ўбачыцца, бо рэжым „ціхенька праскочыць” мне ня дасьць. І, ня глядзячы на далейшыя ўгаворы спадара Зянківіча, – я адмовілася.

АГУЛЬНАЯ ПРАЦА

У 1997 годзе мой муж прыязджаў, здаецца, разоў 6-7, бо яму давалі аднаразовыя візы ў Польшчу тэрмінам усяго на месяц, і яму прыходзілася езьдзіць туды-назад. Але ўвесь час, незалежна ад месца знаходжаньня, ён працаваў для Беларусі. Нават шматгадзінныя пералёты Нью-Ёрк-Варшава ён „прыстасаваў” для працы, і шмат якія яго артыкулы нараджаліся „ў небе”.

Як умела, як магла, я старалася яму дапамагаць. У яго адсутнасць гэта тычылася, у асноўным, выданьня „*Беларускіх Ведамасцяў*”. Муж прысылаў мне матэрыялы для чарговага нумару па факсу (пазьней – па э-по), я іх набірала, адсылала назад, ён іх вычытваў, рабіў заўвагі, я зноў папраўляла. Калі нумар быў гатовы, муж прысылаў мне па факсу намаляваны макет нумара, і я тады ўжо ішла да пана Анджэя, які рабіў вёрстку нумара, якую яшчэ некалькі разоў трэба было вывараць, чытаць карэктуру. Звычайна было тры карэктуры зьвэрстананага нумара, пакуль мы ўсё не даводзілі разам (праз факс-тэлефон) да ладу.

Калі муж быў у Варшаве, асноўную працу па стварэньні нумара рабіў ён. Я толькі набірала тэксты і дапамагала вычытваць.

І тады, і зараз я не перастаю здзіўляцца, як магчыма столькі зрабіць аднаму чалавеку. Вялікія аб’ёмы працы (інтэлектуальнай і тэхнічнай) пры гэтым заўсёды выконваліся зь вялікай адказнасьцю, акуратна і таленавіта, быў гэта часопіс ці артыкул, кніга ці партыйны дакумант... Усё ня раз вычытвалася, зноў і зноў прадумвалася і пільна вываралася.

Разам з Зянонам я разумела: каб прыносіць святлую карысьць людзям, таленавіты чалавек проста абавязаны быць яшчэ абавязковым, дакладным, з чыстымі думкамі і – акуратным. Бо хаос разбурае талент.

* * *

Цяжкія выпрабаваньні лёсу чужыной мы перажывалі разам: Зянон, дачка Надзейка і я. Асабліва цяжка было першыя два гады, бо Зянон мог прыязджаць толькі на месяц. А потым – мы зноў заставаліся з дачкой удваіх...

Калі прыязджаў Зянон, мы хадзілі разам у Варшаўскі парк „Лазенкі”, у Батанічны сад, у „Шчэньсьельцеcki” парк. Так мы разам шукалі палёгкі нашага вялёгкага стану ў прыродзе, у кветках, у птушках і цвітучых дрэвах. Зянон шмат фатаграфавалі нас з дачкой.

У нядзелю мы разам хадзілі ў касьцёл на імшу, слухалі казаньні ксяндза, супольныя сьпевы палякаў. Гэтыя агульныя касьцельныя сьпевы нас моцна ўражвалі. Калі вялікі касьцёл, поўны людзей, і ў ім сьпявае кожны прысутны паляк – гэта надзвычай прыгожа і ўрачыста. Здаецца, што тут уся нацыя, адзіная, зьяднаная, моцная, і яна размаўляе з Богам. (Так, дарэчы, адбываецца ў кожным польскім касьцёле, і ўсюды сьпяваюць усе прысутныя палякі. Пра „веданьне слоў” усіх касьцельных сьпеваў нідзе не ўзьнікае ніякага пытаньня. Тут гэта абсалютна натуральна.)

Пасья імшы мы вярталіся „дадому”. Чужая невялічкая кватэра на Ерузаліміскім праспэктэ ў Варшаве, у якой мы пражылі шэсьць гадоў, памятае ўсе нашыя і пакуты, і цяжкасьці, і радасьці – малыя і большыя. А радасьць прыходзіла ў наш дом, калі прыязджалі сябры зь Беларусі. Тады ў нас сьвяціліся твары, было амаль, як на Беларусі...

Мне надзвычай блізка і дарагі верш Зянона, які ён прысьвяціў дачцы, бо ў ім столькі цеплыні, дабрны і шчырасьці. Правы бацькоўскай любові мяне асабіста заўсёды моцна кранаюць, бо я гадоў з сямі жыла бяз бацькі і вельмі моцна па ім сумавала. У дзяцінстве мне, як паветра, не хапала бацькоўскай ласкі.

У вершы глыбокае цяпло. І толькі адным штрыхом („*дом часовы*”) – пра цяжкі агульны сямейны лёс.

(Фота З. Пазыня)

49. З дачкой у Лазенках. Варшава 1998 г.

*У Дзень Хрыстовы
Верабейка
Хай табе ў ваконца глянэ,
Хай салоўка праспявае
У святочным добрым сьне.*

*Сьнег пушысты апуляе
Сьвет калядны, дом часовы,
Гольле, клёны за вакном.*

*Потым, некалі, далёка
У краіне нашай сьветлай
Мы ўспомнім усё, што лепей:
Сьнег Калядны, Дзень Хрыстовы
(Пан Жураўскі, мёд Букальскі),
Клёны, вокны, наш балькон.*

*Уся наперадзе дарога.
Хто сумуе, а мы – не.
Зорка ясна Бэтлемеўска
Хай нам свеціць у вакне.*

(„Даччы”)

Увогуле мы ў сям’і часта размаўлялі пра мастацтва пазію, нам з дачкой вельмі падабалася Зянонава „Глёрэя...”, мы чыталі, абмяркоўвалі. Адночы Надзя пасья ўсіх развагаў нават напісала сваё хоку і прачытала нам да вялікай радасьці Зянона. Яму вельмі падабалася, што дачка цікавіцца мастацтвам. Я нават запамніла гэтыя радкі:

*Жоўтае сьвятло ліхтароў
Адбівае брук чужога горада.
Пахне цёплым дажджом.*

Мы з мужам разумелі, што ў нашай сітуацыі для дачкі вельмі важна ня страціць гады і вучыцца. Але найперш – мова краіны, у якой мы апынуліся. І яна пачала наведваць курсы польскай мовы. Маладым гэта заўсёды лягчэй. Праз месяцы тры яна ўжо нядрэнна разумела і патроху пачала гаварыць па-польску. Гэта быў канец навучальнага году, і слухачы курсаў, якія мелі намер вучыцца ў Польшчы, павінны былі здаць экзамен

па польскай мове, без станоўчага выніку якога ў навуцальных ВНУ Польшчы паступіць было немагчыма, ды і ня мела сэнсу: вучыцца ж трэба было па-польску.

Гэты экзамен дачка здала, патрэбную паперу атрымала і неўзабаве была залічана на першы курс юрыдычнага факультэта Варшаўскага ўніверсітэту. Польскія ўлады спрыялі, каб рэпрэсаваныя рэжымам Лукашэнкі беларускія студэнты прадаўжалі сваё навучаньне ў Польшчы.

1999-Ы

Вельмі цяжкі для нас быў 1999 год, год альтэрнатыўных прэзыдэнцкіх выбараў і расколу Фронта.

Перад пачаткам выбарчай кампаніі да нас у Варшаву прыязджаў старшыня ЦВК Віктар Ганчар з прапановай, каб З. Пазьняк даў згоду балатавацца на Прэзыдэнта Беларусі. В. Ганчар хваляваўся, шмат гаварыў, расказваў пра сваю працу ў Латвіі (здаецца, паўгады як юрыст), дзе ён меў астранамічны заробак: 20 тысяч даляраў у месяц – лічба незвычайна вялікая нават для ЗША, але пра гэта я чула сама. Ён гаварыў мужу ўсялякія кампліменты (і толькі па-беларуску).

Пазьняк разумее, што гэта афэра і ведае, хто і дзеля чаго ўсё робіць. Але менавіта таму трэба было трымаць сітуацыю пад кантролем, і ён пагадзіўся ўдзельнічаць у „альтэрнатыўных” выбарах пры адной умове: усё павінна быць толькі ў межах законнасьці. В. Ганчар з гатоўнасцю пагадзіўся: „Так, толькі ў рамках закона”, – ён быў усхваляваны надзвычай. Калі ад’язджаў, то ў калідоры сказаў мне па-сяброўску: „Галіна, гэта для мяне самы шчаслівы дзень у жыцці!” Яго ўсхваляванасць і пафас здавалася торохі дзіўнымі, нейкімі неадэкватнымі, але я ня ўмешвалася.

Наступны раз В. Ганчар прыехаў да нас разам з М. Чыгіром, другім кандыдатам у Прэзыдэнты. Яны абмяркоўвалі пытаньні з мужам, я старалася ім не перашкаджаць і займалася абедам. Муж папрасіў мяне толькі яшчэ перад прыездам гасьцей набраць на кампутары праект напісанага ім сумеснага Мэмарандуму (Пазьняк-Чыгір), дзе З. Пазьняк

дакладна вызначыў адносіны да Расеі. М. Чыгір падпісаў Мэмарандум адмовіўся. (Пройдзе час, і М. Чыгір схлусіць, што быццам гэта ён падрыхтаваў праект Мэмарандуму і што Пазьняк не хацеў яго падпісаць.) Цікава, што, калі Пазьняк спытаў пра прычыну непадпісаньня мэмарандуму, Чыгір прастадушна сказаў, што калі ён падпіша, то пасля гэтага Масква не дасць яму ніякіх грошай. Ведаючы Зянона, я ўбачыла ў яго стан ашаломленага аняменьня. Але ён не падаў выгляду і толькі

50. З дачкой Надзій. 1998 г., Каюпіштэ.

сказаў кшталтам: што ж прадоўжым гаворку, як вы гэта ўсё ўяўляеце сабе без мэмарандуму.

Калі ішла прэзыдэнцкая кампанія альтэрнатыўных выбараў на Беларусі, збор подпісаў і пачатак 10-дзённага галасаваньня, наш тэлефон у Варшаве „працаваў” амаль кругласутачна і без перапынку. Зянон Пазьняк з ранку да позьняга вечара размаўляў са старшынямі фронтаўскіх ініцыятыўных групаў. Таму уся сітуацыя была нам вядомая „з першых вуснаў”. Калі пачаліся фальсіфікацыі і падробкі подпісаў, махлярства з падпіснымі лістамі і пратаколамі галасаваньня, пра гэта Пазьняку сталі паведамляць сумленныя сябры Фронту. Усе звесткі Зянон пераправяраў сам па некалькі разоў, дазваньваўся ў самыя далёкія суполкі Фронту, супастаўляў усе факты-лічбы. У тэя дні ён суткамі амаль ня спаў. Напруга была неверагодная.

В. Ганчар вырашыў, што выбары (галасаваньне) будучь ісьці не адзін дзень (як па закону), а 10 дзён, і пачалася агульная фальсіфікацыя.

Здольнасць Ганчара да шулерства Пазыняк добра ведаў яшчэ па адносінах яго з Генадзем Карпенкам, таму быў падрыхтаваны да ўсялякіх ягоных фокусаў. Стварыць умовы для сапраўднага народнага галасавання ЦВК на чале з В. Ганчаром не змагла. А радыё „Свабода“ актыўна ўключылася ў падман і кожны дзень паведамляла пра сотні тысяч аў быццам бы прагаласаваных (такія звесткі падавала ганчароўская ЦВК), што ва ўмовах існуючага рэжыма выглядала надзвычай цынічна (бо на справе шмат дзе не былі завезеныя на месцы нават бюлетэні для галасавання).

Старшыня ЦВК В. Ганчар адкрыта пайшоў на фальсіфікацыю, маючы намер патым аб'явіць Пазыняка пераможцам у такіх „выбарах“ (і, адпаведна, зганьбіць яго). І тады З. Пазыняк прымае адказнае і мужнае рашэнне аб зняцці сваёй кандыдатуры і выхадзе БНФ з псеўда-выбараў. Рашэнне было няпростое, бо за ім стаяла цяжкая і ахвярная праца ўсяго Фронта. Людзі збіралі подпісы, хадзілі ад кватэры да кватэры, цярпелі рэпрэсіі ад рэжыму. Але пайсці ўслед за падманшчыкамі было таксама немагчыма, бо яго і ўвесь Фронт утапілі б у гэтым балоце (на што і разлічвалі архітэктары выбарчай аферы, прытым рэжым усе неабходныя факты фальсіфікацыі ўжо меў у руках). Пазыняк уратаваў і сваё добрае імя, і Фронт ад разгрому, але уратаваць рух ад расколу ўжо не ўдалося. У Фронце на той час ужо выявіліся дзве пазыцыі і тая, што паставіла на грошы, не магла доўга чакаць. Гэтыя людзі (у тым ліку агентаў), ня здолеўшы захапіць усю арганізацыю, пайшлі на раскол.

СЯБРЫ

Вельмі запомніўся мне варшаўскі Сойм Беларускага Народнага Фронту і Кансэрватыўна-Хрысціянскай Партыі – БНФ 29 студзеня 2000 года. Тады ў Варшаву прыехала на Сойм 40 чалавек з Беларусі, Сяргей Навумчык з Прагі. Да гэтага дня мы з мужам вельмі рыхтаваліся. Муж – па палітычных пытаньнях, я – каб зрабіць усе неабходныя закупы на пачастунак, каб усяго халіла і каб нашыя сябры не засталіся галоднымі.

Спадар Адам Ліпінскі даў у нашае распараджэнне сядзібу партыі „Права і справядлівасць

ць” – добрае памяшканне ў цэнтры Варшавы (недалёка ад Цэнтральнага вакзала) для пасяджання Сойму. Туды мы заранёў завезлі прадукты, посуд і г. д.

Калі прыехалі нашыя дарагія сябры, гэта быў дзень шчасся. Сойм прайшоў сур’ёзна, арганізавана, як на Беларусі. Душа мая сцявала. Але на вакзале, калі ўсе ад’язджалі, акрамя нас, было нясьцёрпна цяжка і балюча.

Тут, за мяжой Беларусі, пачуццё сяброўства абвострылася. Калі да нас прызджалі сябры, наступай сьвяточны стан, і чым больш чалавек умяшчалася ў нашай невялікай кватэры, тым шчаслівей было на душы. Я старанна выбірала ў краме і на рынку ўсялякія прадукты і з вялікай любоўю гатавала абеды-сьняданні, стараручы ўкласці ў кожную страву сваю душу. Нам з мужам нічога не было шкада для сяброў, а мне хацелася прыгатаваць для іх як найсмачней. Добра паесці – гэта было, для ўсіх нас, безумоўна, не галоўнае, але мая душа мітусьліва шукала, што б зрабіць добрага, харошага і – смачнага.

Усіх, хто прызджаў да нас, я любіла, як родных. Яны і былі і ёсць свае, родныя, амаль што ўсе... І толькі праз нейкі час я даведлася, што некаторыя сябрамі быць перасталі, і нават ператварыліся ў непрыяцеляў, хоць ім асабіста мы з мужам нічога дрэннага не зрабілі. Мы прадаўжалі ім даваць, а яны затаіліся, і ішлі ў наш шчыра адкрыты дом.

Сябры прызджалі, у асноўным, калі ў Варшаве быў Зянон. Так для мяне „палітыка“ пераплялася з дарагім сяброўствам, якое напаўняла жыццё радасцю. Здавалася, што сябры прывозяць да нас частачку нашай дарагой Радзімы, і часам я, паціскаючы іхныя рукі, адчувала на далонях сяброў дыханне Беларусі... Колькі было такіх сустрэч, якія сагравалі і дапамагалі трымацца!

Пажыўшы на чужыне, я ўпэўнілася, што самае высокае сяброўства сапраўды нараджаецца на Беларусі. Гэты Боскі дар тут перадаецца ад душы да душы.

За гады нашага выгнання сяброўства выпрабавалася і стала наймацнейшым – з тымі, хто ня здрадзіў Беларусі дзеля ўласнага дабрабыту... Хто ня здрадзіў Беларусі – былі і застаюцца з Адраджэннем.

51. Сойм БНФ 29.01.2000 у Варшаве.

Тут, на чужыне, сустрэлі мы і вялікую страту. Ня стала дарагога Васіля Ўладзімеравіча Быкава – магутнага таленту сусьветнага значэння, моцнага грамадзяніна і вялікага беларуса. Як быццам страцілася вялікая апора ў нашым беларускім жыцці...

Памёр наш слаўны сябра Ўладзімер Плешчанка. Адышлі ў нябыт некаторыя змагары парляманцкай Апазыцыі БНФ...

Кожны слаўны беларус, які жыў з думкай пра Беларусь і каго няма з намі, у маёй душы выклікае вялікі смутак. Але застаецца надзея, што такіх моцных і магутных людзей Бог нам даў нездарма. Гэта ёсць апора нашай нацыянальнай сьведомасці, наш гонар, наша нацыянальнае заплечча. Гэта тыя асобы, пра якія мы будзем расказваць наступным пакаленьням беларусаў і сілай іхнага прыкладу мацаваць маральны дух маладых нашчадкаў. Бо не было б у нас Скарыны, Быкава, Купалы, Коласа, Багдановіча, не было б Мірона – і Беларусі ня стала б.

Беларусь жыве! Сьветлую будучыню нашай Бацькаўшчыны я пераканана бачу ў чыстых змагарных сэрцах. Яны ёсць і вырастаюць разам з ахвярнымі маладымі беларусамі.

Беларусь жыве – бо ёсць нашая вялікая культура, наш Беларускі Дух.

Нядаўна па радыё „Сьвабода” я пачула шанюўнага Рыгора Барадудзіна, ягоны верш-шэдэўр „Малітва”, і была моцна ўзрушана. І радасна стала ў душы ад таго, што наша сьвятая зямля Беларусь мае такога магутнага майстра беларускага слова – Паэта сусьветнага маштабу. Я радуся, што зьяўляюся яго сучасьніцай.

НЕ ЗАСЯРОДЖВАЦА НА ДРЭННЫМ – ІСЬЦІ НАПЕРАД

Калі я ўспамінаю часы беларускага Адраджэньня 90-х гт., я знаходжуся ў стане шчасся, хоць там былі і цяжкасьці, і расчараваньні, і сьлёзы.

Гэтае адчуваньне я тлумачу тым, што ў тых часы далучылася да самага галоўнага ў жыцці ўсёй нашай нацыі, да яе выратаваньня ад векавой акупацыі з усходу – імперскай Расеі. Мы шмат пасьпелі, але шмат нам ня далі пасьпець. Руская імперская машына жудасная. Але зь ёй трэба змагацца. З глыбіні вякоў нам трэба вяртаць памяць аб прыналежнасьці да вялікай нацыі, да каранёў Вялікага Княства, да нашай былой моцы і сілы. Гэта магчыма, і я ў гэта веру. Толькі трэба быць салідарнымі і заставацца сябрамі.

У межах Расеі знаходзіцца столькі народаў, разьвіцьцё якіх затарможана на стагоддзі, і гэта ёсьць палітыка страшнай імперыі. Багаты алмазны Якуцкі край і жабрацкі стан яго жыхароў – адзін з мноства прыкладаў, які мяне ўражвае найбольш.

А забарона татарскай мовы як мовы дзяржаўных зносінаў (забарона, калі ўжо быў прыняты

Закон Татарстану) – такі дзяржаўны цынзізм уласьцівы ў сучасным сьвеце, напэўна, толькі адной Расеі. Страшная дзяржава, дзе жабракі сядзяць на золаце, але пазбаўлены нацыянальнай волі.

Неяк па тэлебачанні пачула выказваньне аднаго расейскага „бацошкі“, які апякуецца салдатамі ў Чачэніі. Ён раскажаў пра расейскага салдата, якога ён пахрысьціў у Ічкерыі, а праз тры дні яго забілі „бандыты“. „Я знаю, што за тры дні ён не пасьпеў нарабіць грахоў, і яго забілі. Мы пакланяемся яму як сьвятому. Думаю, што праз нейкі час мы зможам яго кананізаваць“, – пачула я з вуснаў таго „сьвятара“ і не паверыла сваім вухам. Кананізаваць салдата-акупанта, які прышоў на чужую зямлю забіваць! Ну што яшчэ можна дадаць, каб усім стала, нарэшце, зразумела фальш рускай (а, фактычна, гэбоўскай) царквы і імперскай Расеі?!

52. Васіль Быкаў на мітынгу ў Курапатах.

Нам, беларусам, не хапае беларускага патры-
ятызму. Гэтаму нам трэба вучыцца, і найперш ў
палякаў. Палякі ганарацца ўсім польскім, нават
калі „польскага” – палова, ці чвэрць, ці дзясятая
частка, ці кропелька. Ды што ў палякаў – нам
вучыцца гэтаму трэба ва ўсіх, нават у цыганоў,
якія ня маюць ні сваіх школаў, ні сваёй пісьмо-
васьці, ні літаратуры, але шануюць цыганскую
мову. Нават у кашмарным сьне ня мог, напэўна,
углядзець, уявіць вялікі наш канцлер Сапега, што
аж гэтак калісь упадзе Вялікае нашае Княства.

Цяжкае ў нас змаганьне. Іржавыя абцугі імпер-
скай Расеі яшчэ існуюць. Але мне вельмі дапа-
магаюць думкі Зянона: нельга засяроджвацца на
дрэнным і дробным. У нас наперадзе вялікія сь-
ветлыя справы. Трэба мець станоўчы ідэал. Ства-
раць пазытаўныя вобразы. Рабіць добрыя дзеян-
ні. Ісьці толькі наперад. Спакойна і годна рабіць
нашу справу. І мы – пераможам.

Галіна ПАЗЬНЯК

1998-2007 гг.

Варшава-Нью Ёрк

53. Гэта я, Божэ.

УСПАМІНАЮЦЬ СЯБРЫ АПАЗЫЦЫІ БНФ ВЯРХОЎНАГА САВЕТА 12-ГА СКЛІКАНЬНЯ

(7 сьнежня 2003 г.)

Зянон Пазыняк: – Мы абмяркоўваем наступныя тэмы: прыняцьцё Дэкларацыі аб сувэрэнітэце, галадоўка Апазыцыі, увядзеньне войскаў у парлямэнт і зьбіцьцё дэпутатаў у красавіку 1995 г. і як Дземянца мянялі на Ціхіну.

Юры Беленькі: – Я гэтую гісторыю зь Дземянцем добра памятаю, бо мне прыходзілася некалькі разоў расказаць і калегам, і розным людзям, як гэта адбывалася. Гісторыя наступная.

Калегі дэпутаты-фронтаўцы даведаліся, што камуністы збіраюцца замяніць М. Дземянца на В. Ціхіну. Ціхіня – гэта быў такі артадаксальны камуніст, вельмі жорсткі, цынічны (як мы тады ацэньвалі), доктар юрыдычных навук, ён быў тады Міністрам юстыцыі. Гэта быў чалавек, які па сваіх поглядах, скажам так, быў наш зацяты апанент. Калі камуністы змовіліся, то на кожнага з нас, сяброў Апазыцыі БНФ, на Пазыняка, выходзілі нейкія людзі (ці то дэпутаты ад камуністаў, якія мелі адносіны з сябрамі Апазыцыі, ці то работнікі Сакратарыяту) і казалі прыблізна так, што вось, маўляў, Дземянцэй нам надакучыў і трэба яго памянць, гэта ж ганьба для краіны, і трэба паставіць прыстойнага адпаведнага чалавека, бо гэта ж сорам, што такі кіраўнік.

Са мной гэта было так. У калідоры мяне прыпыняе супрацоўнік Сакратарыяту і з вельмі падкрэсьленай прыхільнасьцю і павагай кажа: „Юры Адамавіч, ведаеце, прышоў час шчыра сказаць, што гэты Дземянцэй, ён жа такую ганьбу нясе для нашай краіны. Думаеце, толькі вы, Апазыцыя БНФ, супраць яго выступаеце? І мы ж супраць яго выступаем, і мы ж супраць яго. Трэба тэрмінова яго замяніць.”

Але калі мы атрымалі інфармацыю, што камуністы збіраюцца рабіць такую замену, мы дамовіліся (інфармацыю мы перадавалі адзін аднаму на вуліцы, нават не ў памяшканьні), што ня будзем галасаваць супраць Дземянца, бо Ціхіня

– гэта быў бы значна, значна горшы варыянт для Беларусі.

І вось калі работнік Сакратарыяту мне гэтак сказаў, я ўжо гэтай інфармацыяй валодаў, я толькі пагадзіўся зь ім: „Так, так, канешне.”

Далей падзеі разгорталіся наступным чынам. Я ўпершыню бачыў такі спэтакль і як яны могуць спэтаклі такія ставіць ды разыгрываць. На Сэсіі Вярхоўнага Савета вырашалі адно такое кадравае пытаньне (я думаю, гэта таксама быў элемент спэтаклю), звязанае з тым, што адзін з дэпутатаў займаў пасаду ў выканаўчай структуры і быў дэпутатам, што супярэчыла Канстытуцыі. (На той час ужо былі прынятыя такія нормы, што асоба, якая займае пасаду, скажам, міністра, ня можа займаць пасаду дэпутата. Яму трэба было выбіраць адну з дзьвюх. У парадак дня ўносіцца такое пытаньне, і па гэтым чалавеку ўсё гладзенька вырашаюць, усё добра. І тут падумаецца дэпутат ад камуністычнай на-мэнклятуры і гаворыць: „Таварышы дэпутаты, бачаце, як добра мы вырашылі гэтае пытаньне. Ну раз ужо так добра пайшло, давайце вырашым йшчэ адно пытаньне, пра якое мы ўсе гаворым, але прышоў час ужо вырашыць. Колькі можна цяпець гэты сорам ад нашага Старшыні Вярхоўнага Савета таварыша Дземянца, гэта ганьба для краіны.”

Заля загугла: „Так, так!” Мы (Апазыцыя Народнага Фронту) згодна падтрымліваем, ківаем галовамі, яны тут жа ўключваюць пытаньне ў парадак дня і ставяць на галасаваньне. Пануе адзінадушша, яшчэ нехта з месяцаў падскоквае, такі пафас, узынёсласьць, зьнешне глядзіцца ўсё „ў адзіным парыве” (як яны гаварылі). Так гэта ўсё выглядала ў залі – поўнае адзінства (Апазыцыя ж таксама ўвесь час казалі, што Дземянцэй – гэта сорам). І тут яны ўжо гатовенькія: усё, ставім на галасаваньне, галасуем!

Зянон Пазьняк: – А трэба ж было дзье трэці галасоў.

Юры Беленькі: – Так, так, дзье трэці, Канстытуцыйная норма (чаму ж яны нас прыцягвалі: бяз нас яны не маглі вырашыць гэтае пытаньне). Вось галасуюць – і... няма дзвюх трацінаў. Правал.

А перад гэтым было вырашанае пытаньне з Ціхінем так. Паднялі, значыцца, „вапрос”. Ціхіня – Міністар юстыцыі і дэпутат Вярхоўнага Савету – непасрэднае супярэчанае Канстытуцыі. Трэба вырашыць! „Валеры Гур’евіч, прымайце рашэнне, ці вы так, ці гэтак (альбо дэпутат, альбо міністар).”

Ён выходзіць на трыбуну: „Товарищи депутаты!” Я сам юрыст, я цалкам з вамі згодны, кашне, гэта недапушчальна, я гэта ўсё прымаю, і таму я складаю з сябе паўнамоцтвы міністра.”

Тут у залі апладысмэнты: мужны ўчынак, маўляў, чалавек дзеля інтарсаў і „торжества” закона зрабіў такі крок.

Пасья гэтага (раз так добра пайшло), маўляў, – „мы і па Дземянцею вырашым”. Галасаваньне прайшло – і адбываецца канфуз.

А здарылася так таму, што Апазыцыя не галасавала.

Зянон Пазьняк: – Мы дамовіліся, што ня будзем галасаваць, але ня сталі зь імі спрачацца.

Юры Беленькі: – Так, мы дамовіліся, бо ведалі іхны плян. Дземянцей быў дрэнны, але ж Ціхіня быў бы на пасадзе шмат горшы. Дземянцей час ад часу прагаворваўся пра рэальныя іхнія задумы, ён ня так добра арыентаваўся ў заканадаўстве.

Зянон Пазьняк: – Ён ня быў канцэптуальны непрыяцель. А Ціхіня быў падрыхтаваны, канцэптуальны вораг, зь юрыдычным апаратам у галаве. Ён бы абгрунтаваў сваё цемрашальства са спасылкамі на пэўныя „нормы”. Гэта быў чалавек больш небажальны для Беларусі, для дэмакратыі.

Юры Беленькі: – Так, так. Гэта быў (скажам так) ідэйны вораг з юрыдычнай падрыхтоўкай.

Зянон Пазьняк: – Ён жа адзіны, хто галасаваў супраць Белавежскіх пагадненняў, адзіны ва ўсім Парляманце. Уся камуністычная намэнклятура, як кажуць, здалася, зразумела, а ён адзіны тупа і прыныпова галасаваў супраць.

Юры Беленькі: – І гэта паказьнік, што гэта за асоба. І вось калі адбылося гэтае такое галасава-

ньне і Дземянцей (які, дарэчы, ужо сябе пахаваў) застаўся на пасадзе, у зале спачатку запанавала цішыня такая, незразумелая, імгненна такая вось доўгая паўза, усе камуністы былі ашаломленыя і не разумелі што сталася, і толькі раптам – бабах – высоккае з трэскам і бягом па прыступках уніз Ціхіня: бубух-бубух-бубух. А намэнклятура разгубленая, яна не разумее, у чым справа. А ён – у мікрафон: „А нашто мне вашае дэпутацтва!” Дастае дэпутацкае пасьведчаньне (як мы называлі, мандат) і з грукатам аб трыбуну як ляпне (чаго трыбуну не разваліў).

І вось яно адразу ўсё раскрылася, па кантрасьце. Перад гэтым чалавек так кляўся ў любові да Радзімы, да Закону, а аказалася – гэта шкурнік самы сапраўдны. І гэта настолькі было прадэманстравана (тут жа разбежка была – ні гады, ні месяцы, а нейкія там хвіліны! І гэта ўсё было настолькі відавочна, што нават намэнклятура ўжо... ёкнула.

Зянон Пазьняк: – Трэба растлумачыць, што яны гэтага Ціхіню ўгаварылі, што ты, маўляў, складзі з сябе паўнамоцтвы міністра, і мы табе гарантуем, што ты будзеш Старшынёй Вярхоўнага Савета, мы цябе выбярэм. Вось ён вышаў на трыбуну, зрабіў спэтакль патрыёта, што ён адмаўляецца, што ён законапалухмяны, сеў на месца, ужо гатовы стаць Старшынёй Вярхоўнага Савета. Тут галасуюць, і бэмц – не праходзіць. І ён па сваёй някемлівасьці не зразумеў (у галоўку не прышло), што гэта Апазыцыя яго заваліла, ён падумаў, што яны яго падманулі і таму ён пляснуў гэтым мандатам. Вось што атрымалася: ён раскрыў усю гэтую „кухню”. Ну, і галоўнае, захацеў міністрам застацца.

Юры Беленькі: – Я, па прайдзе сказаць, думаю, што яго найбольш уразіў фінал, вынік спэтакля: ён пазбаўляецца пасады міністра і не становіцца Старшынёй Вярхоўнага Савета – і ён ашалеў.

Зянон Пазьняк: – Становіцца „ніхто”. Але неўзабаве яго зрабілі кіраўніком „коммунистической группы депутатов”, а потым сакратаром ЦК КПБ.

Юры Беленькі: – Вечарам быў рэпартаж па тэлебачаньні аб гэтай сэсіі, і тэлебачаньне паказала ўсё. Гэта ўсё было настолькі відавочна, што не патрабавала ніякіх дадатковых каментароў і глумачэньняў. І людзі, нашы грамадзяне, хто паглядзеў, усё зразумелі, убачылі, як гэта брыдка.

Зянон Пазыняк: – У жніўні 1991 года пасля путчу, калі незалежнасць здабывалі, гэтага Ціхіню народ абпляваў.

Юры Беленькі: – Памятаю, што калі яго абплявалі, то наменклатура кінулася яго абараняць на Сасіі: вось тут, кажучь, Народны Фронт „фізічнае насілле совершил над Тихиней”. Тады падымаецца Сяргей Навумчык і кажа: „Ніякага „насілья” не было, яго, – кажа, – проста абплявалі”.

А Народны Фронт якраз (Дружына Фронту), калі людзі кінуліся на Ціхіню, абараніў яго. Інакш пашкамуталі б, – мала не здалася б.

Зянон Пазыняк: – Так, ратавалі.

Юры Беленькі: – Абараніў яго, бо Народны Фронт – гэта была палітычна арганізаваная сіла і зразумела, што нельга, каб нават быў прэзэдэнт расправы. Сябры Фронта, узяўшыся за рукі, не дапусьцілі сутычкі. Тады людзі, ня ведаючы, што рабіць, абплявалі Ціхіню.

Але вернемся да спэктакля. Што ў мяне ў памяці засталося асабліва, дык гэта цішыня ў залі і потым гэтае ляпаньне дэпутаткім мандаатам, з грукатам такім, а перад гэтым – лісьбівае: „Юры Адамавіч, ведаеце, как он нам надоел Дементей, как он, это вот...” Я паглядзеў, як быў цалкам спэтакль гэты пастаўлены! Псэўда-эмоцыі, псэўда-пафас, фальшывае. Я падумаў: „Наколькі ж гэта фальшывыя людзі, напэўна, яны гатовыя на ўсё, калі здольныя рабіць такія рэчы.”

Зянон Пазыняк: – Выканаюць любую каманду. Але бездары, бяздарныя акторы пагарэлага тэатра. Яны думалі гэтак нас ашукаць. Ня з іхнымі здольнасцямі з намі цягацца.

Цяпер пагаворым пра нашу галадоўку. Юры, успомні: як мы прышлі да такога рашэння, як ішло далей, і эпізоды, якія ты запомніў.

Юры Беленькі: – Я памятаю так. 1995 год. Пачаўся цыннічы, шалёны наступ на ўсё беларускае. Лукашэнка як прышоў да ўлады, ужо набраў вакол сабе людзей, палітычныя арыентацыі якіх я б пазначыў так: рускія фашысты. Маё бачаньне такое. І тое, што Лукашэнка стаў Гітлера хваліць, гэта не была нейкая выпадковасць-дурнота. У ягоным асяродку гэта была распаўсюджаная тэза, і ён проста выдаў гэтую тэзу. Скажаў, што думаў. Потым, калі нас зьбілі ў парламанце, адзін зь іх (такі Каралёў зайшоў)

54. Сяргей Навумчык і Юры Беленькі. 1991 г. Хвіліна маўчаньня.

– нават ягоны антураж, ягоныя паводзіны былі такія, як у фільмах паказваюць пра Гестапа. Нагледзеўшыся гэтых фільмаў, ён паводзіў сябе так падсвядома. Антураж такі нават быў. І пра мову здэклава, і „разберемся с вами”. Ну, гэта было потым, уначы. А перад гэтым мы даведаліся пра сакрэтную дамову, якая была заключана ўрадам Кебіча з урадам Расіі пра тое, што за бясплатна аддаюць газавы транзіт, пра які і зараз ідзе гаворка. Бясплатна! Яны заключылі гэтае пагадненьне на ўзроўні ўрадаў, а не дзяржаваў (бо калі б „міждзяржаўнае” – трэба было б ратыфікаваць і выносіць на парламант). І па гэтым пагадненьні, паўтараю, бясплатна аддавалі „Газпраму” ніткі газоправоду і землі адводу. Там было так і напісана: „Перадаюцца ў валоданьне карыстаньне і распараджэньне” (тры элемэнты ўласнасьці) – за нішто! А беларускі бок атрымліваў тое, што „будуць зьдзяйсняцца пастаўкі газу” на тэрыторыю Беларусі. Не агаворвалася ні цана, нічога.

Зянон Пазыняк: – Тут тыповая карупцыйная сітуацыя. За такую справу нехта атрымаў мільёны хабар.

Юры Беленькі: – Гэта злачынства каласальных памераў супраць Беларусі. Карупцыя можна

55. 1991. Пасля мітыngu.

ўявіць якая. І адначасна яны пачалі кампанію наступу на зьнішчэньне беларускай сымволікі, беларускай мовы. Гэта рабілася ў парэшэньне ўсяго існуючага заканадаўства.

Зянон Пазьняк: – Рыхтавалі рэфэрэндум.

Юры Беленькі: – Так, пачалі рыхтаваць, парухалі і праэдуру, і самы пытаньні былі антыканстытуцыйныя. Значыць, поўны набор парэшэньняў заканадаўства. Цьнічны наступ. Стала відавочна, што няма механізмаў спыніць гэта, бо на той час камуністычная бальшыня Вярхоўнага Савета працавала ў структурах Саўміна Кебіча, яна, фактычна, была ўжо зьвязаная і пад кантролем выканаўчай улады. Вельмі гэта красамоўна было паказана, як здымалі Шушкевіча. Некаторыя нават да мяне падыходзілі (адзін старшыня калгаса, напрыклад), калі вывесілі сьпісы галасаванья. (Здымалі Шушкевіча паімённымі бюлетэнямі, але мы ў гэтым ня ўдзельнічалі. Мы ведалі, што калі б мы ўзялі ўдзел, нам потым скажуць, што „і вы Шушкевіча здымалі”). Мы не пашлі галасаваць. Вельмі правільны крок

быў. Зянон Станіслававіч тады прапанаваў такое рашэньне, падзеі паказалі, што мы мелі рацыю. Бо нас ужо спрабавалі на заўтрашні дзень абвінаваціць.

Тады падышоў старшыня калгаса (дэпутат) і каза: „Юры Адамавіч, я разумею, што вы бачаце мяне ў сьпісе, што я галасаваў за зьняцьцё, але ж мне казалі, што твой калгас не атрымае ні ўгнаеньняў, ні паліва – нічога. Людзей шкада.”

Была вось такая аргумэнтацыя. Можна гэта праўда, можна не зусім, а паўпраўда. Але нават на такім узроўні кожнага дэпутата, які працаваў у структурах і на якога можна было неяк уплываць, яны ўжо, як кажуць, прыхапілі.

Значыць, на той час гэты парламент (ягоная большасць) ужо цалкам кіраваўся выканаўчай структурай.

Зянон Пазьняк: – А „выканаўчая структура” (Саўмін) цалкам кіравалася КГБ. Кебіч упусьціў іх у Саўмін. Там быў цэлы аддзел створаны на чале з Г. Данілавым такім (куратарам КГБ па Менскай вобласці ў сістэме Аблвыканкама),

56. Галадоўка дэпутатаў Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце. 1995 г.

быў Дзяржсакратар прызначаны, Дзяржсакратарыят створаны і іншыя неканстытуцыйныя структуры.

Юры Беленькі: – Так, так. Гайдукевіч там працаваў і іншая агентура КГБ.

Зянон Пазыняк: – А КГБ кіравала Масква.

Юры Беленькі: – Вось такі механізм быў створаны пры Кебічы. Пры Лукашэнку змянілі кадры, але ўсе тэндэнцыі засталіся. Было зразумела, што ў такой сітуацыі зрабіць законна нічога немагчыма, бо яны ўжо нават не зважалі на закон. Тады было прынята рашэнне. Мы вышлі на вуліцу, бо нашае памяшканьне, дзе мы збіраліся, цалкам праслухоўвалася. Гаварылі: „Ўсё, далей трэба ратаваць краіну”. Бо відавочна, што мафія і лукашысты гатовыя былі ісьці на пралом. І тады было прынята рашэнне пра ўдзел у галадоўцы пратэсту, калі я не памыляюся, на гэты крок нас пайшло 19 чалавек дэпутатаў.

Назаўтра гэтая большасць уключае ўсё ў парадак дня, прагаласавалі і гатовыя ўсё прымаць (увесь абсурд па рэфэрэндуму). Але мы такім

вось крокам (калі аб’явілі пра галадоўку пратэсту і выйшлі на залю) – мы сарвалі іхныя пляны. Ім не ўдалося набраць галасоў, каб уключыць абсурдныя пытанні ў рэфэрэндум. Ім не ўдаецца. Пытанні завальваюцца. Такі наш крок палітычна моцны быў.

Галіна Пазыняк: – Вы вышлі, селі перад імі, глядзелі ім „твар у твар”. Якія былі вашыя назіранні?

Юры Беленькі: – Тут трэба сказаць пра кантраст адчуванняў. Калі нас тады выкінулі з залі і калі яны засталіся адны, без Апазыцыі БНФ, то яны сябе паводзілі, як трусы перад удавамі: напалоханыя страшна былі. Аказываецца, мы давалі ім нейкую сьмеласьць. Вось я заўжды адчуваў гэта. Потым, калі мы вярнуліся, яны нават трэшачку ажывалі. А так, адзін на адзін з гэтай сістэмай, яны як бы былі паралізаваныя ад страху. І калі мы селі насупраць, сапраўды, „вочы ў вочы” глядзім у залю, то нешта ў іх там, пэўна, зварушылася, нейкая сьмеласьць зьявілася ў некаторых дэпутатаў. І вынік мы дасягнулі адразу: рашэнні па

рэфрэндуму (мова, сымволіка і г. д.) не былі прынятыя (не прайшлі, не набралі галасоў).

У залі мы знаходзіліся да канца, нікуды не выходзілі. Мы абвесьцілі галадоўку пратэсту, і гэтая падзея адразу стала інфармацыйна вядомая ў свеце.

Асноўныя драматычныя падзеі разгортваліся ўначы. Мы мелі інфармацыю, што яны гатовыя на самыя гнісныя правакацыі. Спачатку гэта была вядомая гісторыя пра тое, што быццам бы будынак замінаваны. Зьявіліся вайскоўцы, дастаткова шмат. Яны былі не агрэсіўныя. Здаецца, там імі кіравалі ці ні два палкоўнікі (гэта так, па памяці), былі яшчэ тэм афіцэры, але ў асноўным – салдаты. Урэшце рэшт там былі перамовы з намі. Бо яны патрабавалі, каб мы вызвалілі залю, бо, маўляў, атрымана інфармацыя, што закладзена нейкае выбуховае рэчыва, і яны павінны гэта ўсё абшукаць.

Усе разумелі, для чаго гэта робіцца, што някага выбуховага рэчыва тут няма, што гэта прыдумалі наўмысна, каб проста выкінуць нас з залі, а потым не пусьціць. Мы прынялі рашэньне: ні пры якіх абставінах не пакідаць залю.

З вайскоўцамі гэтымі было так дамоўлена: што, калі яны адзін сэктар правераць, мы пяройдзем у іншы, а яны далей правяраюць. Яны пагадзіліся. Відавочна было, што яны не заангажаваныя, што іх прымусілі гэта рабіць, і яны робяць. Яны правярылі ўсю залю – ніякай бомбы, натуральна, не знайшлі.

Пасля гэтага ўвесь час на насшоў такі псыхалягічны прэсінг. Нас да гадзін трох ночы мучылі, не давалі спаць. Мы маглі б легчы спаць (калегі прынеслі нам спальныя мяшкі), а лукашчысты не давалі, усё прыходзілі з пагрозамі. Яны псыхалягічна ціснулі, пагражалі, нейкія прапановы і г. д.. Мы ні на што не пагаджаліся і цвёрда стаялі на сваім.

Быў такі наш калега па Вярхоўным Савеце Міхаіл Цесавец, палкоўнік міліцыі. Ён тады працаваў, здаецца, намесьнікам начальніка Фрунзенскага РАУС Менску. Нічым сябе не выяўляў на паседжаньнях Вярхоўнага Савета, больш займаўся тым, што прыносіў паперы свае міліцэйскія, розныя пратаколы, праглядаў іх, падпісваў, ставіў свае візы. Ён сядзеў у нашым сэктары, то гэта

было на віду. І тут ён выступае ў ролі начальніка гэтай банды, якая павінна выкінуць нас, дэпутатаў, з Вярхоўнага Савета. Я думаю, спецыяльна быў выбраны менавіта дэпутат, каб гэта неяк ураўнаважыць.

Зянон Пазьняк: – Каб меў бы фармальнае права там знаходзіцца і адаваць каманды.

Юры Бельскі: – Так, бо па законе, мы – дэпутаты, былі асобамі недатыкальнымі, ніхто ня меў права нас крануць. А гэта – як бы таксама дэпутат, нейкая раўнавага. Але ён быў не адзін. Услед за ім такі Каралёў заходзіў, рукі ў кішэні, і я памятаю ягоныя словы, здэклівыя, цыннічныя, вымаўленьне такое цыннічнае: „Ну, пачакайце, пачакайце, пасья чатырнаццаціга мы з вамі ўсімі разбярэмся.” З акцэнтам так казаў расейскім, падкрэсьліна: „з усімі разбярэмся”. Пагрозьлівым тонам.

Зянон Пазьняк: – Гэта быў кіраўнік аховы Лукашэнкі.

Юры Бельскі: – Так. Ён быў у цывільным. Я памятаю, калегі казалі: „Што вы робіце ў будынку парламанта? Пакіньце залю, хто вас сюды пусьціць?” А ён усяроўна нахабна трымаў рукі ў кішэнях, дэманстраваў, што яму напляваць на законы, што справа часу, калі ён з намі ўсімі разбярэцца.

Галіна Пазьняк: – Чаму пасья 14-га?

Зянон Пазьняк: – 14-га мая яны хацелі рэфрэндум правесці.

Юры Бельскі: – Усе іхныя спробы псыхалягічнага прэсінгу на нас выніку не далі. Ні адзін з нас не сышоў, ні адзін чалавек не пакінуў залю. Не было ні ў каго ніякіх ваганьняў, абсалютна. Была еднасьць, была ўпэўненасьць, цвёрдасьць. Я не заўважыў, каб хто з сябраў праявіў слабінку, такога не было. Наадварот: яшчэ большая згуртаванасьць. Мы між сабой гаварылі: усяроўна яны нейкія дзеянны будучь рабіць. І гэта было відаць па паводзінах Каралёва гэтага, Цесаўца, а мы Цесаўцу гаварылі ў твар: „Міша, ты за гэта будзеш несці адказнасьць крымінальнаю! Бо ты ведаеш, што ты парушаеш закон, цыннічным чынам, тым больш, што ты юрыст-міліцыянер.”

Па праўдзе сказаць, ён калаціўся. І урэшце рэшт яны раптам кажучь: „Ну ўсё, кладзіцеся спаць, спакойна, мы вас ня будзем турбаваць”. Была, прыблізна, трэцяя гадзіна ночы.

Але верыць гэтым людзям, канешне, ніяк нельга было. Было прынята рашэнне пакінуць двух дзяжурных (адзін быў В. Голубеў, а хто другі – не памятаю). Я быў выматаны гэтым усім, такім цяжкім днём, ды яшчэ й бяз ежы. І як толькі я лёг, то адразу ў сон і праваліўся. І здаецца, толькі я заснуў, раздаецца крык. І я ня тое, што падскочыў, а, здаецца, ўстаў, як Ванька-ўстанька, такое было ўражанне. І – сну няма. Голубеў потым казаў, што закрычаў: „Аўтаматчыкі!”. А я пачуў толькі крык. І тут запальваецца святло, мы бачым: на балконах два апараты зь відэа-камерамі, ўжо здымаюць (яны ціхенька неяк прайшлі). І зноў заходзіць Цесавец з Каралёвым, у Цесаўца ўжо дрыжыць голас, ён, як бышчам нюні пускае там, і гаворыць: „Ультымагум вам: калі вы праз тры хвіліны, даю вам тры хвіліны. Калі вы праз тры хвіліны не пакінеце залу, мы ўжываем сілу.”

Мы тут жа сядзем на тым сэктары, дзе сядзіць звычайна кіраўніцтва Вярхоўнага Савету (у прэзідыюм), бярэмся за рукі. А перад гэтым трошкі раней, тады калі запалілася святло, сталі адчыняцца дзверы, і мы пачылі салдат у рэспіратарах і са зброяй. Я тады адразу вызначыў, што хацелі пусціць газ, труціць нас газам. У мяне абсалютная была тады ўпэўненасць, і цяпер таксама.

Янон Пазыняк: – Атруціць і вынесці сьпячымі.

Юры Беленькі: – Сьпячымі, даць бутэлькі з гарэлкай, зьдэквацца, ня ведаю, што. Але тое, што хацелі пусціць і атруціць нас газам – гэта відавочна, няма сумнення.

Янон Пазыняк: – „Вось, – маўляў, глядзіце – „они мертвецки пьяны”. Зрэшты, яны маглі вынесці нас і мёртвымі. Апраўдаліся б. Вопыт маюць.

Юры Беленькі: – Так. Дарэчы, калі Лукашэнка сказаў пра Норд-Ост („Спытайце ў мяне, я ведаю, што рабіць”), у мяне тады ўжо ўзнікла думка, што моцны патруціць іх газам, там, у тэатры. Разумеце, якія асацыяцыі моцныя, вельмі выразныя: нават тыя крэслы чырвоныя, што там у залі Вярхоўнага Савета, што ў Норд-Осьце – аднолькавыя. Гэты Норд-Ост – правакацыя КГБ, зараз гэта ўсё вылезла наверх, усё відавочна. Але ў мяне адразу асацыяцыя-ўзгадка гэтых салдат у

рэспіратарах, у гэтых шлемах-сфэрах вялікіх, „спэцназы” з аўтаматамі.

Потым дзверы зачыніліся і ўжо ўвайшлі Цесавец і Каралёў з ультымагумам. Мы ўжо сядзім, сашчапіўшыся рукамі, раптам усе дзверы адчыняюцца і ляцяць нейкія ў чорных трыко (спартовых штанах, майках), у чорных масках (усё чорнае, відавочна, што гэта быў такі эфэкт застрашвання). Ляцяць з крыкамі, і адразу кідаюцца на спадара Пазыняка. Адроз, гэта быў іх першы ўдар, яны кінуліся, схопілі і сталі шкамутаць, круціць рукі, ціснуць на вочы і г.д. – вось такія бандыцкія, садысцкія прыёмы сталі прымяняць. Потым я ўжо ня памятаю, бо наляцелі ўжо і на мяне.

Яшчэ быў эпізод, я забыўся расказаць. Перад тым, як яны казалі, што „можаце спаць”. Гэта калі мы сядзелі ў прэзідыюме. Зайшло некалікі чалавек. Кіраваў імі той жа Цесавец. Так атрымалася, што крайні сядзеў Гюнтар, ён па целаскладу чалавек невялікі, а я сядзеў перад ім. Яны сталі справабаць (Цесавец сам) цягнуць Гюнтэра, а я яго трымаў. Цесавец даў каманду гэтым людзям, якія былі ў цывільным, рабіць тое самае. А тыя ня выканалі ягоны загад, яны адварнуліся.

Янон Пазыняк: – Трэба сказаць, што мы з імі, гэтымі людзьмі, перагаварылі, пераказвалі ім нормы права, чаго яны не павінны рабіць, за што будучы несці адказнасць і г. д.

Юры Беленькі: – Так, усё было сказана пра парушэнне Канстытуцыі, закона, што мы маем дэпутатскую недатыкальнасць, што за гэтыя дзеянні ёсць вельмі сур’ёзная адказнасць, у адпаведнасці з Крымінальным Кодэксам. Усё тым людзям было сказана. І адзіны, хто на фізічныя дзеянні рашыўся, гэта быў Цесавец. Але ён быў у такім нэрвовым стане, што мы проста сядзелі і не адказвалі яму на ягоныя патрабаванні. Так Цесавец і ня вырваў гэтага маленькага Гюнтара. Мы не далі вырваць, хаця Цесавец (у параўнанні з Гюнтарам) – такая бычыная шыя, такі здаровы лом.

Янон Пазыняк: – Ну, дык ён жа самбіст.

Юры Беленькі: – Ага, прафэсіянал. Але ён псіхалагічна, відаць, ня быў падрыхтаваны. Страх быў. Ён рабіў гэта зь вялікім страхам. Вочы былі ў страху, цягне, а сам баіцца. А гэтыя адварнуліся і ня сталі яму дапамагаць.

Значыцца, услед за гэтымі чорнымі ў масках наляцелі ў цывільным (у скураных куртках, у звычайных штанах людзі) і сталі ўжо нас вырываць. Да мяне падскочылі ззаду і так васьм узялі за горла рукой і сталі ціснуць на горла. І не адзін, гэта ўдваёх сьціснулі горла, потым наляцелі ззаду, скруцілі рукі за сьпіной настолькі моцна, што проста галава знаходзілася недзе на ўзроўні каленяў (настолькі моцна было закручана). І ў гэты момант (я зьвярнуў увагу) у залю нагналі салдат спэцназа, які (такое было ўражаньне) прыціснуў міліцыю, якая была ў форме, да сьценкі, уздоўж па перыметру. Такое было ўражаньне. Салдаты гэтыя былі з дубінкамі. Гэтыя нас валакуць, а тыя (час ад часу) дубінкамі па нас. І мне дасталася дубінкай. Працягнулі нас праз файе і праз „чорны ход” у дворык Вярхоўнага Савета.

Там таксама „калідор” салдат спэцназа быў, і там мне ўжо дубінкай некалькі разоў ударылі. Далей стаялі ўжо „крумкачы” ў глыбіні. І там камандаў нейкі чалавек у цывільным, і ён кулаком у патыліцу мне ўдарыў і гэтым дум, што мяне валакуць, загадаў: „С разьбегу яго кідайце”.

Ну, там калі б з разьбегу кінулі ў гэты „крумкач”, то там наступствы былі б. Але мяне яны чамусьці ня кінулі, па праўдзе сказаць. Потым яшчэ некага закінулі.

Зянон Пазьняк: – Там жа жалезная падлога.

Юры Беленькі: – Так, і краты жалезныя. Калі б яны аб краты гэта ўдарылі з разьбегу, як той загадваў, то калецтва было б.

Зянон Пазьняк: – Некагортых кідалі.

Юры Беленькі: – Кідалі. Відаць, каму як трапляліся: каму садысты, каму не. Мне васьм у гэтым пашэньціла, што не садысты. А васьм Алесь Шута дык зьбілі дубінкамі вельмі моцна ў гэтым „крумкачы”. Васьм у яго трэба запытацца.

Потым вывезьлі, недзе выкінулі мяне ў раёне вуліцы Захарава. Было цёмна, ноч. Мы пайшлі адразу ў сядзібу Фронта, ўсе інстынктыўна там сабраліся.

Зянон Пазьняк: – Яны разьвезьлі ў розныя канцы горада.

Юры Беленькі: – Добра было, што (як я ведаю) спадар Буйвал дзяжурў ва Ўправе. Ён, як чалавек з вострым розумам, адчуваў, што ў гэтую ноч можа штосьці адбыцца і проста пап-

расіў многіх фронтаўцаў застацца ва Ўправе Фронта. І калі нас выкінулі, мы думаем: ну куды, уначы? Ва Ўправу. І там было прынята рашэньне – адразу ў Пракуратуру. Гэта было важнае рашэньне (потым я ацэньваў). Цяпер інтэрв’ю дае сьледчы пракуратуры, які потым вёў справы, Язэп Бролішэ. Калі б мы не зрабілі гэта ўначы, наступствы былі б іншыя. Паднялі ноччу Генэральнага пракурора Шаладонова (ён быў дэпутатам Вярхоўнага Савета таксама).

А па сцэнару, па пляну, павінны былі нас абвінаваціць, аблыгаць. Таму найперш меліся нас атруціць газам. Лукашэнка назаўтра ня ведаў, што сабралася Калегія пракуратуры, што яна ўзбудзіла крымінальную справу па факту нашага зьбіцьця. Лукашэнка быў упэўнены, што ўзбудзілі крымінальную справу па нас (так як імі было задумана). Таму ён так упэўнена гаварыў, што васьм, маўляў, так і гэтак, узбуджана на іх крымінальная справа, яны там з жанчынамі былі, п’яныя былі. Відавочна, што такі сцэнарны ў іх быў плян. І потым Язэп Бролішэ сказаў, што калі б адразу, уначы, мы не паехалі б у пракуратуру і калі б пракуратура тут жа не ўзбудзіла справу (фактычна супраць Лукашэнкі), то потым даказаць, што адбылося, было б немагчыма. Усё б гэта схавалі.

Зянон Пазьняк: – І тады б Шаладонаў атрымаў указаньне не заводзіць справу па факту. Далі б іншае ўказаньне і ён па савецкай звычцы, хутчэй бы за ўсё, паслухаў. А так прыехалі дэпутаты, ён пачуў – такая справа – і давай – узбудзіў справу, ўсё па закону, усё, як належыць. Ён ня быў яшчэ зверху інфармаваны, выконваў закон. Тут жа справа пайшла на Прэзыдыум Вярхоўнага Савета. Паседжаньне Прэзыдыума пачалося ў 9 гадзінаў раніцы. Прэзыдыум заслухаў нас, дэпутатаў, Генэральнага пракурора і прыняў рашэньне згодна з законам паставіць на Вярхоўным Савеце пытаньне аб прыпыненні прэзыдэнцкіх паўнамоцтваў і дзейнасьці Лукашэнкі на пэрыяд праходжаньня крымінальнай справы. Мы зьбіраліся выступіць і выкласці ўсё.

Сяргей Панкоў: – Між іншым, паехалі падаваць заяву ў Пракуратуру тады некалькі чалавек. Сярод іх быў Алес Трусаў, Алесь Шут, здаецца, і яшчэ нехта. Мы ўсе былі ў розных канцах горада. Тыя што апынуліся бліжэй (недзе ў скверы Янкі

Купалы) – сабраліся і пайшлі ў Генэральную Пракуратуру пешкі, бо ноч была.

Зянон Пазыняк: – Там дзяжурны пракурор цэ-люю ноч дзяжурыць.

Юры Беленькі: – Дарэчы, нават у гэтым годзе было інтэрв’ю, і Бролішс яшчэ раз падкрэсьліў: калі б мы дачакаліся раніцы, то наступствы былі б вельмі трагічныя для нас. Бо была закручана вельмі брудная фальсіфікацыя. Але зраніцы, калі мы прышлі на паседжаньне Вярхоўнага Савета, ён быў блякіраваны, міліцыя нас не пускала.

Галіна Пазыняк: – А чаму яны ўсё ж не скарысталі супраць вас газ, калі была задумка?

Юры Беленькі: – Задумка то была, пэўна была, але яны самы сябе выдалі па неасцярожнасьці.

Зянон Пазыняк: – Там іх цэлае файе стаяла.

Юры Беленькі: – Я думаю, каля батальёна было там.

Зянон Пазыняк: – Якраз так, 600 чалавек было. Гэта потым пацьвердзіў старшыня КГБ генэрал Кез, калі выступаў у Вярхоўным Савеце перад дэпутатамі 13-га скліканьня.

Юры Беленькі: – Тады ў іх, відаць, усё расстроілася. Яны былі ў рэспіратарах. Яны павінны былі дзейнічаць у пэўнай паслядоўнасьці. Задача ў спэцназа была – блакіраваць цалкам, а спэцслужбы (у рэспіратарах) павінны былі, напэўна, ўсё здзейсьніць з газам. Голубеў падняў трывогу. А гэтыя, наверсе, якія павінны былі ўсё здымаць, падумалі, відаць, што гэта ўжо каманда

(Фота: Лявона Дзеікі.)

57. Галадоўка дэпутатаў Апазыцыі БНФ. Ноч на 12.04.95 у Вярхоўным Савеце. М. Цесавец і В. Каралёў хапаюць і спрабуюць цягнуць дэпутата Барыса Гонтара.

Зянон Пазыняк: – Голубеў звон мэталу пачуў у файе.

Юры Беленькі: – Калі чалавек служыў у войску, ён ведае гукі, калі дастатковая колькасьць узброеных людзей перасоўваецца. Знаёмыя такія спэцыфічныя гукі. Ён адчыніў дзьверы і ўбачыў гэтых людзей.

і запалілі сьвятло. 3-за чаго гэта адбылося. Адрозьніваць рэзкі шум – і яны адрозьніваюць запальваюць сьвятло, і мы тут ужо ўсё бачым.

Зянон Пазыняк: – Яны не разьлічылі, што мы выставім дзяжурных, што мы іх заўважым і што падымем трывогу. Таму была заміна. Потым ўльтыматум (гэта ўжо быў іхны другі варыянт). І

тады ўжо кінуліся фізічна зьбіваць. Але вернемся да падзеяў пасьля паседжання Прэзыдыюма.

Юры Беленькі: – Раніцай усе мы падышлі да Вярхоўнага Савета, аж нас не пускаюць. І тут зьяўляецца Шаладонаў. Я памятаю, Шаладонаў хоча ісьці, а на яго шляху стаіць маёр міліцыі і не пускае Шаладонава(!), Генэральнага пракурора ў Вярхоўны Савет, дэпутата. І Шаладонаў (ён проста вельмі буйнога пляну чалавек) ён проста корпусам на яго пайшоў і зьмёў з дарогі. Той проста стаяў упоперак, але супраць Генэральнага пракурора сілу не прымяніў. І мы ўсьлед за Шаладонавым – у залю. І калі мы прышлі ў залю, то ўбачылі, што ўсе яны былі ў страху, гэтыя астатнія дэпутаты, нават у паралізаваным страху.

У нас страху не было. Мы прайшлі. Шут стаў паказваць ўразы на целе: глядзіце, маўляў, што зрабілі. Тут паяўляецца раптам Цесавец (не адзін, за ім сьледам ішло чалавек сем у цывільным, прыблізна). І, я памятаю, Зданевіч пабачыў яго (а ягонае дэпутацкае месца было недалёка ад Цесаўца, яны так добра кантактавалі) і кажа: „Ідзі вон адсюль, пайшоў адсюль!” А Мікола Маркевіч (сам калісьці міліцыянер і самбіст) кінуўся на Цесаўца, схопіў за грудзі і з крыкам: „Прэч пайшоў, прэч, ты здрада, ты нягоднік! – пачаў яго выштурхваць з залі. Ашарашаны Цесавец пачаў упірацца і аглядваецца на гэтых людзей, на сваіх, каб атрымаць падтрымку, а яны – не, у тыл, у тыл. І ён з такім страхам – у тыл. Зданевіч з Маркевічам проста прагналі іх.

Зянон Пазьняк: – Як Маркевіч кінуўся, я добра памятаю. Там нас шмат было. Добра зрабілі, што прагналі.

Юры Беленькі: – І потым адбываецца паседжаньне. І я бачу твары гэтых ветэранаў. Яны ўсе калаціліся, усе ў страху былі.

І потым, пасьля гэтага, пазыцыя Грыба, які быў старшынёй Вярхоўнага Савета. Трэба было адразу прыняць рашэньне аб прыпыненьні паўнамоцтваў і пачаць працэдuru імпічманту Лукашэнка, адразу. А ён быў у страху, трусіўся – „міліцэйскі” генэрал. Уся гэтая публіка, увесь гэты Прэзыдыюм, усе гэтыя сядзельцы ў залі праявілася як баязліўцы, гэтая баязлівасьць іхняя вылезла і паказала, што гэта людзі проста нікчэмныя. Проста нікчэмнасьці. Мы зрабілі ўсё, што магчыма было

ў той сытуацыі – завалілі рашэньне аб незаконным рэфэрэндуме, з’арыентаваліся ў час нападу войска на парлямонт (не даліся атруціць газам), неадкладна пайнфармавалі Генпракуратуру і ўзбудзілі справу, пайнфармавалі Прэзыдыюм і Прэзыдыюм прыняў адпаведнае рашэньне, нарэшце, прабіліся ў акружаны ўнутраным войскам парлямонт. Ім толькі засталася пачаць – а яны – не. Не асьмеліліся, праямлілі, задрожэлі, не пайшлі па закону і справядлівасьці. Гэта быў пераломны момант.

Пераломны момант быў яшчэ ў тым, што грамадзтва змаўчала. З пункту гледжаньня нармальнай лёгікі, людзі павінны былі нас падтрымаць. У першую чаргу, журналісты. Адпаведная інфармацыя павінна была быць. Бо зьбілі дэпутатаў Парлямэнту ў Парлямэнце! Увялі узброеных людзей, увялі войска ў Парлямонт! Калі б такое адбылося ў іншай краіне – была б адпаведная рэакцыя ва ўсім свеце. А тут... Нейкае асьвятленьне такое было, кшталту „мала далі”. Не было разуменьня. Мы ім гаварылі (журналістам гэтым ды дэпутатам): „гэта ня толькі нас пабілі, гэта ўсіх вас, усё грамадзтва, пачакайце, яшчэ будучь вас біць палкамі на вуліцах і ў сваёй хаце”.

Калі потым (у гэты ж дзень) быў мітынг, здаецца, у скверы каля рэзідэнцыі Лукашэнкавай сёньняшняй, я казаў: „Яны хацелі нас запалохаць, але мы не пабаяліся. І я пабачыў, што яны трасуцца. А калі паднялі руку на нас, на дэпутатаў, людзі павінны разумець: калі так з дэпутатамі, то з астатнімі будзе нашмат горай”. І яно потым так і сталася. Гэтыя людзі (кіраўнікі Парлямэнту), іхняя баязлівасьць, здрадніцкая пазыцыя – прывялі да сёньняшняй сытуацыі. Сёньня яны там у гэтай квазі-, апазыцыі”, даюць яшчэ нейкі інтэрв’ю. А што тады было? Калі закончылася кадэнцыя гэтага Вярхоўнага Савета, Лукашэнка ўчыніў банкет для іх (для іх, якіх адкрыта ў грош ны ставіў, ёрнічаў, называў „грыбамі” і г.д.) і ўсе гэтыя сёньняшняя „апазыцыянеры”, кшталту Лябедзькі, Грыба, Булахава і т.п. – пайшлі зь ім за адзін стол, пілі гарэлку з Лукашэнкам і потым яшчэ сфатаграфаваліся. У газэце гэты здымак быў. Вось гэта была здрада. Вось быў паказнік нікчэмнасьці.

Адразу тады я даў інтэрв’ю малатыгражнай газэце „Сэнсацыя”, даў свае ацэнкі, расказаў усё,

што было. Валеры Сядоў браў інтэрв'ю. Я тады і ў Амэрыку выслаў яго. Хаця не ўпэўнены, што яны там у дыяспары, зразумелі што адбылося.

Зянон Пазьняк: – Калі што і зразумелі, то ад-зін-два чалавекі.

Галіна Пазьняк: – Дык і ў „сядзібным” Фронце некаторыя не разумелі што сталася. Я ж памятаю іхныя насусленыя твары, гэтых цяперашніх кааліцыянтаў з камуністамі.

Зянон Пазьняк: – Парлямонт стаў вялікай палітычнай школай для фронтаўцаў. Я бачыў, што той, хто празь яе прайшоў, той вырастае на цэлы парадак. Ну, а хто не прайшоў, той не прайшоў. Некаторыя ўспрымалі ўсё гэта даволі хваравіта.

Галіна Пазьняк: – Хіба ж гэта магло рабіцца прычынай у ацэнках, калі важыцца Беларусь?

Зянон Пазьняк: – Агульная прычына ў эгалітарнай псыхалёгіі. На жаль. Але вернемся ў Вярхоўны Савет.

Юры Беленькі: – Цяпер некаторыя ўзгадваюць, кажуць, што сапраўды, пералом адбыўся тады, калі ў Вярхоўным Савеце Грыб струсіў. Калі прайшоў ўжо шмат гадоў, (калі адбылося тое, што мы маем), тады ўжо зразумелі (і журналісты, і палітыкі, якія тады так па-тупому адрэагавалі), што да чаго. Але позна – жырафа ваўкі зьелі.

Зянон Пазьняк: – Гэта людзі без чалавечай годнасьці.

Юры Беленькі: – Не зразумець, што мы стаім на рубяжы абароны, у тым ліку і іхнай. Што калі мы ў такой сітуацыі, то ім будзе яшчэ горш.

Зянон Пазьняк: – А якія табе запомніліся дэталі, ці што цябе здзівіла, што запомнілася?

Юры Беленькі: – З дэталю запомніўся страх Цесаўца, калі ён ня мог стрымацца, калі калаціліся ягоныя рукі, цыннізм Каралёва, нахабнасьць, нянавісьць да ўсіх нас, і страх Вярхоўнага Савета. Я помню выразы твараў гэтых дэпутатаў. Яны сядзелі, як паралізаваныя гэтым страхам. Гэта мне запомнілася. А нашы людзі – ніхто не баяўся, не было страху. Усе прышлі рашучыя, з патрабаваньнем. Гэта запала.

Галіна Пазьняк: – Юры, ты быў яшчэ і дэпутатам Менскага Гарадзкага Савета. Я памятаю, што нараніцы пасья вашага зьбіцьця, у нас там было прызначана сумеснае фатаграфаваньне і нейкі фурштэт з шампанскім, бо канчалася наша каэд-

цыя. Я гаварыла Гурыновічу, што нельга зь імі разам, што адбылася трагедыя. Але ён гэтага не разумеў, і дэпутаты пайшлі (на чале з Гурыновічам). Засталіся толькі мы з Вольгай Кузьміч. Астатнія „дэмакраты” – пайшлі, нават з задавальненьнем.

Юры Беленькі: – Я там ня быў, таму ня памятаю. У Вярхоўным Савеце таксама рабілі гэтую п'янку (у сувязі з заканчэньнем каэдэнцы). Мне некалькі разоў званілі дахаты: „Прыдзіце, забярыце імяны гадзіньнік дэпутата Вярхоўнага Савета ад Лукашэнкі. Я, натуральна, не пайшоў. Гэта зьнявага такая: зьбілі, выкінулі, парушылі ўсё заканадаўства, зьняважылі народ, краіну, а ты ідзі і з рук гэтага нягодніка атрымавай гадзіньнік. І, канешне, я быў вельмі абураны, што дэпутаты (акрамя дэпутатаў-фронтаўцаў, вядома) пайшлі на гэты фурштэт, пасья таго, што адбылося. (Гэта ж было праз некалькі дзён.) У такія моманты ўсё працяляецца, усё становіцца на свае месцы. Гэта, як кажуць, моманты ісьціны.

Зянон Пазьняк: – Сяргей Пятровіч, а якія Вы памятаеце дэталі, карціны?

Сяргей Панкоў: – Я памятаю, што першая спроба выдаліць нас з залі была такая, як бы больш цывілізаваная, падманная, калі прыслалі сапёраў і пажарных (што трэба вызваліць залю, якая (па пажарных умовах) павінна зачыняцца, правярацца. Пажарныя прышлі прыкладна а 20-й ці 21-й гадзіне. Калі мы не пагадзіліся, зьявіліся гэтыя сапёры правяраць залю.

Перамовы, якія йшлі з пажарным і сапёрамі, проста паказалі, што гэта была першая спроба. Яна была такая спантанная і непадрыхтаваная. Ім жорсткіх заданьняў не далі, і ўдалося іх утаварыць на кампраміс, што мы перасядзем, а яны будуць правяраць па частках залю. Праверылі і сышлі.

Другая спроба выдаліць нас была, калі зьявіліся Каралёў і Цесавец (гэта каля 24-х гадзінаў, як я памятаю). Яны зьявіліся з камандай, чалавек 20-25. Яны былі ў цывільным. Мы селі ў Прэзідыюм, счাপіліся рукамі. Я з Гюнтарам сядзеў. Гюнтар з краю, а я побач з ім. Юры Адамавіч на папярэднім радзе. А мы – чацьвёрты ці пяты шэраг крэслаў. Яны кінулі нас, крайніх, выпягваць. І тут усе, у адзін голас: „Вы ня маеце права, вы парушаеце Канстытуцыю, недацькальнасьць дэпутатаў”. І гэта падзейнічала. Цесавец памкнуў-

ся, пачаў хапаць Гюнтэра. Цесавец пачаў, а яму не дапамагаюць (бо быў маральны ўціск наш). І яму прышлося спыніць гэтае „вырываньне”. Яны сышлі. Другі раз (гэта як я памятаю) ужо не было Цесаўца і Каралёва. Быў гэты крык Голубева, што „аўтаматчыкі”. Мы ўсе ўсхапіліся, загарэлася святло, мы хутка пачалі садзіцца на гэтыя месцы, зноў усе счаліліся. І тут адчыняюцца дзьверы, выскокваюць аўтаматчыкі і па пэрымэтру становяцца са зброяй у шэраг. Як яны выстраіліся, ляцяць праз праходы зверху ў чорных масках і ў чорным. Ніякага Цесаўца ўжо не было, гэта ўжо была тая апэрацыя, сілавая.

Янон Пазыняк: – Перад гэтым увайшоў генэрал і сказаў, што дае тры мініуты.

Сяргей Панкоў: – Гэта было, тры мініуты дае. Значыцца, ляцяць у масках гэтыя. Мы зноў з Гюнтэрам сядзім, я так яго трымаю ўсёй сілай. Яго спрабуюць вырываць – не атрымліваецца. Яны тады мне з сілай па руках – бац. Адбілі маю руку (людзі спрактыкаваныя). Гюнтэра ўжо няма. Я крайні. Я ўчапіўся ў крэслы, і нагамі, і рукамі. „Што ты зь ім возішся, давай, бі па руках, за ногі хапай,” — чую. Адзін зь іх бярэ мяне за ногі, другі за рукі і валакуць мяне, лежачы. Праз чорны ход выносілі. Там па лесьвіцы па гэтай стаіць кардон з двух бакоў (каля сьцяны і каля поручняў) стаяць міліцыянты, ужо ў зялёнай форме, ці шэра-сінай. Яны стварылі „калідор”, і па гэтаму „калідору” міліцэйскаму нас выносілі.

Мяне ўкінулі ў „крумакч”, ня білі, але я аказаўся без чаравіка. Мяне кінулі зь Юрам. Нас аказалася чалавек пяць. На Захарава нас і вывезьлі. Я ў адным чаравіку. Адзін ёсьць, а другога няма. Юра з Крыжаноўскім, здаецца, пашлі, узялі таксі (яшчэ халады, мокра, мокры сьнег). Мяне адвезьлі дамоў.

Што здзівіла, гэта тое, што мы галадалі ў залі, а на плошчы нікога няма. Нас не падтрымалі. Людзі ня вышлі, не было дапамогі.

Янон Пазыняк: – І гэта пры нашай перамозе. Рэфэрэндум жа мы завалілі. А плошча была пустой не выпадкова. Знайшліся мудрацы ў Фронце, што рабілі ўсё наадварот. І выгнаць тады іх немагчыма было.

Сяргей Панкоў: – Пры нашай перамозе! Гэта такі момант. Калі б была масавая падтрымка,

ход падзеяў пайшоў бы зусім па-іншаму. Тады ўсё ў запале такім было, была рашучасьць, упэўненасьць, што трэба так рабіць, не было ніякіх супярэчлівых думак, ці правільна гэта. Усё гэта правільна рабілася, так і трэба было рабіць.

Галіна Пазыняк: – Яшчэ ўдакладніць: гэта ня Голубеў, а яны ўключылі святло?

Сяргей Панкоў: – Яны.

Юры Бельнікі: – Яшчэ цікавы момант. Калі выклікаў сьледчы пракуратуры Бролішс, ён пытаўся, ці пашкодзілі адзеньне. Я ўгадаў, што ў мяне было сьветлае паліто з плашчовай тканіны. Дык там адзін пагончык адарвалі, гузікі павырвалі. І тады ён паказвае стужку. І спраўды я гляджу, мы сядзім – гэта ўсё зазнята. Частка стужкі была ў сьледчага пракуратуры. Яму яе прадставілі гэтыя ўлады. Гэта паказьнік таго, што стужка ў іх ёсьць (раз яны частку прадставілі).

Сяргей Панкоў: – Мы потым пайшлі ў лечкамісію і зьянілі пабоі (мы ж дэпутаты былі, яны не маглі нам адмовіць).

Янон Пазыняк: – А потым, калі ўжо сьледства было, пабоі здымалі паўторна, па накіраваньні Пракуратуры (праз некалькі дзён).

Юры Бельнікі: – А я зрабіў памылку, не пайшоў. Сьледчы казаў, што дарэмна не зрабіў гэта. Я яму сказаў, што ў мяне былі толькі ўразы мяккіх тканак, на маю думку, нічога сур’эзнага. Але ён казаў, што ўсяроўна гэта трэба было зрабіць. І сказаў, што факт устаноўлены вашага зьбіцьця, але не ўстаноўлены падразьдзяленьні, якія гэта здзейснілі. На што я засьмяяўся і пайшоў з гэтай пракуратуры.

Янон Пазыняк: – Давайце цяпер пагаворым пра прыняцьце Дэкларацыі аб суверэнітэце.

Юры Бельнікі: – Па Дэкларацыі я магу сказаць, што была прынята праграма Фронту, якая вызначала накірунак працы, каб дамагчыся незалежнасьці для Беларусі. І вاکол Беларусі разьвіваліся такія ж падзеі. Ёсць рэспублікі Савецкага Саюза імкнуліся да незалежнасьці. Зразумела было, што ідзе працэс разбурэньня Савецкага Саюзу. Тады мы паставілі пытаньне ў Вярхоўным Савеце аб прыняцьці Дэкларацыі аб незалежнасьці. (Памятаю як Вы, Янон Станіслававіч, на сэсіі Вярхоў-

нага Савета зачытвалі гэтую фронтаўскую дэкларацыю аб незалежнасці, а намэнклятура сядзела і лыпала вачыма. Гэта было ў самым пачатку дзейнасці парламанту). Магу адзначыць, што калі мы прышлі ў Вярхоўны Савет, ў нас ужо быў шэраг направаваных праектаў, якія скіраваныя былі на тое, каб дамагчыся незалежнасці і суверэннага статусу Рэспублікі Беларусь. У прыватнасці, законпраект *Аб грамадзянстве* і шэраг іншых.

Па Дэкларацыі падзеі развіваліся наступным чынам. Намэнклятура ў абсалютнай сваёй большасці была супраць нават уключэння гэтага пытання ў парадак дня. Ня памятаю, колькі дакладна чалавек галасавала за тое, каб уключыць пытаньне аб прыняцці Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларусі ў парадак дня сесіі, але гэта, здаецца, было ня больш ста чалавек.

Зянон Пазыняк: – Гэта была першая наша спроба паставіць у Вярхоўным Савеце пытаньне пра незалежнасць. Трэба было прымусіць іхныя намэнклятурныя галовы працаваць у зададзеным накірунку. Некаторыя ўпершыню пачулі слова „суверэнітэт”.

Юры Беленькі: – Так. Тады намэнклятура ўсё адкінула. І раптам, праз месяц-два у адзін цудоўны дзень (летам) мы даведваемся, што Гарбачоў спускае зверху ўказаньне прыняць Дэкларацыю аб суверэнітэце і ўтакім варыянце, які б прадугледжаў бы ліквідацыю нашага суверэнітэту і ператварэнне Беларусі ў чарговую правінцыю „абноўленага саюзу” (ідэйка Гарбачова) ці абноўленай імперыі.

Зянон Пазыняк: – Камуністы, дарэчы, адмахваляліся ад гэтай дырэктывы Гарбачова і нічога не хацелі рабіць. Пры слове „суверэнітэт” у іх, як ад дзікіх яблыкаў, пашчэмкі зводзіла. Было відавочна, што іх задаволіць фармальна „фількіна грамата”. Ніхто не хацеў працаваць у камісіі над праектам дэкларацыі. Памятаю, падходзіць да мяне разгублены Л. Козік, тады старшыня (ці сакратар, не памятаю) Камісіі па дзяржаўным будаўніцтве, і кажа, што ўсе разьбягаюцца, „дапамажыце хоць вы”, маўляў, вы ж зацікаўленыя. „Добра”, – кажу, – дапаможам.” Мы прышлі працаваць ў камісію ледзь ні палова Апазыцыі (такі быў дзіўны той савецкі „парламант” у той пераломны час). Неўзабаве праект быў гатовы на 90 адсоткаў такі, які

нам патрэбны. У дадатак Козік (па дамоўленасці) прапанаваў на сесіі, каб побач з Камісіяй праект ад Апазыцыі БНФ прадстаўляў я. Ўсё пайшло так, як мы хацелі. Прымаўся артыкул за артыкулам (дыскусія, якой мне ўдалося тады часткова дырыгаваць, быў наш канёк і наша зброя, камуністы ніколі не выігрывалі ў нас дыскусію). Памятаю „здравомысляшчый” твар дэпутата-камуніста Селівончыка (намеснік дырэктара Аўтазавода). „Да што жэ эта дзелается? – махаў ён рукамі, – да куда ані смотрат? – Пазыняк павёў за сабой Вярхоўны Савет!”

Юры Беленькі: – Камуністы хацелі б такую Дэкларацыю, каб там не было ніякага рэальнага суверэнітэта. Памятаю, што я (як эканаміст) рабіў свае прапановы па Дэкларацыі, якія тычыліся, у першую чаргу, пэўных эканамічных момантаў (па стварэнні сваёй банкаўскай сістэмы і г.д.). Тут як бы камуністы ішлі на пэўныя кампрамісы, яны пагаджаліся. Але абсалютна ўпёрліся ў той артыкул, які тычыўся стварэння новага Саюзу. Яны настойвалі, каб гэтая норма прысутнічала.

Тут варта адзначыць яшчэ адзін момант, што гэта як бы была тая частка камуністаў, якіх нельга назваць абсалютна артадаксальнымі, якія не паддаюцца ніякай рэфармацыі. Але была частка абсалютна артадаксальных камуністаў, якія проста на дух не пераносілі самога факта прыняцця Дэкларацыі аб незалежнасці Беларусі. І гэтая частка была дастаткова вялікая. Калі б яны прынялі рашэнне не галасаваць, то зрывалі б галасаваньне. Ааналіз падзеяў паказваў, што так магло стацца, што галасоў гэтых „мяккіх” камуністаў разам з намі ня хопіць, каб прыняць Дэкларацыю. Галасы артадаксальных камуністаў усё часцей гучалі, каб увогуле не прымаць Дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце. Яны убачылі, што прайгралі нам амаль што па ўсіх пунктах, і пачалі злавацца. Узнікла дастаткова сур’ёзная небяспека. Асабліва гэта стала выразна адчувацца на другі дзень абмеркавання, калі яны ўперліся ў перадапошні пункт аб заключэнні новага саюзу. Было відавочна, што Дэкларацыю могуць заваліць. Тады, па прапанове Зянона Станіслававіча Пазыняка, быў прыняты такі плян (прыняты ён быў канфідэнцыйна) – стварыць такую сітуацыю, каб артадоксы галасавалі супраць нас (бо яны заўсёды гала-

савалі насуперак нашым прапановам), каб гэты эфэкт быў выкарыстаны пры галасаванні за Дэкларацыю. Гэта была дастаткова рызыкаўная рэч, і, дзякаваць Богу, што ўсё ж удалося гэта зрабіць. Мы сталі дружна і ў лоб (без дыпляматыі) выступіць супраць артыкула пра стварэнне „новага саюзу” і прыгразілі, што калі камуністы будуць настойваць на тым, каб уключыць гэты пункт, то мы ня будзем прымаць удзел у галасаванні. Магу сказаць: адразу стала назірацца нейкае такое ўзбуджэнне ў стане артадаксальных камуністаў (гэта ў асноўным так званыя „ветэраны”). Яны, на псіхалогічным непрыняцці таго, што прапануе Апазыцыя БНФ, сталі абураліся (маўляў абыздемся бяз вас). Яшчэ трохі разагрэўшы гэты бэтон, мы па знаку Пазыняка пакінулі залю.

Зянон Пазыняк: – Я перад выйсьцем, здаецца, сказаў яшчэ аблічальную прамову для пераканаўчасці. Відаць не пашкодзіла, бо калі выходзілі, з боку артадоксаў чуліся абураныя выкрыкі і рычэнне.

Юры Беленькі: – І калі мы вышлі з залі – выступаў тых дэпутатаў, што засталіся, было няшмат, але само абмеркаванне пайшло ў патрэбным для нас рэчышчы.

Зянон Пазыняк: – Тут нагадаю, што выйшлі мы ня ўсе, некалькі дэпутатаў спецыяльна пакінулі ў залі, каб назіралі і, як выказваліся артадоксы – „подбрасывалі”. (Калі камуністы чаго не разумелі, то ўставаў які-небудзь завадзіла і папярэджваў: „товаршчы, нам подбрасывают”).

Юры Беленькі: – Я памятаю, што, калі мы вышлі, яны ўз’ерапеніліся на нас.

Зянон Пазыняк: – Калі мы выходзілі, адзін ветэран партыі крычаў: „Вот оно истинное лицо БНФ!” Камэдэя. Але нашы хваляваліся. Памятаю ў файе падыходзіць да мяне Аляксандар Сасноў, усхваляваны і прыгнечаны, і ціха так кажа: „заваляць, сволачы, заваляць! Ня трэба было выходзіць.” „Цяпер ўжо не заваляць, – кажу, – мы добра вышлі. Калі б засталіся, то прайгралі б, іх жа бальшыня”. Так яно і атрымалася, артадоксы павялі сябе па прынцыпу „супраць БНФ” і прынялі Дэкларацыю, з артыкулам пра будучы „саюз”, вядома (за него то оні і сражалісь). Але ва ўмовах, калі СССР ўжо развальваўся, гэты артыкул нічога ня значыў. (Гарбачоў вунь нават

58. 1995 г. Зянон Пазыняк і Станіслаў Шушкевіч.

рэфэрэндум змайстраваў пра захаванне СССР – і што з таго, наўныя людзі). Мы ўсё разумелі і скарысталі нашае непрыняцце гэтага палажэння ў Дэкларацыі як тактычную зброю супраць артадоксаў. І выйгралі. Бо ў выніку прынялі добрую Дэкларацыю, якая дапамагла нам праз год рэальна аднавіць незалежнасць.

Юры Беленькі: – Калі ў залі прагаласавалі за дэкларацыю, гэта выклікала ў нас уздых аблягчэння. Я памятаю, ішчэ яны пагадзіліся (па прапанове Анатоля Вяцінскага) 27 ліпеня зрабіць дзяржаўным сьвятам. І толькі, напэўна, калі мы вярнуліся ў залю, для іх відавочна была наша рэакцыя, што мы задаволеныя вынікам таго, што адбылося. Тут іхны псіхалогічны настрой стаў мяняцца. Мы і не хавалі, што задаволеныя тым, што парлямант беларускі прыняў гэты этапны дакумант (які мы падрыхтавалі, прадysкутавалі і іхнымі галасамі правялі). Тады (я памятаю) пачаліся рэплікі, захады з боку артадаксальных камуністаў, пытанні „ў паветра”: што, маўляў,

трэба зрабіць, каб адмяніць гэтае галасаваньне. Трэба сказаць, што Дэкларацыя прымалася канстытуцыйнай большасьцю (двумя трацінамі), і тут атрымлівалася такая сітуацыя, што, каб перагаласаваць, ім таксама трэба было набраць дзьве траціны. А тут, разам з Дэмкляубам, мы б блякавалі такое галасаваньне. Значыць, калі мы галасавалі „супраць”, то яны нічога не маглі зрабіць. Гэта стала зразумела, і ім нічога не заставалася, як кідаць толькі злосьныя рэплікі.

Сяргей Папкоў: – У мяне ніякіх сумненьняў тады ў тым, што так трэба рабіць (імітаваць абурэньне і выходзіць з залі), не было. Я тады жорстка падначальваўся дысцыпліне, якая тады была ў нас у фракцыі БНФ. Сказана было выходзіць з залі (а для мяне было зразумела, чаму гэта трэба рабіць) – і я выконваў. Дэталь такая: калі мы ўсе вышлі ў файе за прэзыдыюмам, там жа тэлевізар паставілі. Мы глядзелі ўсе тэлевізар, як яны з намі „змагаюцца”.

Юры Беленькі: – І эмацыйна гэта абмяркоўвалі.

Сяргей Папкоў: – І калі яны прагаласавалі, то ў нас было бурнае задавальненьне, там, у файе.

Юры Беленькі: – Так, мы проста там скакалі.

Сяргей Папкоў: – Некаторыя пацікавіліся: што ж там такое ў файе?

Юры Беленькі: – Бо шум падняўся.

Сяргей Папкоў: – Так, шум быў. І яны ўбачылі, што мы задаволеныя, што мы глядзім тэлевізар.

Зянон Пазьняк: – Яны былі ашарашаныя.

Юры Беленькі: – Эмацыйныя нашы калегі, якія не змаглі стрымаць эмоцыі, голасна радаваліся.

Зянон Пазьняк: – Ну так, бо і напружаньне з душы звалілася. Некаторыя, што трывожыліся, адчувалі, відаць сябе, як на краі бездані, і раптам – у-ух! Пранесла! Чаму ж не паскакаць.

Сяргей Папкоў: – Зараз некаторыя гавораць, што вось, маўляў, яны не спэцыяльна гэта рабілі, што ў нас не было такога пляну (Шушкевіч гэта зараз гаворыць).

Зянон Пазьняк: – Шмат ёсьць такіх, што ня ведаюць, за якое месца ўкусіць Народны Фронт. Але Незалежнасьць ёсьць! Дзьвесьце гадоў змагаліся! Беларуская Дзяржава ёсьць. Жыве Беларусь і будзе жыць.

*Запісала і да друку надрыхтвала
Галіна Пазьняк*

(Запіс 7 сьнежня 2003 г.)

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯЦІНСТВА ПАД САВЕТАМІ

(З цыклу „*Беларусь пад акупацыяй*”)

Лагойшчына – радзіма майго нябожчыка бацькі, мая Радзіма, маё маленства. Люблю прамаўляць гэтыя назовы вёсак, дзе жылі і працавалі бацькі-настаўнікі: Корань, Слабада, Янушкавічы, Стайкі.

У першы кляс я пайшла ў Крамянцы, а трэці скончыла ў вёсцы Моладзі. Школа, зразумела, усюды была беларуская.

Вучыцца вельмі любіла, і нават калі хварэла, уцякала на заняткі, калі бацькі сыходзілі на працу.

А потым склалася так, што мы з мамай пераехалі жыць у Менск, і я пайшла ў 4-ы кляс 1-й менскай школы, побач зь якой мы тады жылі. Школа (як і ўсе тады ў Менску) была руская.

Адразу пачаліся праблемы, бо раней я ўсе прадметы вывучала па-беларуску. Родная ж мова была беларуская, па-расейску ў нас на вёсцы ніхто не гаварыў. І я, зразумела, гаварыла па-беларуску. А тут трэба было гаварыць па-расейску.

Спачатку ў мяне не атрымлівалася. Аднакляснікі (беларусы, дарэчы) зь мяне сьмяяліся, гаварылі „дзевяні”. А ў настаўніцы-расейкі мая мова выклікала страшэнны гнеў. Як цяпер памятаю яе сьціснутыя тонкія губы, порысты твар, як звараная груша, і голас, заўсёды злосны, незадаволены, грубы. Яна восьмейвала мяне перад усім клясам, гаварыла, што „пара забыць свой деревенскі прывычкі”. І я адчувала сябе абсалютна безабароннай і няшчаснай.

З жудасцю ўспамінаю, як яна прымушала ўсіх збіраць макулатуру па кватэрах, металалом – па гарадзкіх дварах. А чаго былі варгтыя палітычныя піянерскія зборы, палітінфармацыі і іншыя недзіцячыя „мерапрыемствы”... Для мяне гэта была сапраўдная пакута, і аднаго разу ў нядзелю я не пайшла на нейкае піянерскае „мерапрыемства”.

Назаўтра, страшна лаючыся, яна загадала клясу аб’явіць мне байкот: усім клясам не размаўляць са мной. Але і гэтага падалося мала, і яна падбухто-

рыла дзяцей „проучіць деревню”. Пасьля ўрокаў, памятаю, на мяне накінулі паліто і білі...

Самыя вялікія непрыемнасці былі на ўроках рускай мовы, якая ў раскладзе была кожны дзень. Я была як зацкаваная і клясам, і настаўніцай. І ці то ад страху, ці то ад разгубленасці, але як толькі мяне выклікалі да дошкі, я зноў і зноў гаварыла „назоўнік”, „прыметнік”, „дзяслоў”, замест „существительное”, „прилагательное”, „глагол”. І сама ўжо ведала, і мама дома сотні разоў мяне вучыла (яна была настаўніцай беларускай і рускай моваў), але як толькі я чула „Палачаніна, к доске”, то там, на гэтым „лобным месцы” я, як заварожаная, паўтарала зноў усё па-беларуску. „Цярпеньне” ў майёй настаўніцы скончылася хутка. Яна называла мяне дурніцай, іншымі абразлівымі словамі. І кожны дзень я чула ад яе зьявагі і пагрозы, што мяне перасадзяць у трэці кляс.

На перапынках я звычайна хадзіла адна, бо з „дзевяні” ніхто не хацеў дружыць: адносіны настаўніцы ўплывалі на 10-гадовых маіх аднагодкаў. Школа, якую я так любіла раней, ператварылася для мяне ў сапраўдную пакуту, я ўзьненавідзела яе ўсёй сваёй перапужанай дзіцячай душой.

Аднаго разу гэта „руская” настаўніца выклікала ў школу маму і паведаміла ёй пра свой намер перавесці мяне ў трэці кляс, бо я, як яна амаль крычэла, „ня ў стане засвоіць праграму рускай мовы для 4-га кляса”.

Мама была ў жаху. Гэта выглядала вельмі абразліва для яе дачкі, якая была лепшай вучаніцай у выскавай школе. Яна адмовілася ад паў-стаўкі выхавачелькі ў інтэрнаце, дзе працавала, і стала займацца са мной рускай мовай. Я пісала бясконцыя „дыктоўкі”, якія мама правярала і выпраўляла мае „дз” і „дж” на „д” і „ж”, маё „і” на рускае „и”. А як жа ўеліся мне тыя рускія прыстаўкі „пре-при”, корні „гор-гар”, суфіксы „чик-шук” і бясконцыя „прыклады” на гэтыя правілы. Мама трэніравала мяне ўсюды: і дома, і ў парку, і на

вуліцы. Ёй гэта было проста, бо ўсе гэтыя „правілы” і шматлікія „прыклады” яна ведала напаміць, як бы перад ёй быў разгорнуты падручнік.

Праз нейкі час, я засвоіла чужую мову і стала, – як усе...

Прайшоў час. Я скончыла школу, філіялічны факультэт Пэдынстытута, аспірантуру. Адным словам, была ні ад каго не залежным чалавекам, дэпутатам Менгарсавета.

І вось неяк ў 1994-м годзе я кудысьці ехала. Зайшла ў тралейбус. І раптам мяне як варам акаціла, я застыла на месцы, стаяла як спаралізаваная і не магла паварушыцца. У некалькіх кроках ад сябе я ўбачыла яе, гэтую рускую настаўніцу. І хоць мінула больш трыццаці гадоў, яна амаль не змянілася, толькі пастарэла. Такі ж злосны недабразычлівы порысты твар, такія ж сьціснутыя

губы, тая ж каса праз усю галаву... Страх і жудасьць, як і ў тых дзіцячых гадах, ахінулі ўсю маю істоту. На імгненне мне стала дрэнна.

Праз хвіліну, выдыхнуўшы паветра, я расьсьмяялася сама сабе: якое глупства. Толькі падумалася: „Як гэта страшна, ня быць у сваім доме – гаспадаром.”

А зараз, пад уплывам сёньняшніх страшных падзеяў ды людабойства, якое здзяйсняюць расейскія бандыты ў Чачэніі, думаецца: „Вось ён, зьмест гэтай палітыкі: „существительное” ды „глагол”.

Галіна Пазьняк

2000 г., Варшава

Надрукавана: („Беларускія Ведамасьці”, –2001, №2(32), стар.8)

АПАВЯДАНЬНІ СЯБРОЎ

Галіна Пазьняк: – Верасень-кастрычнік 1995 года. Да намесніка Старшыні БНФ Юры Адамавіча Беленькага праз рэкамендацыю прадпрыемальніка П. прышоў палкоўнік КГБ спадар В. (так ён сябе назваў, што ён палкоўнік КГБ). Пра тое што ён паведаміў – расказвае Ю. А. Беленькі.*

Юры Беленькі: – Гэты спадар В., па паводзінах дастаткова стрыманы, але відно было, што мае нейкую сур’ёзную і важную навіну (такія паводзіны яго былі), якая вымагае такога кантакту. Скажаў ён наступнае: што ў іх ёсьць інфармацыя, што ў грамадзтве пэўныя структуры (адразу падкрэсьліў – ня іхныя структуры, не з КДБ) сталі распаўсюджваць такую інфармацыю, што Зянона Пазьняка хочучь забіць свае калегі зь Беларускага Народнага Фронту. І, як ён сказаў, па іхнай інфармацыі, гэтыя чуткі распаўсюджваюць людзі Шэймана. Відавочна, што гэта вельмі сур’ёзна, што ў Шэймана створана нейкая структура (тады яшчэ не было ва ўжытку паняцця „эскадрон сьмерці“). Сэнс быў такі: створана нейкая баявая структура, якая, па іхнай інфармацыі, якраз вась і створана для таго, каб такую справу зрабіць, г. зн. фізічнае зьнішчэньне Зянона Пазьняка, і потым гэта зваліць менавіта на саміх фронтаўцаў, на нібыта ўнутрыфронтаўскія „разборкі“. Такім чынам плянавалася ня толькі забіць Пазьняка, але і надаць гэтай сьмерці подлону афарбоўку: чалавек, маўляў, загінуў ад рукі „сваіх“. Палкоўнік, улічваючы, што гэта ўсё вельмі сур’ёзна, яшчэ раз падкрэсьліў, што яны, КГБ, ня маюць да гэтай апэрацыі ніякага дачынення. Потым ізноў падкрэсьліў, што ўсё ідзе зь ведамства Шэймана, значыцца, што гэта – ад людзей Шэймана.

Я тады яшчэ ня ведаў, што гэта за „ведамства“. І ўжыта было адразу ня слова „ведамства“, а слова „людзі“ Шэймана. Я выслухаў гэтую інфармацыю, і ён як бы падштурхоўваў мяне, каб я ўсё ж такі сур’ёзна да яе паставіўся (двойчы падкрэсьліў, што „мы“ (КГБ) да гэтага... „ня маем дачынення“. Ён як бы дыстанцаваўся ад „гэтага“.

Я тады адразу паведаміў Лявону Баршчэўскаму (ён быў таксама намеснікам старшыні Фронта – 1995 год). Сітуацыя была тады складаная. Рэжым убраўся ў сілу, якой рэальна супрацьстаяў толькі Народны Фронт. (Я памятаю свае адчуваньні.) Была верагоднасьць, што КГБ спэцыяльна падкінула інфармацыю. Але цывярозы разьлік паказваў, па-першае, калі КГБ „закідвала“ такую інфармацыю, ня трэба было прадстаўляцца, хто ён, што ён, прычым праз чалавека, якога я раней ведаў (прадпрыемальніка) і што (па вялікім рахунку) сэнсу (калі гэта правакацыя) скажам, каб выштурхнуць Зянона Пазьняка за межы Беларусі – сэнсу ў такой акцыі не было. Тым больш, што былі названьня Шэйман і структура, якая створана Шэйманам.

Паводзіны гэтага чалавека гаварылі, што адбылася нешта вельмі сур’ёзнае. Таму мы з Баршчэўскім так перамовіліся, ну, што, як, прыйсьці і сказаць старшыні – гэта значыць псіхалагічна чалавеку стварыць дыскамфорт. Таму было вырашана знайсці магчымасьць, каб паведаміць у больш мяккай форме, але вельмі сур’ёзна паставіцца да гэтага, адсачыць іншую інфармацыю.

Сёньня ўжо мінула амаль васьм з паловай гадоў, ведаючы пра гэтыя „эскадроны сьмерці“, пра тое, што інфармацыя пра Шэймана ўжо вядомая, то з пазыцыі сёньняшняга дня я ацэньваю, што мы ўсё ж такі правільна і сур’ёзна падыйшлі да гэтага пытаньня. Зянон Пазьняк быў выратаваны (зь вялікай верагоднасьцю я кажу) ад магчымага самага страшнага, што магло адбыцца. Я думаю, тут можна па-рознаму меркаваць, але тое, што ў грамадзтве былі людзі, якія разумелі: ёсьць рэчы, праз якія нельга пераступаць нават ворагам (скажам так), то гэта факт. Людзі былі. Ёсьць рэчы, якія можна асэнаваць з хрысьціянскага пункту гледжаньня, але істотна, што ў грамадзтве былі асобы, якія павялі сябе адэкватна. Бо калі гаворка ідзе пра жыцьцё, якая б яна ні была, палітычная „мэтазгоднасьць“, – жыцьцё чалавека ёсьць самае галоўнае.

І канешне, калі была такая сур’ёзная інфармацыя, то захады былі зробленыя.

Зянон Пазьняк: – Каму вы пра гэта яшчэ казалі з Баршчэўскім?

* Рэальныя прозьвішчы не падаюцца (рэд.).

Ю. Беленькі: – Гаворка была пра тое, каб па магчымасці гэта абмеркаваць з кіраўніцтвам і палітактвам Фронту. Але мая просьба была такая, каб Баршчэўскі спачатку пагаварыў з Зянонам Пазыняком, ну, як бы ў мяккай форме.

З. Пазыняк: – І што, Баршчэўскі гаварыў тады?

Ю. Беленькі: – Ён пагадзіўся з такой пастановай і сказаў, што пагаворыць з Пазыняком і перакажа яму гэтую інфармацыю.

З. Пазыняк: – Ну і ці гаварыў ён?

Ю. Беленькі: – Гэтага я ня ведаю.

З. Пазыняк: – Я ведаю: ён са мной не гаварыў. Са мной гаварыў другі чалавек, і ведаш хто? Вінцук Вячорка.

Ю. Беленькі: – На гэтую тэму?

З. Пазыняк: – На гэтую тэму. Магчыма, Баршчэўскі яму перадаручыў. Вячорка мне сказаў канкрэтна, гэтую інфармацыю, пра якую ты гаворыш (толькі не называючы прозвішчаў). Ён паведаміў, што рыхтуецца забойства, і хочучь спіхнуць на Фронт. Я яшчэ ад іншых чуў нейкія засьярогі, але нічога канкрэтнага – меркаванні і эмоцыі. Акрамя таго, пачынаючы з канца 1991-га года, на працягу ўсіх наступных гадоў на мітынгах, у на-тоўпе за маімі плячыма часта ўзьнікаў нейкі тып і пачынаў гаварыць розныя пагрозы, але амаль што шэптам (каб ня чулі з бакоў), пагражаючы забіць. Узьнікаў і зьнікаў так, што я ніколі не паспяваў яго схапіць, што называецца, цёпленькім. У 1994 годзе, 8 верасня, на святкаваньні ў Дзень Беларускай Вайсковай славы, калі было шмат людзей, гэты тып зноў апынуўся ў мяне за плячыма ў на-тоўпе. Аднак тут ўжо было ўсё падрыхтавана. Я толькі падняў руку, даў знак Дружыне БНФ. Але той зразумеў ігнэна і тут жа кінуўся ўцякаць (відаць, што вывучка). Нашыя дружыннікі яго схапілі і перадалі міліцыі. Я падышоў, папрасіў скласці пратакол затрымання і высветліць асобу, кіраўніку дружыны сказаў заўтра ўзяць зьвесткі і паведаміць мне.

Аднак назаўтра ў міліцыі высветліць было немагчыма. Ніхто толкам нічога ня ведаў, мычэлі, адводзілі вочы ў кут і г. д. Гэта ўжо быў час калі на пасаду заступіў першы ланцуговы Міністар Унутраных Справаў новага рэжыму Захаранка. Пачаў ён з таго, што перад Днём Беларускай Вайсковай Славы выступіў па тэлебачанні з грубымі

пагрозамі ў бок Народнага Фронту і абцяньнямі ўжыцця сілы і расправы з тымі, хто „незаконна” будзе мітынгаваць у гэты Дзень, 8-га верасня. Памятаю, што гэты выступ абурў увесь Народны Фронт. Людзей сабралася шмат, прышлі фронтаўскія дэпутаты, павялічылі і падрыхтавалі фронтаўскую Дружыну (была нават шляхта на конях). АМАП, праўда, па загаду Міністра спрабаваў штурхацца (прытым цалкам неадэкватна), але потым пакінуў гэты занятак (бо ў разе чаго, яшчэ невядома хто каго разагнаў бы). Тады Міністар адыграўся на Сьцягу. Пасля мітыngu міліцыя стала нападаць на адзінокіх людзей, якія вярталіся са сьвята і неслі дзяржаўны Бел-Чырвона-Белы Сьцяг. Дзяржаўны сьцяг у людзей адбіралі і нават рвалі. Стала добра відаць, што да ўлады прышла антыбеларуская хунта. Мы, дэпутаты, звярталіся тады ў пракуратуру аб зьнявазе Дзяржаўнага Сьцяга. Але пракуратура ўжо маўчала.

Цяпер, калі я супастаўляю і аналізую мноства фактаў і падзеяў, усе яны неяк выстройваюцца ў адзін ланцужок і „людзі Шэймана”, і людзі Захаранкі, і людзі КГБ, і людзі ФСБ. Па горкай іроніі лёсу першыя словы міністар і саўдзельнік Лукашэнкі неўзабаве апынуўся за бартом новай улады і, пагуляўшы ў апазыцыю (клясычная дарожка пакрыўджаных хаўруснікаў), бяссьледна зьнік. Якія тут былі задзейнічаныя „людзі”, ніхто ня ведае.

Што да мяне, то я манеры гэтых „людзей” і паўлюдзей ведаю, таму адразу сказаў сабе – са мной гэты нумар ня пройдзе. І не прайшоў.

Што датычыць інфармацыі пра падрыхтоўку забойства, то выглядае праўдападобна, што стараліся б зваліць на КГБ, бо гэты ворган мае вялікі вопыт забойстваў, тэрору і зьнішчэньня людзей. У іхнія гэбёўскія перажыванні за сваю цнатлівасьць я ня веру, бо яе не існуе. Але тое, што яны маглі папярэдзіць – цалкам дапускаю, бо такое нечаканае спрыянне рэальна было для мяне ў красавіку 1996-га, калі я раптам вярнуўся ў Беларусь (памятаецца, тады арганізавалі на мяне цэлае паляваньне). Пра гэта я неаднаразова пісаў.

Ю. Беленькі: – У размове са мной палкоўнік В. уживаў нейкае слова тыпу „падрозьдзяленьне”, казаў, што створана спецыяльнае падразьдзяленьне, што рэальна створана такая структура,

якая павінна будзе рабіць такія страшэнныя рэчы (ліквідаваць палітыкаў). Гэта 1995 год. Фактычна прагучэла тады, што „пад Пазыняка”, але потым у гаворцы казалася, што ўвогуле створана, хоць, ізноў жа, намякалася, што менавіта пад Пазыняка.

3. Пазыняк: – Ну, дык гэта зразумела: ад Масквы іншага чакаць не прыходзіцца. Быў бы, аднак, недаравальны абсурд, калі б чалывек, які (за часы СССР) займаўся Курапатамі, потым – вызваленнем 3-пад імперыі, і даў бы ім сябе застрэліць, як качку.

Калі адбываліся прэзідэнцкія выбары ў 1994 годзе, я ведаў (меў інфармацыю), што ў іх на карту было пастаўлена ўсё, каб Пазыняка ня выбралі. Была праведзена па ўсіх нізавых структурах усёй улады, у вобласцях і раёнах работа, – зрабіць усё, каб не прапусьціць Пазыняка. Бо калі Пазыняк, маўляў, стане прэзідэнтам, „тады – ўсё, нам канец, тады ўсім канец”. Яны былі настрашаныя ўсе павальна і гатовыя былі ў гэтым страху сыярапецць усё, абы застацца. Ужо тады Масква рыхтавала такім чынам у кіроўнай частцы грамадства псіхалёгію беспакаранай расправы. (Цяпер гэтыя базэльціцы атрымалі рэжым, якога яны вартыя).

Ю. Беленькі: – Сапраўды, галовы прастрэльваюць ў сябе ўжо там, у Расеі. Іосіф Сярэдзіч надрукаваў перадрук са Смаленскай вобласці, дзе генэрал-лейтэнант КГБ стаў губернатарам. Дык гэта ж мафія, страшнейшая за самых страшных баньдзюганаў. Што там робіцца! Там ужо адстрэлідзе, намесьнікаў папярэдняга губернатара пастралілі, увесь крымінал пад „дахам” гэтага генэрала ФСБ. Адбываюцца страшнейшыя рэчы. І ўсяроўна інфармацыя ж даходзіць. Тое, што забіваюць беларусаў нашых (туды едуць на працу). Усе тое як бы разумеюць...

3. Пазыняк: – Але едуць. Бо ў Расею паехаць лягчэй, чым на Захад, асабліва ў Эўропу. Едуць туды, куды прасцей паехаць, куды адчыненыя дзверы. Цяжка пра гэта казаць і нават думаць. Усё яшчэ можна паправіць. Усё яшчэ можна па-лепшыць Толькі працаўнікоў мала.

Галіна Пазыняк: – Сябры, некалькі словаў пра Канстытуцыю.

Ю. Беленькі: – Пра Канстытуцыю я мушу сказаць. Спачатку была фронтгаўская ідэя аб незалежнасці, яна ўвасобілася ў Дэкларацыю аб

суверэнітэце. Потым Дэкларацыя становіцца канстытуцыйным законам (пасля жнівеньскага путчу). Потым на базе гэтага канстытуцыйнага закона ствараецца новае дзяржаўнае заканадаўства (гэта значыць: мы ёсць незалежная дзяржава, маем сваю грашовую-крэдытную сістэму, свае банкі, войскі, амбасады, грамадзянства і г.д.). На гэтай базе ўжо робіцца новая Канстытуцыя, якая ўтрымлівае гэтыя нормы.

3. Пазыняк: – Я хацеў бы дадаць: калі мы рыхтавалі гэтыя ўсе нормы пад незалежную дзяржаву і пад Канстытуцыю, то прадугледжвалася парляманцкая рэспубліка, прадугледжвалася тая структура дзяржавы, якая забяспечвала б у Беларусі дэмакратычны шлях. У той нашай сытуацыі прэзідэнцкая сістэма з моцнай канцэнтрацыяй выканаўчай улады прывяла б да дыктатуры, да небяспечнага ўмяшання Расеі ў беларускі дзяржаватворчы працэс. Бо заставалася намэнклятурная сістэма выканаўчай улады і заставаўся, фактычна, расейскі КГБ, які мог ўплываць, падрыхтаваць і падкупіць адну асобу, але наўрад ці цэлы вялікі парлямант. Посткамуністычная практыка дачыненняў у палітыцы наглядна потым тая нашыя развагі праілюстравала. Чаго вартыя такія прыклады гэбоўскіх крэатураў ва ўладзе, як прэзідэнт Летувы Паксас ці канцлер Нямецчыны Шродэр (ня кажам ўжо пра Каўказ, Сярэдняю Азію і Лукашэнку). Мы былі супраць прэзідэнцтва ў пасьясавецкай Беларусі і абгрунтавалі, чаму гэта ня можна прымаць (бо будзе дыктатура). Пазыцыя засьведчана ў нашых дакументах і дакументах сесіяў Вярхоўнага Савета.

Што атрымалася? Намэнклятурна-камуністычная бальшыня Вярхоўнага Савета ў гатовы Практ Канстытуцыі, які быў зроблены пад парляманцкую рэспубліку, увялі разьдзел аб прэзідэнцтве. Ён не стыкаваўся ніяк, але ім важна было, каб гэты разьдзел быў, каб выбраць прэзідэнта свайго (камуніста ці гэбіста) і зрабіць сваю моцную выканаўчую ўладу. Ім пляваць было на ўсю Канстытуцыю, важна, каб правесці сваю асобу (Кебіча), што сканцэнтруе ўсю ўладу. Мы іхнія пляны ведалі, і гаварылі, што за прэзідэнцкую сістэму ня можна галасаваць, бо ў нас такая ўлада прывядзе да дыктатуры. А, з другога боку, мы ўдзельнічалі ў падрыхтоўцы парляманцкага тэксту Канстытуцыі, і

Беларусі патрэбна была Канстытуцыя незалежнай дзяржавы, бо канстытуцыя БССР не была канстытуцыяй незалежнай дзяржавы. І вось мы змагаліся за Канстытуцыю, і супраць разьдзелу аб прэзыдэнцтве. Але разьдзяліць гэтыя падыходы пры галасаваньні было ўжо немагчыма. Становішча склалася цяжкае. Нам трэба было прыняць адзінае (прытым правільнае) рашэньне.

выступілі супраць дыктатуры. Потым некаторыя з гэтых камуністаў, якія галасавалі, сустракалі мяне (ў 95-м годзе) і казалі: „Ох, Зянон Станіслававіч, дуракі мы былі, дуракі! А пачаму мы вас не паслушалі!“

Мне прыемна ўсьведамляць, што наша палітыка была прадбачлівай, разумнай і рацыянальнай, што нават у безнадзенай сытуацыі мы ніколі ня

59. 8-га верасьня 1994 г., Менск. Пачатак новага прамаскоўскага рэжыму: АМАП на загаду Міністра МУС Ю. Захаранкі спрабуе перашкодзіць святкаваньню Дня Беларускай Вайсковай славы. На прыэднім плане В. Голубеў, З. Пазыняк і дружнынік БНФ.

Мы – ня ўдзельнічалі ў галасаваньні. І гэта быў палітычна вывераны ход. Ім патрэбна была ўлада, нам – гарантыя незалежнай дзяржавы. Мы разумелі, што канстытуцыю з прэзыдэнтурай прымуць, бо ім трэба і іх большасьць, і што незалежная дзяржава – будзе жыць, але мы не хацелі мець ніякага, нават мінімальна-фармальнага дачыньня да магчымасьці зьяўленьня будучай дыктатуры (у верагоднасьці якой ўжо ніхто з нас не сумняваўся). І таму мы адышлі ў бок, каб потым сказаць: так, Канстытуцыю мы рыхтавалі, але мы

трацілі твар. Мы здабылі новую Канстытуцыю, але ня ўлезлі ў чужую (а на справе ў варажую) маніпуляцыю, калі ў нашае гняздо падкінула сарока сваё „яйко“.

Ю. Бельнік: – Наконт сарокі. Гэтая ўлада, лужанкаўская, ненатуральная, неадпаведная беларускаму менталітэту. Ці заўважылі вы такое? Яна чужая ўлада. Чужы стыль паводзінаў ягоны, ня наш, чужая нейкая функцыянальная сфэра. Беларус – ён не такі па прыродзе.

З. Пазыняк: – Ацэнкі, рэакцыі.

Ю. Беленькі: – Так-так, ацэнкі, рэакцыі – ўсё чужое. Яно ненатуральнае, і ўсё грамадства (асабліва, хто працуе ў сістэме ўлады) сутыкаецца з гэтай чужасьцю, людзі адчуваюць, яны гэта бачаць. Сапраўды, пісалася ж у друку, што пэўнае атачэнне Лукашэнкі больш яго ненавідзіць, чым нават тая апазыцыя, бо яны мусяць з усім гэтым побач быць і выжываць.

З. Пазыняк: – З ненатуральным усім для нас і чужым.

Ю. Беленькі: – З ненатуральным усім, і мусяць неяк суіснаваць з гэтым. А ўсё яно прынесена Расеяй і з Расеі. Каштоўнасьці чужыя, разуменьне, паняцці – ўсё-ўсё чужое. Таму, як зьнікне

гэты зьнешні фактар, – ўсё вернецца на свае месцы.

З. Пазыняк: – Канчаецца акупацыя – і вяртаецца сваё. Тут менавіта такія дачыненні. Проста ў нашых людзей іншыя стэрэатыпы адчування і разуменьня акупацыі. Тым часам улада ў Беларусі захоплена ня звонку, а знутры, праз крэатуры расейскіх спэцслужбаў. Таму шмат хто не разумее, што адбываецца, і дае неадэкватныя тлумачэнні.

*Запісала і да друку падрыхтавала
Галіна Пазыняк*

(Запіс 6 сакавіка 2004 г.)

«Пазыняка, Навумчыка – затрымаць...»

Улады заяўляюць, нібыта зусім не маюць намеру арыштоўваць Зянона Пазыняка і Сяргея Навумчыка, якія знаходзяцца цяпер у Варшаве. У сапраўднасці ж усё выглядае якраз наадварот: лідэраў Народнага Фронту вельмі чакаюць на мяжы.

З некалькіх крыніцаў рэдакцыя СВАБОДЫ атрымала інфармацыю, што на ўсіх памежных пастах Беларусі ў кнізе дзяжурнага КПП запісана наступнае ўказанне: "Грамадзянаў РБ Пазыняка З.С. і Навумчыка С.І. пры выездзе-ўездзе – затрымаць". Распараджэнне датавана 27 красавіка 1996 г.

Дарэчы, прыехаўшы ў Мінск 26 красавіка, Зянон Пазыняк выехаў нелегальна з Беларусі ў польскую сталіцу толькі 8 траўня.

Мікола ГРЫНЯВІЦКІ

60. „Свабода”, – 1996, 21 траўня, (№ 36)

ВАСІЛЬ УЛАДЗІМЕРАВІЧ – НАЗАЎСЁДЫ Ё СЭРЦЫ

У мінулым годзе назаўсёды адышоў ад нас Васіль Ўладзімеравіч Быкаў – народны пісьменьнік Беларусі і вялікі беларус. Вестка пра сьмерць балюча ўдарыла, моцна сьціснула сэрца. Цяжка было паверыць у страту, думалася-спадзявалася: „А можа памылка, а можа памылка...”

Бязьціх час, патроху адступае першы востры боль, але яго месца заступае вялікая туга і любоў, і пачуцьцё горычы, што не паспелася выказаць яму сваё вялікае шанаваньне і павагу...

* * *

З Васілём Уладзімеравічам Быкавым упершыню я спаткалася ў 1982 годзе. Тады аддзелу літаратуры Навукова-Дасьледчага Інстытуту пэдагогікі (куды я толькі што прышла працаваць пасья сканчэньня аспірантуры) было даручана зрабіць дзяфільмы для сярэдняй школы пра жыцьцё і творчасць народных пісьменьнікаў Беларусі (як дапаможны відэа-матэрыял для настаўніка беларускай літаратуры). Паміж навуковымі супрацоўнікамі былі разьмеркаваныя імёны нашых беларускіх пісьменьнікаў. Мне было даручана зрабіць сцэнар дзяфільма пра жыцьцё і творчасць Васіля Ўладзімеравіча Быкава.

Некаторыя нашыя супрацоўнікі пачалі мне спаčuваць: „Табе выпала самая цяжкая праца, бо Васіль Быкаў ня любіць самарэкламы, журналістам заўсёды цяжка дамовіцца зь ім аб інтэрв’ю, і ўвогуле – ён чалавек замкнуты, пра сябе гаварыць ня любіць, цяжка ідзе на кантакт. Адным словам – табе не пашанцавала.”

Як і іншыя мае калегі, я пачала збіраць з розных крыніцаў відэа-матэрыялы (фотаздымкі, рэпрадукцыі ілюстрацыяў да розных твораў пісьменьніка і г.д.). Але асабістых фотаздымкаў было няшмат, ды і ўсе яны былі надрукаваныя ў газетах-часопісах). Мне ж патрэбны былі арыгіналы здымкаў ці нэгатывы. Трэба было зьявнуцца да самога Васіля Ўладзімеравіча (зь якім я, зразумела, знаёмая не была), папрасіць паглядзець ягоны асабісты фота-архіў і скарыстаць тое, што ён даз-

воліць. Акрамя таго, патрэбна было зрабіць ягоныя сучасныя здымкі.

Ішоў час, а я ўсё адцягвала і адцягвала гэтую сустрэчу, бо, шчыра сказаць, – баялася. Баялася, што ня здолею добра сказаць. (Прыехаўшы ў Менск зь беларускай вёскі ў 10-гадовым узросьце, я пайшла ў рускую школу, бо ў 1960-я гады беларускіх школаў у Менску ўжо не было. Гаварыла па-беларуску, чым выклікала страшэнны пераслед з боку настаўнікаў і дзяцей, і была вымушаная „перавучацца” на „градзкую” (расейскую) мову. „Перавучылася” і па-беларуску ўжо й не гаварыла. Атрымаўшы беларуска-рускую філялягічную адукацыю, я выклдала рускую літаратуру, і гаварыла на той час толькі па-руску.)

Аднаго разу ў ДOME літэратара праходзіла літаратурная вечарына, на якой прысутнічаў Васіль Быкаў. Як кажуць, адступаць не было куды, і я рашылася. Пасья ягонага выступу, калі ўжо ўсё амаль скончылася, я набралася духу і ледзь ні з заплушчанымі вачыма (ад хваляваньня і страху) кінулася да яго. Я гаварыла ня вельмі складна, пераадольваючы хваляваньне, нежк здолела патлумачыць, хто я, і выказала сваю просьбу, чакаючы (усё ж), што вялікі пісьменьнік наўрад ці мяне ўспрыме.

Васіль Уладзімеравіч уважліва паглядзеў на мяне і сказаў: „Добра, вось вам мой хатні тэлефон, тэлефануйце.” Ад нечаканасьці я нейкі час не магла прыйсьці ў сябе. Ня верылася, што ўсё „страшнае” скончылася. І я з палёгкай уздыхнула: перасьцярोगі маіх калегаў аказаліся абсалютна памылковымі.

Калі я ўпершыню прышла да Васіля Ўладзімеравіча Быкава дадому, то ён проста паказаў мне ўсе свае фатаграфіі, якія меў, і сказаў: „Выбірайце.”

Я выбрала цэлы стос і пачала тлумачыць, што калі ён дазволіць, то прасіла б яго даць мне гэтыя фатаграфіі на нейкі час, што пастараюся вярнуць іх як найхутчэй. Ён адказаў: „Калі ласка, бярыце.”

Я хацела ўсё пералічыць, скласьці сьпіс здымкаў, але Васіль Уладзімеравіч спыніў мяне: „Не, ня трэба, потым верніце.”

61. У гасьцях ў Васіля Быкава ў Менску. 1996 г.

Я шчыра падзяквала і была вельмі ўражаная такім даверам. „Ён жа зусім мяне ня ведае – і дакумантаў ніякіх не спытаў, – думала я сабе, – і ня толькі дазволіў праглядзець усе свае сямейныя фота, нічога не хаваючы, не баючыся, што, можа, ня ўсё варта мне паказаваць, але й дазволіў узяць з сабой тое, што я папрасіла.”

Я ішла дадому і думала: калі б вось зараз тут, на вуліцы, на мяне напалі б якія бандыты, то я б хутчэй памерла, але фатаграфіі не аддала б, бо я несла ня проста скарб, я несла нешта большае: вялікі давер вялікага пісьменьніка.

Потым мы дамовіліся, што я прыду да яго з фотакарэспандэнтам з БЕЛТа (гэта быў Яўген Кок-

тыш), каб зрабіць некалькі здымкаў у яго дома. І зноў, як і першы раз, усё было вельмі проста – ніякай „дыстанцыі”. Мы размаўлялі, Васіль Уладзімеравіч цярдліва выконваў просьбы фотакарэспандэнта, які яго фатаграфавалі.

Была восень, лістапад, ішоў дождж, лісты на дрэвах ужо асыпаліся і краявід з вакна быў ня надта прывабны. І я вазьмі ды й скажы такую недарэчнасьць: „Вось так няўтульна за вакном, і непрыгожа, а Пушкін пісаў: „Очей очарованье”. Васіль Уладзімеравіч не рассьмяяўся, не здзівіўся маёй наўнасьці, а проста адказаў: „Я думаю, што ён меў на ўвазе іншы стан прыроды.”

Я імгненна зразумела сваю недарочнасць, мне стала няёмка, але Васіль Уладзімеравіч заставаўся сур’ёзны – ні ценю іроніі я не заўважала на ягоным твары.

...Цяжка перадаць словам глыбіню позірка разумнага чалавека, ад якога сыходзіла і дабрыйя, і цемпльня, і, разам з тым, сьціпляя стрыманасць.

Што я выразна запомніла з маіх сустрэчаў з Васілём Быкавым у тых, 1980-х гадах, дык гэта тое, што пасля кожнай сустрэчы зь ім яшчэ доўгі час я знаходзілася ня проста пад „уплывам“, але пад нейкім духоўным уздзеяннем ягонага душэўнага святла, і гэтае „святло“ як бы агортвала мяне. І яшчэ доўгі час я жыла пад уплывам гэтага святла, якое шмат у чым вызначала мае ўчынкi і спосаб жыцця. Упершыню лёс сутыкнуў мяне з такім чалавекам, высакародным, паспраўднаму інтэлігентным, вельмі ўважлівым, сьціплым і – простым. І гэта быў вялікі пісьменьнік, вядомы ўсяму свету.

* * *

1990-я гады. Васіль Уладзімеравіч як сябра Сойму Беларускага Народнага Фронта ніколі не пазніўся на нашыя паседжаньні. Ён прыходзіў, як правіла, разам з Рыгорам Барадуліным, сядалі на перадазе, злева, бліжэй да вакна і вельмі ўважліва слухалі. Васіль Ўладзімеравіч не прапускаў ніводнага паседжаньня. Ён быў заўсёды ня тое, што сур’ёзны – ён быў вельмі сканцэнтраваны. Калі ішло паседжаньне, я час ад часу паглядвала на яго. Сам ён амаль не выступаў, але уважліва слухаў выступаўцаў – стараўся нічога не прапусьціць, ніводнага сказанага слова. Здавалася, што нічога важнейшага на той момант для яго не існавала.

Мы, сябры Сойму БНФ, вельмі яго шанавалі і заўсёды стараліся зрабіць яму хоць што-небудзь прыемнае. Пасля паседжаньня Сойму мы заўсёды стараліся адвезці яго дадому, але Быкаў сьціпла адмаўляўся, каб не рабіць клопату іншым (ён быў надзвычай сьціплым і непатрабавальным чалавекам). Тады мы проста ўгаворвалі яго, ці прыдумвалі, што нам па дарозе і г. д. Аднаго разу ён адчуваў сябе дрэнна (гэта было відаць), яму цяжка было дыхаць, але на паседжаньне Сойму ён прышоў, не зважаючы на цяжкі фізічны стан.

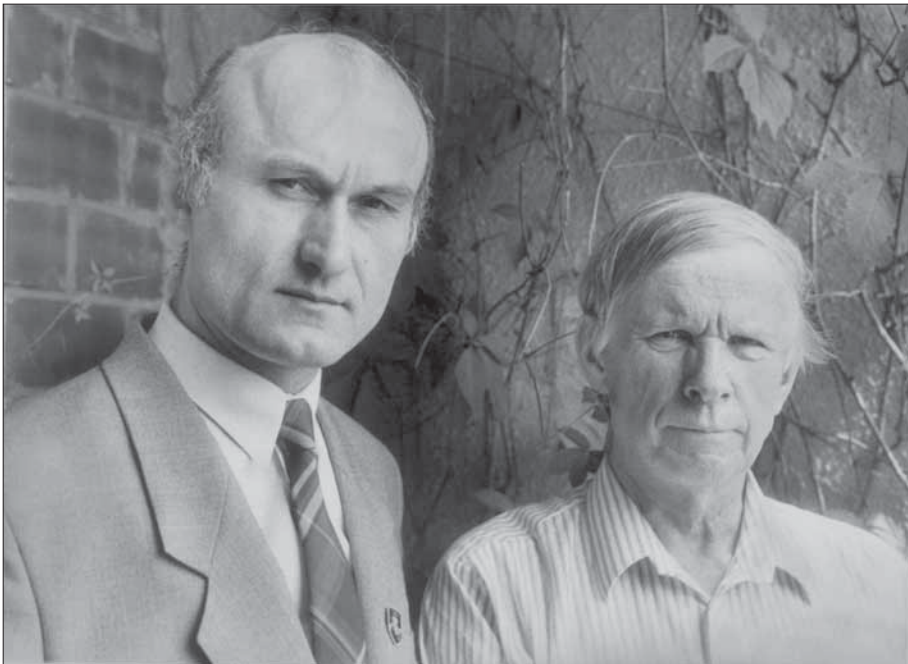
Пасля заканчэння я прапанавала адвезці яго на машыне дадому. Ён, як заўсёды, адразу адмовіўся, прасіў, каб мы не клапаціліся: „Усё добра, я дабяруся грамадзкім транспартам, не турбуйцеся, тут недалёка“. Мы ўсё ж настаялі і былі вельмі шчаслівыя, што хоць чым-небудзь можам быць яму карыснымі. Адвезці дадому вялікага нашага пісьменьніка – гэта быў для нас вялікі гонар. Але Васіль Уладзімеравіч быў чалавек надзвычай удзячны. Ён абсалютна не адчуваў сваёй вялікасці, быў з намі простым, не пераставаў дзячыць нас, як быццам мы зрабілі сапраўды нешта значнае.

Васіль Уладзімеравіч быў вельмі сардэчным чалавекам.

19 чэрвеня 1996 года, у ягоны Дзень нараджэння, некалькі чалавек з Народнага Фронта зьбіраліся павіншаваць яго і з самай раніцы тэлефанавалі яму дадому, каб дамовіцца аб сустрэчы. З Амэрыкі мне патэлефанаваў муж, Зянон Пазняк, сказаў, што размаўляў з Васілём Уладзімеравічам па тэлефоне, павіншаваў яго, спытаў, як мы зьбіраемся віншаваць Васіля Ўладзімеравіча. Я сказала, што падару кветкі Васілю Ўладзімеравічу і ад яго імя.

Неўзабаве мне патэлефанаваў намесьнік старшыні Народнага Фронта Лявон Баршчэўскі і паведаміў, што Васіля Ўладзімеравіча няма ў Менску, і візіт адмяняецца. Але пазней (каля 17-й гадзіны вечара) Васіль Уладзімеравіч адазваўся і запрасіў нас з Валянцінам Асташынскім дадому. Зь вялікім урачыстым бела-чырвона-белым букетам прышлі мы ў дом вялікага пісьменьніка. Васіль Уладзімеравіч сам адчыніў дзьверы. Твар яго сьвяціўся радасьцю. Было надзвычай добра і ўтульна ў ягоным менскім доме... Гэта быў дом, дзе любілі сяброў, любілі ўсё наша, беларускае. Памятаю, ён сказаў, што кожны дзень слухае радыё „Свабоду“, бо вельмі чакае зьвестак, як ён сказаў, „пра нашых дарогіх пілігрымаў“ (гэта ён казаў так пра Зянона Пазняка і Сяргея Навумчыка, якія тады былі ў ЗША).

Калі мы апынуліся ў эміграцыі, Васіль Уладзімеравіч некалькі разоў віншаваў нас са сьвятамі, падтрымліваў, прысылаў паштоўкі. Ён сам вымушаны быў жыць за мяжой, і добра разумеў, як цяжка быць удалечыні ад роднага дому. Я некалькі разоў чула ягоны голас па тэлефоне, калі ён

62. Зянон Пазыняк і Васіль Быкаў. 1993 г.

тэлефанаваў мужу. Гэта быў вельмі цёплы голас, голас блізкага чалавека... Нас раздзялялі межы розных краінаў, але ён заўсёды быў у полі маіх думак, добрых і святлых.

Да Васіля Ўладзімеравіча ў мяне заўсёды быў вялікі давер. І калі да горла падступаў камяк ад настальгічнай тугі па Беларусі, я ў думках зьявралася да Васіля Ўладзімеравіча, раскаваючы яму пра ўсё-ўсё. Я ведала, што ён абавязкова падтрымае. Калі-небудзь (думалася мне) я насамрэч ўсё раскажу яму, – а ён зразумее і пашкадуе.

І вось Васяля Ўладзімеравіча ня стала. І я ўжо ніколі не раскажу яму пра тое, пра што так шмат раскавала яму ў сваіх думках...

Васіль Быкаў лічыцца „пісьменьнікам ваеннай тэматыкі”. Шмат хто любіць яго менавіта за гэта, бо любіць літаратуру „пра вайну”. Тыя ж, хто не зьяўляецца прыхільнікам такой літаратуры, магчыма, ня надта сьпяшаюць раскрыць ягоныя творы і заглыбіцца ў мастацкія сюжэты. На мой погляд,

недакладна ўспрымаюць творчасць пісьменьніка і адны, і другія. Васіль Быкаў ня ёсьць пісьменьнікам толькі „ваенным”. Васіль Быкаў – вялікі беларускі пісьменьнік. Гэта пісьменьнік беларускага характару і беларускай душы. Тыя сюжэты, калізії, якія ён апісвае ў сваіх творах, толькі нагода, каб расказаць пра нас, беларусаў. У вобразах Васіля Быкава я бачу ўсю Беларусь, якую ведаю з дзяцінства. Учынкі ягоных герояў, спосаб думання, паводзіны – усё-усё нашае, беларускае, і добрае, і ня вельмі. І разам з тым – агульначалавечае. Бо беларус – і падобны, і непадобны ні на каго іншага. Характар быкаўскага Беларуса – унікальны, як унікальная нашая шматпакутная нацыя.

Разгарнем і перачытайма сьнёныя ягоныя творы, угледзімся ў ягоныя вобразы – і мы пераканаемся ў гэтым. Пачнём хаця б з апавесці „Мертвым не баліць”, ці адкрыем першую старонку апавесці Васіля Быкава „Сьцжожа” зноў – і цяжка адарвацца, пакуль не перагорнем апошнюю.

„СЬЦЮЖА”

Падзеі аповесці „Сьцюжа” разгортваюцца ў цяжкім часе нашай гісторыі. Тут адлюстравана беларускае жыццё, прыстасаваньне да яго і выжываньне простага чалавека ў сітуацыі большавіцкага гвалту даваеннай калектывізацыі і пачатку 2-й Сусветнай вайны. Галоўны герой аповесці – Ягор Азевіч. Тонка і паслядоўна раскрывае аўтар характар героя. Усё ягоныя ўчынкі і матывы гэтых учынкаў, псіхалёгія яго думаньня: імкеньне сумясціць несумяшчальнае – вынікаюць з самога сюжэта. Перагорнем разам старонкі аповесці.

У пачатаку вайны раённыя работнікі, раённае начальства (у тым ліку і Ягор Азевіч, які да вайны працаваў у выканкаме, потым у райкаме партыі) арганізуюць атрад, каб распачаць барацьбу супраць немцаў. Немцы пачалі іх лавіць і ганяць па лесе, і яны вырашылі зашыцца ў непраходны лясны куток, далей ад вёсак, за балотамі. Тым часам на фронце рабілася, як кажа аўтар, „няведама што”, і аднойчы адзін зь іх уцёк і данёс у паліцыю. „Партызаны” ледзь уцяклі з месца стаянкі, а прадукты прапалі.

Праз нядоўгі час адны загінулі, іншыя здрадзілі. Невялікая група апынулася ў балоце. І ўрэшце „Азевіч, – піша аўтар, – застаўся адзін, нібыта ўжо не партызан, а згладнелы няўдака-чалавек, і яму патрэбны былі людзі, харч, жытло. Без таго, адчуваў ён, нядоўга стрывае. На носе зіма. Зімою ж аднаму ў лесе – пагібель.”

Куды ісьці? І ён ідзе шукаць вёску. Холадна, хочацца есьці, у намоклых ботах ацежалелі ногі. На ўскрайку лугавіны ён паварочвае да стажка, крыху адпачывае і ідзе далей. Змучаны і згладзішы Азевіч нарэшце трапляе на хутар і прасіцца пераначаваць. Але ноччу некуды зьнікае гаспадар. „Мабыць, у паліцыю”, – прамільгнула ў галаве Азевіча. І ён выскаквае на двор і бяжыць у ноч.

Далей аўтар знаёміць нас з даваенным жыццём Ягора Азевіча. Гэта сьціплы сялянскі хлапец з працавітай сялянскай сям’і, якому ўсё гэтае гаспадарства блізкае і дарагое зь дзяцінства (і сама гаспадарка, і конік, якога ён з любоўю даглядае). Раённы начальнік Заруба прапаноўвае Ягору працаваць возчыкам у райвыканкаме, і для яго пачынаецца новае (ужо не сялянскае) жыццё ў раёне.

Чым болей ён працуе, тым болей яму падабаецца ягоны начальнік. „Заруба быў шчыры працаўнік, – чытаем мы, – большасьць дзён матляўся ў паездках па раёне, усё на людзях, на сходах. І пра возчыка свайго клапаціўся, як бацька. Калі дзе частавалі старшыню РВК, дык ён клікаў і возчыка, каліначавалі, дык прасіў уладкаваць і Ягора...”

Тым часам у раёне пачынаюцца арышты „ворагаў народа”. У Ягора няма нянавісьці да „ворагаў народу”, аднак аўтар так апісвае стан ягоных думак: „Нікога з арыштаваных ён ня ведаў. Але калі ворагі народа, дык што ж? Тады нават добра, што арыштавалі. Тых ужо арыштоўвалі ня першых, увосень узялі аж шэсьць чалавек, пра тое пісала раённая газэта, ды менскія газеты пісалі, як выкрывалі ворагаў народа нават ва ўрадзе рэспублікі. А перад тым раскулачвалі. Нават у іхняй вёсцы дзьве сям’і раскулачылі і выслалі кудысьці на Поўнач. Ягор нават памагаў адвозіць.”

Надзвычай цікава раскрыта ў аповесці праблема калектывізацыі. Народнае непрыняцьцё калектывізацыі – гэтага гвалту над людзьмі – як бы не закранае сьвядомасьць Ягора. Сялянскі хлапец, ён слухае бацьку і маці, для якіх калектывізацыя – страшэнная бяда, якая руйнуе іхнае жыццё, – і як бы іх ня чуе... Маючы добрае сэрца, ён уверыўся, што іншага шляху, якім ідуць саветы, няма, і прыстасоўваецца.

Размаўляючы з сынам пра калгасы, пра тое, як сялян заганяюць у іх сілай, бацька просіць яго неяк заступіцца за іх супраць гэтага гвалту. Але сын адказвае, што палёгкі не дадуць нідзе, ні ў Менску, ні ў Маскве. „Тая ваша праўда скончылася. Іншая пачынаецца”, – кажа ён бацьку.

Ягора прымаюць кандыдатам у члены партыі. Разам з іншымі партыйнымі кіраўнікамі выезджае ў аднаасобніцкія вёскі выбіраць плян збожжанарыхтовак. У асабліва ўпартых, „сабатажніцкіх” (як казалі большавікі) вёсках Ягор (як і іншыя) ходзіць па хатах і разьбівае жорны, каб сяляне не малолі збожжа, а здавалі яго дзяржаве. Плачучы жанчыны, просяць, каб жорнаў не разьбівалі, паказваюць на малых дзетак, кажуць, што ўсё здалі. Але камуністы іх ня чуюць. Вось адзін фрагмэнт такой сцэны.

„Якраз у той момант з хаты выскачыла кабета з растрэпанымі валасамі, узяла крыку на ўсю вёску. Яна так бэсьціла і кляла іх, што стала няёмка, нават боязна стала. Старшыня сельсавета кінуўся яе ўгаворваць, але тая ўсё крычала і плакала. З нізкага акенца цікаўна пазіралі на падворак некалькі мурзатых дзіцячых тварыкаў. Дашўскі, аднак, нічога, здаецца, ня чуў і не заўважаў, адно ведаў – камандаваць: „Поехалі далейше!” За якіх пару гадзін яны пабілі, можа, з дзясятка жорнаў, наслухаліся крыку, праклёнаў і лайанкі, асабліва ад жанок.”

Нельга сказаць, што Ягору падабаецца гэтая „місія”, яму нават няёмка і шкода людзей, але пад жорсткім позіркам кіраўніка групы Дашўскага ён выконвае ўсе загады, нават разьбівае жорны ў доме сваіх бацькоў, хоць гэта прыносіць яму немалыя пакуты. І гэта істотнае ў характары Азевіча: ня хоча, але начальства кажа, што трэба, і ён робіць усё, што гэтаму начальству трэба.

Ягор рэгулярна чытае раённую газету „Шлях камунізму”, дзе тлумачыцца лінія партыі ў сувязі з калектывізацыяй, і як бы прымае на веру гэтую „лінію партыі”. Але жыцьцё ставіць перад ім новыя выпрабаваньні.

Нечакана Ягора выклікаюць у райаддзел ГПУ да „таварыша Мілавана”, які вучыць яго: „камсамолец, дык абавязаны шчыра супрацоўнічаць з органамі”. Ён распытвае Ягора пра Зарубу (куды той найчасей езьдзіць, з кім сустракаецца). Але Ягор не даносіць на свайго начальніка і думае расказаць усё Зарубу. Яму загадваюць пра гэта маўчаць. Ягор пужаецца і маўчыць.

Праз нейкі час Мілаван выклікае яго ізноў. Ягор злуецца на энкавдзіста (маўляў, чаго прычапіўся?), і на подлыя ўчынкi ня йдзе, не становіцца даносчыкам. Такім чынам ён хоць і выбірае бок новай улады, але хоча застацца на пазыцыях народнай маралі. І „новая ўлада” падбіраецца да яго з іншага боку.

Ягор наведвае камсамольскія палітзаняткі, якія праводзіць маладая камуністка Паліна Пташкіна, пачынае сам выступаць на сходах месчачковай камсамольскай ячэйкі, уцягваецца ў камсамоль-

скую працу. Раённае начальства раз’язджаецца па раёну агітаваць за калгасы (у тым ліку і Заруба, якога вязе Ягор). Зь імі ў воз садзіцца і Паліна. І калі яны заначавалі ў старшыні сельсавета ў вёсцы Трыкуны, Паліна сама прыходзіць ноччу да зьбянтэжанага Ягора ў камору (трысьцень).

Раніцай Ягор адчувае сябе няёмка, мучаецца з сваім каханьнем, Паліна ж, наадварот, робіць выгляд, што нічога ня здарылася. Але праз 2-3 дні яна зноў прыходзіць да яго і паміж пацалункамі пытаецца пра Зарубу:

„Слухай, ён даўно ў Кандыбічах быў? Ну, у таго настаўніка?” – „На тым тыдні быў”, – сказаў Ягор. „І начавалі?” – „І начавалі”. – „А яшчэ хто там быў?” – „Ну гэты, што зь Менска прыязджаў. Упаўнаважаны”. Яна зноў прыціхла, прыслухалася. „А пра што гаварылі, ня чуў?” – „Ня слухаў”, – проста сказаў Ягор. „А ты паслухай. Паслухай калі. Добра?” – „А на што?” – „На што? На тое! Твой Заруба ведаеш хто?” – „Хто?” – „Скрыты белагвардзеец, паняў?” – „Як белагвардзеец? Ён жа бальшавік. З рабочых. На грамадзянскай быў камісарам ваенных курсаў”. – „Залівае! Нікім ён ня быў. Ён скрыты вораг. Паняў? І ты за ім паікуй. З кім ён і што? Недарма ён да таго настаўніка ў Кандыбічы зачасціў. Родная кроў. Той жа таксама контра. Пстыга. Папоўскі сыноч”. – „Во як!” – здзівіўся зусім зьбянтэжаны Ягор. „А я думаў...”

Потым Паліна зноў зьнікае на тыдзень, а Ягор сумуе і пакутуе. Праз нейкі час яна прыходзіць, але яе цікавіць не Ягор, а тое, ці былі яны з Зарубам у вёсцы Кандыбічы, пра што гаварылі і ўрэшце – загадвае напісаць на Зарубу данос. Ягор, перапоўнены каханьнем і пяшчотай да Паліны, ён разгублены, і усё ж данос пісаць адмаўляецца. Тады Паліна піша сама і просіць Ягора падпісаць... Ён вагаецца, разумеючы, што „гэта нядобра”. „Нядобра? Затое па-бальшавіцку”, – адразае Паліна.

Пачуўшы ад яе „Ягорка, ну! Зрабі тое для мяне! Ну, для нашага каханьня”, ён адступае і – падпісвае данос. (Інтэрас Паліны пасья гэтага да Ягора раптоўна прападае і яна кідае яго.)

„Па-Быкаву”, атрымюваецца так: Ягор добры вясковы хлапец, працавіты, спрытны і гд.

Але быць проста добрым чалавекам – гэтага аказваецца зусім не дастаткова. Проста „добры чалавек” без пэвэрдай пазыцыі можа пайсьці на ўчынак, які зруйнае жыццё іншаму. Ягор спрабуе сумясыць прыстойнасць і служэньне бальшавікам. Гэтыя яго імкненні абрынуліся, бо яны не сумяшчальныя. І гэта агульны лёс тых, хто прыстасоўваецца.

Ён перажывае, пакутуе, што падпісаў данос, стараецца не глядзець у вочы Зарубу. Вось як аўтар перадае псіхалагічны стан героя, падпісаўшага данос на невінаватага чалавека: „**Ягор таропка ўвайшоў у кабінет, Заруба сядзеў, цяжка аблегшыся на стол, неяк уважліва паглядаў на возчыка. Той аж абмёр пад гэтым ягоным позірам...**”

Зарубу (і яшчэ некалькі чалавек) арыштоўваюць. Ягор ўсюды чуе пра „выкрыванні ворагаў” і як за „паратунак” хапаецца за прапаганду (ў газэтах, маўляў пішучь, што гэта ворагі). Ён супакойвае сябе, разважаючы: „Хай сабе Заруба і быў вораг народа і выкрыты белагвардзеец, але Ягор у яго сямю-таму навучыўся. Ну хоць бы выступіць”.

Паступова „добры чалавек” Азевіч, уступіўшы ў дачыненні з бальшавіцкім злом, прывыкае да яго, як да нармальнасці.

Так Быкаў падводзіць чытача да высновы: калі са злом не змагацца – яго становіцца нормай. І гэтая філясофская выснова Быкава пераканаўча раскрываецца далей.

„**Органы між тым рэгулярна прарэджвалі раённае кіраўніцтва, хапалі ўвесну, хапалі ўлетку. Азевіч даўно ўжо не ламаў галаву над пытаннем: завошта або каго ўзялі? І ён, і ўсе навокал ведалі, што могуць узяць кожнага, абы знайшлася якая прыдзірка. Зрэшты, і без прыдзіркі бралі таксама. Тое было як лёс, як зьяняцкая блага хвароба.**”

Пасля сканчэння камсамольскіх курсаў ў Менску Ягора накіроўваюць кіраўніком камсамольскай ячэйкі на лесопільню. Ягоная сьвядомасць усё больш становіцца партыйнай.

Ён знаёміцца з суседкай Анэляй. Яны падружыліся, але „хапун” забраў бацьку Анэлі (як „вораг народа”), і Ягор адразу кідае дзяўчыну, а сустрэўшы яе, пераходзіць на другі бок вуліцы.

Незаўважна для сябе, Ягор становіцца іншым чалавекам. Ён ужо гатовы жыць не па сэрцу, не па сумленьню, а па партыйных інтарэсах. Гэта ўжо выраблены чалавек, які ведае, з кім яму можна дружыць, з кім не.

І ўсё ж далейшыя падзеі паказваюць, што гэты працэс яшчэ не канчаткова узрэў у абцугі Ягора. Прыгадаем яшчэ адзін важны эпізод у развіццё яго характара.

* * *

У сувязі з падпіскай на пазыку, у вёску выязджае увесь актыў (і райкамаўскі інструктар Азевіч).

Калгас, арганізаваны ў роднай вёсцы Ягора Ліпаўцы ледзьве ліпіць, не хапае насення на сяўбу. Ягоная маці хворае, бацька памёр. Есці няма чаго, хлеб скончыўся. Пракурор Гарадзілаў, які бачыць галечу ў доме Ягора, пытае: „**Каго ж мы тады падпішам? Ці гэта толькі ў вас так? Мабыць, ваша дзярэўня – выключэньне? Як вы лічыце?**” – „**Выключэньне! – злосна кінуў Ягор і зь яшчэ большай злосьцю дадаў: – І раён выключэньне! І ўся Беларусь выключэньне!**” Сказаў і спалохаўся, убачыўшы ў вачах пракурора такі ж самы спалох. Абодва, зацяўшы ў сабе страх, замоўклі.”

Вось, нарэшце, і намацаўся характар Азевіча: сказаў і спалохаўся. Цярпенне яго лопнула і ён уголас абураецца, але гэтае „абурэньне” ў Ягора на вельмі кароткіх ножках... Волі і характару не хапае. Аўтар зноў прыводзіць нас да думкі: гэта тыповы лёс тых, хто прыстасоўваецца.

І яшчэ адзін прыклад. На лесопільню прыслалі на так званае „працоўнае перавыхаваньне” настаўніка зь мястэчка – „нацдэма” Дарошку (бо праўдліва вялікую актыўнасць у грамадзкім жыцці, ставіў п’есы на беларускай мове). Ягор шмат размаўляе з Дарошкам, абмяркоўвае розныя пытанні, з цікавасцю чытае „Новую зямлю”, якую яму дае настаўнік. Гэты чалавек (як і Заруба) выклікае сімпатыю ў Ягора. Вось яго няспелыя думкі: „**...быццам і нішто чалавек, разумны і адукаваны, а воштаў нацдэмам**”. (Хоць ён ня надта што разумее у сутнасці палітыкі „нацдэмаў”, заўважае аўтар).

Разважаючы Ягора выяўляюць несупадзённе ягонай чалавечай прыроды з патрабаваннямі

новай улады: душой ён цягнецца да „нацдэма”, а партыйны голас нашэптвае, што „нацдэм” – гэта дрэнна. Прыроднае, чалавечнае поўнасьцю разыходзіцца з рэальнасьцю, і Ягор усё часцей згінаецца перад ёю.

З райкама загадалі правесці сход і абмеркаваць працэс „правыхаваньня” настаўніка. Усё ідзе добра, Дарошка на ўсе пытаньні адказвае правільна. Ягор вельмі хвалюецца, ён хоча, каб справа так званана „правыхаваньня” скончылася паспяхова. Але раптам нехта задае настаўніку пытаньне, якое перакрэсьлівае лёс Дарошкі: **„...вось ты і вучыцель, і граматы, а чаму ты, браце мой, па-беларуску гаворыш?”** У залі становіцца ціха, рашэньне аб „правыхаваньні” адкладаецца.

Ягора выклікаюць ў НКВД і загадваюць напісаць данос на Дарошку (у нацыянальскай агітацыі). Ягор адмаўляецца, бо падсьведама адчувае праўду Дарошкі. Ён ня згодны з тым, што Дарошка вораг – але сваю нягроду ён глыбока хавае і надалей застаецца верным камуністам. (Дарошка тым часам арыштоўваюць за „падрыхтоўку дыверсіі на лесапільні, называюць яго польскім шпіёнам.”)

І зноў пісьменьнік вяртае нас „у рэчаіснасьць”, у хвойнік, дзе начаваў мучаны Азевіч. Тое, што кампазыцыйна аўтар не „папарадкоўваецца” храналёгіі і апавяданьне ідзе ад умоўна „цяперашняга” часу, калі галодны і халодны Азевіч шукае „сваіх” і толькі час ад часу ўспамінае сваё даваеннае жыццё, „мінулае”, гэта дае магчымасьць пісьменьніку паказаць свайго героя ў працэсе асэнсаваньня ўласнага жыцця. Ці ўзьнімецца ён да раскаяньня, ці стане на іншы шлях? Здаецца, павінен, бо ёсьць сьведкам столькіх пакутаў і няшчасся людзей, цэлага народа. Ягонае расчараваньне і прасьвятленьне здаецца вось-вось наступіць.

Халадна. Азевіч ідзе далей, у Завішша, да былога сябра Вайцяшонка, бацька якога, відавочна, ня любіць саветаў. **„Савецкай уладзе служылі. Што заслужылі во? – сказаў і прымоўк стары.**

З разважаньняў Ягора відаць, што ён згодны з бацькам Вайцяшонка, але далей „згоды” ня ідзе.

„Заслужылі няшмат, – пагадзіўся ў думках Азевіч. – І яшчэ што заслужаць – невядома.. Хто – каня, а хто, можа, і кулю. Як многія...”

Ягор Азевіч просіць Вайцяшонка пажыць у яго, але той адмаўляе. Зноў паўстае пытаньне: куды ісьці далей?

У гэты цяжкі момант Азевічу хочацца толькі дадому, у родныя мясціны, куды яму дарогі і няма. Раптам да яго сльху далятае тупат капытоў – гэта мясцовая кабета з дзецьмі едзе ў вёску. Азевіч просіцца пад’ехаць і даведваецца пра іхную трагічную гісторыю. Бацькоў гэтых дзяцей (яны былі вясковымі настаўнікамі) забілі партызаны. Прышлі ноччу да іх, каб забіць немца, які пасяліўся ў доме настаўнікаў. Бацька стаў прасіць, каб таго не забівалі, бо тады немцы заб’юць усіх. **„Ах ты халудый нямецкі, фашыстаў зашчышчаеш!”** – закрычалі партызаны. Яны застрэлілі і немца, і настаўнікаў. І вась дзяцей цётка вязе да сябе.

Сутыкнуўшыся ў чарговы раз з людзьмі горам, Ягор Азевіч разважае: **„Ды і што ён мог зрабіць, чым суцешыць людзей. Можа так было і трэба, а можа, і не. Як зразумець цяпер, хто вінаваты. Вінаватыя вайна і людзкая жорсткасьць, янавісьць і непрымырымасць, што разьдзірала людзкія душы. Стралаі, нішчылі, білі – ня дужа разьбіраючыся, ня надта мяркуючы-судзічы – абы больш крыві – і сваёй і варожай. Але ці гэта пачалося толькі з вайной і ці да вайны было ня тое ж самае... Цэлыя горы трупаў. Цяпер, пачуўшы тую размову на начной дарозе, ён увогле разумее тых местачковых настаўнікаў і іхні клопат пра гэтых во дзяцей. Мабыць любоў да іх, а не прыслужніцтва да немцаў змусіла іх пярэчыць партызанам. Але ці захачелі тое разумець партызаны? Апантанья сваёй мэтай, можа, падагрэтыя загадам камандзіра, пабілі і тых, і гэтых.”**

Здавалася б, выснова вась-вось адкрыецца Азевічу, бо ўсё відавочна. Але ён нясьмелы нават ў думках і далей гэтых горкіх думак Азевіч ня ідзе.

Зсеўшы з каня, Ягор ідзе прэч ад дарогі, у абход вёскі, шукае якую-небудзь будыніну, гушчар, хойнік, каб схаватца, але трапляе на роў, паросшы кустоўем, які пралёт упоперак шляху. Ён палез у гэтую шэрую прорву. Упаў, хацелася паляжаць, але небясьлека заснуць і замерзнуць прымусілі падняцца. Выбрацца адсюль аказалася вельмі цяжка. А сьнег усё сыпаў.

Апісаньні стану прыроды ў аповесці маюць вялікае значэнне. Чытаючы Быкава, пераконваешся, што кожнае слова, кожнае такое апісаньне – на месцы, вельмі адпаведнае і дапамагае зразумець унутраны свет героя. Быкаўскія апісаньні настолькі рэальныя, словы падабраныя настолькі дакладна, што чытач лёгка ўяўляе гэтыя мастацкія вобразы-карціны і востра перажывае разам з аўтарам стан ягонага героя.

Учытаемся ў адно з апісаньняў. „Дужа моцна дзьмуў вецер, часам проста рваў на ім полі шыняля, выдзьмуваючы рэшту небагатага яго цяпла. Рукі Азевіч трымаў у кішэнях, так яны менш зяблі, ішоў марудна, кльпаў кудысьці па касагорыне ўніз... (сьнег) пасыпаў, бы з торбы. Вецер гнаў сьнегавую драбнату, асыпаў ёю травяністы дол, сек па сьпіне, плячах, па яго злубяным картузе і асабліва балюча – па голых вушах. Начную далеч ураз заслала белай імглістай мітусьнёй, дол высьвеціўся, на вачах стаў незвычайна бялец уначы, і тады Азевіч з трывогай падумаў, куды ж ён выйдзе?” „У полі побач не было нават дрэва, адно ваўсю лютаваў вецер і сьнег.”

Чытаючы гэтыя радкі, мы амаль фізычна адчуваем холад. (*Вецер „дзьмуў”, „рваў, выдзьмуваючы”, „гнаў сьнегавую драбнату”, „асыпаў”, „сек”; сьнег „пасыпаў бы з торбы”; Азевіч „ішоў марудна, ён проста кльпаў”.*) Стварэцца ўражаньне, што усё кругом, увесь свет удзельнічае ў сьцэльным хаасе.

З цяжкасьцю выбраўшыся, Азевіч „брыдзе, як п’яны”, ідзе „з угнутай галавой” (так было зручней на ветры) і натрапляе на плот. Гэта было гумно – ток ці павець. (Як высветлілася пазьней, гэта была вёска Заброддзе, дзе яны да вайны білі жорны па хатах.)

Ён зайшоў у пустую будыніну і закапаўся як мага глыбей у сухую кучу гарохавіньня. „Ягонае цела здрыжэлася на ветравым сьнегавеі, і карцела суняцца, сабрацца ў камяк, каб як-небудзь сагрэцца”, – піша аўтар.

Азевіч доўга ляжыць хворы ў забыцці. Жанчына, якая прышла па салому, і пачула ягоны стогн, выходжае яго. А калі ён прыходзіць у сьвядомасьць, то разважае над сваім жыцьцём. Ён трапіў у абставіны, зь якіх ня ведае, як выбрацца.

Апісаньне разважанняў героя – гэта быкаўскі мастацкі вобраз Бяды. Учытаемся:

„Чаму ж ён і каго можа навучыць, той яго куртаенькі вопыт? Ня скажаш, што шмат чаму добраму. Але ўжо блогому, таму, як ня трэба, – гэтага ў ягоным вопыце было процьма. Але чаму так? Ці ён калі ленаваўся, шкадаваў сябе, ці рабіў што ня так? Ён гатовы быў вылузнуцца са скуры, каб зрабіць усё выдатна, як тое патрабавалася ад бальшавіка. Але што выходзіла з тае рупнасці, на чыю яна ішла карысьць?.. Ён жыў па чужым сумленьні, па чужых звычаях, чужых законах. Жыцьцё і людзі распарадзіліся ім, як хацелі. І як было ў тых умовах зрабіць што інакш?.. Як бы яму тое ўдалося, ён не разумеў і цяпер. Яго б за некалькі дзён сьцерлі на парахню. Таму круціўся, як мог, пакутваў і саромеўся. Толькі каму была справа да яго пачуцьцяў, калі ад яго патрабаваліся вынікі.”

Лежачы ў гумне, Азевіч успамінае мінулае, разважае пра сэнс іхнага „сацыялістычнага змаганьня” і прыгадвае, што да вайны, ён „сьцяўшы сэрца, тады намагаўся думаць: тое патрэбна дзеля вышэйшай мэты. Хоць бы дзеля краіны, сацыялізму, дзеля будучыні. Мабыць, так думалі-лічылі многія, калі ня ўсе, хоць бы і зь іх, раённага кіраўніцтва, ды ішлі гады, і ўсё выразней рабілася разумеьне: калі тое на шкоду тым, хто тое рабіў, дык, мусіць, і не на карысьць будучым пакаленьням. На згубу і тым, і гэтым.”

Як бачым, зразумець – зразумёў, але што рабіць – ня ведае.

Калі ён папраўляецца, размаўляе са сваёй выратавальніцай: „А хлеб у вас ёсьць? – Хлеб ёсьць. Намалола на тым тыдні, дык сьпякла тры боханы. Ня тое, што ў калгасе.”

І аказалася, хлеб намалола яна на жорнах, якія пабіла тады на тры кускі каманда, у якой удзельнічаў і Ягор Азевіч. Муж зрабіў абручы і, саставіўшы камяні, малоў ўначы. (Пазьней яго забралі энкавэдзісты.) І цяпер вось гэтая сялянка корміць сваім хлебам таго, хто бурыву жорны, біў камяні.

У канцы аповесці Азевіч ідзе змагацца да лей. Азірнуўшыся на сваю ўратавальніцу, Азевіч

першы раз перахрысьціўся, бо не хрысьціўся зь дзяцінства. Быкаў піша: „**Але адчуў, што цяпер было самы раз – прынамсі, не зашкодзіць. А то і паможа. Яму і той цётцы, і ўсім, хто апынуўся ў бядзе. Бо хто ж яшчэ паможа...**” Стан душы Азевіча тут выяўлены псіхалягічна дакладна.

* * *

Па-майстэрску, ня змушана дае пісьменьнік характар Ягора Азевіча ў разьвіцьці, праз яго ўчынкі і дзеянні паказвае характар беларуса, дзе ён вытрымлівае, дзе не. Станоўчы ці адмоўны гэты быкаўскі персанаж? Напэўна, і ня тое, і не другое. Мы, чытачы, асуджаем Ягора за некаторыя ягоныя ўчынкі, але ўрэшце рэшт спачуваем ягонаму цяжкаму лёсу, у якім мы бачым народны лёс, беларускі лёс пад бальшавіцкай акупацыяй. Герой жыве і дзейнічае ў цяжкіх абставінах, у якіх ён,

фактычна, павінен выжываць. Спачатку Азевіч гэта не ўсьведамляе, але паступова пачынае ўсьведамляць. У канцы аповесці ён ужо іншы чалавек. Ён ужо зусім не перакананы ў справядлівасці тае „барацьбы”, у якую ён паверыў спачатку. Але да чаго прывядзе гэтае ўсьведамленьне?

Наперадзе вайна, перамога і пасляваенны сталінізм. Быкаў не дае нам адказу. Ён дае чалавека ў пагранічнай сітуацыі і пакідае яго, раскрываючы ягоны характар у абставінах, якія былі характэрныя для цэлага пакаленьня. Высновы – за чытачом.

Галіна Пазьняк

2004 г., Варшава

Надрукавана: („Беларускія Ведамасьці”, –2005-2006, №1(55), стар.6-10).

ПАХАВАНЬНЕ ВАСІЛЯ БЫКАВА

(Успамінаюць сябры Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – БНФ)

Юры Беленькі. – Як памёр Васіль Уладзімеравіч, мне патэлефанаваў Уладзімер Раманцоў і кажа: „Свабода” перадала. Трэба рабіць адпаведныя захады.” Потым тэлефанаваў Зянон Пазыняк. Адразу сябрамі Фронту было прынята рашэньне стварыць Камісію па пахаванні. Рашылі звязвацца з Рыгорам Барадуліным і Генадзем Бураўкіным.

Я патэлефанаваў Рыгору Барадуліну. Ён кажа: „Звязвайся з Бураўкіным”. Я назаўтра звязваюся з ім і кажу: „Трэба стварыць Аргкамітэт.”

Бураўкін адказвае: „Нашто стварыць Аргкамітэт паралельна, я баюся. Мы павінны далучыцца да агульнага Нацыянальнага Аргкамітэту, улады ўжо стварылі такі камітэт. Мы сабраліся і далі свае прапановы, хто ўвойдзе ў гэты Аргкамітэт.”

Ён стаў пералічваць гэтых асобаў, якія (на яго меркаваньне) павінны ўвайсці ў Аргкамітэт па пахаванні. І потым (забягаючы наперад) скажу, што ўлады як бы фармальна пакінулі там з пільнасьцю толькі самага Бураўкіна і старшыню пісьменьніцкай Рады Алесь Пашкевіч. А астатніх проста цынічна выкінулі, і, фактычна, ніякага „грамадзкага” Аргкамітэту не атрымалася. Узначалі – генэрал КГБ Чаргінец (ён жа ўзначаліў пэўную камісію гэтай „палаткі”) і ўся астатняя такая ж публіка. Там быў Міністар культуры Гуляка і ўсе астатнія. Але быў адзін такі момант (я думаю, ён вельмі важны, яго трэба адзначыць). Я патэлефанаваў да ўдавы Васіля Быкава, выказаў спачуваньні і кажу: „Васіль Уладзімеравіч – гэта і сябра руху, і Партыі БНФ, ён быў каля вытокаў Народнага Фронту.”

Яна нават не дала мне сказаць і кажа: „Так, так, так.”

Я кажу: „Мы хацелі б годна, дастойна праводзіць Васіля Ўладзімеравіча.”

Яна кажа: „Воля нябожчыка была, каб былі нашыя сячкі, і паболей. І каб труну несці сябры.” Яна нават двойчы сказала, што труну павінны несці сябры. Яна пераказала словы самага Быкава, яго жаданьне. Яна ізноў паўтарыла пра нашыя сячкі: „Гэта была воля Васіля Ўладзімеравіча.”

Верагодна, ён раней выказаў такія думкі. Гэта мяне так натхніла, і я кажу: „Я даю вам абяцаньне, што сячкі будзе шмат.”

Мне пазваніў Сяргей Навумчык з Прагі. Я яму сказаў, што мы рыхтуемся. Трэба, каб і вянкі адпаведныя былі, нацыянальная сымволіка, і што мы гэтым займаемся.

Ён кажа, што ёсьць інфармацыя, вельмі ня добрая, таму вянкі павінны быць завезеныя ў Дом літаратара. Хаця (я магу сказаць) я перамовы пэўныя веў, потым яшчэ званіў да Бураўкіна, казаў: так і так. Ён нешта адмахваўся, і Пашкевіч адмахваўся. Урэшце рэшт мы з калегамі сабраліся (у прыватнасці, прысутны тут Валеры Буйвал, спадарыня Кацянякова, яшчэ іншыя калегі), паехалі ў пахавальнае бюро на Альшэўскага, замовілі Бел-Чырвона-Белыя вяночкі, замовілі іншыя вянкі, каб яны адпаведна выглядалі. (Таму што былі званкі ад Зянона Станіслававіча Пазыняка з просьбай, каб быў вяночкі ад ягонай сям’і, ад Сяргея Навумчыка, ад нашай Партыі і інш.)

Я звярнуў увагу, што мы былі першыя. Работніцы пахавальнага бюро ведалі, што памёр Васіль Быкаў, але мы першыя былі, хто прышоў туды заказваць вянкі. Калі наш вяночкі пад заказ быў ужо зроблены, туды сталі зьяўляцца людзі замаўляць вянкі. Мы пабачылі там і ад пісьменьніцкай Рады і ад палітычных партыяў. Гэта такая дэталю.

Я пагрузіў вянкі ў сваю машыну. Мы ўзялі яшчэ бел-чырвона-белыя стужкі (яшчэ фабрычнага вырабу, са старога запасу, калі нацыянальная сымволіка была дзяржаўнай) і, ведаючы папярэджаньне С. Навумчыка, паехалі ў Дом літаратара. Перад кабінэтам, дзе засядаў Пашкевіч, ужо вянкі стаялі. У іх была нейкая нарада. Я заходжу і кажу: „Шаноўнае спадарства, я замаўляў з удавой, і ўдава сказала, я паўтараю яе фразу, што было жаданьне нябожчыка, каб былі нашыя нацыянальныя сячкі і труну каб несці толькі сябры.”

Яны так прамаўчалі. Я кажу: „Мы паедзем з калегамі забіраць труну.”

Тут жа – тэлефон (можа яны хацелі пераканацца ў гэтым). Я набіраю тэлефон Ірыны Міхайлаўны, прадстаўляюся. Яна мае словы падцьвярджае. Але кажа: „Званіце сыну Васіля Ўладзімеравіча, бо, – кажа, – я хацела сама ехаць забіраць цела нябожчыка, але мне пазванілі і сказалі, што гэта ня ёсьць наша традыцыя, што ўдава не павінна забіраць цела з труной, хаця, – кажа, – я ў гэтым вельмі сумняваюся (яна дала зразумець, што ня верыць гэтаму). Таму звяртайцеся-званіце да сына і разам з сынам забірайце.”

Я тут жа набраў нумар сына Васіля Ўладзімеравіча. Ён вельмі адэкватна гэта ўспрыняў, выслухаў нашыя спачуваны і сказаў: „Добра, што вы так адгукнуліся.” І дадаў: „Ужо ёсьць пэўная дамоўленасьць, з морга паеду забіраць я, мне даюць машыну. Там будзе машына Чаргінца і яшчэ нейкага. Вы можаце так не турбавацца, праблемы, як бы, не павінна быць.”

Але я ведаю гэтыя ўлады. Таму я спытаў адрас сына Васіля Ўладзімеравіча (я ніколі ў яго ня быў) і спытаў, у колькі трэба быць, калі забіраць.

Папярэдне мы сабраліся на ўправе БНФ і я перадаў волю нябожчыка. Я сказаў: „Шаноўныя сябры, памёр вялікі пісьменьнік, вялікі чалавек, наш калега, сябра Партыі, Сойму БНФ, які стаяў ля вытокаў Фронту. І таму мы павінны зрабіць усё годна. Павінна быць шмат нацыянальных сьцягоў, і каб нашыя людзі (а не чужыя) неслі труну.”

Назаўтра мы павінны былі ехаць да сына Быкава і ў морг. Я неяк адчуў, што гэтыя ўлады так справу не пакінуць, што яны захочуць перашкодзіць нацыянальнаму пахаваньню Быкава і зрабіць рэжымнае, маўляў, мала таго што ён „стхіі пісал” дык ён яшчэ – і з намі. Тым больш, што прыйшла ўжо інфармацыя (пасля маіх званкоў), што ніякай „нацыянальнай” камісіі няма, што ўлады дапусьцілі ў гэтую камісію толькі двух пісьменьнікаў (Пашкевіча і Бураўкіна) і такім чынам бяруць пад свой кантроль пахаваньне чалавека, якога не навідзелі, які іхны рэжым не ўспрымаў. Канешне, мы такога дапусьціць не маглі, тым больш сваякі (і сын, і жонка) выказалі жаданьні, каб былі свае людзі, а ня нейкія чужынцы, якія так нядобра ў ім паступалі.

Я папрасіў Сяргея Пятровіча Папкова паехаць разам (трэба было ехаць рана, сын Быкава сказаў,

каб мы былі гадзінаў у 6 раніцы). Мы паехалі на машыне. Бачым, стаіць ужо „Волга” Чаргінца. Выйшаў сын Быкава і кажа: „Ведаеце, едзьце ў морг, бо ўжо ёсьць машына адна, другая, мне праблем даехаць ня будзе. Едзьце, там сустрэнемся.”

Мы паехалі, бо папярэдне (яшчэ зь вечара) Віктар Рабушка высветліў, дзе цела нябожчыка, у якім моргу. Яму далі інфармацыю, назвалі адрас (морг у Бараўлянах) і мы едзем. Праязджаем Лагойскі тракт, выехалі за „кальцавую”, праехалі пост ДАІ і раптам бакавым зрокам я бачу знаёмую постаць. Я – па тармазах, уключыў заднюю перадачу (метраў 30 праскочыў), пад'язджаю. А гэта быў Язэп Янушкевіч.

– Язэп, а чаго ты тут стаіш? – пытаюся. Той узрадваўся і кажа:

– Ведаеш, як добра, што ты спыніўся. Зараз праехала машына, там паехаў Алесь Бяляцкі, яшчэ – іх чацьвёра чалавек – чамусьці мяне не ўзялі (машына можа пяць чалавек везьці). Паехалі ўжо ваенныя з гарнізона, салдаты, паехалі забіраць цела ў морг. Праехала таксама „даішняя” машына ўжо, і ўсе ўжо паехалі.

Ён сеў і мы едзем у той морг, пра які нам ведамілі і пра які ведае і Язэп Янушкевіч. (У машыне ён усё абураўся, чаму яго тыя не маглі пасадзіць „пятым”.)

Прыязджаем у морг. Каля шпітальнага стаіць машына, на ёй – выява Пагоні і Бел-Чырвона-Белага сьцяга. Глядзім, зьяўляецца спадар Кешкурна. Ён садзіцца ў машыну: „О, хлопцы, паехалі.” Вароты ўжо адчыненыя, заязджае ў вароты, мы за ім. Па нейкіх закавулках (ён ведае куды), даязджаем да морга. Тут разам з Кешкурнам Янушкевіч, яшчэ некаторыя – таксама прыехалі забіраць цела. У мяне тут адразу пытаньне: „Гэта ж яны належаць да адной партыі (Бяляцкі і гэтыя), дык дзе Бяляцкі, і дзе вайскоўцы?” Мы зразумелі: адбываецца нешта ня тое. Перамовіліся з Сяргеем Пятровічам, Сяргей Пятровіч пайшоў да ахоўніка морга папытаць, ці знаходзіцца тут цела Васіля Быкава. Той адказаў: „Так. Труна знаходзіцца тут.”

Тадзі пытаньне: а дзе вайскоўцы, дзе Бяляцкі, пра якіх нам расказаў Язэп? Тут Кешкурна кажа: „А, ужо вязуць, там, па дарозе. Уключы „запальваньне”, паехалі.”

Глядзім, сапраўды, ужо відаць: з суседняга морга (мы ведалі, што там два моргі) выязджае з уключанымі фарамі „даішная” машына. Я пасьпеў выскачыць. Сын Быкава мяне пабачыў, махнуў рукой (маўляў, далучайцеся) да эскорта. Я – у машыну, вырульваю, але ж яны ўжо праехалі. Спрабую прыстроіцца ў канец. Не зусім атрымалася. За рулём быў таксама наш калега Генадзь Пляшко, ён неяк так апырэдзіў мяне і стаў перада мной. (На мікра-аўтобусе, там, дзе нашыя людзі, якія павінны былі выносіць труну). Ужо труна вынесена, пастаўлена ў аўтобус і ўжо ёсьць гэтая працэсія (машын, напэўна, пяць). Мы едзем ў калёне. Я запаліў фары, каб абазначыць таксама рух калёны (бо спераду ідзе, а ззаду „даішная” машыны не было). Мы рухаемся з хуткасьцю недзе 50 км. (Гэты Кешкурна едзе у гэтай калёне, перад намі). Вязджаем на Лагойскі тракт (дзе пункт ДАІ). Раптам выходзіць міліцыянт і з усёй калёны спыняе Кешкурну. Той бярэ ўправа, калёна рухаецца далей. Выхала на „кальцавую”, потым выехала на праспэкт Скарыны і там даішнікі перакрылі рух, дазваляючы калёне выехаць. Але як толькі праехалі гэтыя афіцыйныя машыны – тут жа пусьцілі рух. Аднак мы ўсяроўна пасьпелі праскочыць у асноўную калёну. Дарожны паток машын нас не адсёк, хаця відавочна, гэта рабілася сьвядома, каб нас адсечыць.

Мы рухаемся далей. Пад’язджаем да вуліцы Філімонава. Калёна ў суправаджэньні ДАІ. Перада мной спадар Генадзь Пляшко. Дарэчы, ён чамусьці не ўключыў „блізкае сьвятло”, каб абазначыць калёну (акрамя таго ён дапусьціў два незразумелыя манеўры: першы раз – адсек мяне, хоць не павінны быў адсякаць свайго кіраўніка на машыне, – і на Філімонава – ён спыняецца і калёна сыходзіць наперад. Я не магу ўжо рухацца: зьлева машына, справа і перада мной. Я блакаваны – не магу ехаць.

Янон Пазыняк: – Ён што, не разумеў, што рабіў?

Юры Беленькі: – Матывацыю яго паводзінаў я ня ведаю, я расказваю толькі фактуру.

Калі дазволенае сьвятло запалілася, едзем далей. Я тады максімальна (колькі толькі дазволена) еду на хуткасьці, колькі магчыма, бо ж – правільны і сьветлафоры. Фары ў мяне ўключаныя. Дая-

джаем да плошчы Перамогі і – перад паваротам налева стаіць „даішнік.” Я адчыняю шкло і кажу: „Мы адсталі ад калёны, мы – на пахаваньне Быкава.” Той стаў нешта пярэчыць, але потым махнуў: едзь! Мы толькі завярнулі – тут адразу другі пост. Я яму – тое самае. Той ужо неяк вяла зрэагаваў – мы і яго праехалі. А потым мы ўжо павярнулі направа (там вуліца Захарава) і адразу направа – туды, да Дома літаратара, дарожка. А там вісіць „цагліна” і стаіць трэці пост. Цікава, што трэці пост, калі я праехаў пад „цагліну”, нават мяне не спыніў. Відавочна, псіхалягічна падзейнічала тое, што калі мяне прапусьцілі два пасты, то чалавек, які „набраўся нахабства” і паехаў пад „цагліну” – як быццам ўжо не вымагаў пярэчаньняў, маўляў, так і належыць.

Толькі мы пад’язджаем, у гэты момант уся калёна – там. Яна ўжо спынілася, шыхтуюцца салдаты. Стаіць машына Кешкурны (як ні дзіўна, яго ж спынілі, відавочна – правярылі дакуманты, і ён пасьпеў прыехаць, ён апырэдзіў нас).

Калі мы абмяркоўвалі з калегамі нашыя дзеянні, мы прадумалі і гэтыя дэталі – як мы павінны адпаведна выглядаць. Гэта значыць, павінны быць жалобныя навязкі на руках (бел-чырвона-белыя з чорнай стужкай) і павінен быць сьцяг. Яшчэ мы запрасілі нашых калег, каб прышлі да Дома літаратара, каб яны прысутнічалі там з самага ранку (а ня толькі тады, калі была афіцыйна абвешчана грамадзянская паніхіда, а з самага пачатку). І вось мы прышлі і бачым: стаяць нашыя людзі. Мы з Сяргеем Пятровічам вышлі, вынеслі сьцяг, надзелі навязкі (мы і яшчэ два нашыя калегі). Якраз салдаты, выносяць труну. Мы такім карэ ўзялі сьцяг (чатыры чалавекі, кожны ўзяў за рог сьцяга, і калі салдаты вынеслі труну і панеслі, мы (чатыры чалавекі) пайшлі са сьцягам сьледам за труной. На парозе нас сустрэў палкоўнік – камэндант Менскага гарнізону – (потым я ўвесь дзень зь ім кантактаваў). Мы прайшлі ў залю, паднялі сьцяг наверх. Салдаты сталі ўстанаўліваць труну на пастамэнт. Мы накрылі труну сьцягам.

Сяргей Папкоў: – Труна яшчэ накрыта крышкай. Як толькі яны паставілі труну, мы адразу ўрачыста накрылі яе сьцягам. Чатыры чалавекі: Юры Беленькі, Сяргей Папкоў, Уладзімер Юхо і Ўладзімер Плотнікаў. Прысутнічаў генэрал Чаргінец.

Юры Беленькі: – Тут падыходзіць гэты Чаргінец, следдам ідуць розныя спадары (Кешкурна, Янукевіч, іншыя людзі) без сьцяга, без навізак. І тут мы чуем лямант. Чаргінец робіць адпаведны жэст рукой і загадвае гэтак салдафоніста: „Уберіце!”

Тады я яму кажу вельмі цьвёрда: „Гэта воля ба-
вяго афіцэра – накрыць нацыянальным сьцягам!”

А там, акрамя яго, прысутнічалі яшчэ іншыя афіцэры (падпалкоўнік, здаецца, капітан, ніжэйшыя званьні афіцэраў) і салдаты.

Сын Быкава (я яго разумею) маўчыць. Тады раптам спадар Чаргінец дае загад падначаленым (я як былы афіцэр, служыў у арміі, ведаю, што такое загад): „Уберіце!” І тут жа да нас: „Освободите помещение!”

Я яму кажу так: „Мы выконваем волю нябожчыка, і ганаровая варта тут застанеца!”

Ён у адказ: „Мы не таму, што вы тут непажаданья, а таму, што нам трэба упарадкаваць труну, усё паставіць на месца.”

Я кажу: „Добра, выконвайце свае абавязкі, але ганаровая варта тут будзе (мінімум – два чалавекі застаюцца).

Ён усяроўна: „Вызваліце памяшканьне!” І дае каманду: „Товарищи офицеры, выконвайце за-
гад!”

Я тады зьявртаюся да калег і кажу яму: „Нас дваіх пакіне памяшканьне, але два чалавекі тут будуць. Заставайцеся.” І мы дваіх сыходзім. Засталіся Сяргей Пятровіч Папкоў і Віктар Рабушка. Але перад гэтым быў маленькі эпізод (я прапусьціў). Калі Чаргінец стаў так наступаць, тут раптам зьяўляецца Кешкурна і пачынае крычаць на сына Быкава, крычаць, літаральна: „А вы што маўчыце!”

Сын Быкава неяк так... Я разумею, я свайго бацьку хаваў. Уяўляю, калі б на мяне хто крычаў на пахаваньні бацькі, каля ягонаі труны, нехта збоку – гэта недапушчальна пры любых абставінах. Дзікунства. А ён стаў крычаць. Сын Быкава прамаўчаў. Я тады падыходжу і спакойна цьвёрда кажу Кешкурну: „Супакойцеся!”

Сяргей Папкоў: – Так, так.

Юры Беленькі: – „Супакойцеся, – кажу, – усё будзе так, як належыць, супакойцеся!”

Той, праўда, супакойўся. Я кажу: „Усе выходзім, у залі застаюцца Сяргей Папкоў і Віктар Рабушка.”

Мы вышлі з залі, вышаў і Кешкурна, і ён тут пачаў дэманстрацыюна сваіх калег, якія зь ім прышлі, разнісіць: „А вы чаму без сьцяга прышлі! А дзе вашыя павязкі! І г.д. (і гучна так). Гэта ўжо калі мы вышлі з залі ў фэе.

Сяргей Папкоў: – Калі калегі вышлі, нас таксама на сцэну ўжо не пусьцілі, там салдаты былі. Але мы зь Віктарам з павязкамі сталі пасья першага раду і назіраем. Яны пачалі ўпарадкаваць і зьбіраюцца зьняць крышку. Зьняць крышку – значыць зьняць і сьцяг. Сьцяг пачынаюць здымаць, я жорстка кажу: „Сьцяг не чапаць!”

Тады ў іх такая разгубленасьць, і яны кажуць: „Крышку трэба зьняць”.

„Так, трэба зьняць, можаце зьняць”, кажам мы. Тады падыходзіць Скобла бярэ і акуратна згортвае сьцяг: у адну рэдзь, другую, у чатыры рэдзі склаў яго і так трымае. Салдаты зьнялі крышку. Скобла тут у разгубленасьці, але на нас паглядзеў, бачыць, што мы назіраем і заявім пра ўсе дзеянні, відаць, улічыў гэта і так павольна разгортвае і тады накрываюць. (Скобла накрываў, здаецца, з сынам Быкава. Яны разгарнулі і накрывілі. Ён нас тут ужо палёгка такая ў душы. Аж тут уносяць лукашыскі сьцяг і ставіць, за труной ля галавы, аддаюць варце, і кажуць: трэба ўжо малебен, трэба запрашаць сьвятароў. Прышлі сьвятары, хор уніяцкі зайшоў і там былі нашыя сябры (жанчыны).

Зянон Пазьняк: – Вы яго арганізавалі?

Сяргей Папкоў: – Не.

Юры Беленькі: – Мы толькі далі інфармацыю. Прышлі былі сьвятары трох канфэсіяў і трох канфэсіяў служылі службу.

Сяргей Папкоў: – Але ва ўніяцкай царкве там проста нашыя людзі, там шмат нашых сяброў партыі, і сярод іхнага хору былі нашыя жанчыны. Сьвятары рыхтуюцца (а тут ужо каля сьцяны стаяць вянкi (дзесці 6-7 вяноў, сярод іх тры нашыя). Сьвятары кажуць: „Трэба пакласьці вянкi.” Мы бярем нашы вянкi і там (хто яшчэ з пісьменьнікаў быў) бяруць астатнія, і мы ставім вянкi. Пасья таго, як мы паставілі вянкi, пачалася служба. Вось служба адбылася, пасья службы ўносяць вянок Лукашэнка, ставяць, варта становіцца іхняя, салдаты. (На вянку напісана па-руску, што ад Лукашэнка.) Тут ужо ўдава прышла, Ірына Міхайлаўна, і яна загадвае прыбраць гэты сьцяг, чырвона-зялё-

ны, савецкі. Гэта яе загад такі. Тут Чаргінцу нічога не застаецца – яна катгарычна ставіць гэта пытаньне. І лукашысцкі сыяг выдаляюць (воля ўдавы і воля нябошчыка).

І тады такая сітуацыя. Лукашысты бачаць, што сыяг выдалены, Чаргінец пабег, відаць, кудысьці патэлефанавалі, і адчуваецца – зьмена становішча. Каравул здымаецца, толькі гэбісты, што ахоўвалі савецкі сыяг, застаюцца яшчэ тут, каля труны. Мы з Рабушкам (калі выдалілі лукашысцкі сыяг) зайшлі на сцэну і сталі каля труны як варты.

І пачалі заходзіць людзі. Зайшлі маладыя, здаецца, з партыі „Свабода” і таксама сталі. Людзі пачалі несці вянкi, кветкі, і маладыя ўзялі адзін зь вяноў і накрылі лукашысцкі вянок, каб яго было ня бачна. Але ён вялікі, а там такі праход для людзей – паміж краем сцэны і труной. І гэты вянок, паколькі ён наперадзе і вялікі, то ён перашкаджаў людзям ісьці. Тут падскочылі гэбісты і кажуць: трэба раскрыць. Мы гаворым (і я тут стаю): „Будзе нармальна так.” Але яны: „Не, перашкаджае людзям”. Тады я хлопцам кажу: „Давайце так, гэты вялікі перастаўце, а вазьміце меншы, ён усяроўна закрые, але ня будзе так перашкаджаць.”

Бяруць – большы ўбок, а меншы ставяць і закрываюць таксама. Я адыходжу тады ўжо. Пашлі патроху людзі. Тут падыходзіць да мяне Бураўкін:

– Сяргей, трэба ж ісьці на кампраміс, адкрыйце вы, здыміце гэты вянок, адкрыйце лукашэнкаўскі, няхай ён будзе.

– Генадзь, – кажу я, – ну ты што, я такое буду рабіць? Ты што, не разумеш усяго? Вельмі ж добра ўсё зроблена.

– Ай, ты не разумеш, усё ж паламаецца, трэба ісьці на кампраміс!

– Нічога, – кажу я. – Я нічога рабіць ня буду. Хлопцы паставілі, і яны правільна зрабілі.

І тут людзі пайшлі, засыпалі ўсё кветкамі, заклалі, нічога не было й бачна. І як толькі людзі пайшлі, там стаяў Уладзімер Юхо. Ён кажа: „У мяне сыяг вялікі, наш, фронтаўскі.”

Я кажу: „Давай, становіся там, дзе быў гэты лукашысцкі, становіся туды ля галавы і разгорвай сыяг.

Зянон Пазыняк: – Я бачыў фатаграфію, што ў галовах стаіць Уладзімер Юхо з нашым сыягам.

Сяргей Панкоў: – Так. Пачалася працэсія. Спайкоўна ўсё адбывалася, велічна, вельмі шмат людзей было.

Юры Беленькі: – Я вяртаюся да таго моманту калі труну вынеслі з катафалку (калі прывезлі з мору). Мы сталі ў карэ са сыягам. На супрацьлеглым баку вуліцы стаяла вялікая група міліцыянтаў, відаць, і КГБ было, стаяў Бяляцкі, здымаў усё на відэа-камеру. Думаю, што гэты момант (як мы, сьледам за труной, нясем сыяг) ён зняў. Але потым падышоў да мяне Вераб’ёў Пётар Іванавіч (адзін зь міліцэйскіх начальнікаў Упраўленьня аховы грамадзкага парадку Менгарвыканкама) і кажаў:

– Давайце такім чынам супольна арганізуем тут ахову гэтага мерапрыемства.

– Вашая дапамога нам, практычна, непатрэбная, мінімум які, – кажу я.

– Не, усяроўна нашых два чалавекі ў цывільным будучь прысутнічаць, – адказаў ён.

– Добра, хай прысутнічаюць, а нашы будучь стаяць тут.

Акрамя таго, я пастаянна кантактаваў з палкоўнікам, начальнікам гарнізона. Ён таксама некалькі разоў (разы тры) да мяне зьвяртаўся і ўсё казаў, што „ну трэба ж дастаць лукашэнкаўскі гэты вянок”, трэба ж, маўляў, паважаць як прэзыдэнта.

– Разумеецца, такая сітуацыя зараз – ніхто не падыме, – кажу я. Тады ён:

– Ну тады калі пойдзе працэсія несці вянкi, то хаця б тады.

– Добра, – кажу я, – калі людзі панясучь, але на першым месцы, яго канешне, ня выставаць. Дзесьці ўсярэдзіне хіба – то можа быць.

Але потым, як аказалася, людзі не захацелі яго несці, ніхто не захацеў узяць яго ў рукі, гэты вянок. (А палкоўнік зноў некалькі разоў да мяне падыходзіў.) І яшчэ ён кажаў цікавую рэч, якая, сапраўды, вельмі паказальная. Мы дамовіліся, што воль ў столькі будзем адчыняць дзьверы для людзей, а ён і кажа:

– Ведаецца, у вас тут стаяць толькі два чалавекі, а ўжо людзей вельмі шмат сабралася. Жыцьцё ёсьць жыцьцё, шмат ужо пахаваньняў я правёў і не апошнія праводжу. Магу вам сказаць, што вы проста ня справіцеся, бо будучь людзі перці.

Вось тут я хачу сказаць, наколькі я быў уражаны. Незадоўга да гэтага (колькі там часу прайшло) я быў на пахаванні Уладзімера Мулявіна. Сапраўды, перлі. І п'яныя былі, і спрабавалі наперад. Было вельмі шмат супрацоўнікаў міліцыі (і ў форме, і бяз формы), проста груба адштурхоўвалі, хто лез, як на відовішча.

Тут жа (магу засьведчыць) ніводнага чалавека не было, хто б нахабна штурхаўся і лез. Стаялі людзі спакойна і сьцішана ў чарзе, прычым вельмі паважаныя, я шмат каго пазнаваў. І ніхто не зрабіў спробы заскочыць наперад. Потым, калі ўжо стала зразумела, што такая колькасьць людзей ніколі ня пройдзе такую чаргу, падышлі да мяне людзі (у тым ліку і маладыя там былі) і казалі: „Ну што рабіць? Мы ўжо ведаем.“

Я кажу: „Вы правільна робіце.“ І людзям (гэтай велізарнай чарзе) казалі, што разьвітаньне будзе да пэўнай гадзіны, потым будзе паніхіда, а затым будзем выносіць.“

Зянон Пазьняк: – Значыцца, на пахаваньне Быкава прышлі людзі іншай культуры. На пахаваньне Мулявіна ішлі людзі адной культуры, а тут – іншай.

Юры Беленькі: – Цалкам іншай. На пахаваньні Мулявіна стаялі музыканты, нясло перагарам, слэнг паўблатны чуўся. Тут – зусім іншае. Увесь гэты вопыт, досвед палкоўніка, – ён абваліўся, аказаўся непатрэбным. Мне нават расказвалі: тыя, „у цывільным“, што былі ў залі, каля ўваходу, ёрнічалі, маўляў, усё сканчаецца, і ўсё надзвычай добра, можа, што-небудзь такое ім (гэта значыць нам) зрабіць. Гэта былі гэбісты ў цывільным, і ня толькі. Аднаго зь іх я пазнаў. Ён у званьні старшага лейтэнанта 25 жніўня 2002 года быў сярод тых, хто нас хапаў на плошчы Якуба Коласа, калі мы прышлі ўскладаць кветкі. Ён кіраўнік атраду АМОНа. Ён такога выгляду, падобны на азіяцкага чалавека, відаць, што не беларус. Я яго пазнаў. Ён жа прысутнічаў і на пахаванні Мулявіна. Можа быць, гэта з асабістай аховы Лукашэнкі, бо калі я быў на пахаваньні Мулявіна, праходзіў Лукашэнка (так атрымалася) – то ён стаяў у гэтым калідоры. А Вераб'ёў і палкоўнік падышлі да мяне і пытаўся, як будзе, дакуль панясучь цела Быкава (маўляў, толькі да плошчы Якуба Коласа). Я адказаў, што ўсё будзе

залежыць, колькі будзе людзей. Яны як бы з гэтым пагаджаліся.

Потым яны ж, прадстаўнікі рэжыму, і рабілі розныя правакацыі, цыннічна і гнюсна. Кожны бачыў. З рацыяў іхных неслася: „Што вы, ня можаце арганізаваць патак машын, бярыце трошкі ўправа! Што вас вучыць?“ І гэты капітан заскочыў у катафалк і загадваў міліцыянту, калі нашыя людзі сталі перад катафалкам.

Зянон Пазьняк: – А чаго ён ускочыў у катафалк?

Юры Беленькі: – Ён ускочыў у катафалк і прымушаў кіроўцу вывернуць з натоўпу людзей, з калёны на сустрэчную паласу і схаць, адарвацца ад людзей на пахаванні. А людзі сталі ў карэ вакол і кіроўца сказаў: „Куды ж я на людзей паседу? Што вы?“

Я ўвесь час ішоў побач з труной, то я чуў, як зь міліцэйскіх рацыяў неслася цыннічна, у павучальным тоне: „Ну што, мне вас учыць, как вам делать? Сделайте вид, что вы перестраиваетесь, а потом резко уйдите, на Калинина, влево.“

Я калі такое пачуў, падышоў да людзей і кажу: „Тут вельмі шчыльна стойце, на Калініна будуць рабіць правакацыю.“ І людзі паслухаліся, сталі вельмі шчыльна вакол аўтобуса. Мы заўважылі таксама, што далей, калі падышлі да Валгаградзкай, яны ўсё спрабавалі неяк вывернуць катафалк і адарвацца ад гэтай велізарнай колькасці людзей. Але ім не атрымалася гэта зрабіць, і людзі прайшлі да могілак. Ведаецца, Гасподзь Бог усё ўстроіў.

Зянон Пазьняк: – Што значыць „вывернуць катафалк?“ „Вывернуць“ жа можа толькі чалавек, які сядзіць за рулём?

Юры Беленькі: – Так, кіроўца так і сказаў: „Я што, на людзей паседу?“ А вакол жа стаялі людзі.

Зянон Пазьняк: – Гэта быў іхны кіроўца?

Сяргей Папкоў: – Не, ня іхны.

Зянон Пазьняк: – Дык яны яму загадвалі вывернуць?

Юры Беленькі: – Сітуацыя такая: капітан міліцыі сядзеў у аўтобусе і ўвесь час псіхалягічна ціснуў на кіроўцу (той капітан, што ўскочыў у аўтобус). Дарэчы, цікавы момант. Яшчэ перад паніхідай мяне за руку спыніў нехта (ня памятаю, хто), можа Трусаў. І стаяла Ірына Міхайлаў-

63. Беларусь развітваюцца з Васілём Быкавым. 2003 г.

на, удава. Яна была ў вельмі нэрвовым стане. Ёй нехта даў такую інфармацыю, што, маўляў, раз выкінулі лукашэнкаўскі сыяг, то зараз яны ўсё забіраюць, і нават катафалк, і пахаваньне ўвогуле зрываецца. Яна была вельмі ўсхваляваная. А перад гэтым была дэлегацыя Эўразьвязу, і мяне заранёў папярэдзіў прадстаўнік нямецкай амбасады (супрацоўнік, наш грамадзянін), ён перадаў такую просьбу, каб я (як адзін з арганізатараў пахаванья) арганізаваў „калідор” праходу для іх. Яны, сапраўды, прайшлі тады. І да мяне звярнуўся Фойцік (часова павераны, прадстаўнік Чэхіі ў Беларусі) ад імя гэтай дэлегацыі, папрасіў даць інфармацыю, што і як. Я сказаў, што ёсьць такая небяспека з катафалкам і г.д. Ён сказаў: „Я даю вам гарантыю ад імя прысутных тут дыпляматаў, і пра гэта не хвалойцеся. Мы ўсё зробім, каб усё было выканана, і катафалк быў, і ўсё астатняе.”

Потым я назад вярнуўся і гэта сказаў Ірыне Міхайлаўне. І яшчэ зь нямецкай амбасады перадалі

ліст спачуванья ў капэрце. Я, як пацьверджаньне, дастаю гэтую капэрту і кажу: „Вось, я мушу Вам сказаць, што такое дыпляматы сказалі, Вы не павінны турбавацца, і вось спачуваньне ад нямецкага амбасадара.”

Яна імгненна супакоілася, як ад чароўнай палачкі нейкай: то чалавек відавочна вельмі хваляваўся, а тут адразу супакоіўся.

І пасля таго (я ўжо зноў вяртаюся да працэсіі) былі подлыя правакацыі. Напрыклад, выскочвалі на сустрэчную паласу, стваралі патокі сустрэчнага транспарту, каб людзі злаваліся. („Сздавайце поток транспорта!”, „Перегораживайте!” – чулася ў міліцэйскіх рацыях.) Яны не давалі машынам вывернуць, спэцыяльна стваралі патокі транспарту, корак, каб у людзей была злосьць, каб узнікала агрэсія ў кіроўцаў. Адзін кагэбэшнік выскачыў на сустрэчную паласу перад транспартам і, як паяц нейкі, стаў скакаць (маўляў, давайце, сігнальце), у прыскокі пайшоў, як усяроўна на вясельлі. Я да яго падышоў і кажу: „Супакойцеся! Гэта ёсьць

пахаваньне.” Ён зразумеў імгненна і змоўк, відаць, адчуў, што тут жартаў ня будзе.

Вось такія правакацыі былі. Але й кіроўцыі, я паглядзеў, многія адносяліся са спачуваньнем, сігналілі. Тое, што сказаў потым расейскі пісьменьнік Чараднічэнка: „Ведаеце, я адчуў ня столькі пахаваньне, я адчуў сьвята свабодных людзей.”

Але цікава, калі мы падышлі да брамы могілак, атрымалася так, што як бы Гасподзь спрыяў. У гэтай брамцы сталі людзі і засьпявалі „Магутны Божа”. Стварылася рэха, акустыка, і гэта так моцна загучала, калі працэсія прайшла, то сапраўды, праводзілі Васіля Ёладзімеравіча, як належыць.

Зянон Пазьняк: – Раствлумачце яшчэ выпадак у пачатку. Калі труна яшчэ стаяла ў Саюзе пісьменьнікаў і калі Чаргінец паляцеў там некаму званіць, на якім этапе адышла гэтая рэжымная каманда, якая хацела сама правесці пахаваньне?

Сяргей Панкоў: – Калі зьнялі лукашыцкі сьцяг, (калі Ірына Міхайлаўна загадала зьняць), калі мы паставілі свае вянкi, калі Беларускі Сьцяг паставілі, тут яны адразу пачалі зьнікаць.

Зянон Пазьняк: – Як гэта адбылося, моўчкі зарварнуліся і пайшлі?

Сяргей Панкоў: – Не, казалі пра гэта. Праўда, я ня чуў. Але адразу пайшла гаворка, што афіцыйная камісія зьняла з сябе паўнамоцтвы.

Юры Беленькі: – Так. Але Чаргінец не пакінуў Дом літаратара, ён яшчэ прысутнічаў. Ён адышоўся, і там на сцэне, за кулісамі, знаходзіўся, ён там стаяў, я бачыў. Знэрваваны быў, псіхаваны такі, яго ажно калаціла, але ён там прысутнічаў.

Але яны ўсё ж нашкодзілі. Грамадзянская паніхіда павінна была транслявацца на вуліцу. Дык улады зьнялі і забралі радыё-апаратуру. Яны казалі, што яе ўстанавіла Міністэрства сувязі, а паколькі камісія ўлады здымае з сябе абавязкі, то яны адключылі й гэтую апаратуру.

Зянон Пазьняк: – Аднавайце мае цацкі я болей з мяне не гуляю...

Юры Беленькі: – Так. І тады вельмі добра спрацавалі нашыя калегі, пэрсанальна Сяргей Пятровіч. Я яго тады папрасіў: „Сяргей Пятровіч, тут жа побач (мэтраў 200 ад Дома літаратара) Геннадзь Быкаў.” І Сяргей Пятровіч бягом туды.

Сяргей Панкоў: – Я Ёладзімера Юхо паслаў, але той не зарыентаваўся, мог ісьці доўга. Я бягом

да Быкава (Свабодны прафсаюз Беларусі). Быкаў быў на месцы. Я кажу: „Давай, Геннадзь, апаратуру, хуценька.”

Ён тут жа даў загад (там быў якраз адзін работнік, які гэтай апаратурай валодае і заўсёды ўключае). Але там шмат гэтай апаратуры, прыйшлося бегчы яшчэ, браць хлапцоў. Хуценька ўзялі, арганізавалі, прынеслі, знайшлі, дзе падключыць, вынеслі калонкі, усё падключылі, кабеляў хапіла – усё добра. Пачатак самы крышку толькі не зачпілі, а так усё астатняе транслявалі. Таму людзі ведалі, калі закончыцца гэтае разьвітаньне грамадзкае, спакойна стаялі.

Зянон Пазьняк: – Цяпер раскажыце яшчэ аб самой паніхідзе. Хто выступаў, хто веў гэтыя выступленьні, калі труна была ў зале.

Юры Беленькі: – Я магу сказаць, што калі труна стаяла на сцэне і адбывалася разьвітаньне, Алесь Пашкевіч сабраў людзей, якія павінны былі па ходу як бы па ідэі стварыць грамадскую камісію ці штосьці падобнае, ці проста нараду людзей, якія б маглі спрычыніцца ці парадзіць. Я зайшоў у залю гэтую, і якраз там ішло абмеркаваньне, хто будзе казаць словы на гэтым разьвітаньні. Я адразу сходу сказаў: „Вы ведаеце, што Васіль Уладзімеравіч быў адным з заснавальнікаў Фронту, быў у Сойме, быў сябрам Партыі БНФ, вы ведаеце, якія былі адносіны, якое было стаўленьне нябожчыка да Зянона Пазьняка і наадварот. То канешна, трэба абавязкова, каб прагучаў спачувальны ліст ад Зянона Пазьняка.”

А ўжо перад гэтым было вызначана, што будзе весці грамадзянскую паніхіду Алесь Пашкевіч. Алесь Пашкевіч неяк замоўк, але падняўся Рыгор Барадунін і сказаў: „Канешне, трэба, каб ліст ад Зянона быў абавязкова зачытаны.”

Тады Пашкевіч кажа: „Ну, тады я ня ведаю, тады, можа, вы, спадар Беленькі, і зачытайце.” Я кажу: „Добра, я зачытаю гэты ліст.”

Сцэнар быў пабудаваны так, што спачатку будзь зачытаныя спачувальныя тэлеграмы ад Лукашэнкі й Пуціна, потым ад пісьменьніцкай Рады Ўкраіны, Расіі, а потым будзе дадзена слова нашым беларусам, у тым ліку і мне. Калі пачалася паніхіда, я з лістом спадара Пазьняка падышоў бліжэй да сцэны, але адбылося ня так, як дамаўляліся. Пашкевіч сказаў, што паступілі тэлеграмы

ад вялікай колькасці людзей з розных краінаў, ад прэзідэнта Расеі, Беларусі, прышоў спачувальны ліст ад Зянона Пазьняка. І тады даў слова, па-мойму, прадстаўніку ўкраінскай дэлегацыі. Потым было яшчэ некалькі выступоўцаў. Мне слова ён ня даў.

Калі паніхіда скончылася, усё пайшло так, як павінна быць: вынеслі труну і панеслі (пра што я расказваў). Алесь Пашкевіч паступіў, я б скажаў...

Зянон Пазьняк: – Прафэсійна. Як было на могілках, калі ўжо неслі труну і загучэў гімн „Магутны Божа”?

Юры Беленькі: – Слова Зянона Пазьняка яны так і не далі зачытаць. І на могілках таксама. Адзінае, што ў самым пачатку ўзгадалі, што прышлі тэлеграмы ад прэзідэнта Пуціна, прэзідэнта Лукашэнкі і Зянона Пазьняка. Яны нас падманулі, бо раней казалі, што слова Пазьняка будзе зачытана. Зразумела, што ад каго-ад каго, а ад Зянона Пазьняка, канешне, ліст павінен быў быць зачытаны. Перад магілай гэта зрабіць было немагчыма, таму што адразу яны (Пашкевіч) вызначылі кола выступоўцаў.

А ў мяне яшчэ былі такія функцыі: я быў пастаянна побач з сям’ёй Васіля ўладзімеравіча. Калі мы прайшлі ўжо пэўны шлях, я спытаў у сына Быкава: „Сяргей Уладзімеравіч, як мы панясем, дакуль?” Ён жака: „Катафалк будзе каля „Сталічнага” і данясём толькі туды. Бо, – жака, – некаторы проста фізічна ня пройдуць гэты шлях”.

Ён ў першую чаргу паказаў на сястру Васіля ўладзімеравіча, спадарыню Валянціну, якая вельмі дрэнна сябе адчувала. Яна б не прайшла.

Калі паклалі труну ў катафалк, я некаторым нашым сябрам сказаў станавіцца ў рад, каб ніхто пад колы не патрапіў. Я гучыў тое, *каб ніхто не патрапіў пад колы*. Тут жа нейкія маладзёны (хлопцы, дзеўкі, я іх ня ведаю) узяліся ў гэтае карэ, сталі перад машынай. Прычым так дынамічна ўзяліся за рукі. Малайцы, схопілі на лату. І потым яшчэ далучалі да сябе людзей, усё больш, больш абрастала гэтае карэ. Імгненна зразумелі, што да чаго, і не выпускалі гэты аўтобус. (Да нашых жа, як да жырафаў, ледзь даходзіць). Мяне аж калаціла. Адзін, напрыклад, яшчэ ў спаргтыўных штанах прышоў. Былі такія выдаткі...

Я ўжо казаў, было некалькі спробаў „выруліць”, але гэтая моладзь – малайцы. Я ня ведаю, хто гэтыя людзі былі, ім вялікая падзяка.

Зянон Пазьняк: – Галюўнае, што хуценька зразумелі. Бо яны сэрцам жывуць. Тыя, што разумеюць з паўслова, гэта, як у той прымаўцы: разумныя шмат не гавораць. Людзі, якія ведаюць, што яны любяць, – разумеюць, што трэба рабіць.

Юры Беленькі: – Ад Дома літаратараў труну данеслі да сярэдзіны плошчы Якуба Коласа, там паклалі ў катафалк, і далей катафалк ехаў павольна, як людзі ідуць.

Сяргей Панкоў: – Ехаў сярод людзей. Людзі йшлі, а катафалк ехаў павазі. Наперадзе неслі вянкi, кветкі, потым „карэ”, катафалк, а ззаду таксама людзі. А ўжо сястра Васіля ўладзімеравіча, жонка ехалі ў катафалку.

Юры Беленькі: – Дарэчы, тым сьцягам, што я прынёс з сабой, мы накрыві Васіля ўладзімеравіча, паклалі ў труну, а другі сьцяг (які быў зверху, на крышцы труны) – я забраў як пэўны рытэтэ. Там яшчэ гучэлі малітвы, кароткія словы разьвітаньня. Сястры Васіля ўладзімеравіча, Валянціне, стала кепска. Тут жа была хуткая, аказалі ёй дапамогу. (Потым мы ад лекараў давесаліся, што ў яе ціск, практычна, быў ледзь ні на нулі, нейкі рэзкі спад. Яе, фактычна, ратавалі ад сьмерці там, на могілках.)

Потым я пасадзіў яе ў машыну і адвёз у Дом літаратара. Па дарозе яна расказвала, як ён ваяваў, як быў паранены. Дарэчы, я звярнуў увагу, Васіль Уладзімеравіч у сваёй кнізе больш неяк спакойна так расказвае. А вось як яна расказвала (як ён ужо ёй распавядаў) – наколькі гэта ўсё ж страх быў, тады, калі яго паранілі. Я думаю, зараз (калі б была магчымасьць) усё ж такі ўзяць, і запісаць яе ўспаміны, як Васіль Уладзімеравіч ёй расказваў.

Яна скардзілася яшчэ пра адно. У яе, па-мойму, катаракта на вачах. Вось жака: „Трэба апэрацыю рабіць. Калі брат быў жывы, то ён абяцаў. Цяпер хто ж мне дапаможа?”

Жанчына вельмі-вельмі сьціпла была апранута. І сапраўды варта было б, каб хтосьці з нашых людзей дапамог гэтай жанчыне. Мы павінны пра гэта паклапаціцца.

Зянон Пазьняк: – Колькі было людзей на пахаваньні?

64. Пахаваньне Быкава на Ўсходніх могілках у Менску.

Юры Беленькі: – Я магу сказаць так: хвост гэтай чаргі ад Дома літаратара ішоў да плошчы Перамогі і закручваўся на Захараву. І гэта ня тое, што людзі стаялі, яны ж рухаліся. Мы яшчэ на гадзіну падоўжылі разьвітаньне (можа Пашкевіч таму і псіхаваў) – я ўжо на сябе адказнасьць гэтую ўзяў і сказаў гэтаму начальству, што мы на гадзіну пераносім усё (хаця я зь імі ні з кім не ўзгадняў) – на гадзіну пазьней будзе разьвітаньне. І ўсё, і яно як пайшло, то й пайшло, усё на гадзіну пазьней. Амбусадарам сам сказаў, што на гадзіну зьмясьцілі. Вынас труны падоўжылі на гадзіну, і разьвітаньне людзей было на гадзіну падоўжана. І ніхто ня змог адмяніць. Яно як бы ўжо было прынята, усе загаварылі: так, так, так.

Зянон Пазьняк: – Ну дык раз да цябе ўжо міліцыя падыходзіла і ўзгадняла, і гэбэ, то яны прызналі, хто кіруе.

Юры Беленькі: – Але яшчэ быў момант, Тацяняна Цяцёркіна і Шылава расказвалі. Яны наперадзе неслі вянок ад Зянона Пазьняка. Дык з

гэтай партыі вінцуковай падскоквалі мужчыны, спрабавалі локцямі выштурхнуць іх. Ім бакі намялі добра гэтыя „мужчыны”, але ня выштурхнулі (здаецца „мужчын” прагналі). Некаму не хацелася каб наперадзе гэтай працэсіі неслі вянок Зянона Пазьняка.

Сяргей Панкоў: – Аднаго з гэтых тыпаў мы ведаем дакладна, ён калісьці быў у Фронце ў Каліноўскай Радзе.

Зянон Пазьняк: – На праезную частку яны не выскоквалі?

Юры Беленькі: – Не, гэта там іншы скакаў.

Валеры Буйвал: – Трэба сказаць таксама, што тыя, хто стаяў падчас паніхіды разьвітання там, на могілках, каля магілы, заўважылі нейкую мітусню (не сярод тых грамадзянаў, што прышлі разьвітацца, а сярод дзяжурнага гэб’я). Яны там бегалі ў сваіх касцюмах, штосьці мітусіліся і нешта лётала паміж соснамі. Аказалася, што людзі, якія стаялі бліжэй да труны, да месца, дзе выступалі асобы, што разьвітваліся, падапілі лукашэн-

каўскі вянок і шпурнулі яго праз галовы. І далей наступныя таксама падхапілі і пачалі буцаць яго, куляць, і ён палачеў недзе далёка прэч. Гэта тое гэб'ё бегала там, лавіла яго.

Зянон Пазьняк: – Але, бач ты, інстынкт службёстаў спрацоўвае.

Сяргей Панкоў: – Справа ў тым, што ў калёне гэты вянок ня несёлі. Яго ніхто ня ўзяў, па-першае, а па-другое, гэбісты яго там, ў ДOME літаратара, падабралі і прывезьлі. Але яны спазьніліся, ужо стаяла шмат людзей, і яны ніяк не маглі прайсьці да магілы. Гэта нашы жанчыны расказвалі (Ангеліна Масюта), што яны прасіліся: „Ну вы ж прапусьціце, гэты ж вянок таксама трэба, бо нам будзе пакараньне.” Што ім, маўляў, будзе „наганяй”, дык каб іх прапусьцілі. Потым некаторыя жжаліліся, і тыя паставілі. А затым яго ўжо шпурнулі.

Зянон Пазьняк: – Гэтая гісторыя зь вянкам чамусьці нагадала мне знакаміты фільм Абуладзэ – „Пакаяньне”. Там грузінская зямля не прымала памерлага здрадніка і мярзотніка, выкідвала яго з свайго ўлонья. Тут фальшывы вянок няшчырага

чалавека, які пры жыцці вялікага пісьменьніка здзекваўся, зьневажаў яго, гэты вянок стыхійна не прыняў народ, а, значыцца, не прыняў Быкаў. Вянок узурпатары ў гэтай гісторыі выступае як вобраз, як сымвалізацыя ягонага даўцы у дачыненнях з народным сумленьнем.

Пахаваньне Быкава выразна паказала, што тае антыбеларускі рэжым. Нічога сьвятога. Нічога ня цэніцца, што ёсьць нам дарагое, што ёсьць зьместам нашага беларускага існаваньня. Чужасьць, нянавісьць, і фальш. Вось так яны ваююць зь Беларусіяй. Вайна да магілы. І нават апошні шлях Быкава – гэта быў для яго апошні бой, прарыў з боем да вечнага супачынку праз варожыя сілы.

Дзякую вам, сябры, што вы ўратавалі аблічча нацыі, гонар і памяць нашага генія, што адагналі цемру нішчыцеляў, што гэтак па-людзку адбылося народнае пахаваньне вялікага сына Беларусі.

*Запісала і да друку надрыхтавала
Галіна Пазьняк*

(Запіс 6 сьнежня 2003 г.)

ЖЫЦЦЁ Ў СССР

(3 цыклад „Беларусь пад акупацыяй”)

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯЦІНСТВА

Дзівосная пара майго дзяцінства прайшла на Лагойшчыне. Майго бацьку, Палачаніна Фёдара Сьцяпанавіча, кожны год-два перакідвалі зь вёскі ў вёску дырэктарам школы – пасья вайны доўга яшчэ не хапала „кадраў”.

Найлепш памятаю вёску Крэмянец, дзе ў 1959 годзе я пайшла ў школу, і вёску Моладзі, якая знаходзілася ўсяго за 10 кілёметраў ад Лагойску, але электрычнасьці ў вёсцы яшчэ не было (1960-62 гг.), і я рыхтавалася да заняткаў пры сьвятле керасінавай лямпы.

Мне было ўжо гадоў дзесяць, і мы з мамай у нядзелю калі-нікалі хадзілі ў Лагойск на кірмаш. Аўтобусы тады ніякія не хадзілі, „папуткі” у нядзелю здараліся рэдка, і мы ішлі пехатой 10 км туды і 10 км назад, несучы яшчэ і „куплёнае”.

У маім дзяцінстве вялікую ролю адыгрывала радзьё. Некаторыя радзьё-казкі, радзьё-пастаноўкі памятаю дагэтуль. Тэлебачаньня на вёсцы яшчэ не было, але мы не былі абдзеленыя. Радзьё было зьмястоўным і цікавым, і мы з задавальненьнем слухалі любімыя перадачы. Радзьё ўплывала на нас, дзяцей, і сапраўды выходвала.

Заняткі ў пачатковай вясковай школе праходзілі не асобна для кожнага кляса, а былі спараныя. У адным пакоі адначасна вучыліся дзеці 1-га і 3-га клясаў, у другім за чорнымі партамі сядзелі вучні 2-га і 4-га клясаў. Дзяцей рассяджвалі па два бакі пакоя. З аднаго боку сядзелі першаклясьнікі, з другога – трэцьцяклясьнікі; зьлева другі клас, справа – чацьверты.

Лекцыя дзялілася на дзьве часткі. Спачатку настаўніца працавала з адной паловай вучняў (напрыклад, 4-ы клас, матэматыка): правярала хатняе заданьне, тлумачыла. Другая ж

66. Школьны ўзрост.

65. 1956 год.

частка (2-гі клас) выконвала пісьмовыя заданьні (родная мова, маляваньне і г.д.). З паловы лекцыі „дэкарацыі” мяняліся. Настаўніца працавала ўжо з 2-м клясам, а 4-клясьнікі выконвалі пісьмовыя заданьні.

Сёньня здаецца, што ў такіх умовах ніякага „працэсу адукацыі” быць ня можа. А вось жа было! І дзеці слухаліся настаўнікаў, і вучыліся. Ня памятаю, каб былі нейкія вялікія праблемы з „паводзінамі” вучняў на занятках. Ды і сама пасада настаўніка на вёсцы была ў вялікай пашане. „Вучоны чалавек” – казалі пра яго. Слова настаўніка было для бацькоў законам. Ды і самы вясковыя настаўнікі былі добрымі і сардэчнымі. Засталася ў памяці з тых далёкіх вясковых часоў нейкая агульная настаўніцкая дабрыва, чаго ўжо не магу сказаць пра гарадзкую (менскую) школу і яе настаўнікаў, дзе я вучылася з 1962 года.

Мілая сэрцу беларуская вёска. І Моладзі, што на Лагойшчыне, і Ліпск на

Бягомельшчыне. Гэта ўсё маё, роднае, беларускае. Мая памяць захоўвае басаногое дзяцінства і сьцюдзёную мякаць роднай вераснёўскай зямлі, чырвонае сонца над зімовымі вечаровымі хатамі, хваёвы лес, сон-траву, грыбы (смарчкі, рыжыкі, баравікі), суніцы, чарніцы ды брусніцы, якіх так шмат было ў нашых багатых беларускіх лясах.

Усім лепшым, што ёсьць у маёй душы, я абавязана маме і табе, беларуская прырода. Люблю нашыя лясы, палі, сенажаці, сады і агароды, усю вясковую жывёнасьць (коней, каровак, гусей, курэй ды качак). Усё гэта любіла мама і перадавала мне гэтую сваю любоў, шкадуючы кожную зламаную галінку, радуючыся вясёлцы і дажджу, краскам у полі і знойдзенаму баравіку ў лесе.

Увогуле, мне здаецца, што добрае сэрца можна ўзгадаваць толькі на вёсцы, сярод усяго нашага прыроднага багацьця, характава і людзкой дабрыні. Добры, гарманічны, не разбэшчаны чалавек можа ўзрасці толькі сярод прыроды, на вёсцы. Горад абавязкова чаго-небудзь не дадасць.

Мая мама (Маргарыта Ермалаёўна), настаўніца старэйшых класаў, выкладала беларускую, рускую і нават нямецкую мовы (не хапала спэцыялістаў). Бацька быў дырэктарам школы, але выкладаў яшчэ матэматыку, гісторыю, географію і нават маляваньне.

На сьвяты ў клубе адбываліся канцэрты настаўніцкай (і вясковай) мастацкай самадзейнасьці. Сьпявалі беларускія песні, чыталі вершы, ставіліся спэктаклі. І хоць рэпэртуар быў у асноўным свой, беларускі (а як жа ж), відаць, нейкі працэнт „рускага” быў абавязковым. З гэтых канцэртаў памятаю, як мама чытала са сцэны „Рускі характар” А. Талстога.

Аднаго разу канцэрт вёў дырэктар школы і аб’явіў байку Крылова „Дзям’янава вуха” (бо хто там чуў калі рускае слова „уха” з націскам на „а”). Некалі гэта выклікала ў мяне сьмех. А зараз я думаю, што ніякай бяды, што дырэктар ня ведаў таго Крылова, не было. Ён добра ведаў сваё, беларускае, і шмат чаго яшчэ. А гэта, на маю думку, значна лепш, чым ведаць чужое, ня ведаючы свайго.

Так складалася, што ў 1962 годзе мы з мамай вяршылі пераехаць у Менск, і пачалося зусім іншае жыцьцё.

Каб пераехаць у горад, патрэбна была прапіска, атрымаць якую ў міліцыі было немагчыма. Мама мусіла знайсці сям’ю „свакоў”, у якой было б „лішніх” 12 м² жывыля.

За савецкім часам мінімум квадратнай „карыснай” (значыць, „жылой”) плошчы жывыля на чалавека ў Менску быў 6 м² (у некаторых раёнах яшчэ менш). Калі сям’я з трох чалавек жыла ў кватэры, скажам, 18,06 м², то 0,06 м² былі „лішняй плошчай”, і стаць на кватэрную чаргу на „расшырэньне” было немагчыма. Толькі калі, скажам, нараджалася 2-е дзіця, сям’я ўпісвалася ў 10-15-гадовую чаргу чаканьня. Так і жылі-мучыліся бяспраўныя людзі. Рынку нерухомасьці ў СССР не існавала, і таму купіць ці пабудаваць кватэру ў горадзе было немагчыма.

Маме пашанцавала. Знайшлася сям’я (адна з тысячы) ў прыватным доме, у якой аказалася „лішняя плошча” і якая пагадзілася яе прапісаць. На гэта патрэбны былі грошы. І мама прадала сваё адзінае кітайскае паліто (новае, яшчэ з этыкеткай). Я моцна перажывала і плакала, бо паліто маме вельмі пасавала, яна ў ім была такая стройная і вельмі прэжная.

Удваіх з мамай мы пераехалі ў Менск, знайшлі маленькую кватэру ў добрых людзей у прыватным доме на вуліцы Брылеўскай. Наш пакойчык быў вельмі малы. У ім стаяў аднаспальны жалезны ложка (на якім мы спалі з мамай удваіх, падставіўшы дзьве табурэткі) і стол. Але гаспадары былі вельмі добрыя. Мы сталі блізкімі сябрамі, і гэтае сяброўства доўжыцца ўжо 43 гады. Нават дачка носіць імя нашай добрай гаспадыні цёці Надзі (Нівядовіч), надзвычай сардэчнай і шчырай.

Бліжэйшая ад нас школа (№1) знаходзілася на вуліцы Чкалава. Туды я і пайшла вучыцца ў 4 клас з пачатку навучальнага году. Мама ж ўладкавалася на працу выхавальніцай ў „спэц” школу-інтэрнат №8 для дзяцей з запозьненым разумовым разьвіцьцём. Прыроджаны філёляг, яна ахвяравалася любімай працай (выкладаньня мовы і літаратуры) і пайшла працаваць выхавальцай з „шчэкімі” дзецьмі. Трэба было выжываць, а ў такіх „спэц” навучальных установах зарплата на 25 адсоткаў была вышэй, чым у агульнаадукацыйных.

Увогуле, інтэрнаты-васьмігодкі тады былі агульнаадукацыйныя (для дзяцей з малазабяспечаных ці няпоўных сем'яў) і спецыялізаваныя („спэц“), з пэўным ухілам (мастацкім, матэматычным і г.д.). Існавалі яшчэ „спэц“ інтэрнаты для дзяцей з фізічнымі і разумовымі адхіленьнямі („разумова адсталыя” дзеці). У апошнія накіроўвала спецыяльная педагагічная камісія.

Паколькі сярод педагагічных чыноўнікаў, якія „зсядалі” ў такіх камісіях, часцей траплялі раўнадушныя служкі камуністычнага рэжыму, размеркаваньне дзяцей у „спэц” інтэрнат нярэдка адбывалася па фармальных паказчыках. „Двосчнік”, „другагоднік”, „дрэнны па паводзінах” – значыць „недаразьвіты”. Пад агульным грэбнем пападалі і дзеці запушчаныя, недагледжаныя, з так званых „проблемных” сем'яў і г.д. (Бацькі алькаголікі, напрыклад, і не пратэставалі такому рашэнню „камісіі”).

Так недагледжаныя (але зусім „нармальныя”) дзеці запісаліся дарослымі „пэдагогамі” ў „недаразьвітыя”. Некаторыя з іх былі так званымі „выхаванцамі вуліцы”, бацькі якіх былі пазбаўленыя бацькоўскіх правоў.

У такія інтэрнаты нярэдка траплялі і дзеці, якія перахварэлі поліэмілітам і ў выніку хваробы – з рознымі фізічнымі недахопамі.

Усе гэтыя дзеці (разам з сапраўды разумова адсталымі) вучыліся па вельмі спрошчанай праграме (некаторыя прадметы, як алгебра, фізіка, хімія, замежная мова і т.п.) не выкладаліся. Асноўная ўвага – працоўнае выхаваньне. А такая спрошчаная праграма патрэбна была толькі частцы дзяцей. Інтэлектуальна дзеці тут амаль не разьвіваліся.

Мама заўсёды, калі ў яе інтэрнат па недагляду псэўдапедагогаў траплялі „нармальныя” дзеці, вельмі шкадавала іх, цяжка перажывала і актыўна супраціўлялася на ўсялякую несправядлівасьць, ня раз спрабавала дамагчыся перагляду „справы”

некаторых сваіх выхаванцаў, якія трапілі ў інтэрнат для „адсталых” дзяцей. Але яе перажываньні школьную адміністрацыю звычайна не цікавілі. (На педагагічныя пасады, як правіла, траплялі

людзі паслухмяныя начальству зверху.) Якая магла быць крытыка школьнага кіраўніцтва ў савецкія часы?! Пры саветах начальства „не памылялася” – так было ўсюды, тым больш у закасыяненай савецкімі догмамі школе. І калі дзіця па недагляду трапляла ў такую ўстанову, вырваць яго адтуль, практычна, было немагчыма: „начальнікі” свае рашэнні не адмянялі. Пры камуністах усё ў школе (ды і ва ўсёй адукацыі) было падпарадкавана выхаванню „сапраўднага будаўніка камунізму” (а зусім не „гарманічнага чалавека”, як дэкларавалася).

67. Мама *Маргарыта Ермалаеўна* настаўніца. 1953 г.

Шэрасьць, раўнадушна і падпарадкаваньне „агульнай статэгіі” – асноўныя рысы савецкай школы. Выключэньні былі, але яны не адмянялі „правільны”. Трапляліся і добрыя настаўнікі, але начальнікі адукацыі, прайшоўшы сіта на адданасьць „кампартыі” – не.

Мама і была такім выключэньнем. Яна старалася разьвіваць эстэтычна сваіх выхаванцаў: вазіла іх на экскурсіі, ці ў парк (на прыроду), бясконца прыдумвала і расказвала ім розныя „гісторыі”, уплываючы на ўяўленьні дзяцей. Яна казала мне, што гэтыя дзеці, якія б яны ні былі, вырастуць і пойдучь у жыцьцё. Яны будуць жыць побач з намі, і зараз ад нас залежыць, каб будучае нашае агульнае (грамадзкае) жыцьцё было добрым, каб злых людзей было як мага меней.

Жылося цяжка. Мама з раницы да позьняга вечара была на працы, бывалі і начныя дзяжурствы. Пасьля школы я ішла да яе ў інтэрнат, і мама дзяліла свой „службовы” абед са мной, аддаючы большую частку мне.

Калі-нікалі я абедала ў рабочай сталюўцы (на вуліцы Чкалава, побач з мастом). Там у 60-я гады на сталах заўсёды стаяў хлеб, соль і гарчы-

ца – ужо з голаду не памрэш. Суп каштаваў 6-11 капеек, катлета з гарнірам 33 капейкі і кампот 5 капеек. Вось я і камбінавала з тых 50-ці капеек, што давала мама на абед, каб „выкраіць” на якія-небудзь прысмакі (цукеркі „падушачкі” – 10 капеек за 100 грам і г.д.).

Каб купіць нейкую адзежу, існавалі ня толькі крамы з новым адзеньнем, а яшчэ камісійныя і так званыя „скупкі”. У камісійных былі рэчы лепшыя, але даражэйшыя. Таму доўгі час мы апрачаліся ў самай таннай краме – „скупцы”. Мама пазнаёмілася з прадаўшчыцай, і яна пакідала нам больш-менш добрыя рэчы коштам да 10 рублёў (некаторыя з тых рэчаў я памятаю дагэтуль).

Жылі бедна. Але не ад гэтага шчыміць сэрца. Былі кнігі, вершы, сябры, былі мары пра лепшую (і багацейшую) будучыню, якія падтрымлівала і разьвівала ў маёй дзіцячай душы мама.

У канцы месяца (перад мацінай зарплатай) амаль ніколі не заставалася грошай. Тады мама казалася мне: „Не сумуй, дачушка, у нас яшчэ мільёны незаробленых грошай!” І

калі гэта была нядзеля, яна пазычала рублёў 10, мы ішлі ў тэатр, кіно, у парк. І нам было добра.

Зусім іншае – была менская школа. Успамінаючы яе, у мяне дагэтуль непрыемна сьціскаецца душа. Я хадзіла ў школу, як на пакуту. Пасьля маёй вясковай школы, да якой я мела давер і вучылася добра і з ахвотай, менская школа падалася мне нечым жудасным. Мой „дзевяцікласны акцент” (гэта значыць – беларуская мова) выклікаў раздражэньне гарадзкіх настаўнікаў, асабліва настаўніцы рускай мовы, якая мела найбольшы ўплыў і вагу, бо рускай мовы і літаратуры было 8

гадзінаў на тыдзень, беларускай жа – толькі тры. З гэтай настаўніцай прыходзілася сутыкацца кожны дзень. Я адчувала яе дрэнныя адносіны, нярэдка гублялася. Калі яна павышала голас, я наогул не магла вымавіць і слова. Таму ў школьным маім дзёньніку пачалі зьяўляцца тлустыя „двойкі”.

Каб іх ня ўбачыла мама, пасля школы я хавалася за бярвенні і дровы, якія ляжалі ў двары прыватнага дома, дзе мы жылі (ў доме было пячорнае атапленне) і чакала, пакуль мама пойдзе ў інтэрнат на працу. Потым я выдзіралася з дзёньніку старонку з „двойкай” – і ўсё да пары было ціха.

68. Сельская школа, дзе бацька быў дырэктарам. Зьлева сядзяць маці і бацька (50-я гг.).

Праз паўтары гады за вёскай Пятроўшчына (што на поўдні ад Менску), у полі пабудавалі дзьве новыя школы-інтэрнаты (агульнаадукацыйную і „спэц”) і дом для настаўнікаў. Маме выдзелілі службовую аднапакаёўку (значыць, жывеш, пакуль працуеш на гэтай працы). Туды пусьцілі гарадзкі аўтобус №41, які курсаваў адзін на маршруце, бо абслугоўваў, фактычна, адзіны трохпавярховы дом для настаўнікаў. Пераехалі мы зімой, і да канца навучальнага году я езьдзіла ў школу №1 на аўтобусе, каб скончыць 5-й клас. Так я ака-

залася адарваная і ад горада, і ад роднай вёскі, дзе было шмат сяброў-аднагодкаў.

У сваёй новай „гарадзкой” кватэры мы з мамай спачатку спалі на падлозе на нашай высковай пярыне. Але гэта быў наш дом, і мы былі шчаслівыя. Паступова куплялася мэбля ў крэдыт (інакш нешта набыць у дом мы не маглі: „лішніх” самых мінімальных грошай, каб нешта купіць, не было ніколі).

Паўднёвая частка Менска (вул. Уманская) шчыльна падбіралася да вёскі Пятроўшчына, якая была ўжо менш за кілямэтр ад горада. Зусім побач з вялікім горадам беларусы жылі сялянскім жыццём, мелі сваю гаспадарку, кароў-сьвіньней. Яшчэ некалькі год мы куплялі ў іх каровіна мачко.

Вёска Пятроўшчына цягнулася ўпоперак вузкай старой „берасьцейскай” дарогі (ці „Дзяржынскай шашы”), якая перад Менскам „пераразала” Пятроўшчыну. Пазьней (да алімпіяды-80) пабудавалі новую дарогу, а старая (ўздоўж могілак) паступова зьнікла. (Сучаснай аўтазапраўкі таксама яшчэ не было.)

З аднаго боку дарогі за вёскай былі могілкі і поле. На другім баку ад шашы – была гарадзкая звалка (зараз на яе месцы стаіць мікра-раён „Паўднёвы Запад”). У полі (дзе зараз 9-ы гарадзкі шпіталь і прыбудовы), у паўкілямэтры ад шашы – якраз і стаялі гэтыя тры дамы: інтэрнаты і настаяніцкі дом. Летам на полі каласілася жыта. Ад інтэрнатаў пад простым вуглом (адносна шашы) ішла дарожка на аўтобус. Удзень (каб не чакаць аўтобуса) ў горад ісьці можна было пешшу, на прастркі, па сьцежцы ў жыце, праз Пятроўшчыну. Ідучы па гэтай сьцежцы, я зноў адчувала сябе ўдома, на вёсцы, на Лагойшчыне...

Канцовы прыпынак 41-га гарадзкога аўтобуса знаходзіўся наўзбоч шашы. Аўтобус хадзіў вельмі рэдка, як папала, без раскладу. У „коле” ён звычайна стаяў хвілінаў 10.

Бывала, бязьш ад інтэрната на прыпынак, каб пасьпець – і не пасьпееш. Аўтобус амаль перад самым носам „заводзіцца” і зьнікае. Тады ўжо трэба чакаць ня менш гадзіны, калі гэты аўтобус вернецца назад.

Як жа залез „у пячонкі” мне гэты „сорак першы” зь вечнымі чаканьнямі па 40-60 хвілінаў!

Аднаго разу мне прасыніўся сон, што па нейкай новай дарозе (!) ідзе тралейбус, а на месцы звалкі – шматпавярховыя дамы. Я прачнулася з адчуваньнем шчасьця, але праз хвіліну-другую толькі хмыкнула, бо не магла паверыць, што такое калінебудзь можа стацца, і я змагу дабрацца дамоў, не чакаючы на прыпынку адзінага „41-га” па гадзіне. Але праз нейкіх 5-8 гадоў тут пачалася будоўля, вырас вялікі раён, куды сталі хадзіць тралейбусы.

Зь дзяцей у нашым доме была толькі Вера і яе старэйшы брат Гена. Яны былі не тутэйшыя. Маці Веры, Тевризова Нина Григорьевна, была руская, з-пад Казані, але яе муж, зь якім яна пазнаёмілася на вайне, быў беларус зь Менску. У яго быў прыватны дом на Грушаўцы. І хоць маці Веры пасья вайны разьвялася зь мужам, пасья яго сьмерці яна зь двума дзецьмі з-пад Казані пераехала ў Менск. Пераехаць і прапісацца ў Менску для іх сталася магчымым, бо дзеці мелі правы на частку дома памерлага бацькі, а пераехалі яны (як потым раскавалі) ў Беларусь, бо сярод працавітых беларусаў жылося лепш і ніхто не галадаў (у параўнаньні Расеяй, зь яе „хранічнай галоднай хваробай”).

Вера была старэйшая за мяне на два гады, і для яе гэтая розьніца была істотнай, таму лічыла сябе ў дружбе больш „важнай”. Быць „меншай” мне было ня надта камфортна, а часам крыўдна, але, акрамя Веры, дружыць мне не было зь кім. Пасья заняткаў у гарадзкой школе я ехала ў сваю „Пятроўшчыну” (хвілінаў 40 на аўтобусе).

Уставаць прыходзілася вельмі рана, каб за гадзіну да заняткаў ужо стаяць на прыпынку аўтобуса. Бывала выйдзем мы зь Верай з дому ў завею, пройдзем за агароджаную тэрыторыю інтэрнатаў у поле, і так ня хочацца ісьці на аўтобус у ненавісную школу. Глянем адна на другую і, не згаворваючыся, задаволеныя паварочваем бязом дадому. (Маўляў, мамы ўсяроўна ў інтэрнаце на дзяжурстве. Прыдуць – скажам, што з-за завеі аўтобус не хадзіў.)

У нас дома заўсёды былі кнігі. Аднаго разу я кажу Веры: „Давай вернемся дадому. У нас ёсьць кніжка нейкага Малапсана. Мама мне забараніла яе чытаць. Пакуль яе няма, давай пачытаем.

Ну чыталі мы, чыталі, і ніяк не маглі зразумець, чаму яе нельга чытаць. Так ішлі мае школьныя гады.

* * *

У шкльным вучэбным пляне савецкай школы была графа „паводзіны”. Такім чынам кожны вучань быў ацэнены клясным кіраўніком. Як правіла, здольныя вучні былі альбо паслухмянымі (з „пяцёркай” па паводзінах) альбо „непаседы”, „парушальнікі дысцыпліны”. Настаўнікі такіх не любілі, бо яны прыносілі „клопаты”. „Паслухмяных”, як правіла, не любілі дзеці, сьмяяліся з іх і былі радыя, калі ў „выдатнікаў” здараліся непрыемнасці ў школе.

Ня лепшая сітуацыя была і з так званымі „цяжкімі” ці „дрэннымі” вучнямі (гэта значыць, менш здольнымі). Калі тыя ня слухалі, „круціліся” на занятках, нечага ня ведалі, настаўнікі нярэдка іх зьняважалі (называлі „дурак”, „прідурак”, „идиот” і г.д.), крычалі, выганялі з кляса. Потым гэтыя „дуракі” вырасталі і, як узор, неслі антыкультуру сваіх настаўнікаў у жыццё. Гэта было зачараванае кола. (Дарэчы, і ў інстытуце будучых настаўнікаў вычылі прафесіі. Што тычыцца самога „вобліку” настаўніка як чалавека, то гэтаму не вучылі. Праўда, быў прадмет „савецкая педагогіка” – які прадмет, такая і навука для студэнта-педагога.)

Сістэма выхавання і адукацыі была ськіраваная на тое, каб школьнікі адпавядалі нейкаму штучнаму агульнаму стандарту. Але ў школе, аднак, вельмі шмат залежыла ад індывідуальнасці настаўніка. Акрамя таго, пасяля заняткаў школьнікі усё ж былі вольнымі. А вось тыя, што былі ў „інтэрнаце”, гэтай волі ня мелі.

* * *

Наш „настаўніцкі” службовы дом стаў якраз паміж двума інтэрнатамі. Наша кватэра была на трэцім паверсе і вокны выходзілі на стадыён мацінага інтэрната. У суботу пасяля заняткаў дзяцей забіралі дадому бацькі, у інтэрнаце ж заставаліся дзеці, у якіх бацькоў не было ці яны былі пазбаўлены бацькоўскіх правоў. Калі набліжаўся абед, з будынку інтэрната выбягаў дзяжурны „ывавацель” і крычаў: „Сіроты, абедаць!” Гэтае „сіроты, абедаць” уражвала мяне, 11-гадовую дзяўчынку,

але не дарослых „пэдагогаў”. Мама заўсёды абуралася такімі адносінамі і вельмі шкадавала гэтых абдзеленых дзяцей, але, зразумела, зьмяніць нічога не магла.

З „сіротамі” на выхадныя заўсёды заставаўся дзяжурны ывавацель. (Гэта была як бы дадатковая праца, па жадаўню.) У выхадныя плацілі, здаецца паўтары стаўкі. А вось у сьвяты плацілі двойны аклад. Мама заўсёды старалася запісацца працаваць на выхадныя, а вось на сьвяты ёй гэта не ўдавалася амаль ніколі. Памятаю, парторг Марыя Сямёнаўна гаварыла маме: „У сьвяты працуюць толькі камуністы. Ты, Маргарыта, не камуніст, дык і ня лезь.” Мама спрабавала запярэчыць, але што можна было даказаць партгору – нічога.

Усё гэтае жыццё было для нас змай чужым. Але мы не засяроджваліся на цяжкасцях. У мамы была мэта жыцця – каб я скончыла школу, паступіла ў інстытут і скончыла яго, бо без адукацыі яна не ўяўляла майго нармальнага дарослага існаваньня. А радасці жыцця мы шукалі самы. У вольны час мама рэгулярна вадзіла мяне ў тэатр, асабліва любіла ў Опэрны. Так з дзяцінства я палюбіла „храм мастацтва”.

Летам мы змай ездзілі на вёску, у лес. Мама вельмі любіла збіраць ягады-трыбы і заўсёды зьвяртала маю ўвагу на прыгажосць лесу, узгорка, на прывабнасць сунцаў у траве, на дзівосны „голас” леса, на ягоны шум і цішыню, на гойданне дрэваў над нашымі галавамі, на сонечныя праменьні скрозь сосны – і я прыглядалася і прыслухоўвалася. Так паступова ў маю істоту ўваходзілі тыя каштоўнасці, якія мне старанна прывівала мама. І потым, калі я ўжо стала дарослай, у якіх іншы лес я ні трапляла – ці то на Лепельшчыне, ці то на Бягомельшчыне, ці Горадзеншчыне – у мяне заўсёды было адчуваньне свайго, лагойскага лесу і краявіду, і я са здзіўленнем думала: „Вось жа першы раз я тут, а як бы даўно ведаю гэты мясціны, яны мне мілыя і – мае”. І радвалася гэтым сваім думкам.

На Беларусі так было заўсёды ў любым „незнаёмым” „новым” месцы. А вось за мяжой майёй Беларусі такога адчуваньня ўжо не бывала ніколі. Наадворт, ловіш сябе на думцы: „Усё такое ж: і трава, і краскі, і сьцяжынка, і дрэвы,

69. Студэнцтва. Спяванне песні.

а – не маё. Усё гэта прыгожа, а сэрца ня грэе. Душэўнага яднання з „чужой” прыродай чамусьці не адбываецца. Чужая прыгожая прырода як бы сама па сабе, а я – сама па сабе. Чаму так адбываецца? Ня ведаю. Пэўна, тут ёсць нейкая Боская таяміца.

Здараліся і мінуты забыцця. Глядзіш так на зялёную траву і кветкі і здаецца – ты на радзіме. А потым раптам пачуеш голас за вакном на чужой мове – і вяртаешся ў рэальнасць.

І ўспамінаеш простых вясковых жанчын у гумовых ботах, якія ідуць па журавіны ў балоты, і зайздросціш іхнаму шчасцю збіраць сёння свае ягады на вечнай сваёй зямлі. А потым думаеш, ці ж вечнай, бо голас рускага акупанта зноў скрыпіць недалёка. А мы, даверлівыя беларусы, нават не звяртаем увагі, як ён падбіраецца пад наша быццё.

У сваім вольным доме-радзіме мы зможам паправіць і палепшыць усё, што нас не задавальняе.

Калі ж страцім незалежнасць і гаспадарыць у нашым родным доме стане расей і кожны чужак, то што гэта будзе за жыццё? Так і будуць беларусы хадзіць з увогнутымі шыямі, пакуль ня вымуруць. І гэта нашчадкі Вялікага Княства!?

Усё гэта я вельмі добра ўсвядоміла за мяжой. У чужой краіне ты госяць. Ёю распараджаюцца яе гаспадары – і гэта справядліва. Але тут, за мяжой, я востра адчуваю сваю Бацькаўшчыну, якую вымушана была пакінуць, шчыmlіва разумею і ведаю, што ў мяне ёсць мая зямля, народ, свой дом, свой лад жыцця, свой вобраз думання і мэнтальнасць. Гэтага нельга страціць. І каб гэта нам заўсёды было, я б магла (мне здаецца) ахвяравацца нават жыццём.

СТУДЭНЦТВА ПАД САВЕТАМІ

Пасля сканчэння сярэдняй школы я вырашыла паступаць на філіялагічны факультэт і падала дакуманты ў Менскі педагагічны інстытут. Конкурс на

ўступных экзаменах на філфак ў 1969 годзе тут быў вялікі (10 ці болей чалавек на месца). Мы здавалі два пісьмовыя экзамены (2 сачыненні па беларускай і рускай літаратурах), вусны экзамен па мове і літаратуры адначасна (абітурыенты выбіралі толькі, вусны „беларускі” ці „рускі” экзамен) і гісторыю БССР.

На першы курс было 50 месцаў (дзве групы). Як жа „запаўняліся” гэтыя месцы?

У Савецкім Саюзе, быў распаўсюджаны так званы „блат”. Ён існаваў усюды. Дамагчыся нейкіх поспехаў тады ў кар’еры, у вучобе, у працы і г.д. можна было, ня маючы ніякіх здольнасцяў: дастаткова было „мець блат” (так казалі) – гэта значыць дамагчыся нечага па знаёмству. („Блатнымі”, як правіла, былі дзеці намэнклятуры і ўсялякага начальства). Яны і займалі пэўную частку студэнцкіх месцаў.

Была яшчэ квота на сельскую мясцовасць, г.зн. студэнтаў з „сельскай мясцовасці” (менаві-

та такі быў тэрмін). Іх набіралі па-за конкурсам, дастаткова было не атрымаць „2” на ўступных экзаменах. „Праходны” бал для астатніх абітурынтаў такім чынам узростаў (на той год на філфаку ён складаў 18 балаў: дзьве „пяцёркі” і дзьве „чацвёркі”). За сачыненне на ўступных экзаменах, звычайна, „пяцёрка” ня ставілі. Лічылася, што „ненавучаны” абітурыент (маўляў, ён жа не пісьменьнік) напісаць сачыненне на „5” ня можа – такая была „устаноўка”.

Пасля таго, як набор быў скончаны і групы былі набраныя, наступаў час так званага „пяціадсоткавага” набору, які дадаваўся да асноўнага, бо за пяць гадоў навучання ў інстытуце прыкладна 5 адсоткаў студэнтаў адлічвалі за непаспяховасьць. „ У гэтыя „пяць адсоткаў” ўваходзілі тыя, каму да „праходнага балу” трошкі не хапіла. (Я трапіла якраз у гэтыя „адсоткі”).

Шмат якія студэнты на філіялігчным факультэце педінстытута мелі слабое „агульнае разьвіцьцё”, асабліва так званыя „блатныя”. Тое ж можна сказаць і пра студэнтаў, якія скончылі савецкую вясковую школу, дзе настаўнікі ў тыя часы не заўсёды мелі вышэйшую адукацыю (а толькі спэцыяльную), кніг жа, мастацкай літаратуры і г.д. на вёсках не хапала.

Трэба сказаць, вясковыя студэнты нядрэнна здавалі экзамены, бо старанна зубрылі. Іхны ж агульны ўзровень (дзякуючы такой шкалярскай сістэме навучання) за 5 гадоў студэнцтва, на жаль, павысіўся ня шмат. „Блатныя” ж у працэсе экзаменацыйных сэсіяў нярэдка „адсейваліся” – выключаліся за нядачу экзаменаў. Так за 5 гадоў на нашым факультэце было адлічана 8 чалавек.

Маё студэнцтва пачалося з „бульбы.” У Савецкім саюзе студэнтаў ВНУ у верасні пасылалі на месяц ў калгасы зьбіраць ураджай бульбы. Паколькі я стала студэнткай Педагагічнага інстытуту мяя Максіма Танка (тады – імя М. Горкага), то 1-га верасня 1969 г. прышла не ў аўдыторыю, а на плошчу Незалежнасьці (тады пл. Ленина), куды з калгасаў прыслалі грузавікі з высокімі бартамі. Нас, студэнтаў, загрузілі ў кузаў і павезьлі ў вёску ў „падшофны” Халопініцкі раён. Разьмеркавалі па сялянскіх хатах (за тое сялянам „калгас даваў” сена ці яшчэ што).

Паколькі ніякага пэдагога з намі не паслалі, брыгадзір глянуў на нас і чамусьці прызначыў мяне „старэйшай”. (Пазьней, як пачаліся заняткі, „старэйшай” у студэцкай групе – г. зн. старасту групы – ужо прызначаў дэканат, і такое прызначэньне не магло стацца выпадковым: выбар старасты быў па пэўных (вядомых) крытэрыях, пад якія я не падыходзіла. Студэцкая аднасьць, дружба, пачуцьцё сяброўскага пляча (што характэрна для студэнтаў у Беларусі) былі для мяне найважнейшымі, і таму маё разуменьне гонару было несумяшчальным з абавязкамі старасты, якія вельмі нагадвалі абавязкі даношчыка. Стараста, напрыклад, павінен быў весці журнал наведваньня лекцый студэнтамі. За тры прапушчаныя лекцыі – за 6 акадэмічных гадзінаў – без даведкі ад лекара здымалі стыпендыю. Лекцыі нярэдка былі страшэнна не цікавымі, папросту тупымі, я ніяк не магла вытрымаць такі гвалт над сваёй асобай, і, каб не марнаваць час, папросту зьбягала з усялякага там „навуковага камунізму” і іншых „ізмаў” і неяк умудралася пры гэтым, каб стараста не заўважыла.)

На калгасную кватэру, куды нас разьмеркавалі з сяброўкай Тамарай Бондал, прывезьлі прадукты на ўсіх 25 студэнтаў і казалі: „Дзялі”. Нейкі час мы з Томай стаялі перад тым паў-кабана, вялізным кавалкам масла (кілаграмаў 15-20) і іншымі прадуктамі ў разгубленасьці. Як разьдзяліць на роўных 25 частак таго паў-кабана і тое масла – праблема. Але ў маладосьці ўсё вырашаецца лягчэй. Намучыліся, але падзялілі тое мяса-масла, як і ўсё іншае.

Наша гаспадыня ўставала ў 4 гадзіны раніцы, паліла печ. Мы з Тамарай мусілі уставаць па чарзе разам зь ёй, бо іншага спосабу згатаваць што-небудзь для сябе не было (ніякага газу ў той вёсцы не было – толькі печ). Не было тут ні тэлевізара, ні кіно. Таму пасля працы мы мыліся, вячэралі і ў 20 гадзінаў клаліся спаць.

У 4 раніцы па чарзе хадзілі па ваду да агульнага калодзежа. Нейка пагрозьліва шалясьцелі асіны над галавой, як бы папярэджаючы, што лета скончылася, хутка маразы, так што „ніякіх жартаў”. Чамусьці запомніліся менавіта гэтыя ранішнія „асінавыя папярэджаньні”. Тады я толькі прыслухоўвалася да гэтага „голосу лістоў” над

70. Студэнцтва – 2. Сяброўства.

галавой, назірала і любавалася. Ніякай трывогі, ня глядзячы на ўсё гэтае асінавае стараньне, не было. Але потым, амаль праз 30 год, на чужыне, калі я чула шэст чужых „заможных” дрэў, ад якіх трывожна сьціскалася душа і хацелася плакаць, я заўсёды ўспамінала тых нашых халопініцкія асіны...

Працавалі мы на полі цэлы месяц. Станавіліся ў баразну і зьбіралі бульбу ўручную, вёдрамі. Поўнае вядро высыпалі ў кубел грузавіка. І так цэлы дзень з перапынкам на абед. Балелі сьпіны. Калі ж у канцы месяца з нас вылічылі за харчаваньне, то за працу мы атрымалі рублёў па 8-10 і невялікую торбу бульбы. Гэта (пры сярэдняй зарплате 200-250 рублёў у БССР) быў надзвычай малы заробак, але такі быў „савецкі лад жыцця”, і ў студэнтаў не пыталіся, згодныя мы на тое, ці не.

Так было кожны год, акрамя апошняга 5-га курсу. (Але на „сельгасработы” ў СССР пасылалі ня толькі студэнтаў. Розныя НДІ, нават прадпрыемствы таксама ўключаліся ў „бітву за ўраджай”.)

У апошні дзень месяца нас зноў загрузалі ў грузавік і адвозілі, адкуль прывезьлі.

У кастрычніку пачаліся заняткі. Наш філялагічны факультэт быў „шырокага профілю” – беларуска-рускі (у дакументах, дарэчы, усюды пісалі „руска-беларускі). Але адукацыю па-беларуску ўсе 5 год мы атрымлівалі толькі па спецыяльнасьці (мова і літаратура). Усё астатняе выкладалася па-расейску.

Здавалася б, што „астатняе”? Другая палова прафэсіі – расейская мова і літаратура (якая ў інстытуце, дарэчы, лічылася „вышэйшай” у параўнаньні з роднай, беларускай). На справе было інакш. Па-першае, вучэбныя гадзіны на роднай мове займалі бадай ці ні адну дзясятую частку вучэбнага пляну. І гэта на філфаку! На іншых факультэтах (фізіка, матэматыка і г.д.) беларуская мова ўвогуле не гучэла. Антычная літаратура, лёгіка, тэорыя літаратуры, методыка выкладаньня літаратуры і мовы і г.д. – выкладаліся па-руску. Толькі „Уводзіны ў літаратуразнаўства” чытаў па-беларуску нябожчык прафэсар М. А. Лазарук. Гэта ўсё, што тычылася „прафэсіі”.

Акрамя таго, усё 5 гадоў вучобы нас проста „напампоўвалі” камуністычнай ідэалёгіяй. І якімі б не-навіснымі ні былі для нас гэтыя псэўданавукі, зда-

ваць экзамены трэба было. На першым курсе гэта была „гісторыя КПСС”, на другім – „дыялектычны матэрыялізм”, на 3-м – „гістарычны матэрыялізм”, потым „навуковы камунізм”, „атэізм”, „марксісцка-ленінская (!) этыка” і „марксісцка-ленінская (!) эстэтыка” і г.д. Усяго і ня ўспомніш. Усё гэта чыталася 2 разы на тыдзень па дзеве акадэмічных гадзіны (па столькі ж, як і лекцыяў па мове). Былі яшчэ і сэмінары. Да гэтых „сэмінараў” трэба было ня толькі чытаць усялякую камуністычную хлусьню (бо выклікалі „да дошкі”, як у школе), але і канспэктаваць працы Маркса-Энгельса-Леніна. На 1-м курсе я ўзялася была прачытаць „Сьвятое сямейства” Маркса, дык гэты „твор” адразу адбіў у мяне ахвоту чытаць, і тым больш канспэктаваць „першакрыніцы марксісцка-ленінскай філязофіі”. Але ж па наяўнасьці такіх канспэктаў ставіўся „залік”, без якога не дапускалі да экзаменацыйнай сэсіі. Каб студэнты не выкарыстоўвалі чужыя канспэкты, выкладчыкі ставілі свой подпіс у канспэктах тых, хто здаваў залік.

Ну дык нездарма кажуць: беларусы – народ кемлівы. Мы з сяброўкай заўсёды ўмелі прыдумашь якія-небудзь спосабы і „залік” здавалі па чужому канспэкту (якія пісалі паслухмяныя „зубрылы”).

У дадатак да прафэсійнай адукацыі, чатыры гады у нас выкладалася так званая „медыцына” з дзяржаўным экзаменам (!) у канцы 4-га курса. Усе студэнткі-гуманітары мусілі атрымаць найперш дыплём „медсястры запаса” (гэта значыць, на выпадак вайны). Потым нас ставілі на ваенны ўлік, выдавалі ваенны білет. (Праз некалькі год пасьяля заканчэньня інстытута мяне выклікалі на так званыя „ваенныя зборы”, якія праходзілі ў 9-м гарадзкім клінічным шпіталі.)

Самае сьмешнае, што гэты наш „дыплём” медсястры ў медыцынскай галіне права на працу не даваў (бо разьлічаны быў толькі на выпадак вайны). Так вась 4 гады па 2 лекцыі на тыдзень марнаваўся наш дарагі час (сюды ўваходзілі абавязковыя дзяжурствы ў шпіталях, за якія таксама трэба было атрымаць „залік”).

Асабліва ненавісныя для мяне былі заняткі па „грамадзянскай абароне” (цэлы семестар!). Вёў заняткі стары і вельмі тупы генэрал савецкай арміі. Ён проста адурываў нам галовы сваімі

„зарынамі”, „заманамі”, „супрацьгазамі” і ўсялякімі трэніроўкамі на выпадак „паветранай трывогі”. Ён так, залез пад скуру”, што я вырашыла „прынцыпова” не рыхтавацца да заліку. Ад тупога генэрала мяне ледзь ні ванітавала. Я гнеўна думала: „Ну навошта мне здаўся ягоны супрацьгыз з бомбасховішчам (на тэхнічным узроўні 1-й Сусьветнай вайны). Калі я хачу стаць добрай настаўніцай мовы і літаратуры, люблю гэтую прафэсію, вучуся паспяхова, ня выключаць жа мяне з інстытута за „грамадзянскую абарону!”

У выніку я разоў 5 ці нават болей „здавала” залік, і ўсё ж такі ўзяла генэрала „на змор”. Урэшце рэшт ён паставіў мне залік (відаць, таксама, каб мяне болей ня бачыць, бо ніякай „віны” за „няведы” ў маіх вачах ён ня бачыў, а толькі нешта іншае, што яму было, відаць, ня надта прыемна).

„ЗА АКТЫЎНАСЬЦЬ У ГРАМАДЗКІМ ЖЫЦЦЫ”

Здаецца, у 1972-м (ці 73-м) годзе камітэт камсамола педінстытута сфармаваў групу студэнтаў, чалавек 20-25, для паездкі пасьяля летняй сэсіі ў Польшчу ў пляне студэцкага міжнароднага абмену. Паездка ў Польшчу на тых часы – гэта была падзея. Мая школьная сяброўка Маісеева Наташа належыла да „прывілегіраванай” сям’і (яе бацька быў прафэсарам, доктарам навук і зарабляў на тых часы шмат). Але калі я сказала ёй па тэлефоне, што была ў Варшаве, у Польшчы, яна, як бы не паверыўшы, са здзіўленьнем перапытала: „Дзе-дзе? Вось гэта спра-а-ва!”

Да нас у Беларусь таксама павінна была прыехаць гэтка ж група з Польшчы.

Чаму камітэт камсамола? Бо іншых легальных маладзёвых арганізацыяў у СССР не існавала, і „пытаныя моладзі” без камсамола ня мог вырашаць нішто (акрамя КПСС), нават кіраўніцтва інстытута.

Студэцкая група была ў асноўным дзявочая, бо педінстытут быў „дзявочай” ВНУ. Мужныя, інтэлектуальна і фізічна разьвітыя хлопцы, як правіла, у педінстытут ня ішлі. У Савецкім Саюзе настаўнік меў невялікі заробак, і гэта была асноўная прычына непапулярнасьці настаўніцкай прафэсіі

71. Студэнцтва – 3. Чытаньне вершаў.

сярод мужчын. Дзеці раслі і вучыліся пад наглядам жанчын (ясьлі, садкі, школа) і атрымлівалі аднаковае негарманічнае выхаваньне. (Адсутнасьць „мужчынскага” выхаваньня – відаць, адна з прычынаў „жаноцкай” мэнтальнасьці шмат якіх беларусаў, што ў будучым трэба выпраўляць.)

Мяне ўключылі ў „польскую” групу не за посьпехі ў вучобе (хоць вучылася я добра), а за „актыўнасьць у грамадзкім жыцьці”. Гэта было галоўным, а я была актыўная і, як кажуць, на відавоку. Што ж гэта была за „актыўнасьць”?

Аднастайнае пэйднстытукае жыцьцё мяне не задавальняла, мой энэргічны характар, любоў да літаратуры і мастацтва штурхалі мяне ўсюды „ўдзельнічаць”. На літаратурна-музычных веча-

рынах на факультэце я чытала вершы і прозу, сьпявала, арганізоўвала паэтычныя вечарыны ці літаратурныя чытаньні, „культпаходы” ў тэатры, музэі, шмат вандравалі з сяброўкай Тамарай Бондал. Білеты для студэнтаў былі ільготныя, і мы, атрымаўшы стыпендыю, часта ехалі куды-небудзь хоць на выходныя дні. Аднаго разу, напрыклад, мы паляцелі ў Адэсу па „сонца”. Цэлы дзень гулялі па сонечным горадзе і радваліся васьне, якая на Беларусі пазьнілася. Вечарам з букетамі паўднёвых руж вярталіся ў Менск. Калі ляцелі дадому, далёка-далёка ў небе бачылі маланку.

Такіх і іншых уражаньняў было шмат, асабліва летам, падчас канікулаў, калі атрымлівалі „летнюю” стыпендыю за тры месяцы адразу (чарговую і за 2 месяцы канікулаў). Мы шмат ездзілі і хадзілі ў турыстычныя паходы (і пешшу, і на плятах, і на лодках). Жылі ў наметках, гатавалі на кастрышчы, сьпявалі „пад гітару”. Нам вельмі хацелася пабачыць сьвет (які вымяраўся тады выключна межамі Савецкага Саюза), і я надта марыла хоць калі-небудзь пабачыць Парыж. Я разважала так: сваё, яно ж вось тут, побач. Сваё я потым аб’езджу і нагляджуся, а пакуль трэба ездзіць і глядзець як надалей ад дому.

Як я памылялася! Зараз, закінуўшы лёсам далёка ад роднага дому, ад любай Беларусі, ні на якія парыжы не прамяняла б я нашу беларускую вёску Ліпск, што пад Бягомлем, хоць там у мяне і няма нікай радні, а толькі добрыя знаёмыя. Гэта – радзіма, мілая, самая лепшая, з цёплай зямлёй, багатым лесам, шырокім полем і высокай травой. Як я зараз цаню ўсё гэта, нашы прасёлачныя дарогі і добрых нашых людзей, як шкадую, што мала ўглядалася ў свае родныя беларускія мясьціны і твары. Зараз прыходзіцца ўспамінаць бачанае, а няўбачанае – ўяўляць. Сваё, найдаражэйшае, беларускае.

Няўжо так і ня ўдасца дома пазнаць спакой душы? Мілая зямля, дарогія лясы, узгоркі і дарогі, беларускія дарогі. Як жа бяз вас цяжка...

У часы СССР існаваў і іншы род „актыўнасці” – камсамольскі, у падтрымку ідэалёгіі кампартыі сярод студэнтаў. Але гэтага граху на мне няма, хоць аднакурснікі і выбралі мяне „камсоргам” групы. У студэнцкім калектыве існавалі толькі дзэве „грамадзкія” „пасады”: стараста (прызначаў дэканат) і выбраннік самых студэнтаў, які тады называўся „камсорг”.

Ніякай „камсамольскай дзейнасці” ў нашай групе не праводзілася (мне гэта было брыдка). Я арганізоўвала студэнтаў, як тады казалі, на „культурніцкія мерапрыемствы”, у чым была вялікая патрэба для ўсіх нас – гэтым я займалася з задавальненнем, і да мяне ніхто не чапляўся за „камсамольскія справы”.

* * *

У студэнцкім жыцці было шмат „абавязалак”. Так мы абавязаны былі восенню ехаць „на бульбу”, потым – на „галінкі” (калі Машэраў загадаў пасылаць усіх падрад у калгасы секцы галінкі на корм жывёле), потым – „дэманстрацыі трудзяшчыхся” і г.д. Пазней, працуючы навуковым супрацоўнікам у НДІ педагогікі, я амаль 10 гадоў ездзіла ў „падшэфны” калгас летам і восенню на летне-восенскія сельскагаспадарчыя працы. Кожны навуковы супрацоўнік, калі ён ня быў сур’ёзна хворым, абавязаны быў адпрацаваць ў калгасе два-тры тыдні за сезон.)

Існаваў і шэраг палітычных мерапрыемстваў, на якія студэнты былі абавязаны „зьяўляцца” (каб не знялі стypендыю ці ня выгналі з інтэрнату, хто ў ім жыў). Вялікім цяжарам для нас заўсёды былі „святочныя” савецкія дэманстрацыі. Дэканат называў старасце квоту прысутных ад нашай групы (ня менш паловы ці болей). Каб забясьпечыць „яўку”, гэтая колькасць студэнтаў павінна была ахвяравацца паездкай дадому на свята. Зь Менску на нашым курсе я была адна, мне ня трэба было ў свята ехаць дадому, як іншым, і я абавязана была прысутнічаць на гэтых „мерапрыемствах” заўсёды. На дэманстрацыі стараста адзначала прысутных у спісе і потым падавала гэтыя спісы ў дэканат. (Не адзначаны – чакай рэпрэсіі.)

Як жа мы ненавідзелі тых дэманстрацыі (1-га мая ці 7 лістапада)! Усімі сіламі мы стараліся

адкруціцца ад нашэння цяжкіх і вялікіх транспарантаў, якія пасля дэманстрацыі патрэбна было яшчэ і „здаць” адказнаму. (Але пасля дэманстрацыі гэтыя зламаныя транспаранты валяліся паўсюдна.)

І як гэта не падобна было на нашыя мітынгі і дэманстрацыі 90-х гадоў, калі мы зь вялікім гонарам неслі Бел-Чырвона-Белыя сцягі і адраджэнцкія плякаты.

БЫТ

У савецкія часы людзі жылі, у асноўным, на савецкую зарплату, якой хапала на сьціплае жыццё „ад зарплаты да зарплаты” (былі, праўда, і „прывіляваныя” прафэсіі і пасады). Савецкія людзі былі „невязныя” ды і грошай на ваяжы зарабіць не маглі: былі жорсткія абмежаванні на заробак (так званая „мяжа заробку”, якую перакрочыць было немагчыма).

Існавала юрыдычнае паняцце „непрацоўныя доходы”. Гэта значыць, што ніякага, нават мінімальнага, бізнэсу (напрыклад, нешта самаму пашчы і прадаць) ці „прыробку” не дапускалася (за гэта штраф альбо турма; быў артыкул у Крымінальным Кодэксе). Людзі часам нешта прадавалі-куплялі „з рук” (значыць, ня ў краме), але рабілася гэта асьцярожна, каб ня ўбачыла міліцыя.

На рынках сяляне і „дачнікі” прадавалі сваю прадукцыю, але іх грэбліва называлі „спэкулянтамі”. Прадаваць на рынку ўласна вырашчаную садавіну-гародніну лічылася непрыстыжным, нізкім заняткам.

А як жа цяжка было апранацца! Беларускамі жа дзяўчатам заўсёды хацелася выглядаць прыгожа (што традыцыйна на Беларусі). Гэта зараз на Захадзе імкненьне да прыгажосці наступіла неахайнасці, апушчанасці, абьякавасці, безгустоўшчыне. Але беларускія дзяўчаты-жанчыны і сёння трымаюцца культуры і традыцыі быць прыгожымі.

Сваё айчыннае адзеньне, як правіла, было старамодным, новыя мадэлі па савецкай завяздэнцы зацьвярджаліся ў вытворчасць доўга, пакуль не выходзілі з моды. А калі выпускалі нешта новае, то яго было столькі, што ўсе рызыкавалі хадзіць у адным і тым жа.

Абутак быў кандовы, без мазалёў не абыходзілася. Крамы былі перапоўненыя таварамі, але людзі „ганяліся” за імпартным, бо яно было лепшым. На працягу месяца крамы стараліся прадаць савецкія тавары. Іх куплялі слаба, і крамы паўсюдна не выконвалі плян па продажу тавару. І тады савецкая сістэма гандлю ў канцы месяца (квартала, года) звычайна „выкідала” ці „давала” „імпарт”, і плян забясьпечваўся. У канцы месяца ўсюды былі доўгія чэргі. Людзі спачатку займалі чаргу, а потым пыталіся: „Што даюць?” Імпартнае куплялі ўсё падрад: што „давалі”, тое й куплялі (ўсяроўна прыдасца). За саветамі быў нават такі жарг: „От жа тавараў будзе напярэдадні 2000 года, бо гэта ж канец месяца, канец квартала, канец года і канец тысячагоддзя!”

ПОЛЬШЧА

Пра „замежжа” мы, дзяўчаты, мала што ведалі, маўляў, хто іх там ведае, можа, і ў іх такая ж камуністычная фальш і „прынудзілаўка”, як і ў нас.

Палякі, аднак, аказаліся іншымі, чым мы. Але найперш мяне ўразілі вэнгерскія студэнты, зь якімі мы сутыкнуліся ў гатэлі „Рыўера” ў Варшаве ў самым пачатку нашай вандроўкі.

Тое што мы паходзім з „Саюза”, было відаць і па адзеньні, і па скаванай манеры паводзінаў і, напэўна, яшчэ па нечым няўлоўным. І я памятаю, зь якой нянавісьцю глядзелі і нешта злосна казалі ў наш бок гэтыя вэнгерскія студэнты (свае адносіны да ненавіснага ім Савецкага Саюза яны ськіравалі на нас). Я раптам убачыла, што быць савецкім – гэта сорамна, ненармальна і старалася ў публічных месцах маўчаць, каб рускай мовай (усе ў групе гаварылі па-руску) не выдаваць „савецкасьць”. Палітычна мы былі нясьведомыя, гэтую нянавісьць прымалі на свой бок і былі ўражаныя, як нам здавалася, яе несправядлівымі правамі.

У Варшаве мы былі тры дні і потым нас павезьлі ў невялічкі гарадок (назвы ня памятаю), дзе мы жылі ў нейкім інтэрнаце разам з польскімі студэнтамі.

Што кідалася ў вочы – яны былі больш свабодныя ў сваіх думках і словах. Яны таксама неяк грэбліва ненавідзелі Савецкі Саюз, казалі

пра рускіх „акупанты”. Адарваўшыся ад савецкай прапаганды, мы ўпершыню пачулі шмат іроніі і „нелюбові” да Расеі. Але з намі палякі былі ветлівыя і зьнешне сяброўскія. Яны ахвотна размаўлялі з намі і казалі, што нас, беларусаў, яны шкадуюць, бо мы, як і яны, знаходзімся пад рускай акупацыяй. Так я ўпершыню пачула пра тое, што наша Беларусь знаходзіцца пад рускай савецкай акупацыяй.

Зьнешняя культура паводзінаў у польскіх студэнтаў была, бясспрэчна, вышэйшая, яны былі больш выхаваныя. Але мы ўбачылі, што ў сваіх традыцыях мы, беларусы, больш шчырыя і гасцінныя. Так, напрыклад, нас уразіў іхны прыём. Нас вельмі гасцінна сустракалі і праважалі. Але адносіны на працягу месяца былі для нас вельмі дзіўнымі. Жылі мы разам з польскімі студэнтамі ў летніку, разам харчаваліся ў сталойцы, дзе па чарзе дзяжурылі палякі. І калі яны разносілі яду, то заўсёды спачатку – за „польскія” столікі, і толькі пасля гэтага падыходзілі да нас. Для мяне гэта было неверагодна дзіўна (бо ў нас, на Беларусі, такое недапушчальна, усё якраз наадварот: лепшае – гостылю, сабе ж – што застанеца), але так было, і ня толькі ў сталойцы. Тым ня менш разьвіталіся мы па-сяброўску і вярнуліся ў Беларусь, поўныя розных ўражанняў.

У 1991 годзе з групай фронтаўцаў я ўпершыню праз 20 год паехала ў Польшчу ў Беласток. Памятаю, запаўняючы нейкія паперы, я ўбачыла графу, якая пыталася, калі і дзе я была за мяжой, зь якой мэтай. Ня ведаю, ці запаўняюцца такія блянкі зараз, але яны існавалі яшчэ доўга.

ЦЭНТРАЛІЗАЦЫЯ

У 1982 годзе я скончыла асьпірантуру пры Пэдагагічным Інстытуце імя М. Танка (тады – імя М. Горкага, цяпер Пэдагагічны ўнівэрсітэт) і была „разьмеркавана” на працу ў Навукова-Дасьледчы Інстытут Пэдагагікі. Гэта быў юбілейны год Янкі Купалы і Якуба Коласа. Круглую дату плянавалася адзначыць ва ўсіх сфэрах культурнага жыцьця Беларусі, і ў пэдагагічнай сфэры таксама. Але ў нас у Інстытуце чамусьці пра гэта ўспомнілі пазнавата, а трэба было да юбілею ў якасьці дапаможніка для сярэдняй школы выпусьціць два

дзяфільмы: „Якуб Колас. Жыцьцё і творчасць” і „Янка Купала. Жыцьцё і творчасць” (у двух частках кожны). Тэрміны ня тое што „падціскалі”, часу не засталася зусім.

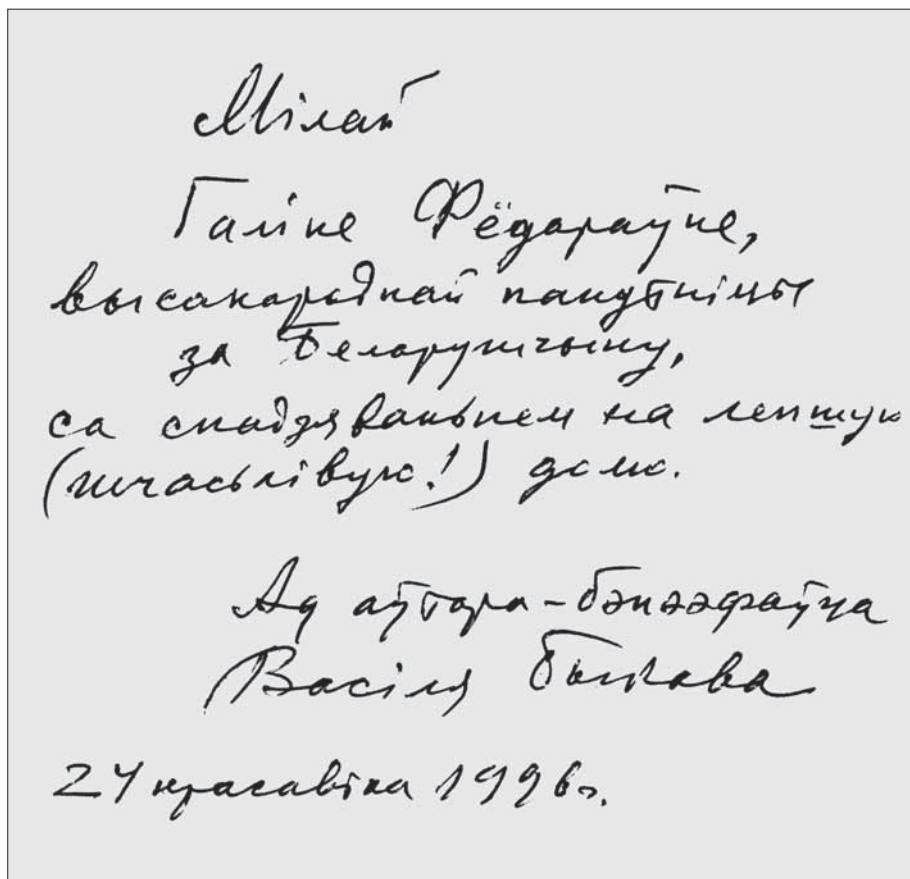
Дырэктар Інстытуту, мой былы дэкан, нябожчык Міхаіл Арсеньевіч Лазарук, ведаў мяне па Інстытуту як актыўную студэнтку, і, пакуль мне яшчэ не зацьвердзілі навуковую „тэму”, вырашыў даручыць мне гэтае адказнае заданьне – арганізацыю вытворчасці двух дзяфільмаў.

Ён выклікаў мяне да сябе ў кабінет і акрэсьліў задачу, сказаўшы, што трэба, па-першае, дамовіцца з лепшымі фатографамі БЕЛТА на рабленьне

здымкаў (па мясяцінах беларускіх геніяў) і выраб фатаграфіяў для дзяфільма і, па-другое, дамовіцца з кінастудыяй Беларускай кінастудыі аб тэрміновай нашай замове на два дзяфільмы.

Магчымасцяў зрабіць гэтыя дзяфільмы на Беларускай кінастудыі, як аказалася, не было: гэта спецыяльны вытворчы працэс, і ў нас на Беларусі ён наладжаны ня быў. Рабіць трэба было на Ўкраіне, у Кіеве, на кінастудыі імя А. Дажэнкі.

Тады М. А. Лазарук і даручае мне зьездзіць у камандзіроўку на кінастудыю імя А. Дажэнкі. Прыляцеўшы ў Кіеў, я адшукала кінастудыю. Тут добра ведалі імёны і творчасць нашых вялікіх

72. Надпіс (дэдыкацыя) Васіля Быкава для Галіны Пазыняк на шостым томе збору твораў пісьменьніка, дзе зьмешчана апавесць „Сьцюжэ”.

Милая Гал,

саждаме вішчы Вас з Днём народзіння і шчыра
маганю добрага здароўя і шчасця на зямле, але і про-
чыі свайні межы. Мемкай ро снува, на-саце веданю,
але шр дробіш — мусіш! Хаче ёно, як наладзець, і дземя-
святка, але гісторыя — парба вяртальва кафта і нікоі шр
рабіць там, як рэжыя мурроў мурагара. У гэ свай, нара-
гансалынак лёгіка. Хіба галань росах дэбеліна гоўра.
Гімна мотыка і не даракачца. Але малалю маюць смары,
і гай іх бома!

Ало шр і і. М. дзмі мездя у тымэрале молем зворуч
дэпра (сольна, мёна), ку а прывч, старус?.. тельмера смары
і шрхх шрвоу. Млр буде дачей — тансана кевоўрама,

Вешыні маганю Вам добрага і шчырага, Вялікай даў-
шча — тансана. З. С. — маё шчырае вітантлі. Каснедзель
на дзе, шр аўтомат, маё шчырае да ёно, як і 10 год
там. Я ёно вешыні наваман і мабно.

Аўтомат Вас, Парамонькія — Васіля Д.

Дарзія Галі і Зянон,

прыміце мае шчырыя віншаванні з нагода
св. Кандаў а тасана — Кавалевскага, нова-
стагоддзя, навага ўсталявання аўтарскага
ісуса Хрыста. Будзе надзівацца, што гэты
зоблік магутных сілаў паслужыць наўрашчыне
справе Беларусі, камані модаў і адзінак.
Увечнамо кіраўні Зянона і той дубравы,
мучо спадае тэа дэ (і'яно). Славага — Галі і
Розар. Учасны вам — на злучэнне і ў сьвечу!
Мове Делура!

Аўганаро — Рэсіа Дыкаў

Шаноўна сьладар Зянон,
шаноўная сьладарка Галіна!

Найперш вітаю вас абедзвух з
наступнай вясны, з тым, што Бог даў
пераможчы зіму. У нас рэб, у Нёмчэ-
гоме, дзяк ужо рэчывец на кустах
кунюці. Моша, дамовец і да Лесерма...

— Я перабраўся зьмят далеб на замаг,
і чынер тоўву у Франкфурце не мабіл.
Горад сьрап і праготы, кватэра нішэ
сабе, — лепшая гом у Менску. Каць і не
свад і гасобай. Трацуро, пішы і, вядома ч,
трываю боь за нашую радзіму, якая... Але
самі вядасце, якая... Гора праготы зьмясць
артыкул А. Рэдуць і да Беларусь амагоньню
і З. Прагоньня ("Мясювожне новосці" х 9) і падрукаў;
а ці троба зноў Зямлю ледзі і тое вядарэе
балета? Зноў м чынер проста заб'юць. Гата м
не Украіна, дзе ўбес совет нагнеба суньмаць
Курьма. Суньмаць Лукаша не нагнамеца, бо
ў яго моьт дна совету абаронца.

Калі што нішэце, рваніце.

мой тэл/фак 49.69.25.508.882.

Швабчэ вам, рдароў і косьпену!

Абдомаю - Васіль Башаў

2 сакавіка 2001

паэтаў і пра неабходнасьць прапусьціць у вытворчасць нашыя сцэнары без чаргі пагадзіліся. Аднак – невялікая, але рашаючая „загвоздка”. Згоды кіраўніцтва Украінскай кінастудыі (каб прыняць нашыя сцэнары без чаргі), аказваецца, недастаткова. На такое „парушэньне парадку” павінна быць згода Міністра кінамаграфіі СССР. „Калі такая згода будзе, мы з задавальненьнем возьмемся за вашыя дыяфільмы і пастараемся іх зрабіць як найхутчэй, у першую чаргу”, – са спачуваньнем сказаў мне дырэктар кінастудыі.

Я вярнулася ў Менск. У той жа дзень мне выпісалі камандзіроўку ў Маскву. За гады

асьпірантуры я ня раз езьдзіла туды ў навуковыя камандзіроўкі і мела „шчасьце” сутыкацца з маскоўскай бюракратыяй, ня раз назірала іхную пагарду, грубасьць і нецярпімасць да „пріезжых”. Але Міхаіл Арсеньевіч прасіў пастарацца. Урэшце, гэта трэба было для Беларусі – і я паехала.

Я прывезла згоду Міністра кінамаграфіі СССР па пазачарговую вытворчасць дыяфільмаў на Украінскай кінастудыі.

У інстытуце мяне лічылі амаль што „героём”, а мне было сумна і дзіўна, што каб зрабіць усяго толькі дыяфільм, прыйшлося прасіць дазволу там, дзе ніхто ня меў ніякага дачынення ні да Украіны, ні да Беларусі.

Праца над дыяфільмамі, пры ўсёй яе савецкай адміністратарскай экзатычнасьці, дазволіла мне, аднак, неўзабаве пазнаёміцца з нашым вялікім пісьменьнікам Васілём Уладзімеравічам Быкавым. Гэтае знаёмства і добрыя адносіны захаваліся на ўсё жыццё.

76. У Жлобінскім дзіцячым шпіталі. 1994 г.

ПЭДАГОГІКА

Калі казаць, што дала мне 5-гадовая прафэсійная адукацыя ў пэдаінстытуце, дык гэта пэўныя веды па мове, літаратуры і па мэтодыцы іхнага выкладаньня (веды маглі б быць вышэйшымі, каб большую палову студэнцкага часу не стлумілася на „камунізм”, на вывучэньне розных „ізмаў”). Як стаць добрым пэдагогам – гэтаму нас вучылі зусім недастаткова, хоць мы на „пяцёркі” здавалі „гісторыю пэдагогікі” і „савецкую пэдагогіку”. „Павага да асобы вучня”, „пэдагагічны падыход”, дабрыва да вучня – пра гэтыя прафэсійныя якасьці нам, студэнтам, гаварылася зусім не дастаткова. Казалі пра „эстэтычнае”, „маральнае” („нравственое”), „камуністычнае”, „працоўнае” і ўсялякае іншае выхаваньне. Мы чулі, што „настаўнік павінен любіць дзяцей”, але гэтыя гаворкі былі хутчэй абстрактнымі. Казалі пра настаўніцкую патрабавальнасьць да вучняў. Пра тое, што

настаўнік павінен дамагацца аўтарытэту ў вучняў і якім чынам – амаль не гаварылася.

Школе ж патрэбны настаўнік з добрым сэрцам. Толькі ён павінен вучыць і выхоўваць патрыётаў Бацькаўшчыны-Беларусі. Сёння нашай краіне найперш неабходна так выхоўваць моладзь, каб яна любіла сваю зямлю, свой край, сваю родную беларускую мову, паважала людзей. Усё астатняе

– прыродны розум і кемлівасьць – закладзены ў нашым беларускім этнасе Богам.

Галіна ПАЗЬНЯК

2005-2006 гг., Нью-Ёрк

Надрукавана: („*Беларускія Ведамасьці*”, –2007, №1(60), стар.7-11); („*Беларускія Ведамасьці*”, –2006, №5 (59), стар.5-7).

*

№ 71.

Мілай Галіне Фёдарэўне, высакароднай пакутніцы за Бацькаўшчыну, са спадзяваньнем на лепшую (шчаслівую!) долю. Ад аўтара-бэнэфаўца Васіля Быкава. 24 красавіка 1996 г.

№ 72.

Мілая Галя,

Сардэчна віншую Вас з Днём нараджэньня і шчыра жадаю добрага здароўя і шчасся на чужыне, але з роднымі сваімі людзьмі! Цяжкая то справа, па сабе ведаю, але што зробіш – мусіш! Хаця яно, як паглядзець, і беспрасветна, але гісторыя – надта вяртлявая кабета і ніколі ня робіць так, як розныя мудрыя прадбачаць. У яе свая, парадаксальная лёгіка. Але маладыя маюць спадзеў, і дай ім Божа!

Мы з І. М. Другі месяц у Нямецчыне, жывем увогуле добра (сытна, цёпла), ну а правы, статус?... Ніякага статусу і ніякіх правоў. Што будзе далей – таксама невядома.

Вельмі жадаю Вам добрага ў жыцці. Вашай дачушцы – таксама. З. С. – маё шчырае вітаньне. Нягледзячы на ўсё, што адбылося, маё стаўленьне да яго, як і 10 год таму. Я яго вельмі паважаю і люблю.

Абдымаю Вас, даражэнькія – Васіль Б.

№ 73.

Дарагія Галя і Зянон,

Прыміце мае шчырыя віншаванні з нагоды св. Калядаў а таксама – Новагодзьдзя, новастагодзьдзя, новага тысячагодзьдзя ад народзінаў Ісуса Хрыста. Будзем спадзявацца, што зьбег гэтакіх магутных сілаў паслужыць нарэшце справам Беларусі, нашай любай і адзінай. Усырешаны кнігай Зянона і той добрасьцо, якую сказала пра яе (і яго) “Свабода” – Уладзія і Рыгор. Шчасся вам – на чужыне і ў сьвеце! Жыве Беларусь! Абдымаю – Васіль Быкаў.

№ 74.

Шаноўны спадар Зянон,

Шаноўная спадарыня Галя!

Найперш віншую вас абодвух з наступам вясны, з тым, што Бог даў перажыць зіму. У нас тут, у Нямецчыне, дык ужо зелянеюць на кустах пупышкі. Можа дажывем і да Лецечка...

Я перабраўся яшчэ далей на захад, і цяпер жыву ў Франкфурце на Майне. Горад стары і прыгожы, кватэра нішто сабе, – лепшая чым у Менску. Хоць і не свая і часовая. Працую, пішу і, вядома ж, трываю боль за нашу радзіму, якая... Але самі ведаеце, якая... Учора прачытаў гнёсны артыкул А. Фядуты пра беларускую апазыцыю і З. Пазьняка (“Московские новости”, № 9) і падумаў: а ці трэба зноў Зянону лезьці ў тое выбарчае балота? Яны ж цяпер проста заб'юць. Гэта ж не Ўкраіна, дзе ўвесь сьвет падняўся супраць Кучмы. Супраць Лукаша не падымецца, бо ў яго любы для сьвету абаронца.* [**Так ў тэксьце*]

Калі што пішыце, званіце. Мой тэл/факс 49-69-95-508-882. Шчасся вам, здароўя і посьпехаў! Абдымаю – Васіль Быкаў. 2 сакавіка 2001.

АПОВЯД ЧЫСТАГА СУМЛЕННЯ

Кніга дэпутата Вярхоўнага Савета 12 – га скліканьня Сяргея Навумчыка „*Сем гадоў Адраджэньня альбо фрагменты найноўшай беларускай гісторыі (1988-1995)*”, якая выйшла нядаўна ў Варшаве (*Варшава – „Беларускія Ведамасьці”, Прага – „Človek v tísni”, 2006 г.*), захапляе з першай старонкі. Прачытаўшы яе, уражае, з аднаго боку, як дакладна перададзена атмасфэра беларускага Адраджэньня, зь іншага – сам аповяд пра ахвярную працу Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце.

У тых, хто быў удзельнікам падзеяў ці падтрымліваў Апазыцыю БНФ у Вярхоўным Савеце на плошчы Незалежнасьці, кніга абуджа шмат асацыяцыяў- ўспамінаў і аднаўляе ў памяці ўздым і аптымізм 90-х.

Іншым, маладым, хто па ўзросту тады ня мог асэнсоўваць тэя гістарычныя перамены, кніга Сяргея Навумчыка раскрывае праўдзівыя падзеі нядаўняга часу. І гэта надзвычай важна, бо аднаўленьне незалежнасьці не „звалілася зь неба” (як хлусяць антыбеларускія прапагандысты), а было здабытае (ў выніку змаганьня пакаленьняў беларусаў і пры падтрымцы грамадства) неверагодна цяжкай, гераічнай і ахвярнай працай нешматлікай фракцыі фронтаўскіх дэпутатаў ў парляманце – авангардам сапраўднай беларускай эліты. Дзякуючы іх дзейнасьці, не абарвалася „нітка шчасьця”, пераемнасьць адраджэньня Беларускага духа ў пакаленьнях, і беларусы як народ не сыйшлі ў небыцьцё. А гэта цалкам магло стацца, каб не адбыўся Акт Незалежнасьці і Беларусь засталася б часткай імпэрскай Расеі. Менавіта гэтага дамагалася сваёй коснасьцю і саветызмам большасьць прамаскоўскага Вярхоўнага Савета БССР 12-га скліканьня.

Я памятаю гэтыя часы і атмасфэру тае пары, бо разам з авангардам беларускага грамадства таксама вырастала з жыцьця і ўзмацнялася мая нацыянальная сьведомасьць.

Расказваючы, што папярэднічала парляманцкай дзейнасьці адраджэнцаў, Сяргей Навумчык піша пра разгон „*Дзядоў-88*”, „які меў шырокі

розгалас” у грамадстве. І я памятаю, як гэта было, як (нібы сабак спусьцілі з ланцуга) „клеімилі позором” „неформалов” (гэта пра нас) ва ўсіх дзяржаўных СМІ (а іншых СМІ не было), як кожны дзень зьяўляўся шэраг артыкулаў-падманаў, як абзывалі нас „фашыстамі” ды іншымі абразьлівымі словамі за нашу прагу свабоды і незалежнасьці ад страшнай імпэрыі, як нас запалохвалі і як мы вучыліся не баіцца.

„Пашырыліся патрабаваньні аб беларусізацыі”, – піша аўтар, які тады жыў у Віцебску. А я ўспамінаю пачатак 1990 года – тры дні мітынгаў у Менску, калі цалкам савецкі Вярхоўны Савет БССР 11-га скліканьня прымаў Закон аб мовах, як спрачаліся савецкія дэпутаты, як лямантаваў, не навідзячы беларускую мову, лімітаваны „дэпутат БССР” артыст Менскага рускага тэатра Янкоўскі ды выступаў супраць адзінай дзяржаўнай беларускай мовы (фрагмэнты гэтага абмеркаваньня паказвалі ў „Навінах” на ТБ”), і як паграбаваў народ прыняцьця гэтага Закону.

У першы дзень абмеркаваньня Закону ў Вярхоўным Савеце ўся плошча Незалежнасьці (тады Леніна) па закліку Беларускага Народнага Фронту была запоўнена менчукамі. Мы патрабавалі, каб адзінай дзяржаўнай мовай стала беларуская мова.

Назаўтра дэпутацкія дэбаты працягваліся, і тысячы людзей зноў сабраліся ля Вярхоўнага Савета, выкрыквалі лёзунгі і патрабаваньні. Мы былі ўсе разам, знаёмыя і незнаёмыя беларусы, мы адчувалі сябе народам.

На трэці дзень абмеркаваньня нам афіцыйна дазволілі мітынг каля Дому палітасьветы, і тысячы менчукоў хлынулі туды. Людзі былі настроеныя на перамогу. Гэта радвала і ўздымала. Упершыню ў БССР тысячы людзей узьняліся ў абарону беларускай мовы. Шмат хто з іх гаварыў па-руску, але чыстая хваля Адраджэньня ўскалыхнула ў беларусах тое, што 70 гадоў спала ў душах за саветамі.

С. Навумчык успамінае ясну 1990-га – выбары ў Вярхоўны Савет БССР і якія неверагодныя перашкоды стваралі савецкія ўлады кандыдатам

ад Фронта. І я ўспамянаю, як у Менску Фронт аб'яднаў усіх вылучаных сваіх кандыдатаў у Вярхоўны і мясцовы Саветы. У Фронце была наладжана вучоба кандыдатаў усіх узроўняў. Мы слухалі лекцыі спэцыялістаў розных галінаў аб будучай дэпутацкай дзейнасці (эканоміка, гаспадарка, гісторыя, паліталёгія і г.д.). Такую ж „вучобу” правёў 2-3 разы і Райвыканкам Маскоўскага раёну Менска, на тэрыторыі якога я жыла і, як кандыдат у дэпутаты Гарсавета, прысутнічала на гэтых паседжаньнях.

Памятаю, як пасля заканчэння лекцыі мяне запрасіў у кабінет адзін чыноўнік райвыканкаму. „В доверительной беседе” ён паспрабаваў „расплюшчыць” мне вочы на некаторых дзеячоў у нашым адраджэнцкім руху. Ён гаварыў, што да нас „уліліся” гэбісты, называў вядомыя прозвішчы. „Ці ж гэта ваша кампанія?” – скончыў ён сваю „праработку”. Ды я не збіралася верыць ягонаму „шчыраму” голасу, хоць (час паказаў) КГБ, сапраўды, рабіў аператыўныя крокі, каб ня даць узмацніцца Адраджэнню.

Але не гэб вырашаў тады лёс будучай незалежнай Беларусі. Яго вырашалі тады лепшыя беларускія дзеячы Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце, Беларускі народ і Беларуская адраджэнцкая плошча. Высілкі КГБ маглі прынесці пэўную канкрэтную шкоду, але паўплываць на народны ўздым яны не маглі.

Галоўная каштоўнасць кнігі Сяргея Навумчыка – расказ пра парламанцкую дзейнасць Апазыцыі БНФ. Гэты расповяд для нас вельмі істотны, бо зыходзіць з „першых вуснаў” сумленнага чалавека, які расказвае так, як было, абапіраючыся на стэнаграфы паседжаньняў Вярхоўнага Савету. Тут усё – праўда. Сяргей Навумчык раскрывае знутры характэрны працэс змаганьня з рэакцыйнай дэпутацкай большасцю, іх няздольнасць да нацыянальнай палітычнай дзейнасці, неразумённе паняццяў „суверэнітэт”, „геапалітычная сітуацыя”, „незалежнасць”, „нацыянальны інтарэсы”, паказвае іхнюю воўчую ўпартасць супраць беларускага Адраджэння і падтрымку рашэнняў у інтарэсах Масквы. Тыя, хто тады назіраў за дзейнасцю Апазыцыі БНФ праз СМІ, не маглі ведаць пра ўсе цяжкасці прыняцця гістарычных рашэнняў.

Апазыцыя БНФ вынесла на 2-ю сесію некалькі дзясяткаў заканадаўчых прапаноў і законапраектаў, піша аўтар. І знешне гэта ўспрымасца як належнае. Але за гэтым сыціплым выказваньнем – бяссонныя ночы, абмеркаваньні, ахвяраваньне ўласным асабістым жыццём на карысць Бацькаўшчыны. І такое цяжкае жыццё доўжылася амаль шэсць гадоў. За гэты час сябры Апазыцыі БНФ паступова становіліся прафэсійнымі палітыкамі-змагарамі.

А напачатку гэта была неверагодна цяжкая праца першапраходцаў. Некалькі разоў я прысутнічала на абмеркаваньнях палітычных пытанняў у Апазыцыі БНФ (знаходзячыся ў Вярхоўным Савеце па агульнафронтаўскіх справах і як дэпутат Менгарсавета). Я насамрэч бачыла, як вырацоўвалася палітычная тактыка ў працэсе абмеркаваньня пэўнай палітычнай праблемы. Дыскусія, аргументаваньня спрэчкі давалі магчымасць дэпутатам Апазыцыі БНФ разглядаць пытаньне з усіх бакоў і вырацоўваць аптымальныя рашэнні. Прытым, што характэрна, усе шукалі правільнае дзеянне і дыскусавалі без амбіцыяў, агульная справа была над усім. Гаварылі канкрэтна, коротка і па тэме (быў рэглямант і калі хто адыходзіў ў бочныя разважаньні, то старшыня тут жа выпраўляў становішча і ніхто ня крыўдзіўся) І ўжо калі прымалі рашэнне, яно абавязвала кожнага і ўсе яго трымаліся.

Але іхняя дэпутацкая праца тым не абмяжоўвалася. Гэта была яшчэ свайго роду і ў высокай ступені творчая дзейнасць, дзе трэба было арыентавацца ў сітуацыі непасрэдна ў Авальнай залі. Іхныя калектыўныя „экспромты” былі бліскучыя. Чытаючы пра абмеркаваньне закона аб адкліканьні дэпутатаў, аб прыняцці Дэкларацыі аб суверэнітэце і інш., зноў перажываеш цяжкія моманты змаганьня. І узнікае пачуццё найвышэйшага захаплення ад дасціпнасці і агульнага інтэлекту гераічнай Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце, ад аператыўнасці іхняга мыслення, ад гнуткага валоданьня сітуацыяй.

Думаю, што парламантарам нават самых магутных дзяржаваў сьвету можна б было павучыцца ў беларускіх герояў – Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце. Настолькі яны былі актыўныя, наступальныя, самаахвярныя, зьяднаньня і разумныя.

77. *Дыскусія ў Вярхоўным Савеце. Справа ля мікрафона Сяргей Навумчык.*

Аўтар нагадвае нам, як цаной вялікіх намаганняў ішоў працэс вяртаньня беларускасьці, і які страшэнны націск праймпэрскіх сілаў (у якіх была і ўлада, і СМІ) прышлося стрымліваць адраджэнцам, успамінае і публікацыю ліста групы бацькоў з Рагачова. І я цалкам пацвярджаю праўду ягоных слоў.

У сталіцы Беларусі ўсе пытаньні адраджэньня беларускасьці дзіцячых устаноў курывала Камісія па адукацыі Менгарсавета, якая праводзіла пільны кантроль за гарадзкім Упраўленьнем адукацыі па бесперабойным пашырэньні беларускіх школаў у Менску. Нас (дэпутатаў Камісіі) цікавіла таксама, як да гэтага працэсу адносяцца бацькі навучэнцаў і настаўнікі. З усёй адказнасьцю канстатую: перавод садкоў і школаў у статус беларускамоўных з боку настаўнікаў і бацькоў успрымаўся прыхільна – мы правялі сотні перамоваў і сустрэчаў і пераканаліся ў гэтым. А гэтак званыя „калектыўныя лісты” бацькоў і іншая праца „пятай калёны” – гэта справа шалёнай антыбеларушчыны, кіруючы цэнтар якой, зразумела, быў у Крамлі (а дакладней – на Лубянцы).

Але адраджэнцы „трымалі ўдар”. Сябры Камісіі Менгарсавета па адукацыі праводзілі сходы ва Упраўленьні транспарту Менска, у Маскоўскім РАУС, ва ўпраўленьні гандлю, у некаторых цэнтральных крамах. Мы выкарыстоўвалі любы шанец, каб увасобіць ідэю беларускай незалежнасьці. Беларускія школы-садкі расьлі, як грыбы. Але усё, як піша С. Навумчык, „даводзілася „выбіваць”, бо кебчаўскае чынавенства моцна супраціўлялася адраджэньню беларускасьці.

Узгадваючы пра падзеі тых часоў, аўтар часам дае характарыстыку некаторым вядомым ў беларускім грамадзтве асобам з палітычнага пункту гледжаньня. Шмат добрых слоў сказана пра двух славутых беларусаў, якія адразу падтрымалі Фронт – Васіля Быкава і Рыгора Бардуліна.

І яшчэ адна асоба, пра якую абсалютна праўдзіва гаворыць аўтар кнігі С. Навумчык – гэта Станіслаў Шушкевіч. Памятаю, як моцна, крок за крокам, ён расчароўваў усіх тых адраджэнцаў, хто на яго спачатку так спадзяваўся.

Калі ў 1989 г. пачалося вылучэнне кандыдатаў у дэпутаты Вярхоўнага Савета СССР, увесь Фронт узмоцнена змагаўся за вылучэнне сваіх кандыдатаў. Але зарэгістраваць фронтаўцаў тады (па выбарчым законе СССР) не ўдалося, і Фронт заклікаў сваіх сяброў дапамагач С.С. Шушкевічу (а Шушкевіч абавязаўся падтрымліваць беларускія адраджэнскія каштоўнасці і фронтаўскія прынцыпы). Бяз гэтай нашай дапамогі С. Шушкевіч стаць двойчы дэпутатам (СССР і БССР) ня змог бы. Усю ягоную выбарчую кампанію падрыхтавалі і правялі фронтаўцы. Мы ж верылі яго словам аб адданасці Беларусі. Я добра памятаю тых загарарных дні. Мы хадзілі па кватэрах, клеілі лістоўкі, агітавалі. Найбольш гэтыя выбарчыя кампаніі памятаюць мае ногі і ногі шматлікіх сяброў Фронту – колькі было выхаджана па раёнах, вуліцах, дварах і прыступках менскіх дамоў. Увесь Фронт агітаваў за Шушкевіча.

Потым, назіраючы сесіі ВС па ТБ, я ня раз з горыччу шкадавала, што столькі сілаў аддала на змаганьне за С. Шушкевіча, так расчараваў нас гэты чалавек – шукальнік згоды (як ён сам вызначаў сваю пазыцыю), а на справе – ня моцны чалавек, высокая пасада якога аказалася яму не па плячу і прынесла так шмат прыкрасьцяў і няспраўджаных надзей адраджэнцам Беларусі. І зараз, чытаючы кнігу, гэтае пачуццё ўзнікае зноў і зноў, ад старонкі да старонкі, бо у самыя крытычныя моманты, дзе патрэбна была актыўная пазыцыя С. Шушкевіча, ён часта маладушнічаў, марудзіў, угінаўся і марнаваў нацыянальныя магчымасці Беларусі.

Чытаючы старонкі, прысьвечаныя барацьбе Апазыцыі БНФ за вяртаньне Незалежнасці, мы бачым, як цяжка здабывалася Незалежнасць, як шмат што залежыла ад палітычнай інтуіцыі, расшучасці і інтэлекту дэпутатаў-фронтаўцаў. Абмежаванасць, коснасць і цыннізм ворагаў беларушчыны ўражваюць, хоць расказ ідзе стрымана. Бачым і антынезалежніцкую пазыцыю тых, хто сёння выступае ў ролі „апазыцыі“ і барацьбітоў, з рэжыма.

Пацьвярджаецца старая праўда: прыгожа і востра здольны гаварыць шмат хто. Але за аднымі і тымі ж словамі можа стаць супрацьлеглае: шчы-

расць і хітрасць. І каб адрозьніваць адно ад другога, у палітыцы, як нідзе, трэба ведаць, што гэта за чалавек, якая яго „гісторыя“, за што ён змагаўся ўчора, 5-10 гадоў таму і ці падтрымліваў ён нацыянальныя беларускія інтарэсы адкрыта, не хавачыся пад лаву. Інакш мы рызыкуем быць моцна падманутымі.

Зраднікі беларушчыны былі раней, на жаль, ёсць яны і сёння. Але каб учарашні непрыяцель беларускіх інтарэсаў ператварыўся сёння ў „змагара“ за іх – гэта ўжо падазрона (хоць такое і здараецца ў гісторыі барацьбы). А менавіта дзейнасць перакідчыкаў, пра якіх мы чытаем у кнізе С. Навумчыка, прывяла да сённяшняга бездапаможнага стану. Памятаю трансляцыі па ТБ сясіяў Вярхоўнага Савету позна ноччу, а 1-й-2-й гадзіне. Тады думалася: ну, здаецца, пазабіваў бы гэтых рэтраградаў, гэтую прадажную дэпутацкую большасць. А сёння гэтыя лябедзькі-калякіны прафануюць змаганьне і плумяць Адраджэнне, начапіўшы маскі „апазыцыі“.

Кніга С. Навумчыка дапамагае аднавіць ў памяці шмат што. Напрыклад, як несур’эзна ўспрымаўся тады дэпутат А. Лукашэнка ў Вярхоўным Савеце і ў адраджэнцкім грамадстве. Калі мы збіралі подпісы ля Галоўпаштамта за фронтаўскага кандыдата ў прэзідэнты, каля нас заўсёды быў тлум народу. Людзі шчыра падпісаліся. І да нас як правіла „прымазваліся“ 2-3 зборшчыкі за Лукашэнку. Мы са здзіўленьнем глядзелі ў іх бок, (да іх падыходзілі людзі неахвотна і мала) і не маглі надзівіцца, як яны могуць сур’эзна займацца гэткай беспэрспектыўнай справай. Што Лукашэнка, мякка кажучы, „ня цягне“ на прэзідэнта – для нас было настолькі відавочна, што мы толькі ўсміхаліся... І гісторыя навучыла нас, што ў адказныя часы барацьбы трэба ставіцца вельмі сур’эзна да праціўнікаў, да ўсіх праяваў гэтай барацьбы і ня ськідваць з рахунку нават самыя на першы погляд бязглуздыя „праекты“ супернікаў.

Кніга С. Навумчыка выдатна ілюструе, што палітыку можна і патрэбна рабіць чыстымі рукамі, і пісаць пра яе таксама – праўдзіва, так, як было. Для гэтага неабходна толькі мець чыстае сумленне, шчырае сэрца беларуса і журналісцкі талент, як у Сяргея Навумчыка.

Добра відаць, што пераацаніць унікальны палітычны подзьвіг дэпутатаў парламанцкай Апазыцыі БНФ немагчыма. Яны сыгралі вызначальную ролю ў аднаўленьні незалежнасьці Беларусі. Мінае час, настала цяжкая пара, некаторыя зь іх адыйшлі ад актыўнага змаганьня, некаторыя ўжо адыйшлі з жыцьця... Але за тое, што яны рабілі і зрабілі тады, у 90-х, – за гэта ім усім

нізкі паклон і пажаданьне быць годнымі самых сябе й надалей.

Галіна Пазьняк

2006 г.

Надрукавана: („Беларускія Ведамасьці”, – 2006, № 4 (58), стар.11-13); („Беларус”, – 2007, ліпень, №534).

78. Вокладка кнігі Сяргея Навумчыка пра новае Беларускае Адраджэньне.

РАСЕЙСКАЕ ТЭЛЕБАЧАНЬНЕ – ЛЮСТЭРКА РАСЕЙСКАГА ГРАМАДЗТВА

Становішча, якое існуе зараз у Расеі, паказвае, што паскараецца працэс маральнай дэградацыі расейскага грамадства. Яскравае пацвярджэньне гэтаму – расейскае тэлебачаньне.

Яшчэ гадоў 15 таму нельга было нават ўявіць, што адбудзецца такая хуткая дэмаралізацыя, бо тады можна было ня толькі ўбачыць цікавыя і духоўна напоўненыя перадачы (у якіх асвятляліся праблемы жыцця з пункту гледжання агульных маральных каштоўнасьцяў), але і інфармацыйная канцэпцыя тэлебачаньня не была такой адкрыта цынічнай.

Сёньня ж – звычайная карціна дачыненняў, паказаная на экране, настолькі маральна нікчэмная, што выклікае шок, здумённае, абурэньне і проста агіду. Зрэшты, расейцы ўсё гэта глядзяць, і бальшыні, відаць, падабаецца такая „свабода”. Яно б і ня надта нас, беларусаў, тычылася (ведаем мы Расею), калі б увесь гэты бруд ня йшоў на нашу Беларусь і не атручваў бы галовы людзям сталым і маладым. Тым больш, што вера ў аўтарытэт ТБ (як і ў друкаванае слова) ў нас паранейшаму застаецца. Так паступова беларусы (і галоўнае – маладыя) звыкаюцца з антынормай, з пошласьцю і ўжо не задумваюцца, што гэта дрэнна і глядзець яе – гэта азначае засьмечваць і атручваць сваю сьведамасьць і ўспрыняцьце жыцця.

Касьцёл, царква, кніга – ў душах жывуць, але як бы самы па сабе. Людзі, якія звяртаюцца да Бога, да ідэала, да гармоніі і прыгажосці, сусінуюць з „атрутным духам” і спажываюць яго як бы між іншым, для „шумавога эфэкта” ў доме. А той „эфэкт” насамрэч не такі бяскрыўны.

У пагоні за таннай папулярнасьцю расейцы на ТБ гатовыя прадаць усё і ўтаптаць у грязь самае сьвятое. Пра што ж іхнія перадачы?

Пра палігамныя „шлюбны”, напрыклад. Гадзіна эфірнага часу прысьвечана некалькім „сем’ям”, калі адзін мужчына жыве з дзьвума „жонкамі” ў адной кватэры. Бяруцца інтэрв’ю „мужа” і яго

„жонак” адносна інтымнай сфэры іхнага існаваньня. І гэты бруд ухваляе (як заўсёды) іхны Жырыноўскі – прадстаўнік высокай расейскай улады у ролі блазна.

Нашто гэта „абмеркаваньне” людзям? У жыцці кожнага народа ёсьць традыцыя, маральныя нормы, якіх прытрымліваецца хрысьціянскі (і ня толькі хрысьціянскі) сьвет тысячагоддзямі. Існуюць, на жаль, і збачэнцы. Але навошта пра збочанасьць – усім падрад, у тым ліку і дзецям? Навошта ўсхваляць ненармальнасьць? Каб хутчэй памножыць яе? Так ажыццяўляецца замбаваньне насельніцтва на зло.

Каб пераканаць гледачоў, што зло „ёсьць норма”, расейцы спасылаюцца на „братоў”-мусульманаў. Прыводзіцца яшчэ й прыклад, як руская дзяўчына, закаханая ў Махмуда, сьведама стала трэцяй ягонай жонкай, дзе жонкі – „сёстры” і ўсе дружаць.

Цікава, што калі тыя ж „браты”-мусульмане прыяжджаюць у іхнюю Маскву, іх там называюць ужо не „братамі”, а зусім па-іншаму. Гэта ведаюць усе, таму ў „брацкія” адносіны Расеі да іншых наўрад ці хто верыць. Адсюль і фальш: кажучы адно, на справе іншае.

Эстрада, якая зараз запоўніла ўсе дзіры ў эфіры, вульгарна дэманструе самыя нізкія „пачуцьці”, што іхнія песні (тыпу „я *беременна, но это временно*”), што так званы гумар. Пра што ж жартуюць расейцы? Тут, на жаль, стаўка таксама на самыя нізкія чалавечыя праявы. І збачэнцаў не забываюць „укручваць” у кола абмеркаваньня расейскіх праблемаў. І ня рэдка гэтакія „артысты” чапляюцца на сябе хрысьціянскі крыж. Зьявіліся нават „зоркі”-збачэнцы, і ім – пляскаюць у далонькі, слухаюць іхнія публічныя пошла-юрлівыя і ненармальныя разважаньні. І забываюцца, што такія тэмы ў культурным хрысьціянскім сьвеце маюць табу, забарону. Бо гэта – маральнае дно. Грязь не павінна мець нічога агульнага з нармальным чалавечым жыцьцём.

Раней адной з функцыяў сьмеху была задача адмаўленьня і зьнішчэньня нэгатыўнай зьявы. Зараз наадварот: сьмех мае падтэкст апраўданьня зла, тое што брыдкае, тое, маўляў, – „добра”, „во даёт”, „малайчына” і г.д. Удумаемся толькі ў адны назвы іхных „ток-шоу”. Напрыклад, „Без комплексаў”. Пра што тут гавораць? Як пазбавіцца ад неадэкватных комплексаў? Бывае і такая гаворка, але часцей іншая, галоўным чынам – як стаць бессаромнымі, як згубіць сумленьне і сорама, як здраджаць мужу (жонцы), каб усё было „ціха”; як дамагчыся посьпеху ў жыцьці (любым без выключэньня, спосабам, маўляў, „ня трэба саромецца, жывём адзін раз”); як дзяўчыне стаць разбэшчанай (па іхнай тэрміналёгіі, „сексуальнай”); ці патрэбнае сумленьне жанчыне (!). У перадачы можна пачуць што заўгодна, нават што і сумленьне – рэч не абавязковая.

Вядучая (вульгарная „зорка” расейскай эстрады) стварае ў эфіры вобраз гэтакай багемна-пабляжлівай кабеты, добрай да ўсіх. Прыходзіць прыстойны чалавек на перадачу – яна да яго добрая, ветлівая. Прыходзіць збачэнец ці проста дурань, які прапагандуе сваю неразвэгтасьць, глупства ці вычварэньства – яна такая ж аб’ектыўная і прыветная да яго. Так званая „бесхрыбетная” дабрыва: да добра і да зла. „Паліткарэктнасьць” да брыдоты. І што, гэта трэба глядзець і засьмечваць галаву ўсялякім глупствам і безгустоўшчынай?!

„Я всю жыцьцю хочу аднаго мужчыну”, „мой четвертый муж такой...”, „я изменяла мужьям”, – гэтыя цытаты з рэплік вядучай гавораць самы за сябе, павінны гаварыць! Яе мова – грубая і развязная (кшталту „плевать я хотела”). А між тым гэтая вядучая ў лютым 2006 г. заваявала нейкі прыз сымпатыяў расейскіх глядачоў, у яе вялікі „рэйтынг”.

Тут жа да паслугаў аўтара перадачы (і вядучай) – псіхологія. Цытата з „псіхолога”: „В жыцці самое гэтае – секс”; „У мяня было многа жан”. І вядучая называе яго „інтэлігентным” і „выхаваным” чалавекам.

Яшчэ адна назва ток-шоу: „Пусть говорят”. І гавораць, пра што толькі ні гавораць... Пра цяжарнасьць у 11 год і ў абарону такой „сям’і” (добры прыклад для ўзору).

Гаданьні, чорная магія, Кашпіроўскі і г.д. – і ўсё гэта ў эфіры кожны дзень. А гэтага ж усяго лібэральнага броду не павінна быць зусім, бо вядзе – ў цемру і зло. Іншых перадач (пра сьветлае, чыстае, пра чалавечнае) – зусім няшмат.

Адзін прыклад, так званы „станоўчы”. Перадача-спаборніцтва старэйшых школьнікаў „Умники и умницы”, дзе пераможцу залічваюць на першы курс МГІМО. Вядучы пытае пераможцу (дарэчы, беларускага хлапца): „Вы человек упрямый?” Пераможца адказвае „так”.

Выглядае, што паняцьце „упрамый” – станоўчае. Так блытаюцца словы, паняцьці, а ў выніку – блытаюцца думкі і лад жыцьця.

А вось як „арыгнальна” падаецца інфармацыя пра сапраўды страшную хваробу „птушыны грып”. Каб зьберагчы чалавека ад віруса, зьнішчаюць сотні тысяч птушак (і жывёлу). Напэўна, у гэтым ёсьць лёгіка. Але чаму гэта ўсё зьнішчэньне дэманструецца на ТБ? Каб атруціць чалавека жорсткасьцю, каб на мёртвую жывёлу глядзець прывыклі як да нормы? І для „карцінкі” на расейскім ТБ ніякага табу не існуе? Паказваючы ўсё гэта па сваіх каналах, расейцы ўплываюць на сьвядомасьць усіх, хто іх глядзіць: і ў Расеі, і на Беларусі, і па ўсім сьвеце.

Пасля ўсяго ўбачанага як ня выказацца ў абарону маральнай цэнзуры, якая б сталася хоць нейкай перашкодай для расейскай разбэшчанасьці і яе атруты на Беларусі.

Хочацца думаць і верыць, што чыстасьць-чысьціна, прыстойнасьць ня зьнікнуць з жыцьця. Але для гэтага трэба памятаць: нельга капацца ў брудзе і гразі, бо гразь абавязкова наліпне. Гразь трэба абыходзіць.

Дрэнь усталявалася найперш у заходнім тэлебачаньні. І адсюль якраз (са спэцыяльных праграмаў) перакінулася ў Расею, дзе запанавала паўсюдна. Расейцы пераўзышлі ў гэтым ўсё і ўсіх. Ня глядзячы на прынцыповую даступнасьць, беларусы, наколькі мне вядома, заходняе тэлебачаньне глядзяць ня часта, але затое расейскае – запаланіла эфір. У гэтым і небясьпека, і ненармальнасьць, калі тэлебачаньне і інфармацыя чужой краіны масава ўплывае на думкі і ўражаньні нашых беларускіх глядачоў.

Многія могуць сказаць, што беларускае тэлебачаньне яшчэ горшае. Так і ня так, бо яно не бела-

рускае, яно ў нас антыбеларускае, прамаскоўскае, па характару акупанцкае, і акупант зацікаўлены, каб у нас было яшчэ горай.

У гэтым годзе праходзіў саміт „вялікай васьмёркі” ў Санкт-Пецярбургу. Шмат было рэкламы пра „магутную” (не п’яную, не крымінальную, не кілерскую, не гэбоўскую, як на справе) Расею, і ўжо зусім сьмешна было слухаць, калі іхны кіраўнік гаварыў пра адвечную „талерантнасьць” Расеі ў адносінах да іншых народаў. (Гэта ж трэба дадумацца!) Расейскія прапагандысты, відаць, спадзяюцца на тое, што шмат людзей верыць таму, што кажуць у „тэлевізары”. (Няважна што кажуць, але калі ў тэлевізары, то праўда.) Аднак ніколі нельга забывацца, як тая Расея зьнішчала і зьнішчае іншыя народы, як высакамерна, грэбліва і непаважліва ставіцца да малалікіх народаў (напрыклад, да чукчаў, комі, калмыкаў), як яна зьнішчае Чачэнію, як азлоблена і нецяпіма ставіцца

да сёння да незалежнай Украіны і Грузіі, якую агрэсіўную і анэксійную палітыку праводзіць у дачыненні да нашай Беларусі.

Пра гэта трэба памятаць і не ўспрымаць чужую інфармацыйную агрэсію і хлусьню. Некалі эстонцы ў савецкай Эстоніі ніколі не глядзелі расейскае тэлебачаньне. Яны глядзелі толькі сваё – Талін ды яшчэ Гэльсінкі. Гэта засьцерагала іх ад савецкай агруты. У нас жа цяпер культураліччэная бяда. Бо свайго нацыянальнага беларускага тэлебачаньня ўжо няма. Але прыйдзе час – стане вольная Беларусь і зьявіцца беларускае тэлебачаньне, дзе будуць паважаць сумленных людзей, беларускую мову, нацыянальную культуру і Беларуска народ.

Галіна Пазьняк

2006 г., Нью-Ёрк

Надрукавана: („Беларус”, –2007, студзень, № 528)

ТВОР, ЯКІ ЎЗВЫШАЕ ДУХ

(Уражаньні ад лірыкі і паэмы ЗЯНОНА „Вялікае Княства”)

У самым канцы 2005 г. у Варшаве (выданьне „*Беларускіх Ведамасьцяў*” і „*Таварыства Беларускай Культуры ў Летуве*”) выйшла ў сьвет кніга ЗЯНОНА „*Вялікае Княства*” (паэма, фатаграфіі і вершы). Ёй папярэднічала сігнальнае выданьне паэмы ў Нью Ёрку. Паэма была надрукавана таксама ў часопісе „*Дзяслоў*”. І вось зараз мы трымаем у руках асобнае выданьне паэмы, разам з паэтычным цыклам „*Вялікае Княства*”, ілюстравана мастацкімі фатаграфіямі аўтара.

Пачынае паэму эпіграф з трох вершаў, тэмы якіх – „беларускі сьвет”, „цяжкі шлях” і „белы рыцар” – увасабленьне надзеі на сьветлую будучыню.

– Не спыняйся. Ідзі, –
Сказаў мне белы рыцар. –
Тваё поле – шлях.
Як спыніся –
Вырасьце лес на шляху.
Сказаў – і прышпорыў каня.

Падзеі паэмы ахопліваюць часы з XVII па XXI стагоддзі. Аб’ядноўвае такі вялікі гістарычны пэрыяд (300 год) вобраз галоўнага героя Зянона.

Душа Зянона і там, у XVII стагоддзі, і ў XX-м, і нават ў XXI-м. Яна ахоплівае стагоддзі і ўвасабляе хрысьціянскую ідэю вечнасьці чалавечай душы. Чытач разам з героем як бы адначасна прысутнічае і ў мінулым, і ў сучасным. Аўтар паказвае беларускае жыцьцё і беларускі характар, раздумляе над зьместам яго існаваньня.

Паэма „*Вялікае Княства*” – ня проста пра падзеі часоў упадку ВКЛ і „сучаснасьць.” Гэта твор пра лёс нашай Літвы-Беларусі ў стагоддзях. Гэта мастацкае асэнсаваньне велічы Беларускага Духа і прычынаў яго заняпаду. Герой паэмы XVII-га стагоддзя – гэта, па сутнасьці, мы, сёньняшнія, бо мы лёгка пазнаём у Любчы – сучасную беларускую дзяўчыну (мастацкае пацьвярджэньне таму – значучыя матывы лірыкі Янкі Купалы ў аўтарскіх лірычных клаўзулах); Мар’яна-Мальвіна – гэта шмат у чым сучасны беларускі кабаты (зь іхняй адкрытасьцю і шчырасьцю, „шырокай душой”, дабрыйнёй, гасыцінасьцю, вясьлёлым норавам).

Тое ж можна сказаць і пра Шацілу, Патрэбу і г.д. Герой 2-й часткі „*Зямля*” Яўхім, Ян, Стаська, Фэля, Ганна – гэта іхны працяг у стагоддзях. Гэта „адна парода”, „адна костка”, адзіны Беларускі Дух у розны гістарычны пэрыяд. Ёсьць, на жаль, працяг у сучаснасьці і вобраза Пятрука, прадстаўніка нялепшага кшталту людзей.

Над усім творам і яго вобразамі ўзвышаецца аўтар паэмы ЗЯНОН. Гэта рэальны чалавек, пісьменьнік-паэт, які мае пэўны жыцьцёвы і мастацкі вопыт. Ён зьяўляецца аўтарам ня толькі „*Вялікага Княства*”, але і „*Глёрыі Патрыі*”, і іншых лірычных твораў.

Падзеі ў паэме падаюцца ад „я” героя паэмы Зянона і ад „я” Аўтара-апавядальніка, які зьяўляецца (як і іншыя героі) мастацкім лірычным вобразам паэмы. Аўтар-апавядальнік „дзеінічае” ўнутры паэмы, ў структуры мастацкага твора, ён зьяўляецца сьведкам падзеяў, разважае, выказвае свае думкі-пачуцьці (і гэтым ён адрозніваецца ад аўтара-паэта, хоць, у пэўнай ступені, гэтыя разьмежаваньні даволі тонкія).

Герой паэмы Зянон – малады („*Агонь*” – XVII стагоддзе) і сталы чалавек-барацьбіт („*Трэці круг*” – XX і XXI стагоддзі). „Сталы” Зянон (дзякуючы несмяротнай душы чалавечай) памятае ўсё, што адбывалася з ім у XVII стагоддзі. Час (300 год) як бы сыцкасецца і ўспрымаецца як адно доўгае жыццё (тое, мінулае, так блізка, гэта нашае „ўчора”). Становіцца відавочна: мы, сённяшнія беларусы, такія ж, як і 300 год таму. І, каб перайначыць нашае сённяшняе цяжкае жыццё, мы павінны „разглядзець” крыніцу нашай сённяшняй нацыянальнай бяды, якая бярэ пачатак там, у глыбіні стагоддзяў.

Імяны **аўтара-паэта**, **Аўтара-апавядальніка** (лірычнага вобраза паэмы), і галоўнага героя паэмы супадаюць. Той, хто напісаў паэму, яе **аўтар**, як і вобраз **Аўтара-апавядальніка** – Зянон. Герой паэмы таксама – Зянон, мастацкі вобраз, такі ж, як і Шацла, Патрэба, Любча і г.д. Усе названыя героі „дзеінічаюць” унутры і ў межах канкрэтнага твора „*Вялікае Княства*” і ў канкрэтнай эпосе, „разьвіваюцца” па законах літаратурнага роду і жанру эпічнай паэмы.

Мы разумеем, што гэта розныя „мастацкія аб’екты” (розныя Зяноны) і супадзенне, безумоўна, не выпадковае. Тут свая мастацкая задача, якой падпарадкоўваецца ўсё ў творы.

Часам гэтыя галасы (Аўтара і Зянона) зліваюцца і становяцца адным цэлым, як адзіная Душа.

*Не магу забыць з прадвесняй,
Трыста годзікаў мінула,
Любчу мілу, польныя песні,
Млын старога вайдзлёта...*

У такой пабудове твора лягічна „сумяшчаюцца” і часы (XVII, XX і XXI стагоддзі). Мы разам з Аўтарам як бы адначасна прысутнічаем і ў мінулым, і ў сучасным, зьяўляемся сьведкамі трансэндэнтнага дзеяння.

Супадзенне імянаў аўтара паэмы, Аўтара як мастацкага вобраза і героя паэмы спрыяюць стварэнню адзінай „сімфоніі часу”. Рэальнае і мастацкае (прыдумане) „перамешваецца”, і ўтвараецца адзіная вобразная карціна беларускага жыцця ў стагоддзях, пакутная, якая руйнуецца

амаль да шчэнтэ, але неверагодным чынам адраджаецца зноў і зноў.

Колькі „кругоў” руйнавання-адраджэння павінна прайсці Беларуская Душа, каб адрадзіцца навечна? Ці згінучы? Што неабходна пераадолець нашай нацыі, каб адрадзіцца – галоўная мастацкая праблема твора.

Героі паэмы „звязаныя” праз стагоддзі. Рэальна ажыццявіць гэтую „звязку” і дапамагае галоўны герой Зянон, ягоная душа, якая не знікае са смерцю „ў нікуды”. Яна вяртаецца па Боскай Волі, яна прадаўжае жыць і ў XX-м, і ў XXI-м стагоддзях. У канцы паэмы рамкі твора як бы знікаюць і зліваюцца з рэальнай біяграфіяй рэальнага чалавека.

Паэма ня толькі прадаўжае традыцыю беларускай літаратуры, але і зьяўляецца творам наватарскім, асабліва ў распрацоўцы хрысьціянскіх ідэяў мастацкімі сродкамі. Галоўны герой паэмы Зянон – гэта, фактычна, Душа беларускага народа, адзіная ва ўсіх стагоддзях.

* * *

Надзвычай апраўданая кампазіцыя паэмы. Яна пацвярджае вядомую ісціну: нельга зразумець сучаснасьць і асягнуць будучыню, ня зьведаўшы мінулае. Творчае „дасьледваньне” сучаснага бяdotнага стану Беларусі аўтар пачынае з мастацкага аналізу мінулага, прычынаў заняпаду магутнага, ад мора да мора, Вялікага Княства Літоўскага. Ня зьведаўшы гісторыю гібелі маладога, адданага Бацькаўшчыне Зянона („*Агонь*”), цяжка зразумець трагічны лёс Яўхіма, Стаскі і ўсіх іншых пазнейшых высакародных і прыгожых беларусаў. Бо і Зянон („*Агонь*”), і Яўхім, Стаська, Фэля, Ганна („*Зямля*”, „*Трэці круг*”) „уладкавацца” ў жыцці асобна ад народнага лёсу ня могуць. Яны абавязкова падзяляюць лёс свайго народа, народа ўнікальнага, асаблівага ў свеце, сыціплага і высакароднага, гасыціннага, гаспадарлівага і трагічнага. Паэма перакананьча ўвасобіла гэтую думку.

Гэты закон жыцця, як наканаваньне лёсу, што павінны ўсьведамляць сённяшнія беларусы, бо ў нас застаўся выбар толькі паміж здрадай Бацькаўшчыне, адрачэньнем ад яе, пошукам індывідуальнага шчасся, альбо – змаганьне. Каб стаць шчаслівымі асабіста, трэба змагацца за Беларусь

без акупантаў, за вольную Беларусь – такі выбар дае нам час, наша гісторыя, і паэма напісана пра гэта.

Мастацкае ўвасабленьне ідэі ўражае. Мы захапляемся героямі паэмы, любім іх, блізка да сэрца прымаем іхны асабісты лёс. І бунтуецца кроў ад несправядлівасці абставінаў іхнага жыцця. Паэма падымае наш Дух на змаганьне.

* * *

Першая частка („Агонь”) пераносіць нас у цяжкі пэрыяд гісторыі Вялікага Княства Літоўскага – пэрыяд *Патону* – крывавай і вынішчальнай беларуска-расейскай вайны сярэдзіны XVII-га стагоддзя і маскоўскага генацыду беларускага насельніцтва. Аўтар малюе разгорнутую карціну беларускага жыцця, аналізуе прычыны дзяржаўнага заняпаду.

Мы знаёмімся з сапраўднай беларускай шляхтай, іхнымі думкамі, складам розуму, інтарэсамі. Яны жывуць на багатай зямлі (лясы, рэкі, жывёльны сьвет) і ўмеюць гаспадарыць на ёй. Тут усё родзіць, „вядзецца”, „сакоча”, расьце і буяе. Тут усё гаворыць за гаспадара („хата-веліката”, пуны, лазня, студня, склеп і г.д.). Спадарства Шацілаў і Патрэбаў – гэта людзі шырокай душы. Яны прагнуць прыгажосці:

*Пасьяваем разам дружна,
Каб гучэла ўся акружна.*

І песні іхныя – незвычайны скарб духоўнай культуры беларускага народа (*разьдзел „Трабы”*).

Гэтыя людзі па-беларуску гасьцінныя і хлебасольныя, багатыя матэрыяльна і духоўна, гарманічныя ў сямейных адносінах (Шаціла-Мальвіна; Патрэба-Мар’яна-Любча). Услухаемся ў іхныя размовы. Што ўваходзіць у кола іхных інтарэсаў?

Найперш – гэта патрыёты сваёй зямлі: і Зянон (найдаражэй для якога – родны край, за які „*іду я першы*”), і сям’я шляхціча Шацілы, у якога гасьціное Зянон, і спадарства Патрэбаў. Іх усіх найперш цікавіць лёс Бацькаўшчыны, якая церпіць ад варварскіх набегаў з усходу.

* * *

Пра трагічную гісторыю ВКЛ мы даведваемся на прыкладзе беларускага мястэчка Суботнікі (дзе нарадзіўся аўтар і 300 год таму яго герой Зянон). Мы бачым карціну поўнага зьнішчэньня мястэчка ў XVII стагоддзі ў выніку навалы ўсходніх ворагаў.

Стаяў тут калісці і стары млын – сапраўдная крэпасць, які пры небажсьпецы мог сваваць усё мястэчка. Пазьней Суботнікі адраділіся ўжо на правым узьбярэжжы Гаўі. Збудавалі і новы млын. Аўтар добра памятае гэты новы млын, які „*закрануў маё дзяцінства*”.

Але вернемся да маладога героя паэмы, які на шляху з Геранёнаў ў Трабы (едзе за ваяцкай падмогай да Патрэбы). Зянон гатовы гнаць рабавальнікаў з роднай зямлі,

*Што гайсалі ў навакольлі
І тускалі вёскі з дымам,
Насялядуючы ардынам.
Ўсіх ліцвінаў забівалі,
Літву нашу руйнавалі.*

(„Мястэчка”)

Ягоны конь рвануўся ў дарогу – і нечакана спатыкнуўся. Па народных назіраньнях, гэта дрэнная прыкмета, а ў мастацкім творы (дзе кожная дэталю мае значэньне) – тым больш. І мы, чытачы, ужо ў прадчуваньні бяды.

Па дарозе ў Трабы Зянон марыць убачыць Любчу – і сам саромеецца сваёй радасці.

*Не да твару мая радасьць,
Калі тут маскаль віруе
І народ мой тартуруе*

(„Мястэчка”)

У далейшых развагах Зянона раскрываецца сутнасьць моцнай дзяржавы: праблема народнага духа („*Ці душа твая самлела?*”); праблема палітычнай сістэмы („*Мо зашмат ты мела волі?*”); праблема ўлады („*Трэба Князя падымаці*”); праблема адносінаў да ўлады („*І ўладу ў грош ня ставіць*”) і моцнага войска („*Трэба множыць сілу збройну*”).

*О, Вяліка наша Княства!
Ці ўжо ты ў нас слабела?*

*Ці душа твая самлела?
Мо' заимат ты мела волі?
Кожны сам сабе пануе,
Кожны дурань галасуе,
Кожны пан – сабе за князя,
І ўладу ў грош ня ставіць.
Сам сабою хоча правіць.
Скуль жа будзе тая сіла?
Пакарае нас магіла.
Трэба Князя падымці,
Каб мог Княствам кіраваці.
Трэба многыць сілу зброіну...*

(„Мястэчка”)

З гэтымі разважаньнямі Зянон пад'язджае да Суботнікаў. Тут цікава паназіраць за лірычным складам думак Зянона (XVII стагоддзе), які вы-яўляе стыль думаньня маладой патрыятычнай шляхты ў час народнай бяды, калі ўсё простае становіцца значным, усё звычайнае – дарагім і ўсё дарагое – шчыміць.

*Разважаючы ў міжчасе,
Да Суботнік пад'язджаю.
На мястэчка пазіраю.
На высокім берагвіску
Тут мястэчка, як цацуля.
Спамінаю, як калісьці
У касцёлік сярод лісьця
Прывяла мяне матуля.
Чую гукі клавесіна
І касцельны хор няроўны.
І зямная небасця
За сьцяною міложыцця,
І няўлоўны ветрык вее
Пералётны із-за жыта,
Як далёкі сьпеў народны,
Дзе душа мая адкрыта...*

(„Мястэчка”)

Далей – жудасныя карціны маскоўскага вынішчэньня. Усё палае. Але беларусы-ліцьвіны гуртуюцца, пачуўшы пра ворага, кідаюць усё, збіраюцца разам на плошчы і прымаюць агульнае рашэньне: ратуюць жанчын, старых людзей, дзяцей і скаціну ў балоце, а ворага го-няць прэч.

Патрыётаў у Літве ня мала. Вось і геранёнскі каштэлян, пачуўшы пра варожыя напады, рэагуе імгненна:

*Сплюшчыць падлаў!
Здурэгацаў іх, як капусту!
Усю маскоўскую распусту!*

(„Мястэчка”)

Ён разумее, што „мусім сілу аб'яднаці”. А вось шляхта – разьяданная.

Праязджаючы Раманы, Трабы, Аўтар малюе цудоўныя ліцьвінскія землі, дзе прыгажосць краю гарманічна спалучаецца з багацьцем і гаспадарнасьцю яго жыхароў. Аўтар любуюцца роднымі краямі.

*Ўнізе тут Клява уецца,
Млын, ставок, касцёлік файны,
І дагледжаны, і дбайны,
Па дарозе із Суботнік
(Дзе радзіўся я, гаротнік).*

(„Трабы”)

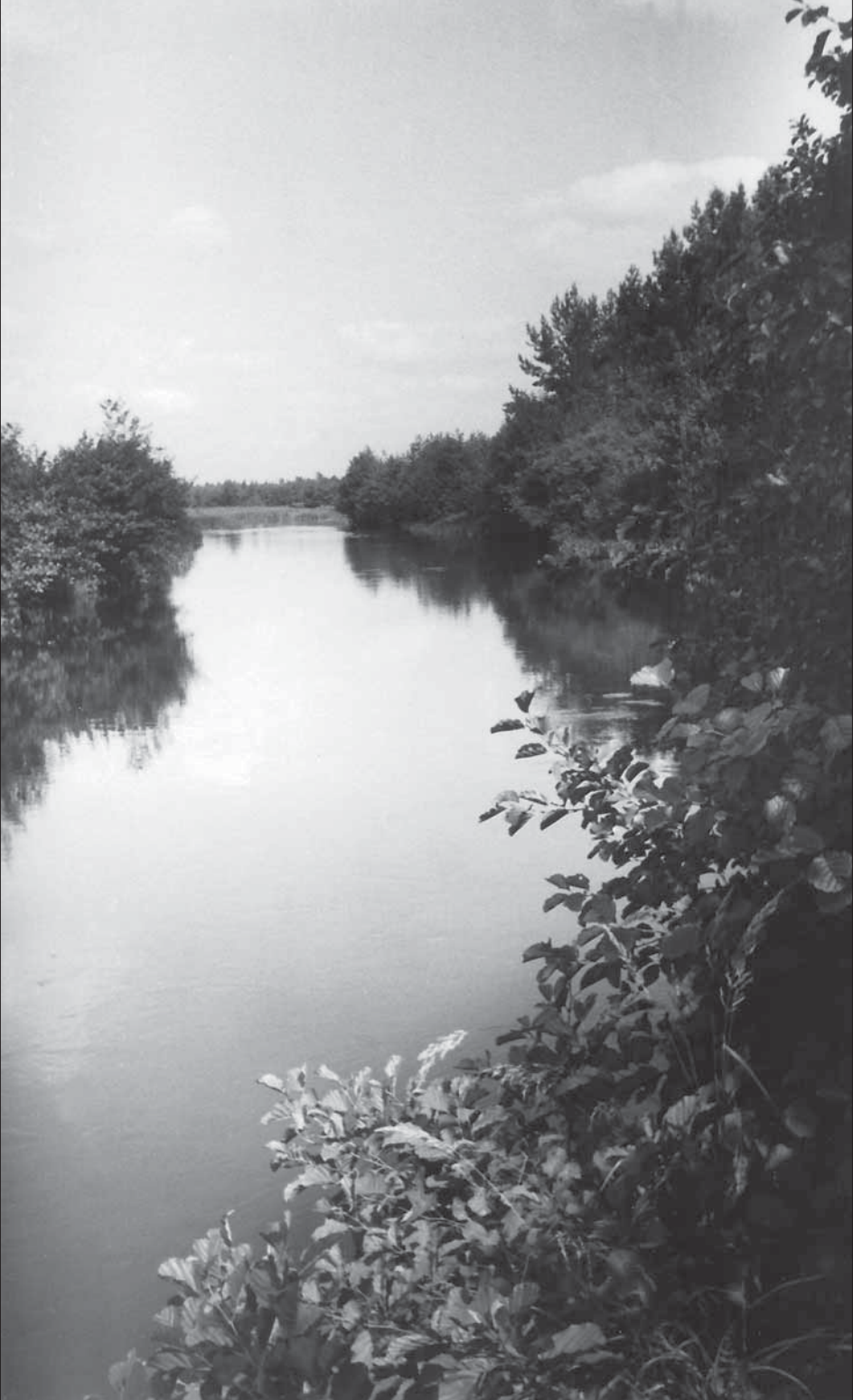
Гэтыя мясьціны аднолькава дарагія і маладому ваяру Зянону, і Аўтару. Тут „я” Аўтара зьліваецца зь „я” ягонага героя Зянона. Іх хвалююць адны пытаньні: „Чаму маскаль усё зьніччае?” І калі малады герой Зянон не знаходзіць адказу („Адказу ў тым сабе ня бачу”), у Аўтара адказ ёсьць: „Напэўна, у гэтым іх прырода...”

(„Трабы”)

Ня глядзячы на вестку, што „ўжо набіты маскавіты”, Патрэба разумее, што маскву неабходна гнаць далей. Патрэбна падтрымка войта Пуста-войта з Гальшанаў.

А пакуль Зянон – госьць у Патрэбы, добрага і гасьціннага гаспадара. Ён каштэлян трабскага замку, у якім яго сям'я знаходзіцца часова, бо маска ў навакольлі, і трэба ваяваць. Замак прыгожы і моцны, вялікая вежа, „двайным зрубам збудавана”, шырокая заля, вялікая печ, сталы з дубу, крэпкія лавы. І Патрэбіха Мар'яна такая ж гасьцінная, як і Шаціліха Мальвіна.

Тут за сталом яны разважаюць пра тыя самыя агульныя праблемы аднасьці дзяржавы, веры, на-

80. Летні спакой Гоўзі. (1959 г.). (З кнігі „Вялікае Княства”)

роднага адзінства, пра прычыны агульнай бяды („*Нейка трасца ды халера У народзе гэтым ходзіць*”). І ў Бога вераць, а

*Тацю дзверы адчыняюць,
Родну матку зьневажаюць,
Што ня так іх гавалал...
Дык якое ж тут адзінства.*

(„*Трабы*”)

Гутарка Патрэбы і Зянона аб лёсе свайго краю і народу, аб разуменні і адносінах да паняцця свабоды прымушае чытача шмат над чым паразважаць. А жартаўлівы аповяд Патрэбы „*пра гавечак*” мае на мэце ўзбудзіць у чытача натуральны пратэст і нязгоду, як у Мар’янны („*Ну, мы, мой пане, не гавечкі*”).

Асобнай гаворкі заслугоўваюць песні, якія сьпяваюць за сталом у Патрэбы. Старажытныя беларускія песні-шэдэўры, у якіх выяўляецца незвычайная вышыня і хараство народнага духа, яго высокая хрысьціянская культура, яго ваярскі патрыятычны дух, яго шчырасць, глыбіня пачуцьцяў. Такія песні маглі нарадзіцца толькі ў вялікім магутным народзе. Яны яднаюць душы герояў паэмы, узвышаюць іх, і чытацкае ўспрыняцьце дасягае эмацыйнага ўсплеску.

Балючым дысанансам успрымаецца вестка, што падмогі з Гальшанаў ня будзе, бо Пуставойт сам баіцца аблогі. (Вось і загучэў матыў векавой беларускай бяды.) Патрэба абураны: „*Варага шукаці трэба, Забіваці яго ў стойле, Не тады, як нас пяройме!*”

(„*Мілюці*”)

Словы Патрэбы – гэта прыклад актыўнага варэскага і дзяржаўнага думаньня.

Уяўляючы прыгажосць беларускіх краёваў („*Мілюці*”), чытач добра разумее Аўтара, які так востра адчувае любоў да кожнага роднага каменя, кожнай роднай галінкі, рэчкі ці луга. Псіхалогічна гэта вельмі дакладна, бо ў час агульнай бяды пачуцьці абвостраныя, успрыняцьце схільнае да сымволікі.

Гаворка Зянона і Патрэбы пра каханьне выяўляе звычайны погляд беларусаў на чалавечы го-

нар. Спачатку жартаўлівая гаворка пра каханьне ськіроўваецца потым на больш высокі ўзровень і пераходзіць у абагульнены беларускага нацыянальнага характару. Тут выяўляецца традыцыйны шляхецкі падыход да сутнасьці чалавечай жыцьця.

Што ж для шляхціца-беларуса ёсьць вышэйшай цнотай („*што каралеўства пераважыць*”, „*жыцьця бывае не шкадуе*”)? Менавіта чалавечы гонар і годнасьць вызначаюць суб’яседнікі як найвышэйшую цноту для беларуса:

*У шляхты гэта ўсё адвеку,
Ад продкаў нашых засталася.
...Каб гонар за жыцьцё аддаць,
Не дазваляе наша існасьць.*

(„*Мілюці*”)

І зусім іншы падыход вызначаюць суразмоўцы ва ўсходніх суседзях, які істотна адрозніваецца ад беларускай традыцыі. Усходні сусед – варвар і вораг. Паняцьце высакародства і духоўнасьці тут не існуе.

*Для маскаля – жыцьцё бліжэй,
Жыцьцё ў маскоўцаў найвышэй...*

Цікава, што ў працяг гаворкі словы („*Найвышшым кодэксам мужчыны Павінна стаць жыцьцё Айчыны*”) выказвае маладая шляхцянка Любча. І мы ўспрымаем гэтыя словы менавіта як традыцыйны шляхецкі сьветапогляд, а не выключна „мужчынскую” думку. Шляхцянка Любча гатовая змагацца мечам разам з мужчынамі за свабоду сваёй Айчыны. (Гэты беларускі характар нашых любчаў надалей своеасабліва трансфармуецца, калі ў выніку знішчальных пэрманэтных войнаў за беларускія землі і ў выніку генацыду пакаленьне за пакаленьнем лепшых, дужых, моцных, высакародных беларускіх мужчынаў палягуць у нашу сьвятую зямлю, абараняючы яе, а пазьней будуць знішчаныя ў шматлікіх Курапатах. Тады ў беларускай нацыі адбудуцца вымушаныя перамены. Значны цяжар жыцьця пад векавой акупацыяй, асабліва за савецкім пасляваенным часам, возьмуць на свае плечы беларускія жанчыны.)

*О, гэі, о, гэі! Мой конік сівы.
Гоп-гоп! Гоп-гоп! Мой беларывы, –
І Любча коніка – галопам.*

(„ Мілюці ”)

Вытокі разважанняў шляхціча Патрэбы і Зянона пра каханьне, „аб таямнічасці жанчыны” – ў хрысціянскай традыцыі („*І са сьвятым пісаньнем згодна*”).

У паэме мы знойдзем шмат глыбокіх думак, якія стануць сур’ёзнай нагодай паразважаць. Напрыклад, Патрэба кажа:

*Жана такая, брат, як зробіш.
Папусьціш лейцы – ўсё угробиш...*

(„ Мілюці ”)

Гэтая думка ня мае нічога агульнага з жаданнем груба „зламаць” жаночы характар: „*Дык Бог сказаў жану кахаць.*” Але каханьне, з боку гледжаньня Аўтара, мае на ўвазе і вялікую духоўную працу, а захаваньне пачуццяў моцна звязана з захаваньнем хрысціянскай традыцыі. Крыніца гэтых думак-перакананьняў для герояў паэмы – Сьвятое Пісаньне.

Чытаючы апісаньне фальваркавай сядзібы і акаляючага асяроддзя ў Мілюцях, нас зноў ахоплівае радаснае захапленне. Усё тут упарадкавана і прыгожа. І раптам – баба лемантуе. Але гэта зусім іншая сварка, чым тая, што была завезена на Беларусь з усходу. Беларускія словы ёмкія, з шырокімі параўнаньнямі, часам сьмешныя, але ў іх няма ніякага броду.

*Ах ты дурында, ты чурыла,
Ты шуня, дрыньдзя ты, абрубак,
Ты шмуля, гноздала, ты цюпа!
Каб ты ўжо спух, ты курашчупа!
Каб цябе сплюндрыла, халера!..*

(„ Мілюці ”)

Сварыцца Міхаліна моцна, словы яе крэпкія, але ж і прычына сур’ёзная: скрадзены мех з салам – галоўнай сялянскай ядой.

Скіроўваючыся (разам з Зянонам) ў Бычкі на мужчынскую размову са злодзем, Патрэба не выпадкова загадвае даччэ Любчы застацца. „Крэп-

кая” мужчынская размова – не для дзявочых ушэй (і ў гэтым таксама праяўляецца традыцыйны народны падыход да выхаваньня маладой шляхціцкі).

* * *

Напэўна, у кожным нацыянальным характары знойдзецца тое, ад чаго нацыі трэба пазбаўляцца як мага хутчэй. Разьдзел „*Пятрук*” як бы дасьледуе, адкуль і чаму на Беларусі „разьвяліся” пятрукі – людзі без нацыянальнага гонару і годнасьці. Пятрука і шкода: маска спаліла вёску, забіла яго жонку і дзяцей, знішчыла ўсю гаспадарку.

Але на прапанову Патрэбы ваяваць, „выганяць маскоўцаў” (каб мець каня, а магчыма, нават шляхту) – той адмаўляецца. Паэтычная паралель зь Янкам Купалам ілюструе працяг шкодных карэньняў пятрукоў ў XX стагоддзе: „*Але як ёсьць гэт’ сьвет вялік, Я ўсё ж мужык, дурны мужык*”.

Далейшыя разважаньні Патрэбы выяўляюць самае істотнае ў народным існаваньні і ў яго захаваньні – гэта моцная шляхта (эліта нацыі, як кажам мы сёньня). Менавіта яна (а не пятрукі) зьяўляецца захавальніцай, абаронцай і нацыі, і Айчыны.

*Як іляжста, пане, упадзе,
Літва, напэўна, прападзе...*

(„ Пятрук ”)

І гісторыя яскрава праілюстравала нам, як важна для нацыі выхоўваць нацыянальную эліту (шляхту) – падмурак дзяржаўнасьці, незалежнасьці, моцы і культуры.

* * *

Фальварак у Мілюцях. Усё тут „кіпіць”, „віруе”, „*І дым із коміна ідзе*”. Патрэба разам з Зянонам аглядаюць гаспадарку.

*Усё звычайна, але обайна,
Ёсьць хлеб і ёсьць да хлеба.*

(„ Фальварак ”)

У склепе лядоўня, у ёй сала, кілбасы. Гожа выглядае вядлярыня. Аўтар да драбніц ведае сялянскую гаспадарку, у якой усё „вядзецца”.

І зноў мы бачым, якая гасьцінная беларуская шляхта: усё лепшае – для госьця. І белы ільняны абрус (а гэта значыць – вырашчаны лён, апрацаваны, вытканы на кроснах і выбелены на сонцы), і беларуская нацыянальная страва: гарачыя буракі („аж насы заказытала“), вантрабянка, скваркі, бліны. Стол „увесь устаўлены начыньнем“.

Прадмет гаворкі за сталом (як і раней у Трабах) звязаны з патрыятычнымі пачуцьцямі. Яны разважаюць пра шчасьце для спраўднага шляхціча:

*Вышэй сьмерці ставіць гонар
Шляхціч польны беларускі.*

(„Фальварак“)

Таму і для жанчыны ейны жаночы гонар – вышэйшы за сьмерць. Каб падкрэсьліць і ўзмацніць веліч і прыгажосьць беларускай жанчыны, якая скрозь стагоддзі зьяўляецца ўвасабленьнем годнасьці, жаночай чысьціні, аўтар зноў выкарыстоўвае прыём літаратурнай паралелі зь Янкам Купалам.

Вельмі важны аtryбу́т шляхецкага жыцця Якуба Патрэбы – бібліятэка, ганаровае месца ў якой займае Скарынаўскі Псалтыр („то на ўсім сьвеце першы друк“). Тут размаўляюць Зянон і Любча. Іх размова напоўненая сьвятлом, чыстасьцю, высакародным каханьнем.

* * *

Дзякуючы зладжанасьці і апэратыўнасьці ў дзеньнях шляхты, „усіх падпальчыкаў“ каля Трабаў зьнішчылі. Але недалёка варажае недабітае войска, якое ідзе на ўсход. Зянон едзе да Сурвілы спраўдзіць, ці ня ёсьць дзе вораг.

Усюды „галавешкі толькі чадзяць“. Далейшае апісаньне падрыхтоўвае чытача да трагічнай разьвязкі: казагор „пахілы“, ялаўцы „як сьвечкі ці манахі над магілай“, дарога „бязьлюдная“, „лес і лес“.

*Тут бязьлюдная дарога,
Лес і лес, аж да Суботнік.
І вакол – ніякіх вёсак.
Ані вестак, ні сыяжынак,
Дзесяць вёрст, як супачынак.*

(„Апошняя дарога“)

Зьвернем увагу, як нагнятаецца пачуцьцё адзіноты і трывогі. Гэтаму „спрыяюць“ і паўтарэньне адмоўных часьціц („ані“, „ні“), адмоўны займеньнік „ніякіх“, злучнік „і“, двойчы паўтораны назоўнік „лес“ (паўтор узмацняе напругу), выклічнік „аж“, змрочнае слова „магіла“.

Трывога недарэзная, бо далей „банда руска“, якая начавала ў Вайдзілавым млыне, схапіла Зянона і здэкваецца зь яго. Герой гіне ў вялікіх мучэньнях. Апошнія яго імгненьні – гэта малітва да Бога і словы любові да роднага краю.

Сьмерць ваяра Зянона – прыклад высокай трагедыі высокага духа. Карціна сьмерці ўспрымаецца надзвычай востра, моцна ўражае яшчэ і таму, што падаецца ад першай асобы.

*І застаўся я адзін
З агнём і Богам, і Зямлёй.
...Ужо гарыць маё адзеньне,
Палае млын – агню гудзеньне,
Якое страшнае гарэньне,
Здаецца, дыхаю агнём...*

*І чуо ўжо крывае кіпеньне...
...Які магутны гул сьвятла,
Яно гудзіць, яно гарача,
Яно, як грам, грывіць,
Яно звяніць і плача.
Ах, гэта ж я крываю,
Мне сэрца ў горле скача,
Мне боль каража,
Душа ня можа,
Божа...*

(„Апошняя дарога“, „Сьмерць“)

І далей – моцны і выразны вобраз-параўнаньне: „сьвет“ – „сохлы ліст“, „берасьценьне“.

*Скруціўся сьвет – адно імгненьне,
Як сохлы ліст, як берасьценьне.
І я ўнутры той берасьцeni,
Нібы з замковых сумарэньяў,
Алячу да дзіўнага сьвятла.*

(„Сьмерць“)

Душа героя адлятае ад цела, і Анёл раскрывае перад ёй (душой) цяжкія карціны разбурэньня

Літвы. Гэта сумны агляд „сціснутай” гісторыі Бацькаўшчыны.

*Зыходзіць лецейка на леце,
У зямлі нас болей, чым на сьвеце.
Там, дзе прайшла арда маскоўска,
Там дым і рэзь, дарога коўзка,
Кроў крывае пад капыцьцем.*

(„ Анёл”)

Душа Зянона бачыць прыклады ліцьвінскага высакародства („Палоняць войска маскалёўска І зь мірам іх дамоў пускаяць”) і разумее нашыя гістарычныя памылкі („Хто ж гэтак з варварам ваюе”).

Увасоблены ў мастацкую форму ліст рускага ваяводы Трубецкога да цара адпавядае гістарычнай праўдзе і зьяўляецца дамінантай жорсткасці і цынізму ўсходняга ворага Літвы.

Далей Анёл раскрывае будучую „гісторыю” перад душой Зянона (пра заняпад Княства, пра тое, што наш ліцьвінскі скарб (Вільня) будзе прыўлашчаны жмудзьдэю). Пры гэтым Анёл выказвае вельмі важныя сьветапоглядныя хрысьціянскія думкі аб вечным жыцьці душы і ад чаго залежыць яе „вышыня”: душа чалавека павінна ўдасканальвацца на зямлі, ведаць Божыя заповедзі і жыць па іх.

*Хто на зямлі аглух, асьлеп,
Мадзеў, як мокры курасьлеп...
...Той тут ня стане лепей бачыць.
І колькі ты яго ня чысьці,
Чарта на бела не адчысьціш.
Для разьвіцьця – зямная доля.*

(„ Анёл”)

Калі жыць не па Божых законах, дух не разьвіваецца – „Ён стане цэлам дыктавацца”.

Але душу Зянона не цікавіць ні пекла, ні неба.

*Мой народ масква пасекла,
Мне баліць мая Літва.*

(„ Анёл”)

Таму калі душы Зянона зьяўляецца воблік Хрыста, яна моліцца да Яго, каб вярнуцца ў свай

гаротны край. І, з Боскае Волі, цуд адбыўся, але своеасаблівым чынам.

* * *

XX-е стагоддзе (частка 2-я, „Зямля”). Цяжкая беларуская доля ў Яўхіма: працуе на чужыне, ваюе за Расею. Яго ўласны лёс неаддзельны ад лёсу Беларусі, якую „як палатніну кроілі на мундзіры ды на катаны” (Р. Барадулін).

І падзялілі Беларусь якраз, калі Яўхім прыехаў у Суботнікі пагасьціць (1921 г.). Так ён застаўся на „польскай” тэрыторыі. Як кажучь, ні кала, ні двара. У такой сітуацыі ня цяжка ўпасці ў адчай. Але Яўхім асэнсоўвае сітуацыю, умовы, у якіх ён апынуўся, і яго моцны дух дапамагае выбрацца са, здавалася б, безнадзейнай гаротнай долі, дзякуючы цяжкай працы – дзень і ноч.

*І настала ўсім змаганьне
За жыцьцёва выжываньне.
Уставалі – яшчэ цёмна –
Ўсёй сям’і, пакуль ня днела,
Шчэ і ў печы не вымела.
Карчавалі, высакалі, вырываці ўсё кустоўе,
Усё лазоўе, ялаўцоўе...*

(„ Яўхім”)

І зямля аддзячыла за цяжкую працу – „От жа Боскі падарунак”. Яўхім выбіўся, перамог, збудаваў хатку, разбагацеў, дзякуючы бязлітаснай працы. І ўсё ў яго доме вядзецца і расьце, як спрадвеку ў працавітых беларусаў. І, як спрадвеку, працавіты беларус Яўхім за ўсё ўдзячны Богу і абяцае Боскі дар (зямлю) берагчы.

*Мы яе наноў адродзім,
Мы яе увысакародзім.*

(„ Яўхім”)

Толькі гэтае яго цяжкое пчасьце ненадоўга: пачнецца вайна і дом згарыць. І Яўхім зноў застанецца на папялішчы. Лёс Яўхіма Патрэбы – гэта адлюстраваньне лёсу працоўнага беларускага народу. Яўхім моцна працуе, ён любіць сваю зямлю, называе яе „зямелька”. І толькі зноў пачынае выбівацца з адной бядоўты, як прыходзіць новая бяда – новыя акупанты і калгасы. Яўхім разумее, што чалавек,

які ня мае сваёй дзяржавы, ня мае і свайго дому. Ён можна разбагацець, але ненадоўга. І ня знойдзе цячасся, бо потым будзе зноў папалішча і руіны.

Другі дзед Аўтара-апавядальніка Зянона Ян – адраджэнец і антыкамуніст.

*Рух магутны беларускі
Захапіў яго зь юнацтва
І прымуаў лёсам звацца.*

(„Ян”)

Ён жыве ў Вільні, выпускае газэту, займаецца палітыкай. Але прышлі бальшавікі і пачалі хапаць беларускіх дзеячоў. Так загінуў дзед Ян: „*Ян пайшоў, пайшоў навечна*”.

Сын Яна Стаска скончыў беларускую гімназію „*І ў палітыку ўскочыў*”. Сутыкнуўшыся з польскім шавінізмам, ён едзе ў Суботнікі (ў „польскай” Вільні жыць беларускаму дзеячу небяспечна).

Тым часам няма спакою і шчасся працавітай сям’і Яўхіма. Ад запальнай страляніны расейцаў па Суботніках цалкам згарэў ягоны дом і ўся жывінасьць. „*Мінула роўна 20 год, І нам ізноў наш круг вярнуўся*”, – у роспачы думае Яўхім. Але ўчэпісты жыццёвы дух не дае яму загінуць. Выратавальны беларускі звычай – талака – ратуе сям’ю: людзі ўсе разам збудавалі новы дом для яўхімавай сям’і.

Шмат праблемаў беларускага жыцця закранае аўтар паэмы. Не абыходзіць ён і пытаньне партызаншчыны. Двое рускіх палонных, якія жылі па загаду немцаў у Яўхіма (сёлі-пілі – анічога не рабілі), вясной сышлі ў лес у „красныя парцізаны”, якія займаліся бандытызмам: рабавалі людзей, у тым ліку і Яўхіма. І так тыя партызаны рабавалі сялян, пакулі іх не пастралілі немцы.

Мясцовыя ж прапольскія „белыя” партызаны („пятрукі”), неўзлюблілі Стася за беларушчыну. Яны цураюцца таго, што дадзена ім ад нараджэння Богам – выступаюць супраць свайго, беларускага („*Беларусь навядумлялі*”) і даносяць на Стася немцам. Гэта ледзь ні каштавала яму жыцця. Пазней абалваненыя прапольскія беларусы рашаюць самыя забіць Стася.

У разьдзеле „*Вайна*” на прыкладзе вобразаў Нупрэйкі, Пятрука, Гудзя і Фанута адлюстравана

наша векавая бяда і ганьба – вынік 200-гадовай акупацыі, чужой палітыкі і вынішчэння беларускай нацыі. З пераканўчай мастацкай сілай аўтар малюе людзей, якімі кіруе ўласная жудасная „зброя” – чалавечая шэрасьць, цэпра і невуцтва. Яна (гэтая „зброя”) здольная перакруціць увесь сьвет, усё Боскае і чалавечае. Аўтар не засяроджваецца на гэтых страшных вобразах, але трапнымі штрыхамі дакладна малюе іхныя бандыцкія звычкі.

У кароткім дыялёгу (Стась-Нупрэйка) і выяўляецца цэпрашальства бандытаў, у галовах якіх усё пераблытана ксяндзоўска-эндэцкай прапагандай. Яны „судзяць” Стаську за „грахі”, за тое, што той чытае Купалу „*І ўсім людзям падтыкае*”, што чытае Пушкіна (значыць „камуніст”), што лічыць сябе беларусам. „Беларускія малыцы” ж лічаць, што яны „палякі, толькі просты”, гавораць па-беларуску, але не прызнаюць сваё.

Як гэта тыпова для некаторых забытых і з пакаленьня ў пакаленьне падманутых, перакручаных беларусаў. Яны ўжо і не беларусы (хоць і зьяўляюцца этнічнымі беларусамі), і ніяк не палякі, і ня ёсць роўнымі для палякаў, але толькі „хлопамі зь усходу”. Бо нідзе ў свеце не паважаюць тых, хто адрокся ад свайго і ператварыўся ў нешта другое, нявызначанае і ніякае.

„*На захад войска паплыло*”, немцы адступаюць. Але беларускія пакуты на тым не канчаюцца. На зьмену нямецкай (пасля польскай) акупацыі ідзе трэцяя – савецкая.

*Усё ў мястэчку замярло,
Паўзла ішчэ горшае мурло.
З трывогаю глядзелі ў сьвет –
Ізноў маскаль, ізноў савет.*

(„Фэля”)

Зноў гараць Суботнікі. Яўхім завіхаецца на стразе, спрабуючы ўратаваць хату ад пажару. Разам з Фэляй і Ганнай ён моліцца Богу, каб не дапусьціў „трэцяга круга” – спаленьня немцам, які ськіраваўся да іхнай хаты.

Яшчэ адзін дзівосны вобраз беларускай жанчыны – Фэля. Ня ведаючы, чаго можна прычыкаць ад

„незразумелага” немца, яна ўсё ж ідзе ў агарод, дзе схаваўся чужы „неадэкватны” салдат: „Ты, можа, хворы? Хочаши піць?”

У гэтых яе дзеяннях і словах – і практычны розум паводзінаў у час небяспекі, і ўся душа беларускай кабеты, яе ўсяленская дабрыва, якая адгукаецца на любую бяду чалавека, нават калі ён у вобразе ворага. І хоць вобраз Фэлі мае рэальны прататып, Фэля – гэта і абагулены вобраз беларускага жаночага характару, дзе сьветлыя намеры і дабрыва сэрца пануюць над усім. Ня глядзячы на пагрозу расстрэлу, Фэля, Ганна, местачковыя кабеты кідаюць галодным савецкім палонным яду.

Праз чатыры гады такая ж сітуацыя паўтараецца, толькі зараз палонныя – немцы. Аўтар не выпадкова ўжывае двойчы адзін рэфрэн, які падкрэсьлівае сутнасць гэтых жанчын:

*І тады Гануля й Фэля,
І кабеты местачковы*

*Хлеба, бульбы набіралі,
На дарозу выбягалі
І палонным хлеб кідалі...*

(„Фэля”)

Паўтораныя двойчы радкі падкрэсьліваюць Боскую міласэрнасьць беларускай кабеты. Іхняя вялікія сэрцы не выбіраюць паміж чужым горам. Няшчасных, сагнанных ў войска салдат, яны шкадуюць. Беларускія жанчыны пакаленьнямі змушаныя былі аддаваць сваіх сыноў у чужое акупацыйнае войска, у іх свой погляд на чужую вайну. Тут ёсьць увасабленьне ідэяў Хрыста ў чалавечай сьведамасьці. Гэтыя радкі кранаюць, прымушаюць задумацца пра сутнасць міласэрнасьці і зьвяртаюць чытача да Бога.

Нацыянальнае пытаньне для беларуса ўсеадымнае. Яно цесна зьвязана і з праблемай чалавечага шчасьця. Герой другой часткі паэмы Стаська – сапраўдны сын свайго бацькі Яна. Моцны бе-

81. Ноч над Гаўёй. (1968 г.). (З кнігі „Вялікае Княства”)

ларус, які моцна стаіць на зямлі. Як жа ён уяўляе свой уласны шчаслівы дом разам з каханай Ганнай – дачкой Яўхіма?

Стась і Ганна мараць пра свой дом. Ён будзе такі ж грунтоўны, чысты, поўны ўсяго, як у Яўхіма, бо ёсьць працавітыя рукі, маладосць і сілы. Мары Стася і Ганны пра ўласны дом чыстыя і сьветлыя. Але „у гэтай завірусе ўжо ж ня будзе наша шчасьце, Як ня стане Беларусі”, – так думаюць закаханыя, і гэтыя думкі Ганны раскрываюць сэнс „Трэцяга круга”. Яны хочаць шчасця, хочаць разбагацець (стаць на ногі). Але дзе – галоўнае пытаньне. І абодва разумеюць, што іхнае шчасьце немагчымае бяз вольнай Бацькаўшчыны, бо зьведалі і польскую, і нямецкую, паспыталі і расейскую акупацыі, калі беларус на сваёй зямлі – і не гаспадар.

*Нас з табой, мой мілы Стасю,
За зямельку гэту родную
Пакладуць у дол халодны,
І за тое, што мы маем,
Па Сібіру атрымаем...*

Адзінае выйсьце бачыць для сябе Стась (і гэтая ідэйная кульмінацыя паэмы): „За Беларусь змагацца трэба... Інакш нас доля абміне.”

Трагізм вобраза Стася раскрываецца ў далейшым, бо, зразумеўшы свой шлях змаганьня, ён вымушаны аддаць сваё жыццё за чужыя (не беларускія) інтарэсы і пад чужым акупанцкім сьцягам, а ягоная сьмерць не наблізіла Беларусь да свабоды.

Трагічны вобраз Стася (як і вобраз Яскі) адлюстраваньне лёсу ўсяго ваеннага пакаленьня. Сотні тысячаў беларусаў, якія змагаліся пад расейскім, польскім, італьянскім, французскім і іншымі сьцягамі, загінулі, ня ўбачыўшы сваёй Бацькаўшчыны вольнай і незалежнай. У выніку 2-й Сусьветнай вайны Беларусь, страціўшы мільёны жыццяў і будучы ў стане пераможцаў, але ня маючы незалежнасьці, страціла нават свае тэрыторыі і гістарычную сталіцу. І ўсе яе ахвяры пайшлі на карысьць злачынцаў, што разьвязалі вайну.

Наступная 3-я частка паэмы „Трэці круг” адлюстроўвае беларускае жыццё пад савецкай акупацыяй пасьля 2-й Сусьветнай вайны.

Ганна – беларуская кабета з пачуцьцём жаночкай годнасьці, яна прыгожая і зьнешне, і ўнутрана. Ганна любіць Беларусь і разумее яе бядачны (акупацыйны) стан. Безумоўна, гэтая працяг Любчы ў іншых умовах, у іншым асяроддзі і сацыяльным статусе. Гэта той жа, што і Любча, беларускі характар – і цяжкая доля. Трэба разумець, што Яўхім Патрэба – гэтая сацыяльна заняпалы працяг таго роду Патрэбаў, што былі ў трабскім замку і ў жылах Ганны ёсьць Любчына кроў. Асноўныя героі 2-й і 3-й частак паэмы – гэтая тая ж людзі (нават Пятрук), што і ў XVII стагоддзі („Агонь”), толькі яны жывуць ўжо ў іншым сьвеце, у які й вярнуўся ваяр Зянон як сын Ганны.

Ганна засталася адна з маленькім сынам. Вялікае каханьне, якое было ў іх са Стасем, яна праносіць праз усё жыццё, застаўшыся вернай загінуўшаму мужу. Яна падае дзівосны прыклад выхаваньня сына, стварыўшы ў доме культ загінуўшага бацькі. Бацька для маленькага Зянона – ўзор ва ўсім, ён жыве зь ім ў кожным дні і імгненьні, і нават у бацькавых рэчах, якія для яго як бы адухоўленыя.

*Мяне марнарка сарвала,
Як бы душа мая чувала,
Што ў жылах бацька мой жыве
І дух яго са мной ідзе.*

(„Інтродукцыя”)

Хлопчык расьце ў дзівосным асяроддзі дабрыні, ласкі і строгасьці. Гэты ўзор выхаваньня падаюць і Ганна, і Яўхім, і Фэля. Зянон бачыць, як шануюць у доме памяць ягонага бацькі Стася і дзядзькі Яся. Гэтая памяць і пашана пазбаўленыя якой бы ні было штучнасьці. Усё стрымана, сьціпла, глыбока.

*Там ставала на калені
І усцешана ў маленькі
Перад фоткай Яскі-сына
Вельлічала, галасіла
Ціха, ніччакчам – сабе.*

(„Інтродукцыя”)

Сям’я жыве ў хрысьціянскай традыцыі, па Боскіх законах. Яны вельмі ўважліва ставяцца да жы-

вёлы. Коську (як і ўвесь жывёльны сьвет) любяць і берагуць. Дзед Яўхім вучыць унука быць уважлівым з канём, бо ён для гэтых людзей як член сям’і.

*Вялікі, моцны ламавік
І ўжо ж спакойны, як мужык...*

(„Інтрадукцыя”)

І Коська адчувае чалавечую любоў. Ён як бы адказвае людзям сваёй моцай і надзейнасцю. Мы разумеем, што ў яго жылах цячэ кроў старажытнага надзейнага дрыганта Зянона („Агонь”), успамінаецца і моцны фальклёрны вобраз („*Косю, мой косю, косю вараненькі*”). Радкі паэмы, прысьвечаныя каню Коську, прасякнутыя незвычайным цяплом.

* * *

Пакутная гісторыя Беларусі вострай больлю з дзяцінства запала ў душу малога хлопчыка Зянона.

*Як у Сібір людзей зганялі,
Як забівалі і каралі,
Як хаты ў вёсках пуставалі...*

(„Фэля”)

Страшныя карціны жыцця сталінскай пасляваеннай пары („*Падаткі*”) перадаюцца некалькімі эпізодамі. І гэтага дастаткова, каб стварыць шырокую карціну агульнага сялянскага гора (Антоська Рамановіч і „сала са скуркай”; Мінка і ягоныя яблыні; савецкі падатковы агент Мандрылаў і ўдава Алена).

Каб прааналізаваць беларускую бяду з усіх бакоў, аўтар паэмы адлюстроўвае і адмоўнае ў беларускім характары праз рэакцыю шаўца Пятрука на прапанову стаць старшынём калгаса:

*Дык Пятрук, як трусаваты,
Уцякаў, як тхор, дахаты.*

(„Калхоз”)

Гэта працяг таго самага Пятрука, з XVII-га стагоддзя, у якога масква зьнішчыла сям’ю і гаспадарку, але змагацца з ворагам за сваю зямлю ён ня йдзе.

У паэме, як і ў жыцці: калі ты адмаўляешся ўзяць адказнасць, знойдзецца найгоршы, які возьмецца і прынясе шкоду ці загубіць справу зусім.

А далей – яшчэ больш сумна. Сялян заганяюць у калгас сілай. Яўхім разумее, што гэта азначае трэці круг пакутаў без зямлі і сваёй гаспадаркі.

*І страшна стаць у трэці круг.
Бо ўжо не над табой – над краем,
Над зямлёй і небакраем
Заломны, чорны, самазубны
Вісіць зьнішчэння крук.*

(„Калхоз”)

Сіла духа і разважлівасць Яўхіма ўражваюць. У самыя горшыя часы ён не ўпадае ў адчай і верыць: „*Настане наша ўваскраізнне*”. Узважыўшы сітуацыю, ён дабраахвотна аддае ў калгас усё, што складала зьмест яго сялянскага жыцця. Чытаючы гэтыя радкі, мы ўяўляем карціну вялікага гора. Аўтар выкарыстоўвае і трапнае параўнаньне („*Зяву піша, як адмаўляецца ад хлеба*”). Дакладна намалюваны цяжкі псіхічны стан Яўхіма: „*Пастаяўшы на парозе, Паехаў ціха на дарозе*” („*пастаяў*” – „*паехаў ціха*”). Пасля пералічэння сялянскага багацця – трагічна выснова: „*Ўсё ўжо гэта больш ня наша*”.

Надвор’е таксама адпавядае настрою Яўхіма („*дожджык кволы*”), і асабліва метафарычнае параўнаньне чалавечага лёсу з трывожнымі ластаўкамі: „*І дзьве ластаўкі з паддаша Абляталі нас, як лёсам*”.

Апісваючы людзкі шум і тлум, калі сяляне вымушана аддаюць ўвесь свой рыштунак для калгаса, аўтар лёгкай заўвагай псіхалогічна тонка малюе людзкі стан:

*Кожны збоку прыглядае,
Пільным вокам выцалае,
Як там коніка паставіць,
Хто тут той парадак правіць.
Усёроўна – ды ж сваё.*

(„Калхоз”)

Яўхім з унукам вяртаюцца дадому пешшу. „*У хаце ціха*”, „*І змрок у шыбы пранікае, Сачыцца ў дом і спачывае За печкай белай ў рызмале...*” І завяршае карціну невычарпальнага гора далейшае параўнаньне стану Яўхіма: „*Нібы душой пераварнуўся*”.

82. Жня (Фэля). (1958 г.). (З кнігі „Вялікае Княства”)

Яўхім вельмі мудры чалавек. Ён шчыра верыць у Бога і таму разумее, што зло ня можа перамагчы назаўсёды. Але каб зло зьвесці, нельга падавацца адчаю. Ён размаўляе з унукам як з дарослым і вучыць яго самаму галоўнаму ў беларускім жыцці: „*Зямлю сваю вярнуць мы мусім*”. І навучае, як гэтага дасягнуць, як вытрымаць усе выпрабаванні – цераз навуку. Толькі, маючы адукацыю і розум, беларус зможа вярнуць зямлю і дзяржаву.

*Вучыцца трэба, мой нябога,
Вучысь ад самага парога,
І ўсё жыццё, як покі змога.
Бо іншай зброі мы ня маем,
Каб заўладані сваім краем,
Зямлю каханую вярнуці...*

(„Школа”)

Яўхім разумее, што інтэлегентная, адукаваная, інтэлектуальная нацыя выжыве. Ён мыслыяр, ён усё асэнсоўвае. Гэты селянін аналізуе сваё жыццё, чытае Біблію, якая дапамагае яму рабіць беспамылковыя дзеянні. Ён вучыць унука не загадам, а ўласным прыкладам, на памылках унука незаўважна прымушае яго рабіць уласныя высновы, бо разумее: так дзіця запомніць на ўсё

жыццё. Загад жа без разуменьня можа выхаваць ў дзіцяці страх, скрытнасць, жаданьне зрабіць наадварот і можа сапсаваць асобу.

У Яўхіме сканцэнтраваная народная мудрасць. Ён ня толькі аналізуе свой уласны лёс, але зьяву ў цэлым, і робіць тыпалагічныя высновы. (Так пры палках, напрыклад, ня проста было беларусам вучыцца, але была зямля. Пры саветах зямлю забралі, але вучыцца было можна, значыць – трэба вучыцца.)

* * *

Эмацыйная кульмінацыя III-й часткі – гэта, безумоўна, разьдзел „*Коська*”. Увогуле, вобраз магутнага каня пераходзіць з адной часткі паэмы ў другую. Малады шляхціч Зянон едзе ў Трабы „*добрым конікам буланым*”. („*Агонь*”)

Адносіны беларусаў да каня як да сябра адлюстраваны і ў вуснай народнай творчасці.

*За талер бяленькі я не разжывуся,
З табою, мой кось, я не разлучуся.*

Надзеіны, моцны дрыгант – сябра Зянона, які ратуе жыццё яму і Любчы („*Бабыры*”). Коська таксама такі ж магутны і надзейны сябра, як той старажытны дрыгант, але выпала яму трапіць ва

83. „Зямля”. (1967 г.). (З кнігі „Вялікае Княства”)

ўладу нікчэмных людзей. Для хлопчыка ён, як чалавек. І як шчыміць сэрца, чытаючы цяжкую гісторыю Коські. Гэта першае сутыкненне маленькага хлопчыка з хамскім духам новай улады, які бачыць зьдзекі дарослых бязьлітасных людзей зь яго дарагога коніка. Зьдзек над канём (якога на спрэчку запрэгілі цягнуць непасільна цяжкую малатарню) выклікае натуральны пратэст у душы маленькага чалавека. Хлопчык кідаецца выратаваць свайго найдаражэйшага сябра.

У беларускай народнай сьведамасьці жывёльны сьвет заўсёды блізка чалавеку. Гэта насамрэч браты нашы меншыя, і такія адносіны беларуса да жывёлы традыцыйныя. Саветы імкнучца зламаць беларускія звычаі (ператварыўшы беларусаў у „савецкі” народ). Супраць гэтага і пратэстуе душа маленькага беларуса (які гадуецца ў традыцыйнай сям’і).

Цікава, што ў гэтай частцы чытач назірае падзеі і вачыма дарослага Зянона, і хлопчыка. Да-

рослы „апавядальнік” пераказвае тое, што хлопчык яшчэ ня ў стане прааналізаваць: як „ліпіць” калгас, характарызуе кіраўнікоў калгаса, і „малатарню”, і „спрэчку” калгасьнікаў (Пятрук-Канчар). Гэта ўсё адбываецца ў „дарослым” сьвеце. Калі ж прыгнالی Коську на здзек, пра гэта ўжо „апавядае” хлопчык Зянон. Ён бачыць пакуты свайго коніка і зьвяртаецца да яго па-дзіцячаму наўна і шчыра.

*Цярпі, мой дружа, як на полі,
Ты йшчэ пазнаеш лепшай доли,
Я толькі падрасну –
І вызвалю зь няволі.*

(„Коська”)

Калі Коська ўпаў на калені і яго пачалі біць закладчыкі, хлопчык кінуўся ратаваць каня сам. Натопу супрацьпастаўляецца чыстая дзіцячая душа – абаронца Коські. І чытач разумее, што расьце барацьбіт з несправядлівасьцю, што гэта ёсьць пачатак змагара. Удумаемся: вобраз каня ў паэме (фальклёрны „косю”, дрыгант Зянона і Коська Яўхіма) – гэта сымвал вернасьці і апоры для беларуса. І вось настаў час у няволі, калі адурэлы натоўп здэкуюецца над канём, але хлопчык бароніць яго.

І яшчэ адзін абагулены страшны вобраз – савецкая школа:

*Галоўны сэнс – зламаць асобу,
Зрабіць вьзбожніка да зрону
Ды навучыць любіць саветаў...*

(„Школа”)

У таго, хто прайшоў савецкую школу, насамрэч „адчыняцца раны” ўспамінаў. За кароткімі замалёўкамі Аўтара паўстае страшны вобраз-машына па рабленьню „стандартных” дзяцей, грубыя, хамскія метады савецкай пэдагогікі, якая нарабіла шмат шкоды не аднаму пакаленьню.

Разьдзел „Вільня” раскрывае боль і смутак дарослага Зянона аб страце беларускай сталіцы. Ён надзвычай любіць Вільню, ведае яе акругу да дробязей. Дзівосныя „дарожныя замалёўкі” аўтара

раскрываюць агульны беларускі характар віленчукоў. Гэта людзі засяроджаныя і самавітыя. Тут усе (і знаёмыя, і незнаёмыя) – свае. Яны „аднаго характару”, адных уяўленьняў пра сьвет і жыцьцё, трымаюцца сваістай тутэйшасьці ў дачыненнях, але да свайго беларускага („простага”) абьякавыя.

І аўтар аналізуе працэс паступовага адыходу людзей ад сваіх карэньняў („Пралог”). У гэтым былі пэўныя прычыны. У этнічных адносінах віленчукі (пра якіх ідзе гаворка) – працавітыя. Яны і раскажуць спадарожніку ўсё, і пакажуць, але ў палітычных ацэнках яны іншыя, насыцьжараныя і забытаныя.

Надзея „выбіцца ў людзі” заўсёды жыла ў душы беларуса. Ён прагнуў навукі, імкнуўся стаць „адукаваным чалавекам”. Мудрыя словы Яўхіма свайму ўнуку былі як бы зьвернутыя да ўсёй нацыі. Галоўнае было – не патрапіць ў савецкія жорны („над сыяг савецкі начаваць”), бо там нацыянальны чалавек прападаў, гінуў, ператвараўся ў „савецкі народ”.

Героя паэмы Зянона такі лёс мінуў („І адчувай я Божа ласку”). Яму адкрываецца таямніца Вялікага Княства, тут, амаль побач з ягоным домам („Адкрыўся від, які ўразіў”).

Раскрыцьцё таямніцы вечнай душы Зянона, які імгненна ўспамінае „сябе” 300 год таму – адно з самых моцных месцаў паэмы.

*Як быццам гэта было ўчора,
Нібывта лопнула запора,
І памяць скочыла ў мінуласьць.*

(„Пралог”)

Баліць, невыносна шчыміць сэрца:

*Літва! Літва! О, Беларусь!
Як у вязьніцы каралевіч,
Ты дзе? Дзе твая веліч?
Дзе твая слава, што аберуч,
Як меч дэуостры, мы трымалі,
Маскву і немцаў адганялі,
Каб край ніколі не тапталі?*

(„Пралог”)

Герой разумее, што таямніца раскрылася яму не выпадкова, што ў гэтым – Боская воля, „Каб

зразумелі сувязь часу, Адкрылі будучыню нашу”.
Тройчы паўтораны рэфрэн падкрэсьлівае жыцьцё-
цесцьвярджальныя думкі, поўныя аптымізму і
веры ў нашае Адраджэньне.

*І ўсё ж снуецца нітка ічасься,
О, Вялікае наша Княства!*

(„Пралог”)

І, пачынаючы з 80-х гадоў ХХ-га стагоддзя,
кола пераменаў на Беларусі закруцілася („Эпі-
лог”). Гэта ня проста і ня хуткі працэс. Народ тут
яшчэ ня творца „свайго лёсу”, ён назірае і чакае,
каб нешта само сталася; ён ужо стаміўся нават ча-
каць незваротных пераменаў, каб нехта іх зрабіў.
Ну дык хто ж тады дапаможа нам, калі ня людзі
самы сабе? Ужо можа конь?

І тады – невыпадковы зварот да Коські. Чаму?
Што гэта азначае?

Гэты вобраз увасабляе абсалютную надзейна-
сьць, сябра, зь якім ня страшна нічога. Думкі-ўс-

паміны Зянона пра вернага сябра Коську – вяр-
шыня лірыкі.

*Ты б нам памог, мой мілы Косто,
Ты б прыскакаў бы – дай Бог ногі.
У каго ж яшчэ прасіць падмогі?..*

(„Эпілог”)

А вось эпізод, апісаньне якога ўзвышаецца да
сымвала: за Ёўем палае стары шляхецкі дом, дзе
пры саветах размясьціўся дзяржаўны камбінат.
Але ратуюць дом толькі чатыры чалавекі. Натойп
жа – глядзіць.

Апісаньне пажару перадае дынаміку рухаў вы-
ратавальнікаў. Тут аўтар выкарыстоўвае няпоўныя
(як бы абарваныя) клічныя сказы („Ў машыну
– раз! Хутчэй! Разгон!”; „А мы – у школу, вёдры
браць” і г.д.), сказы, у якіх перадаецца рэзкае зь-
мена дзеяньняў („Да рэчкі лётам – падмянем”
і г.д.), нагнятаньне аднародных дзеясловаў: „І
палівае там кругом, І скача, круціцца ваўчком”;

84. „Віленскі брук” (2000 г.). (З кнігі „Вялікае Княства”)

„І тут калейку хутка ставім, Штурхаем, просім,
розум правім”.

Усё названае стварае пэўны (хуткі) рытм верша. І зусім іншы, запаволены рытм верша, калі ўжо ўсё скончана, дом згарэў: „Назад мы ехалі – маўчалі, Як бы мы словы пагублялі”.

Дом згарэў, бо „ня свой” – дзяржаўны. Ніхто не хацеў ратаваць дзяржаўную маёмасць. Беларусы пад саветамі не бачылі ў дзяржаўным нічога свайго, не адчувалі сувязі з сабой. І мы ўспрымаем па-жар, як алегорыю, як папярэджаньне: стары дом, як Беларусь, якую можна страціць, калі спадзявацца, што „неяк жа будзе”. Трэба ратаваць гэты наш агульны Дом, не шкадуючы сілаў.

Зянон, які так моцна любіць сваю Бацькаўшчыну, ёсць аптыміст да канца, пакуль б’ёцца ягонае сэрца, у якім большую частку займае ня боль і горач, а пяшчотная любоў да Радзімы. Так сталася, што на нейкі час ён вымушана разлучаны з ёй. Але за гады разлукай любоў да саёй Зямлі ў сэрцы ня сыцішылася, не прытупілася. Душа Зянона, зьведаўшы сьвет, яшчэ больш перакананая:

*Ні зямлі і ні краіны
Няма лепшае на сьвеце,
Чым Беларусь – а мы ёй дзеці.*

(„Эпілог”)

Таму апошнія словы гучаць як заклінаньне:

*... будзе ішчасьце. Музіць стаць.
Ня музім толькі мы чакаць,
Бо ішчасьце трэба здабываць.*

Мы загарнулі апошняю старонку паэмы. Бясспрэчна, гэта сталася падзеяй у нашай чытацкай цікавасьці. Твор шматгранны, ахоплівае беларускія карціны народнага існаваньня, розныя характары. Усіх аб’ядноўвае адзінае – беларуская зямля, беларускі погляд на сьвет, беларуская мэнтальнасьць.

Паэма зьяўляецца багатай крыніцай афарызмаў. Напрыклад:

*Як рэа, дзеўка высьпявае
І па вайшэўці ўздыхае.*

*Дзе калі было такое,
Каб нячысты ў Вільні ўсеўся!*

*Свабода – гэта наша сіла,
Свабода – нашая магіла.*

*Беларусец наш як дзекне,
Аж у сэрцы ёкне.*

Вось гэта голас – сотні струнаў!

*Ехаў госьцем, вымкнуў братам.
Як вярнуся – стане сватам.*

*Ах, якое харашэньне –
Жоўта мора – летуценьне!*

*Нават камень на Радзіме
Для мяне – падушка.*

*От дзеўка красна, от надзея.
Як паглядзіш – дык сэрца грэе.*

*... нямашка лепш, як родна хата,
Няхай сабе і небагата,
Але свая, свая Айчызна.*

Аўтар умела і дасканала выкарыстоўвае багатыя магчымасьці гнуткай беларускай мовы, у тым ліку і рухомы націск, і ўнікальныя для вершаскладаньня прыстаўныя галосныя і зычныя, мужчынскія-жаночыя рыфмы, і неабсяжны слоўнікавы скарб, і шматварыянтнасьць (шматзначнасьць) беларускага слова. Паэма шматбаковая і гістарычнай асновай, і маштабам падзеяў-пачуцьцяў, што патрабуе перачытваньня. І чым больш мы ўчываемся, тым больш адчыняецца думак. Чаму? Бо паэма абуджае і ўзьнімае Беларускі Дух, мы спасьцігаем яго, асэнсоўваем, ён зьявляе нас і аб’ядноўвае. І без перабольшваньня можна сказаць, што эпічная паэма Зянона „Вялікае Княства” зьяўляецца паэтычнай энцыклапэдыяй беларускай душы.

Хочацца сказаць некалькі словаў яшчэ пра адну зьяву. Чым больш мы, чытачы, знаходзімся „ў матэрыяле” паэмы, тым больш нас ахоплівае сьветлае пачуцьцё чысьціні і ўздыму. Няма безнадзейнага,

цяжкага трагічнага стану (хоць падзеі разгортваюцца і трагічна, няма прыгнечанасці і сьлёз, бо сама паэма „выпраменьвае” святло, надзею і высакароднае характаво. Сьветляя, верныя, надзейныя, высакародныя і спакойныя людзі гэтага „сьвету” прыцягваюць і ачышчаюць, у гэты сьвет пагружашся і ім жывеш.

І як гарманічна спалучаецца зьмест паэмы з формай яе кніжнай падачы. Выданьне ілюстраванае дзівоснымі здымкамі замілаваньня Беларускай зямлёй, а там, дзе ў аповяд уплятаецца трывога – такія ж трывожныя і шчымлівыя ілюстрацыі. Толькі ўгледзьцеся!

А якое дзівоснае характаво – калі нашыя асацыяцыі сягаюць уввесь. І гэты „набесны сьвет” – адмыслова каляровы, бо ўсё ў гэтым выданьні прадумана да драбніц і адпавядае нашаму ўяўленьню пра „адзінства формы і зьместу”.

* * *

Роздум паэта пра Вялікае Княства ўвасоблены аўтарам і ў „малых формах” – у лірычных цыклах. Іх некалькі, але сваімі матывамі яны пераклікаюцца з паэмай і як бы працягваюць яе.

З першага верша цыклу „Дарога ў Вялікае Княства” нас агортвае цеплыня і радасьць ад знаёмай дзівоснай карціны:

*Каля возера вазок.
Гнеды конік скача.
Дзяцюк ножкай не калыша –
Заснуў, небарача.*

Знаёмая карціна выклікае замілаваньне. (Таму спрыяюць зьмяншальна-ласкальныя суфіксы: „вазок”, „конік”, „ножкай”, „небарача”).

Зянонаў лірычны герой – рыцар. Ён заклікае нас ў дарогу, да Вялікага („дзе ні глян” Княства, якое „прыўкраснае, нібы бор, і сьветлае, нібы лета”. І супраўдае рыцара ў дарозе верны конь. Герой зьвяртаецца да кая: „у чыстае поле паеду з табой, Твайго ездака пахаваю...” Ён як бы падхоплівае эстафету загінуўшага рыцара. І, як надзея на будучае, чакае кая „малады мой сыноч”.

Але, як бы і незаўважна, са словам „успамін” (гэта азначае мінулы час) ў прыўзняты настрой ўкрадаецца званочак трывогі („Успамін пра Айчыну”).

85. Вільня. Вежа сьвятога Яна. (2002 г.). (З кнігі „Вялікае Княства”)

Герой востра адчувае сувязь часоў: „*Мінулае было і мінулае ёсьць. Яно ёсьць цяпер і яго няма цяпер. Бо ўсё існуе разам з табой*”. Ён памятае часы „вольных людзей”, яго хвалюе, ці ня згінуў ваярскі вольны дух:

*Ці ёсьць яшчэ хто жывы?
Ці зможам яшчэ ваяваць?*

Сумныя рэаліі сучаснага беларускага жыцця назірае лірычны герой ЗЯНОНА. Шмаг здрады, праданнасці. Шкада, „*што я ўжо не юнак, Пагуляў бы пад пасьвіст Пагоні*”, – ўсклікае лірычны герой. Цяжкія думкі не даюць яму спакою:

*Як запыніць арду,
Што распаўзаецца, як ноч,
Па нашых гоняж?*

(„Зброя”)

Наступны цыкл – „*Вечная Вільня*”. „*Ты сэрца наша жывое, Вырванае з грудзей*”, – з горыччу ўсклікае герой пра дарагу для беларусаў Вільні. Нізка вершаў, прысьвечаная Вільні, вельмі пашчотная. Герой лірыкі Зянона моцна любіць яе, любуюцца кожнай яе драбніцай.

*І вось, я тут ізноў
На імгненне вярнуўся з чужыны.
Як жывецца мне Вільняй! –*

усклікае лірычны герой, які вымушаны знаходзіцца ў чужыне. Тут усё дарагое сэрцу: і вежы касьцёла, і зграі птушак, што „*лятуць з-над шыбеніцы Кастуся...*”, і Віленка, і магутная Вяльля, і віленскі брук, які „*дыхае Беларусіяй*”. Тут усё сваё, роднае, нават вецер: „*Жывы ты, ці што, вятрыска?*” І паэт верыць, што Вільня вернецца нам, але „*толькі тады, Калі захочуць яе вярнуць*”.

Цыкл „*Траціны*” – гэта маленькія шэдэўры, якія хочацца запомніць. А які цёплы і часам балючы цыкл „*Свае*”. Матывы вершаў відавочна перагукаюцца з матывамі паэмы. Услухайцеся:

*Кожны сам сябе шануе,
Кожны сам сваіх няславіць.*

(„Коні”)

*Ня плач, каханая, ня плач.
Усё застанецца.
Толькі ня будзе шчасся.
Бо няма шчасся
Без Беларусі.*

(„Дрэнная весткі”)

Шчыміць сэрца, калі ўглядаешся ў беларускія далі, дзе ніколі не было мяжы. А падзялілі Беларусь – і беларусы аказаліся праз мяжу.

*Не было тут спрадвеку мяжы.
Там, за лесам, касьцёл наш прыгожы,
Там, за лесам, мой дом,
За нябачнай жалезнай заслонай.
Не было тут ніколі мяжы...*
(„У Шаўчэнах гляджу ў бок Суботнікаў”)

Успрыняўце вершаў узмацняюць дзівосныя ілюстрацыі. Ілюстрацыі-карціны, ілюстрацыі-думкі, надзеі, трывогі. Каб зразумець гэтае характэрнае, ня трэба нічога асаблівага. Трэба проста любіць Беларусь, як любіць яе Зянон. Да гэтага цяжка што дадаць...

І завяршае гэтую цудоўную кнігу цыкл „*Нанісанае адчыніў*” – філясофскія падсумаваныя пэнта, разважаньні і высновы жыцця.

Верш „*Крык*” як бы ілюструе тыповую сітуацыю, увасобленую ў страшнай антытэзе: крык – і „*ніхто не спыніўся*”. Гэта не адчай, не безвыходнасць, а, хутчэй, горыч, шкадаваньне за тых, хто ня чуе, хто не спыняецца перад папярэджаньнем вышэйшай жыцьцёвай мудрасці. Але вышэйшая мудрасць ёсьць, яна існуе. Лірычны герой Зянона ведае, дзе крыніца праўды і надзеі жыцця. Ён як бы „*пытаецца*” ў Святой Кнігі – і там знаходзіць для сябе адказы „*пра сёньняшні дзень*”.

*Трэба любіць характэрна, чысцінна і праўду.
Гэта брама ў сьветлы шлях.*

*... спраўдзёную славу народам
Робяць справядлівых людзі,
Моцныя Боскім Духам.*

Апошні верш „*Дарога ў адзін бок*” як бы падсумоўвае цяжкі беларускі шлях лірычнага героя Зянона. Але ён памятае словы Белага рыцара

(верш „Белы рыцар“): „*Не спыняйся. Ідзі... Тваё поле – шлях. Як спынішся – Вырасьце лес на шляху*”. І ён не адгукаецца ні на голас скептыка, ні на голас зняверанага. Як гэта моцна:

*Іду сабе ды іду
Адзінай сваёй дарогай”.*

Таленавітым можа быць ня толькі высокае, але, на жаль, і нізкае. Часам людзі захапляюцца „талентам” і не заўважаюць, што ж нясе гэты талент, якія пачуцьці, якую філясофію сцьвярджае.

Падмуркам паэзіі Зянона зьяўляецца сьвятло душы, чысьціня думак, рыцарства і высакародс-

тва. Душа паэта цягнецца да гармоніі і хараства. Такую паэзію трэба чытаць, бо чытаць яе прыемна; над ёй трэба разважаць, бо яна сцьвярджае Боскія каштоўнасьці жыцьця, хрысьціянскія ідэі добра і справядлівасьці, яна дае душэўныя сілы і ўзмацняе дух.

Галіна Пазыняк

30 траўня 2006 г., Нью-Ёрк

Надрукавана: („Беларус”, – 2006, верасень (№524); скарачаныя публікацыя пад загалоўкам: „Калі хочаш узмацніць свой дух”, нээўданім – Марыля Якушэвіч)

86. Рыцар збройны (з кн. „Вялікае Княства”).

ПАДАРОЖЖА Ў СУТНАСЬЦЬ РЭЧАЎ

У сакавіку гэтага году рэдакцыя „*Беларускія Ведамасці*” ў Варшаве выдала кнігу вершаў і фатаграфіяў ЗЯНОНА „*Дарога*”*. Гэта як бы працяг „*Глёрыі Патрыі*”, якая выйшла ў 2000 годзе. Той жа стыль афармленьня, аналягічныя шрыфты і структура твора. Але тут ўжо іншы маштаб зместу, асэнсаваньне шырэйшай тыпалёгіі ідэй і нават геаграфіі тэмаў, паэтычнае выяўленьне новай рэчаіснасьці. Сама кніга, якую бярем у рукі, ёсьць твор мастацтва, твор, які аўтар аформіў і зрабіў сам.

Кніга складаецца з 29 тэмаў-раздзелаў, напрыклад, „*Бацькаўшчына, далёкая і любімая*”, „*Некалі даўно*”, „*Шлях у Вялікае Княства*”, „*Чужына*”, „*Мінулы час*”, „*Дарога*”, „*Душа*”, „*Вечныя каштоўнасьці*”, „*Месяц*”, „*Тонкія колеры*”, „*Траціны*”, „*Пятрыны*”, „*Цяжкая пара*” і інш. Гэта, аднак, ня толькі тэмы – але катэгорыі рэчаіснасьці ў рэальным і метафізічным яе сэнсе. Прынамсі, такі аўтарскі падыход. Тут галоўнае не настолькі рацыянальныя ці інтэлектуальныя вызначэньні, колькі эмацыянальныя адкрыцьці, якія цяжка акрэсьліць дакладнымі словамі. Але, на мой погляд, гэтае „няўлоўнае” і ёсьць галоўнае ў паэзіі.

Ну што, здаецца, тут такога – вершык у два радкі:

*Калі я ноччу глядзеў на Месяц,
Праляцелі над полем шэрыя гусі.*

Усё проста. Але душа шчыміць. Чаму гэта так? У чым тут магія слова, ці, хутчэй, – магія карціны? Бо ЗЯНОН піша карцінамі, ягоныя вершы – гэта фатаграфіі вечнага быцьця.

Калі задумаемся, то ўбачым, што ў гэтых двух радках фігуруюць тры асноўныя сымвалы:

* ЗЯНОН. ДАРОГА. Вершы і фатаграфіі: – „Беларускія Ведамасці”, Варшава; Таварыства Беларускай Культуры ў Летуве, Вільня, 2007 г., 432 с.: іл.

„поле”, „ноч” і „шэрыя гусі”. (Чацьверты сымвал – „Месяц”).

Сымволіка ночы ў нашай беларускай культуры і народнай сьведомасьці – гэта непазнаная таямніца, таемнасць, праз якую адчуваецца аблічча іншага сьвету; „поле” – гэта сымвал і вобраз жыцьця, адмеранай зьверху (наканаванай) жыцьцёвай прасторы, – як шляху, вызначанага ў часе; „шэрыя (дзікія, пералётныя) гусі” – гэта сымвал расстаньня і жыцьцёвага прамінаньня, незваротнага часу.

Усе гэтыя сымвалы (разумеючы мы гэта, ці не) сядзяць у нас – людзях адной культуры – у падсьведомасьці, існуюць, як архетыпы. Усе тры словы-сымвалы, што існуюць у вершы, звязаныя з чалавечым лёсам і непасрэдна з лірычным „Я” аўтара (дакладней, ягонага лірычнага вобразу: „Калі Я ноччу глядзеў...”).

Дамінуючым матывам верша, які выклікае „магію шчымленьня”, ёсьць тэма прамінаньня жыцьця (дачаснага „Я”), жыцьця, якое вечнае і прыўкраснае (Месяц – як вобраз ночы – ёсьць сымвал таёмнай вечнасьці).

Уся гэтая калізія сымвалаў, што ўзварушае нашу падсьведомасьць і пачуцьці, аб’ядноўваецца адзіным сьведомасным і метафізічным паняцьцем – ЛЁС. Прачытаем ізноў:

*Калі я ноччу глядзеў на Месяц,
Праляцелі над полем шэрыя гусі.*

Успомнім клясычнае. Мастацтва (канкрэтна – літаратура) пачынаецца тады, калі адлюстроўвае чалавечы лёсы. Кожны літаратурны род (від), кожны жанр па-свойму выяўляе і асэнсоўвае пытаньне чалавечага лёсу ў форме эстэтыкі. Але ўсюды ў сапраўднай літаратуры (ад трагедыяў Эсхіла да сучасных лірычных вершаў) катэгорыя чалавечага лёсу існуе (павінна існаваць). Успомнім, дарэчы, і вядомае вызначэньне нацыяналь-

87. Месяц захмараны („Дарога”, стар. 252).

най літаратуры: „Лёсы чалавечыя – лёсы народныя”.

Паэзія ЗЯНОНА скрозь сатканая са словаў-симвалаў, народжаных у нашай беларускай культуры. Яна вызначальна нацыянальная.

Сама назва кнігі – „Дарога” – ёсць у нашай культуры вельмі моцнае і агульнапрынятае слова-симвал. У кантэксьце зянонавай паэтыкі словы сымвалізуюцца, нібы па індукцыі, калі стаяць побач з сымваламі-тыпамі і вырастаюць у іх ад частага паўтарэння. Тут і „дождж”, і „вечер”, і „акіян-мора”, і „язюлі куваньне”, і „вішневый цвет”, і „пялёсткі”, і „сьнег”, і „плакучая бяроза”, і „грушка ў полі”, „вярба пры дарозе”, і „пах веснавы”, „хвоя”, „неба” і „рунь”, і „конь”, і „рыцар”, і „святаньне”, і асабліва „дом”, „агонь”, „гара”, „брама” і вечная рэчка „Гаўя”.

Уся паэтычная лексіка ЗЯНОНА зьнітаваная словамі-симваламі. Іх сотні, і галоўнае, што карціны гучаць – то шчымліва, то сцішана, то весела, то трагічна:

*Ужо сонца заходзіць,
І слабее сэрца.
А свабоды няма.*

(„ Ужо сонца заходзіць... ”)

*Бягуць гады.
Так зутка.
І, як раней,
пакутуе
наш народ.*

(„ Бягуць гады. ”)

*На жоўтых вярцінах – раса.
Туман над іржышчам.
Вось і гэтак лета мінула.*

(„ Халодная раница ”)

*Вішня ля дарогі
так шчофра зацвіла.*

*Куды вы сьпяшаецеся,
глядзячы пад ногі?*

(„ Вішня ”)

88. Зімови дуб („Дорога”, стар. 257).

*Ліхтар у цемнаце.
Ты, як надзея.
І матылькі лятуць.*

(„Ліхтар у цемнаце.”)

*Прамні ў лісьцяж,
Як хвалі ў моры,
мігцяць –
Сонца асеньняе.*

(„Асеньні поўдзень”)

*Перабіраю бульбу.
Крыльляў шум у гары.
Праляцела птушка.*

(„Перабіраю бульбу.”)

*Белая вішня! О, вішня цвітучая!
Пад белаю вішняй
Спынімся ў чысьціні.*

(„Белая вішня!
О, вішня цвітучая!”)

*Праімчаўся цягнік ля вакна, нібы сьмерч.
Пакінуў толькі колаў стук
І горкі дым над полем.*

(„Праімчаўся цягнік ля вакна, нібы сьмерч.”)

*Вершы пішу
аб Радзіме.*

*Не забыцца б аднак
Абмакнуць мне пяро ў Гаўі,
Што ў вечнасьць плыве –
Аклян-мора.*

(„Пяро”)

*Калі я драмаў на прыстанку,
Хтось даткнуўся маёй рукі.
Сабачка бяздомны*

ў вочы глядзіць.

(„Чакаю аўтобуса”)

Улічым, што апошні верш (траціна) напісаны ў эміграцыі. Магчыма, што толькі той, хто ў да-

лечыні ад Бацькаўшчыны перажыў эміграцыю, зразумее да канца шчымлывасць і сэнс гэтага верша.

Словы-симвалы, што актывізуюць падсьведамасць, ствараюць падтэкст верша (другі і трэці плян). Гэта вельмі важны аспект ва ўсім мастацтве (асабліва ў літаратуры і тэатры). Менавіта падтэкст і другі плян выяўляюць прыцягальнасць, магнэтычнасць успрыняцця мастацтва.

А цяпер працытую зянонавае „*Крэда*” з „*Глёрыі Патрыі*” (стар. 340)

„*Вершы: Мала слоў. Рытм. Канкрэтнасць думкі і пачуцця, выяўленыя праз падтэкст. Праз падтэкст пранікаем у сутнасць рэчаў.*”

„Сутнасць рэчаў” – вось што, на мой погляд, непакоіць паэтыку ЗЯНОНА. Гэта надзвычай цяжкая задача эстэтыкі. І тым ня менш, і „ліхтар у цемнаце”, і „птушка”, і „горкі дым над полем”

– штосьці даюць большае для розуму, сэрца і ўспрыняцця, чым проста апісаньне.

Дадам, што настраёвыя, тонкія фатаграфіі кнігі цалкам суадносныя і згарманізаваныя з вершамі.

Кожны разьдзел „Дарогі” вымагаў бы асобнай гаворкі. Гэта, аднак, не ўваходзіць у задачу гэтага майго кароткага артыкулу. Адзначу толькі, што лаяматывам усіх тэмаў новай кнігі ЗЯНОНА ёсць шчымлівая туга па Айчыне і сьветлая любоў да радзімы – Бацькаўшчыны Беларусі.

Кніга ўжо дастаткова шырока распаўсюджана на Беларусі і, спадзяюся, ня глядзячы на ўсе нашыя цяперашнія беларускія цяжкасці, яшчэ паслужыць дзеля ўзроўню і здароўя Беларускай літаратуры і велічы нашай культуры.

Галіна ПАЛАЧАНІНА

Ліпень 2007 г.

ДАРОГА АЙЧЫНЫ, ДАБРА І ЛЮБОВІ

Добра, калі паэзія агортвае чалавека зь дзяцінства, яшчэ тады, калі ён гэтага нават не ўсьведамляе і ня ведае значэньня гэтага слова, бо паэзія – гэта добрыя чыстыя думкі, гэта ўсплеск душы, яе песня, гэта калі хочацца глядзець на неба-зоркі і – рабіць добро. Сапраўдная паэзія адлюстроўвае сьветласць душы, якая ўзбуджае ў чалавеку высакародныя ўчынкi. Галоўная якасьць паэзіі (менавіта паэзіі, а ня „слоў”, як кажуць пра сучасныя песні) – яе чысьціня, якая нараджае сьвятло ў душы чалавека.

Гартаючы старонкі кнігі ЗЯНОНА „Дарога”*, мы нападваем сваю душу гэткай чысьцінёй і высакароднымі пачуцьцямi, якімі прасякнуты кожны твор гэтаі пэтычнай кнігі.

З першай старонкі, а дакладней, з першай фатаграфіі Гаўі (*стар.5*), аўтар настрайвае нас на сьветлы лад. Чыстая рака і адлюстраванае ў ёй высокае неба. І дзівосны спакой. Здаецца, тут прысутнічае Высокі дух Тварца. Гэта наша беларуская прырода.

І ў якую б „беларускую” фатаграфію мы ні ўглядаліся далей – усё гэта знакі высокага, прыго-

жага і высакароднага: і нашыя касьцёлы з вышыні птушынага палёту, і бязмежнае поле, якое працянаецца ад зімовага сну, і бляск вады, і птушкі-дрэвы-травы, і „Менскае вакно”, і засьнежанае вечаровая хата з сьвятлом у вакне, і сонца, якое заходзіць над Суботнікамі, і птушынае гняздо, і летняе поле, і бярозы, і віленскі брук – усё гэта наша любімая і найпрыгажэйшая Бацькаўшчына.

Беларуская прырода. Мы ўсе добра ведаем яе жыцьцё: як скрыпіць сьнег пад нагамі, як ён тае і будзяцца сокі бяроз, як надыходзіць сакавік, памятаем пра вясновы пах у паветры, пра ветрык маёвы і жабін канцэрт. Таму, чытаючы, мы лёгка ўяўляем гэта:

*Ночу пад зорамі,
Калі прымерзлыя талы сьнег –
Вясновы пах.*

(„Сакавік”)

Зянон заклікае нас у сьвет прыроды, каб разам перажыць высокі стан душы.

*Над чаромхай Месяц
маёвы сьвеціць*

*І водар стаіць, нібы сон.
І кружыцца галава.*

(„Над чаромхай Месяц...”)

Калі казаць пра паэзію Зянона, то хочацца цытаваць усё, бо ў кожным самым маленькім вершы-хоку – новая грань дзівоснага стану прыроды і душы. Але незвычайная любоў да яе тлумачыцца яшчэ і тым, што гэта – наша зямля, наша дарагая Беларусь:

*Возерца, як стодак,
Унізе пад гарой.
На возеры – лодка.
Для вады сьліба,
Арабіна, ясен, бэз.*

* ЗЯНОН. ДАРОГА. Вершы і фатаграфіі: – „Беларускія Ведымасыц”, Варшава; Таварыства Беларускай Культуры ў Летуве, Вільня, 2007 г., 432 с.: іл.

*Гамоняць людзі ставалы.
Ня бачу іх, але люблю.
Бо Беларусь мая.*

(„ Па дарозе ў Слабодку ”)

У гэтым вершы (як і ў „Мэлёды гучанья”) раскрываецца галоўны прынцып і грунт любові, па якім існуюць усе народы сьвету: трэба любіць сваё і сваіх людзей („*Бо Беларусь мая*”). Іншыя ж, беларусы, любяць – чужое і гатовыя адрачыся ад свайго на яго (чужога) карысьць. Таму нам трэба выходзіць у сабе любоў да свайго і да сваіх, як маці любіць дзяцей, і „*вартых*”, і „*ня вартых*” – усялякіх. Трэба, неабходна ўпарта вучыцца любіць сваё („*Ня бачу іх, але люблю*”).

Дык як жа палюбіць усім нам адзін аднаго (бо мы беларусы), калі ня надта „любіцца”, калі кругом – „сваркі і звадкі”? Зянон прапануе такі шлях любові беларуса да беларуса, і ён, напэўна, самы правільны – праз пранікнёныя ў сваю Беларускаю прыроду, дзівосную, нашую – для ўсіх нас адзіную. Калі мы ўсе ўсьведомім гэтую нашую любоў да нашай прыроды, якая ёсьць агульная і любімая для ўсіх (і для мяне, і для тых, хто ня надта любіць „мяне” ці каго ня вельмі люблю „я”, а „тыя” зразумеюць, што іхняя „любоў” – і „мая” таксама) – гэта і стане першай нашай прыступкай да агульнай салідарнасьці і пашаны – канкрэтнае ўсьведамленьне сваёй зямлі як рэальнай існасьці.

Гэтая думка знаходзіць свой працяг, асабліва ў цыклах „*Месяц*” і „*Пятрыны*”. Вершы-карціны беларускага характа змяняюць вершы-звароты „*Ці бачылі вы*”, якія прымушаюць звярнуць увагу на характэрны „простым”, ня раз бачаным і яшчэ раз „адкрыць” для сабе веліч Беларускай ночы, „*Месяца над туманамі*”, таямніцу начнога поля, пачуць, як „*пляскача Гаўя*”, убачыць палёт шэрых гусей і ў кветцы вішні...

*Ці плыў з вас хто
Па начной Гаўі
Праз месячны шлях на вадзе?*

(„ Ці плыў з вас хто... ”)

Але, бадай, самыя радасныя, прасякнутыя тонкім гумарам, старонкі – гэта „*Пятрыны*” і цыкл

„*От добра*”. Тут нічога не дадасі – трэба чытаць, і душа напоўніцца радасьцю суперажываньня лірычнаму герою Зянона.

*От добра,
Калі на двары мароз,
А ўдома цёпла.
Сядзіш сабе ля вакна
І спакойна гэтак на сьвет Божы глядзіш.*

(„ От добра... ”)

Паэзія дае магчымасьць успомніць-перажыць асабістае, стан чыстай душы лірычнага героя Зянона прадаецца і нам – і душа напаяецца цеплынёй:

*Як добра глядзець
на вяснянае поле,
Калі буйны сьнег
Пакрывае асеннюю руць.*

(„ Руць ”)

Ці яшчэ прыклад:

*Цілую ноч вецер у вольсках шумю
І пад раціну сьвіч:
Першы сьнег
на блакітных астры прылёг.*

(„ Холодная перамена ”)

І як хораша спалучаюцца добрыя думкі і сьветлы стан душы лірычнага героя з дзівоснымі фатаграфіямі родных краявідаў. Калі ўважліва ўглядзецца ў іх – межы фатаграфіі як бы пашыраюцца, і мы амаль фізічна адчуваем, як „звыніць” паветра чысьцінёй і сьвежасьцю (*фатаграфія на стар. 35*), як „бязжыць” дарога („*Асенняя Беласточчына*” – *стар.78, стар.115, „Родная карціна*” – *стар.264, „Зімовае поле на дарозе ў Вільню*” – *стар.382-383*) і мы ўжо „дыхаем” здаровым марозным паветрам. І ўсё гэта – нашае, беларускае, сваё:

*Нават куст ялаўцовы
Прыяцель табе,
І родны прастор пад нагамі.*

(„ Адчуваньне ”)

Паэзія выклікае суперажываньне ня толькі тады, калі перажываньні лірычнага героя нагадваюць нам уласныя. Яна здольная пашыраць наш эмацыйны вопыт і вучыць заўважаць тое, што мы самыя як бы і не заўважалі раней, ці яшчэ ня мелі вопыту нейкага перажываньня, ўласных асацыяў і асэнсаваньня. Паэзія дапамагае зразумець вечныя каштоўнасьці раней, чым прыдзе старасьць („*Так і хочацца крыкнуць...*”, „*Ёсьць энэ жыцьця...*”, „*Чалавек, які жыве толькі патрэбамі...*” і інш.). І як хораша дапамагае нам уявіць карціну і перажыць стан лірычнага героя зьянонавы фатаграфіі (*стар.198, 411*):

*Цэлы дзень сядзіць на палі
І глядзіць у далячын
Пегі-шэры, нерухомы
Адзінокі альботрос.
Дзе радзіма твая, птушка?*

(„*На безазе акіяна*”)

Усе назіраньні-параўнаньні – у рэчшчы любові да Беларусі:

Бабы на лузе

сена грабуць.

*Нібы тлум буслоў,
Белыя хусьцінкі.*

(„*Бабы на лузе сена грабуць...*”)

Ці яшчэ:

*Адпачываюць касцы.
Уткнутыя косы,
Нібы сыцігі на ветры.*

(„*Адпачываюць касцы...*”)

Лірычны герой уважліва прыглядаецца да „жыцьця” прыроды (*разьдзел „Кветкі, дрэвы, травы*”). І нараджаюцца асацыяцыі-параўнаньні („*Тульпан*”, „*Цвіце груша*”, „*Зэукі*”):

*Вішня – як цёплы вецер,
Як дождж веснавы.
Яблыня – Боскі касьцёл
Прамяне сьвятлом.*

(„*Цвітуць дрэвы*”)

91. Сакавік у Суботніках. 1959 г. (З кнігі „Дарога”)

Словам ствараючы карціны беларускай прыроды – лірычны герой гаворыць пра нашы беларускія каштоўнасці. І праз карціны-вобразы-пачуцці – паўстае Айчына.

*Няма мора.
Але ёсць прасторы
Бяскрайніх жытнёвых хваль
І хвалістыя пагоркі,
І людзі, добрыя, як прырода.*

(„Наша зямля”)

Але паступова у душы лірычнага героя ўзнікае трывога. Чаму? Мой дом, мая зямля – а ці гаспадары ў ім мы, беларусы?

*...Хто я тут? Хто я тут
Пад крушынай маёй!
Чужы бамбавік над маёй галавой.*

(„Крушына”)

Так раз за разам ўзнікае тэма акупацыі (якая потым прайдзе ў матыў выгнаньня), узнікае – і знікае за карцінамі найпрыгажэйшай Айчыны, і зьяўляецца зноў.

*А як там у Вязынцы нашы дубы,
Дзе Купала хадзіў?
Але ўжо й там чужыя.*

(„Дубы векавечныя”)

Сэрца лірычнага героя, перапоўненага прыгажосцю роднага краю і любоўю да радзімы, баліць ад цяжкіх і трывожных думак:

*Як запыніць арду,
Што распаўзаецца, як ноч,
Па нашых гонях?*

(„Зброя”)

Гімнам чалавечаму духу, чалавеку-змагару гучыць верш „Жыццё”, прысьвечаны чачэнскім змагарам за радзіму. Герой лірыкі Зянона шукае іншыя прыклады – апору для беларускага духу. Дзе яна і ў чым? На што абаперціся нам, беларусам, каб вярнуць годнасць, стаць годным народам? („Краіна”)

Праз карціны-перажываньні паўстае цяжкая беларуская гісторыя савецкага часу („Беднае жыццё”, „Карова”, „Шум вады”, „Вяртаньне з Аўганскай вайны” і інш.) Нецкавым змарнаваным жыццём беларусаў выкліканы матыў шкадава-

ня на сапраўдным, напоўненым сэнсам жыцці („*Касавая бука на аўтобусным прытанку ў Літнішках*“). Цяжкая туга ахоплівае лірычнага героя, калі ён думае пра акупаваны родны край („*Туга на роднай старане*“, „*Ізноў вясна*“, „*Марнае поле*“, „*Каменны*“) і пра тое, як акупацыя перараджае беларусаў, што „перад чужынцам каркі гнуць“ („*Кони*“, „*У Крынках*“, „*Гэтыя*“, „*Што за людзі вырастаюць...*“, „*Крот*“, „*Гэта страчаныя людзі...*“, „*Шыбеніцы*“, „*Падарожжа ў краіну мёртвых дуі*“). І як сымвал страшнага жыцця-забыцця паўстае вобраз анёла „з адбітай галавой і абламанымі крыламі“ („*Анёл каменны*“).

Вершы разьдзелу „*Сьвет у якім жывуць*“ у цэлым адлюстроўваюць цяжкі стан нацыі, стан бездухоўнасці, абледзянення беларускай душы („*Падарожжа ў краіну мёртвых дуі*“). Таму сэнсавая нагрузка часамі прыпадае на словы „глухамань“, „гразь“, „панурыя“. „Сьвет“ такіх людзей (ці нацыі?) зьбеднены, інтарэсы прыземлены („*Падарожжа ў адсталы час*“).

Але лірычны герой не супроцьпастаўляе „сябе“ гэтаму „сьвету“, бо гэта „свае“, гэта „радакі“, і іхнае жыццё – асабісты душэўны боль лірычнага героя. Гэтаму нецікаваму жыццю ён супроцьпастаўляе духоўнае жыццё. І разьдзелу „*Вечныя каштоўнасці*“, „*Душа*“, „*Напісанае адчыніў*“ прасякнуты іншымі думкамі-пачуццямі. Гэтыя вершы ськіроўваюць чытача задумацца над высокім зместам жыцця, і асабістага, і жыцця нацыі. І тут сэнсавая дамінанта прыходзіцца на іншыя словы і паняцці: „Бог“, „вечнасьць“, „Дзень Хрыстовы“, „надзея“, „будучыня“, „прыгажосць“, „сьвятло“, „душа“, „сэнс жыцця“, „любоў“, „шчасьце“ і г.д. У аснове канцэпцыі ўсёй кнігі „*Дарога*“ і ляжыць непрыняць бездухоўнасці і прага высокага (вышэйшага), напоўненым духоўным зместам жыцця і змаганьня за вольную Бацькаўшчыну.

Шчыmlівыя вершы, прасякнутыя матывам цяжкай долі, маюць канкрэтны і, разам з тым, агульнанацыянальны характар („*Бягуць гады...*“, „*Дні страт*“).

*Ужо сонца заходзіць,
І слабее сэрца.
А свабоды няма.*

(„*Ужо сонца заходзіць...*“)

Вершы, у якіх адлюстраваны цяжкі асабісты чалавечы лёс, уражваюць сваім трагізмам („*Рота*“, „*Неяк дзіўна пражылося жыццё...*“, „*Шлях-2*“, „*Імя*“, алегарычная прыпавесць „*Зямля*“). Але лірычны герой Зянона верны сабе. Ён не згінаецца пад цяжарам лёсу і верыць у прышласць, якая „прыйдзе, як звон“. Ён цвёрда ведае сваю праўду, якой верны да канца: „*Іду сабе ды іду / Адзінай сваёй дарогай*“ („*Дарога ў адзін бок*“).

І ўзнікаюць матывы Вялікага Княства, у якое настойліва запрашае нас лірычны вобраз Зянона. Што значыць для яго ВКЛІ? Гэта і бяскрайнія (ад мора да мора) прасторы, гэта і рыцарскі беларускі гонар, і воля, і годныя людзі, і магутная Айчына. Адрадзіць гэтую беларускую моц прагне лірычны герой усім сэрцам, ўсімі сіламі душы:

*– Рушайма, ідзем, – прамовіў князь –
Сяляшайма дадалу,
у нашае Княства,*

*Прывіў краснае, нібы бор,
І сьветлае, нібы лета,
Калі над Нарачу
белы ляціць бацяг.*

*Там чакае нас Бог.
Там гаруюць крылатыя коні...*

(„*Княства*“)

Тут, у Княстве, вольным і магутным, ён шчаслівы, бо ўсё ў ім – у гармоніі і чысьціні, „*І крыніцы чыстыя*“:

*Бо ёсьць нам – Вялікае Княства,
Бо маем – вялікае войска,
Бо ёсьць наш вялікі князь...*

(„*Краіна*“)

Як дайсьці нам да Вялікага Княства – жарталіва разважае Аўтар у вершы-прыпавесці „*Пуга*“, і ўжо сур’ёзна:

*Між стаптаных палёў,
Сярод дымных кастрыц
Мы чакаем сваёй пары.
Яна прыйдзе, як звон.
Яна будзе, як вецер з высокіх нябёс.*

*Яна стане, як полымля душ,
І як сэрца агонь,
Калі вернецца наша Княства.*

(„Хмары”)

А яно вернецца, павінна вярнуцца! Лірычны герой цвёрда верыць у гэты светлы дзень Беларусі. Бо за плячыма – магутная гісторыя і магутныя постаці вялікіх беларусаў – гонар беларускай гісторыі. Моцныя беларусы не пераводзяцца на беларускай зямлі („Замак”, „У Залесці”, „Князь Базыль”, „Музыка Стомы”):

*Пахавалі Купалу,
Пахавалі Быкава,
Пахавалі вялікіх.*

Але Беларусь не памрэ.

Бо яны жылі для Беларусі.

(„Пахавалі Купалу...”)

Але часам – вырываецца боль душы („Людзі, што выракліся свайго...”, „У памяці засталіся праблескі...”, „Прывід Рэйтана”, „Марнае поле”, „Паміраюць сябры...”) і складаецца ў радкі матыў роздому і трывогі:

Ці ёсць яшчэ хто жыць?

Ці зможам яшчэ ваяваць?

(„Успаміны

зь бясконцай гісторыі”)

Любоў лірычнага героя да Бацькаўшчыны падкрэсьліваюць вершы-успаміны („Зьмярканьне ў Грушайцы”, „Карціны памяці”, „Месячнай ноччу...” і інш.). Здаецца, што яны напісаны там, на Радзіме, і толькі дата пад імі гаворыць, што гэта – успаміны беларуса ў выгнанні („Лагойшчына”, „Раніцай у вясновы дзень”, „Вандроўка вясной”, „Вяртаюся дадому” і інш.).

Сэрца лірычнага героя плача па забранай, страчанай Радзіме, і вастрыню аўтарскага болю асабліва падкрэсьлівае „цяжкое” і моцнае слова „вечна”, і вобразнае пераўтварэньне („шэры воўк”), і адухоўленыя „родныя” дзверы:

...Я ўжо тут, і ня тут.

Засталося два крокі.

Мажа, вечна туды не вярнуся.

Мажа, ноччу ў цішы – шэры воўк –

Перайду праз „мяжу”

І да родных дзвярэй прытулюся.

(У Шаўнонах гляджу

ў бок Суботнікаў”)

Гэты матыў вострага болю па-рознаму працягваюць іншыя вершы: „На берэзе акіяна гляджу ў бок Беларусі”, „Палёт гусей”, „Усё баліць”, „Там далёка”, „На чужыне думаю пра пакінуты дом”, „Хатка”, „На чужыне”, „Вераб’і у кустах шчабечуць...” і шмат іншых.

Вялікая частка лірычных вершаў прысьвечана „чужыне”. Але па сутнасці – і яны пра Беларусь, якая далёка і якая – у душы.

Чужына – гэта іншы свет, іншы край. І як балюча „адчыняюць” гэты чужы свет дзьве каляровыя фатаграфіі – бераг акіяна (стар. 74-77). Неверагодная прыгажосць – і касмічны жудасны холад ахінаюць нас. І мы востра адчуваем адзіноту і бяспрытульнасць лірычнага вобразу ў гэтым халодным чужым свеце. Гэтыя фатаграфіі – своеасабліва „настроеныя” душы чытача на шчылівы стан і перажываньні лірычнага героя. І як бы далей ні развівалася аўтарская думка (сумная, а часам і жарталівая, балесная і вясёлая, поўная маркоты і радаснага аптымізму), тут усё вызначае галоўны рэфрэн: „Але гэта не Беларусь”, „але гэта ня Бацькаўшчына”. Гэта асобны цыкл вершаў, які заканчваецца такім рэфрэнам. Аўтар знарочыста стварае такія цыклы з рэфрэнам („Ці бачылі вы”, „Там, далёка”, „Адчыняю Эвангельле наугад”, клясычны „Як добра” і інш.), каб падкрэсьліць галоўны матыў.

Лірычны герой бачыць зямную прыгажосць і ў чужым свеце. Гэта і дзівоснае цвіценьне магноліі (што „набрывляе святлом”), і незямны – райскі „гушчар” цвітучай сакуры („Ты, як пыліна цэпільная!”), і Боскі прасьвет („Здымаю ў Брукліне”), і плакучая бяроза („Даждзлівы дзень на Шыпсхэтэй”), і ласкавая трава („Мінаю дрэвы”). Чужая прыгажосць не адмаўляецца („Ружовы цывет” „Назіраю за вераб’ямі ў Манхэттане...” „Вераб’і ў кустах шчабечуць...”), а толькі падкрэсьлівае настрой ягонай душы – гэта не Беларусь:

Здавалася б
Гэткі ж цвьет,
як на радзіме.

Але душа маўчыць.

(„ Чужыя вішні”)

І далей – калейдаскоп уражаньняў ад прыроды і характава. І тым мацней працінае маланкавы душэўны боль: „ Толькі што мне з таго, Калі ўсьцяжэна шчымыць душа”.

Па чужацкім бруку
Дождж чужацкі
плешча,

Як некалі,
у Вільні.

Але гэта
ня Вільня...

(„ Дождж на чужыне”)

І аказваецца, што любіць можна самыя праязічныя рэчы, калі яны нагадваюць Беларусь. Аб гэтым – шчымымі вершы-успаміны:

...І студня з цыновым вядрам
(О, Божа, – як любаве мне!)

(„ Вечер на чужыне”)

Жалезная клямка
Сьцёрлася, нібы нож.
Колькі ж рук за яе ўзялося?

(„ Старыя дзьверы”)

Перад домам усцяжэ
Матруна на камянях
булькоча ў Гаўю.

Я і цяпер
кожны каменчык на дне

памню.

(„ Матруна”)

...Але помніцца
Нават кожны цвьічок у дзьвях,
І наш ганак, і родны мой дом.
Мне вечер Айчыны чуваць...

(„ Усьлед за думкамі пішу”)

А чужое? Хіба можа чужына замяніць родныя краявіды!

Крапае дождж на чужым вакне.

Пасаварыць бы з дажджом.

Але й ён чужы.

(„ Дождж на эвено „ Z”)

На Беларусі родная прырода выклікае пачуцьцё спакою і замілаваньня:

Такі лівень,
Што схавалася сьвет.
А бусьліха ж сьдзіць.

(„ Праз вакно назіраю за бусьлянкай”)

Ударыў мароз –
І сьнег зацярнуў замерлыя сосны.
Прыляцелі гракі пад вакно.
Цэлы дзень на галінах сьдзіць,
Унурыўшы дзюбы ў пер’ё.

(„ Гракі”)

Першы сьнег.
Чысьціня-белізна.
Нават шкода ступаць.

(1995 г.)

І якія б карціны ні ўзьнікалі перад вачыма, адна думка-рэфрэн засланяе ўсё – „ чужое”, „ чужына”. Балючасць, зь якой трэба зжыцца, перадаецца праз шматлікія асацыяцыі і параўнаньні:

Ноччу вытаў сьнег.
Прывубралася бяроза –
на вясельле маладая.

Толькі якое вясельле
ў чужыне?

(„ Белая раница”)

Скрозь лісьце на двары
Мігціцца сонца бляск.
І ўсё чужое.

(„ Далёка”)

Уляцеў матылёк у вакно.
Усе думкі мае пра Айчыну.
Мож, ён ён зь Беларусі?

(2002 г.)

92. Зіма на Валожынічыне. 1993 г. (з кнігі „Дарога”)

*Прашу меў цёплы дождж уначы.
А ўранні гляджу:
Распусьціўся магналіі цвет.
Толькі ітосьці нявесела тут
Ад яе хараства.*

(„Вясновы дзень у чужыне”)

Чужы горад насоўваецца на душу і хапае ў абдымкі. Тут ідзе сваё жыццё, цвітуць і адцьвітаюць дрэвы, мінаюць поры года... Але душа на Беларусі – „Там – у цэнтры сьвету” („Шум чужога горада”).

Шмат якія вялікія дамы ў Брукліне („блэдзінгі”) дзіўна пабудаваныя ў форме выцягнутага літары „О”, і большая палова вокнаў глядзяць унутар, у каменны калодзеж. Тутэйшым, відаць, нічога, прывычна. Але беларускай душы, якая прагне свайго прастору і прыгожасьці, такая „бэтонная архітэктура” ледзяніць душу:

*Каменная яма – двор.
Халодны развор.
Снічка пя.
Весела, нібы тады,
Нібы там:
далёка,
дзе сьвежы вецер.*

(„Сьвітанак у Нью-Ёрку”)

Чужы халодны сьвет. У ім лірычны герой востра адчувае адзіноту („Міжнародны аэрапорт на чужыне”, „Ідуць гады...”, „Чужая вуліца”, „Балтыймор уздоўж чыгуны”). Тут нават сьнег выклікае непрывычнае „антыгэстэтычнае” параўнаньне-асацыяцыю – „як мука” („Белы сьнег за вакном...”), асабліва калі параўнаць зь „беларускімі” вершамі („Аж іскрыцца асьнежаны тын”): „Зімовая ноч удама”, „Зімовая пара”, „Адчуваньне” і г.д. Такія ж далёкія ад разуменьня і людзі („Біл”, „Нью-Ёрк, як плянэта Зямля...”); праявіліся замалеўка „Ўражаныні беларуса ў Амэрыцы” выяўляе тонкі і глыбокі аўтарскі гумар, уменне ўгледзецца ў сутнасьць рэчаў, уменне быць аб’ектыўным. Ня глядзячы на тое, што Амэрыка ніяк ня можа „замяніць” аўтару Бацькаўшчыну (бо слова „Радзіма” аднаго караня са словам „родная”), ён аддае належнае гэтай краіне, бачыць у ёй ня толькі „чужое”, але ўспрымае яе як самую магутную дзяржаву

сьвету, заўважае яе добрыя якасьці, прыхільнасьць да чалавэка, перавагі і дасягненьні.

Што ж дае сілы лірычнаму герою вытрымаць такое цяжкае вымушанае растаньне зь любай Беларусі? Адказ на гэтае пытаньне знаходзім у шатлікіх вершах: „На чужыне думую пра лес”, „Жывое”, „Бог”, „Усьлед за думкамі пішу”, „Найдаражэйшая Айчына” і іншых.

Ёсьць вершы, якія складаюцца ўсяго з аднаго радка. Гэтая сканцэнтраваная думка ёсьць і жыцьцёвая пазыцыя, і крэда, і філясофія. Напрыклад, такі верш: „Цяжка, але ёсьць сэнс”. Ці яшчэ:

*„Мінае час –
і фатаграфія шчыміць.”*

Фатаграфіі аўтара-майстра абстрабуюць сьветлыя пачуцьці лірычнага вобраза, як, напрыклад, да верша „У моры ізраэсьці і чужыны...”.

Дзівосная фатаграфія „Зімовы вечар над Суботнікамі”, здаецца, адлюстравала такое абстрактнае паняцьце, як „любоў”, і звязала яго з паняцьцямі „чысьціня”, „прыгажосць”, „спакой”, „высакароднасьць”. Не адчуць гэты стан лірычнага героя немагчыма – толькі ўгледзецца ў фатаграфію, якая яшчэ адлюстравала ў сабе і далёкі час 60-х гадоў. Фатаграфія „дыхае” тым часам, яна здольная „перанесці” нас у тые часы...

Калі мы ўчытаемся ў радкі, прысьвечаныя роднай зямлі, то адчуем сардэчную цеплыню вобраза. Радзіма для яго асацыюецца з „раем” („Рай”, „Сьвятло любові”), і зьяўраецца ён да яе з сямымі шчырымі і ласкавымі словамі, як да каханай:

*І толькі ты адна,
І толькі ты адна,
Мая любімая...*

(„Мая адзіная”)

Вершы, прысьвечаныя Радзіме, успрымаюцца асабліва шчыліва, калі параўнаць іх зь вершамі, у якіх адлюстраваны стан збалелай душы і цела:

„Сьвятло”

*Мой беларускі сьвет, мой сьвет жыцьцёвы,
Мой сьвет за даўляло часу,
Не пакідай мяне...*

„Усё баліць”

Ледзь падняўся ад балю.

У Брукліне дождж.

Там, за морам, далёка –

сасновы мой дам.

Чужына абвастрае спасыціжэнне паняцця
„шчасыця” ці шчасельвага стану душы:

Няма нічога лепш,

Як прыедуць сябры

І на мове сваёй пра ўсё гавораць.

(„Няма нічога лепш...”)

Але ўсё ж поўнасьцю зразумець гэтае „простае
шчасыце” – калі вакол свае радакі і чужы родную
мову – здаецца, можна толькі праз вялікую пакуту

адарванасці ад свайго і немагчымасці вярнуцца
на Радзіму.

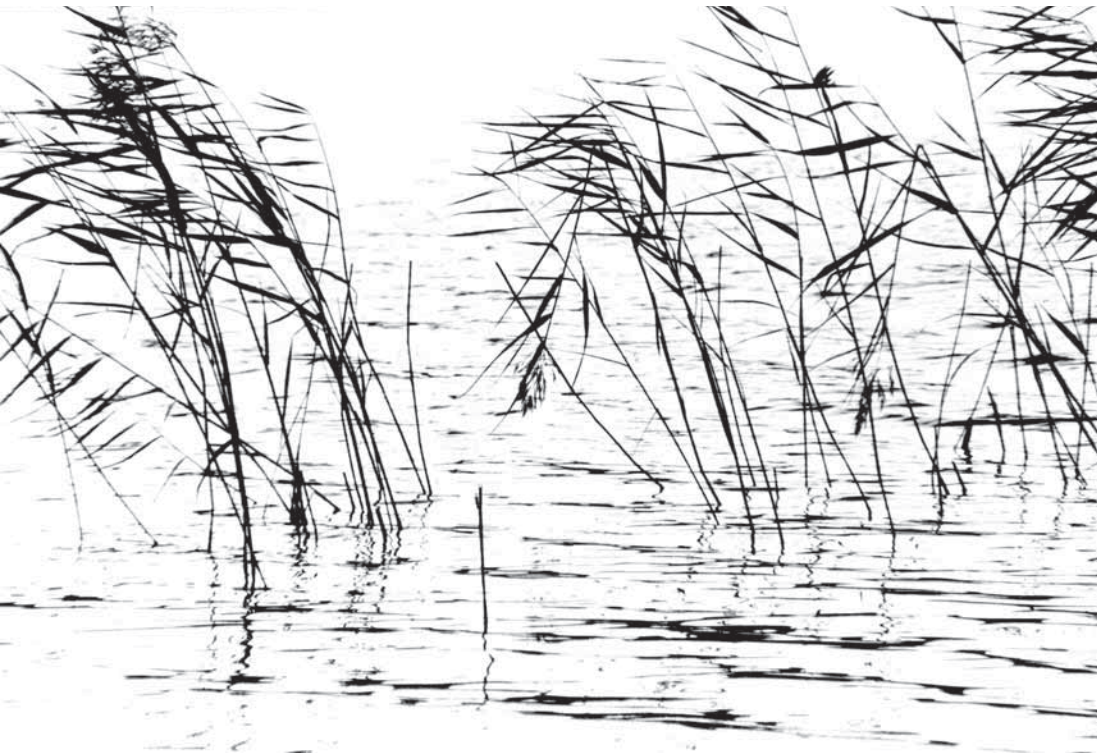
Толькі ня будзе шчасыця.

Бо няма шчасыця

Без Беларусі.

(„Дрэньны весткі”)

Асобнага слова патрабуе разьдзел „*Напісанне
адчыніў*”, які пачынаецца чорна-белай фатаграфіяй
„касмiчнай сьветабудовы”. Тут няма нічога
„халоднага” (як у каляровай, да разьдзелу „*Там,
за сіняй смугой*”). Наш зрок ськіраваны у нябесную
вышыню, і мы адчуваем спакой, гармонію
і – Боскасьць. Спакой, якім напоўнена фатаграфія,
„падрыхтоўвае” чытача да ўспрыняцця сур’ёзных і
высокіх думак. А думкі – сапраўды

93. Чарот. 1994 г., возера Балдук. (З кнігі „Дарога”)

94. Чужое неба над Пэнсylvэзніай. 1996 г. (З кнігі „Дарога”)

высокія, бо „вычарпаня” з самай Вялікай Кнігі – Эвангелья. Эвангелье для лірычнага вобразу – галоўная Кніга жыцця, крыніца глыбокіх думак, якая дапамагае ягонай хрысціянскай душы думаць і жыць па Боскіх заветах, быць свабодным, бо „свабода” пачынаецца, перш за ўсё, у самым чалавеку, „унутры”, у яго думках, у стане душы.

*Як розняцца людзі:
Нехта вольны ў ланцугах,
Іншы – і на царстве раб.*

(„Як розняцца людзі...”)

У ёй, у Вялікай Кнізе, знаходзіць ён адказы на ўсе пытанні быцця, па ёй ён вучыцца жыць і „фармаваць” свае думкі. Гэта асноўная крыніца ягонага жыццёвага аптымізму. Праз Эвангелье лірычны герой асэнсоўвае важнейшыя паняцці чалавечага існавання: дабро і зло, міласэрнасць і справядлівасць, свабода, воля – і рабства, народ і натоўп, вечнасць – і энас зямнога жыцця, мінулае і будучыня... У самым напісанні гэтага цыклу

ёсць элемент містыкі, бо тэмы для пісаньня вершаў не выбіраліся аўтарам, а вызначаліся з дня ў дзень адчыненнем Эвангелья наугад.

Вершы, навеяныя Кнігай жыцця, выразна выяўляюць хрысціянскую сьведамасць лірычнага героя. І як заклік да высокага сэнсу жыцця, чытаем „простую” і глыбокую выснову: „*Чалавек не адзінокі, Бо ёсць Бог.*”

Адзін з самых важных раздзелаў „Дарогі”, у якім асэнсоўваецца значэнне паняцця „нацыянальныя каштоўнасці”, – „*Горад гарадоў*”. Вільня – гэта і захапленне веліччу, і замілаванне, і боль-туга па страчанай сьвятыні... Тут – усё блізкае і дарагое: і вежа сьвятога Яна, і сонца за сьветлым касьцёлам, і органы, і імша, і сьцяжынка, і сасна, і прастора. Тут нават каменне „дыхае Беларуссю”. Вільня трымае беларускі дух. І падкрэсьліваюць сказанае асноўныя словы-дамінанты „вечная”, „родная”, „водар Радзімы”, „сон ружовы”. Але гэта толькі „адзін бок” разважанняў. Учымся ў верш „*Дзяды на Росах*”. А ці не „схаваная” ў ім „гісторыя” нашых пакут? „*Былыя беларусы*”,

„Ціха цені жывых адышлі”, „беларусаў няма” – за гэтымі маркотнымі думкамі разуменьне нашай агульнай віны перад „дзядзямі”, за тое, што „парвалася нітка яднаньня”. І ўжо зусім балесна:

Ні помніка, ні крыжа.
Адзінокая сьвечка
трашчыць пад дажджом,
Дагае ў сохлай траве.
(З „Сьвечка”)

І тут жа:

Загібляя сталіца,
Наш зрабаваны сьвет.
(„Там, дзе ляжыць Кастусь”)

„Зрабаваны сьвет” – гэта больш, чым „зрабаваны край”, значна цяжэй... Можа тут, на Росах ці на Замкавай гары – „схаваная” прычына заняпаду ВКЛ?

І ўсё ж пытаньне „Ці вернута будзе Вільня калі?” ня ёсьць галоўным для лірычнага вобразу. Бо ён ведае: можна мець скарб – і лёгка страціць яго, калі не шанаваць, ня памятаць і не змагацца. Усё ў руках Божых, але мы, беларусы, павінны „захацець” вярнуць ўсю былую сваю моц.

Аднак жа не, „нітка пераемнасьці” не перарвалася. Вялікія беларускія постаці трымаюць нас і духоўна, і „змагарна”, яны – у кантэксьце нашага беларускага жыцця.

Ціха зорка ўзышла ў вакне –
Мілавіца.
Колькі згадак прынесла
з сабой.

Выйду на ганак –
І думам пра Багдановіча,
Гледзячы ў сьняе неба.

(„Мілавіца”)

Сваімі матывамі гэты верш пераклікаецца зь лірыкай Багдановіча і сьведчыць пра нашу культурную аўру, пра нашу духоўную памяць.

У чым жа паэтычнае крэда лірычнага героя? Яно вельмі падобнае на жыцьцёвае крэда: „У мастацтве не павінна быць / Нечыстаты.” (Верш „Мастацтва”) Гэтая мастацкая пазыцыя разьвітая далей у вершах „Мастак”, „Творцы”, „Падмена”, „Запісаў наўзбоч”, „Справа відушчых...”, „Паззія”, „Хіба ня бачыце?”, „Фатограф паэту” і інш.

95. Зімовы захад над Суботнікамі. 1960 г. (З кнігі „Дарога”)

Калі цёмна ў душы,
То ці трэба пра гэта пісаць,
Каб усім было цёмна.

(„Калі цёмна ў душы...”)

Святло паззі – гэта тады,
Калі трэба заглябіцца ў сваю душу
І убачыць светласць.

(„Душа”)

Мастацтва ў тым, каб праз красу
Вялікі Боскі Дух убачыць,
Пазнаць праз вобраз рукатворны.

(„Мастак”)

Творчая асоба аўтара „Дарогі” рэалізуецца і ў вершах, і ў мастацкай фатаграфіі, і гэтыя два віды мастацтва як бы ўзаемапранікаюць адзін у адно. Фатаграфія дапамагае „раскрыць” ці „убачыць” характэрнае, адлюстраванае словам. Для аўтара фатаграфія – мастацтва, праз якое ён выяўляе сваю

душу і сваё бачаньне жыцця. І, як вынікае з кнігі, фатаграфія мае неабмежаваны мастацкі магчымасці. У такім спалучэнні (вершы і фатаграфіі) эфэкт дасягаецца максімальны. А *разьдзелы* „Фатаграфіі”, „Тонкія колеры” раскрываюць перад намі таямніцы гэтага роду мастацтва.

Спалучэнне вершаў з мастацкай фатаграфіяй ня новае ў кнігавыдавецтве, але, як правіла, гэта заўсёды два аўтары. „Сумяшчэнне” ж паэта і фатографа-мастака ў адной асобе – зьявілася, бадай, упершыню ў беларускай літаратуры. Гэта яшчэ адно „адкрыццё” Зянона.

Так перад намі „Дарога”. Шмат гаворыць чытачу яе вокладка. Мы ўглядаемся ў дарогу, і здаецца, што яна бясконца – не ўгрунтаваная, а ўзараная. Яна „прыгатавалася” да таго, што мы, беларусы, у яе пакладзем. І што мы пасеем – тое і ўзрасьце.

Галіна ПАЗЬНЯК

Травень 2007 г.

96. Вокладка „Дарогі”.

ПАКАЗЬНІК ПРОЗЬВІШЧАЎ

- Абрамовіч – 97
Абуладзэ Тэнгіз – 169
Адамовіч Славамір – 116
Акаловіч Галіна – 53
Алейнікава Вольга – 59
Альфер Сяргей – 78-81
Антончык Сяргей – 5, 9, 20, 21, 25, 42, 53, 56, 79, 84, 96, 105
Антончык Тамара – 9
Анцулевіч Уладзімер – 22, 69
Асташынскі Валянцін – 26, 29, 53, 68, 69, 90, 151
Барадулін Рыгор – 65, 85, 151, 159, 191
Баршчэўскі Лявон – 24, 40, 69, 116, 144, 145, 151
Белавусаў Алег – 48
Белакая Тамара – 59
Беленькі Юры – 127-130, 133-141, 144-146, 148, 159-164, 166-168
Блін (ксьндз) – 100
Бондал Тамара – 177, 180
Бролішс Язэп – 134, 135, 138
Буйвал Валеры – 117, 134, 159, 168
Булахаў Дзімітры – 53, 136
Бураўкін Генадзь – 159, 160, 163
Бурачкоў (міністар) – 44
Бэнс Марк – 116
Быкава Валянціна Ўладзімераўна – 167
Быкава Ірына Міхайлаўна – 160, 162, 164-166
Быкаў Васіль Уладзімеравіч – 6, 28, 65, 81, 85, 102, 103, 124, 125, 149-152, 159, 160, 166-169, 183-188, 191
Быкаў Генадзь – 166
Быкаў Сяргей Васільевіч – 167
Бяляцкі Алесь – 80, 106, 107, 160, 163
Васілевіч Людзьміла – 59
Верас (Урбан) Ларыса – 57-59, 65, 66, 107
Вераб'ёў Пётар Іванавіч – 163
Вік Ганс – 83
Высоцкі – 39, 40
Вярцінскі Анатоль – 140
Вячорка Вінцук – 23, 84, 96, 116, 145
Гавэл Вацлаў – 116
Гайдукевіч Сяргей – 131
Галко – 14
Галькевіч Алесь – 42
Ганчар Віктар – 83, 122, 123
Гарбачоў Міхаіл – 139, 140
Гарэцкі Радзім – 65
Герасіменка А. М. – 24, 31, 34-37, 39, 41, 43, 44, 61, 65, 71, 73, 74, 92, 98, 101
Гермянчук Ігар – 96
Гілевіч Ніл – 43
Голубеў Валянцін – 23-25, 37, 42, 80, 81, 84, 105, 133, 135, 138, 147
Гошка Сяргей – 99
Грушавы Генадзь – 53, 55, 59, 95
Грыб Мечыслаў – 136
Грышчук Анатоль – 116
Гурыновіч Анатоль – 31-33, 46, 71, 91, 137
Гучок Яўген – 7
Гюнтар Барыс – 133, 135-138
Дабравольскі Аляксандар – 13, 16
Данілаў Генадзь – 130
Дзэмянцэй Мікалай – 127-129
Дзягілева Галіна – 102, 103
Дзямідчык Я. – 56, 59
Ельцын Барыс – 106
Ерашэнка Валянціна – 45
Ермаловіч Мікола – 11, 50
Ермашкевіч Рыгор – 45
Жук А. І. – 43
Заблоцкі Мікалай – 40, 56, 96
Завадзкі Андрэй – 46
Замяталін Ўладзімер – 90
Захаранка Юры – 102, 145, 147
Зданевіч Лявон – 136
Знавец Павел – 102
Зянкovic – 119, 120
Зянкovic Юрась – 112
Івашкевіч Віктар – 22, 42, 64, 76, 95, 96
Кавальчук У. – 25, 26
Камай – 43
Каралёў В. – 106, 129, 132, 133, 135, 137, 138
Карпенка Генадзь – 15, 123
Кебіч Вячаслаў – 33, 41, 50, 51, 53, 72, 85, 87, 89-94
Кез (генэрал) – 135

Кешкурна – 160-162
Клінтан Біл – 83, 84
Кляшчук А. – 56
Кобаса Міраслаў – 96
Козік Леанід – 15, 139
Коктыш Яўген – 150
Колас Уладзімер – 43
Краўчанка Пётр – 14, 21
Крыжаноўскі Мікола – 138
Кубэк Біята – 114
Кузьміч Вольга – 32, 39, 43-46, 49, 50, 53, 54, 60, 93, 95, 99, 104, 137
Кузьміч Васіль – 99
Купава Мікола – 13, 53, 73
Кучынскі – 89
Лабковіч – 116
Ладуцька Хведар – 73-75
Лазарук Міхаіл Арсеньевіч – 179, 183, 187
Лапко Канстанцін – 12
Лаўрэль Яўген – 7, 8
Ліпінскі Адам – 112, 113, 119, 123
Лукашук Аляксандар – 105
Лукашэнка Аляксандар – 15, 30, 38, 44, 47, 53, 82, 85, 87, 89-91, 93-95, 97-99, 103, 109, 115, 117, 122, 129, 133, 134, 136, 137, 145, 146, 162, 164, 166, 192
Лучанок Ігар – 96
Лябедзька Анатоль – 136
Лянгенбан Вернер – 57, 59, 65, 66
Ляпарскі Уладзімер – 67, 68
Маісева Нагаша – 179
Маркевіч Мікола – 136
Мароз Юры – 116
Масквіч Віталь – 65
Масюта Ангеліна – 169
Машэраў П. – 180
Мікульская Дзіяна – 64, 76
Міхноў Сяргей – 9, 11, 12, 15, 17, 20-23, 28-30, 77, 78
Мулявін Уладзімер – 164
Мухін Міхаіл – 42
Навіцкі Марк – 116
Навумчык Галіна – 76, 105, 108
Навумчык Сяргей – 6, 43, 100-102, 106, 108, 109, 112, 116, 123, 129, 151, 159, 189-192
Нікітчанка Іван – 65
Нікіценка Г. – 43, 86

Новікава Тамара – 7
Пазняк Ганна Яўхімаўна – 65, 104
Пазняк Зянон – 2, 6-9, 11-13, 18-21, 23, 24, 26, 29, 30, 37, 40, 42, 44, 45, 52-57, 60, 62-76, 78, 79, 82-89, 92-97, 99, 100, 102-106, 108, 109, 111-118, 120-123, 127-130, 133-141, 144-148, 151, 152, 159, 162-164, 166-168, 185, 186, 188
Паксас – 146
Палачанін Фёдар Сьцяпанавіч – 170
Палачаніна Маргарыта Ермалаеўна – 171, 172
Папа Рымскі Ян Павал II – 58, 60
Папкоў Сяргей Пятровіч – 134, 137, 141, 160-162, 166-169
Пашкевіч Адесь – 159, 160, 166-168
Плешчанка Ёладзімер – 124
Плотнікаў Уладзімер – 161
Пляшко Генадзь – 161
Пратасаў Мікола – 75
Пугачоў М. – 81
Пуцін Уладзімер – 166
Рабушка Віктар – 160, 162, 163
Радамысьленскі Віктар – 90, 91
Радкевіч Алена – 9, 80, 90
Раманцоў Уладзімер – 159
Рослава Наталья – 84
Саверчанка Іван – 65
Савіцкі – 102
Сакалоў Яфрэм – 17, 18
Сасноў Аляксандар – 140
Сасноўскі А. – 46, 48-51, 85
Селівончык – 139
Сіўчык Ганна – 106, 107
Сіўчык Вячаслаў – 105-108
Скобла – 162
Смулкова Альжбэга – 114
Собаль Міхась – 42
Сокалаў-Воюш Сяржук – 9, 28, 107
Стома Мікола – 116
Суша – 21
Сэнох Чэслаў – 114
Сядоў Валеры – 25, 26, 137
Сямдзянава Галіна – 24, 25, 69, 95
Сярэдзіч Іосіф – 146
Такушэвіч Валянціна – 99
Такушэвіч Юзкі – 53, 58, 67, 68, 95, 99, 104, 107
Танк Маскім – 101
Тарасаў Уладзімер – 65

Тарлецкі – 102
Ткачоў Міхась – 11, 21, 34
Трусаў Алэг – 43, 134, 164
Трыгубовіч Валянціна – 22
Трыпуцін Анатоль – 37, 99
Туронак Зіна – 113, 114
Туронак Юры – 113, 114
Фёдараў Анатоль – 100, 101
Фойцік – 165
Хадька Юры – 11, 21, 69, 81, 82, 84, 95, 105-107
Холад Уладзімер – 53
Цернавой – 11
Цесавец Міхаіл – 132, 133, 135-138
Цігоў Анатоль – 34
Ціхіня Валеры – 127-129
Цяцёркіна Тацьцяна – 168
Чаргінец – 159-163, 166
Чарнамырдзін В. – 50
Чарняўскі Ігар – 31, 46, 47
Чарняўскі Міхась – 10, 85

Чуйко Вера – 69, 72, 84
Чыгір Міхаіл – 83, 122
Шаладонаў Васіль – 134, 136
Шаранда У. – 47
Шродэр – 146
Шут Алесь – 53, 134, 136
Шушкевіч Станіслаў – 12, 13, 16, 38, 52, 53, 63,
85, 130, 140, 141, 191, 192
Шушкевіч (спадарыня) – 63
Шыдлоўскі – 116
Шылава – 168
Шчурко Аляксандар – 14
Шэйман Віктар – 144
Юхо Ўладзімер – 161, 163, 166
Якавенка Васіль – 28, 29
Янкоўскі – 8
Янушкевіч Язэп – 160
Янукевіч – 160, 162
Ярмошын Уладзімер – 33, 39, 71, 99, 102
Яўлінскі Грыгорый – 106

З Ь М Е С Т

ПРАДМОВА.....	5
БЕЛАРУСЬ У СЭРЦЫ.....	7
Пачатак.....	7
Зянон Пазыняк.....	7
Першыя мітынгі.....	8
Фронтаўскі „Народны ўнівэрсітэт”.....	10
Вылучэньне кандыдатаў у дэпутаты Вярхоўнага Савета СССР.....	11
Фронтаўская літаратура.....	13
Дарэмныя спадзяваньні.....	16
Змагары-рамантыкі.....	16
Пачатак барацьбы за Вярхоўны Савет БССР і мясцовыя Саветы.....	21
Койданаўская Рада БНФ.....	21
Выбары-90.....	23
Антыкамуністычная дэманстрацыя – 90.....	24
Вызваленьне Валерыя Сядова.....	25
„Літаратуразнаўца” з пракуратуры.....	27
Прапанова В. Якавенкі і С. Міхнова.....	28
Апазыцыя БНФ і лёс Беларусі.....	30
Менскі Гарсавет.....	30
Вострая нястача лідара.....	32
Фронтаўскія перамогі ў Менгарсавеце.....	33
„Медныя трубы” Гарсавета.....	38
Усебеларускі страйк 1991 года.....	40
Камісія па адукацыі.....	42
Камісія па культуры і адраджэньні гістарычнай спадчыны.....	46
Гарвыканкам.....	47
Чыноўнікі.....	50
За рэфэрэндум.....	51
Камітэт „Дзеці Чарнобыля БНФ”.....	53
Наш старшыня.....	64
Ларыса.....	65
Паліўны крызіс.....	67
Рэгістрацыя Фронту і сяброўскія білеты.....	69
Сядзіба.....	70
Фронтаўская талака.....	74
Першая здрада.....	76
Дзіўныя паводзіны.....	81
Афіцыйны візыт Прэзыдэнта ЗША Біла Клінтана ў Менск.....	83

IV Зьезд БНФ	84
На жаль	84
Выбарчая кампанія Прэзыдэнта Беларусі 1994 года. Першы тур	85
Сакрэтны сход	91
Другі тур	93
12 красавіка 1995 года – галадоўка і зьбіцьцё дэпутатаў Апазыцыі БНФ	94
Выбары 1995 года	97
„Выбары” „вертыкалі”	98
Шчаслівыя зьмены ў асабістым жыцьці	99
Сябра Сяргей Навумчык	101
Сакавік – 96	102
Страх	104
Галадоўка Сіўчыка-Хадзкі	105
Сустрэча-вырагаваньне	108
Эміграцыя. Варшава	108
Пачатак выданьня „Беларускіх Ведымасьцяў”	112
Нашы сябры ў Варшаве	113
„Згубленая” прэмія	116
Цяжкасьці	117
Шчаслівыя імгненьні	117
Азыль	118
Туга	119
Агульная праца	120
1999-ы	122
Сябры	123
Не засяроджвацца на цяжкім – ісьці наперад	124

УСПАМІНАЮЦЬ СЯБРЫ АПАЗЫЦЫІ БНФ ВЯРХОЎНАГА САВЕТА 12-га СКЛІКАНЬНЯ	127
БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯЦІНСТВА ПАД САВЕТАМІ	142
АПАВЯДАНЬНІ СЯБРОЎ	144
ВАСІЛЬ УЛАДЗІМЕРАВІЧ – НАЗАЎСЁДЫ Ў СЭРЦЫ	149
ПАХАВАНЬНЕ ВАСІЛЯ БЫКАВА	159
ЖЫЦЦЁ Ў СССР	170
АПОВЯД ЧЫСТАГА СУМЛЕНЬНЯ	189
РАСЕЙСКАЕ ТЭЛЕБАЧАНЬНЕ – ЛЮСТЭРКА РАСЕЙСКАГА ГРАМАДЗТВА	194
ТВОР, ЯКІ ЎЗВЫШАЕ ДУХ	197
ПАДАРОЖЖА Ў СУТНАСЬЦЬ РЭЧАЎ	219
ДАРОГА АЙЧЫНЫ, ДАБРА І ЛЮБОВІ	222
ПАКАЗЬНІК ПРОЗЬВІШЧАЎ	235

UDK 323. 1 (476)
РА 454

Пазьняк Галіна Фёдраўна

БЕЛАРУСЬ У СЭРЦЫ

Грамадзка-асьветніцкае выданьне

Надрукавана на сродкі аўтара і пры фінансавай падтрымцы Беларускай фундацыі імя Рамуальда Траўгута.

Галіна Пазьняк. Беларусь у сэрцы.

Выданьне: „Беларускія Ведамасьці”, Варшава-Нью Ёрк; Таварыства Беларускай
Культуры ў Летуве, Вільня, 2007. – 240 с.: іл.

ISBN 978-9955-578-07-9

UDK 323. 1 (476) РА 454

Кніга Галіны Пазьняк – гэта зборнік яе ўспамінаў, артыкулаў, тэматычных запісаў гаворак, літаратуразнаўчых працаў, напісаных аўтарам на працягу апошніх сямі гадоў удзякацкага жыцця за мяжой. У кнізе адлюстраваныя факты і змагарны дух эпохі Беларускага Народнага Фронту і новага Беларускага нацыянальнага Адраджэньня, актыўным удзельнікам якога яна зьяўляецца, паказаны грамадзкі ўздым таго часу, калі была палітычна адваявана і вернута незалежнасьць Беларусі.

© Галіна Пазьняк

Мастацкі макет, вокладка, афармленьне,
укладаньне і падрыхтоўка да друку: *Зянон Пазьняк.*

Кампутарны склад па макету: *Робэрт Стаховіч.*

Кампутарны набор і карэктурна: *Галіна Палачаніна.*

Друк: QLCO.

Наклад: 1000 асобнікаў.

Аддрукавана: у верасьні 2007 г. у Варшаве.

Папера: крэйдавая, фармат 68 x 86, 1/16 арк.

Ул. выдавецкіх арк.: 15.

Ум. друк. арк. (разам з іл.): 21,8.

„Беларускія Ведамасьці”, Варшава 02-017, вул. Ерузалімскай алеі, 125/127.
Таварыства Беларускай Культуры ў Летуве, Вільня 02155, вул. Бролю, 9 – 86.

ISBN 978-9955-578-07-9